



ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΑΠΑΝΤΑ
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ
ΠΑΤΕΡΩΝ

ΑΠΑΝΤΑ
ΜΕΓΑΛΟΥ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

«Τὸν λειμῶνα τῶν λόγων τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, τὸν ἡμᾶς ὀδηγοῦντα πρὸς τὴν εὐσέβειαν, τὸν τοὺς ποικίλους πειρασμούς ὑπομείναντα, Ἀθαγάσιον, πιστοῖ, ὡς διαχθέντες ὑπ' αὐτοῦ, τιμήσωμεν κατὰ χρέος· πρεσβεύει γάρ τῳ Κυρίῳ, ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν».

(Κάθισμα τοῦ Ὁρθροῦ τῆς 18ης Ἰανουαρίου)



Ο ΜΕΓΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Τοιχογραφία 'Ι. Ν. Εισοδίων της Θεοτόκου
(Καπνικαρέας) 'Αθηνών. Διά χειρός Φωτίου Κόντογλου.

**ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

**Α Π Α Ν Τ Α
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ**

Ἐκδοτεία
ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ἐκτ. Καθηγητοῦ τῆς Πατρολογίας ἐν τῇ
Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

••
Ἐπιμέλεια
ΕΜΜ. Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
ΝΙΚ. Μ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ἐντ. Ὑφηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

••
Συντονιστὴς Ἐκδόσεως
Ἱερεὺς ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΔΙΩΤΗΣ
Ἐφ. Ἰ. Ν. Ἀγ. Παντελεήμονος Ἀκαρνῶν

**Α Π Α Ν Τ Α
ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ**

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

πρὸς τὸν «ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΝ»

διὰ τὰ «ΑΠΑΝΤΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ»

«...Ἡ ὑφ' ὑμῶν ἀναληφθεῖσα ἐκδοτικὴ προσπάθεια
πολλὰς θὰ φέρῃ ὠφελείας εἰς τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα τῆς
Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐνισχύσῃ
ὑμᾶς διὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου».

Ἀριθ. Πρωτ. 69/Τ.Ε./1336/1972

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
α. Βίος Μ. Ἀθανασίου	19
β. Συγγράμματα	28
γ. Διδασκαλία	30
Οἱ λόγοι κατὰ Ἑλλήνων καὶ περὶ ἐνανθρωπήσεως	61
Λόγος κατὰ Ἑλλήνων	
ΚΕΙΜΕΝΟΝ	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	
«Βίος» τοῦ Μ. Ἀθανασίου ὑπὸ Ἀνωνύμου (ἄνευ μεταφράσεως)	

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΙΝ ΤΩΝ «ΑΠΑΝΤΩΝ» ΤΟΥ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Τὸ παρὸν ἔτος 1973 ὤρίσθη ὀρθῶς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μας ὡς «Ἔτος Μεγάλου Ἀθανασίου» μὲ τὴν εὐκαιρίαν συμπληρώσεως 1600 ἐτῶν ἀπὸ τῆς κοιμήσεως τοῦ «Πατρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας» Ἀθανασίου. Καὶ προγραμματίζονται πολλαὶ καὶ σπουδαῖαι ἐκδηλώσεις διὰ νὰ τιμηθῇ ὁ ἱερὸς Πατὴρ καὶ νὰ γνωσθῇ ἡ προσφορά του εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἐπίσης ἡ σημασία αὐτοῦ διὰ τὴν ἐποχὴν μας. Ἐπιθυμοῦντες δὲ καὶ ἡμεῖς, μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπευθύνων παραγόντων τῆς σειρᾶς αὐτῆς τῶν «Ἀπάντων τῶν Ἁγίων Πατέρων», νὰ συνεισφέρωμεν εἰς τὸν ἑορτασμόν, ἐσκέφθημεν ὅτι πᾶσα ἐκδήλωσις πρὸς τιμὴν καὶ ἑξαρσιν τοῦ ἔργου τοῦ Μ. Ἀθανασίου πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς δυνατότητος τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ νὰ ἐπικοινωνῇ μὲ τὴν αὐθεντικὴν θεολογικὴν σκέψιν τοῦ μεγάλου ἀνδρός. Ἡ δυνατότης αὕτη δυστυχῶς ἔλειπεν. Ὁ πολλὸς ὀρθόδοξος λαὸς δηλαδὴ, ἐξαιρέσει τῶν εἰδικῶν ἐρευνητῶν, δὲν δύναται νὰ κατανοῇ τὸ πρωτότυπον κείμενον τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως, ἐπειδὴ εἶναι γραμμένον εἰς γλῶσσαν ἄλλης ἐποχῆς, τὸ γλωσσικὸν αἰσθητήριον τῆς ὁποίας εἶναι διάφορον τοῦ σημερινοῦ. Ἦτο ἐπομένως ἀνάγκη —διὰ νὰ ἔχῃ καὶ θετικὰς πρακτικὰς συνεπείας ὁ ἑορτασμός— νὰ μεταφρασθῶν τὰ ἔξοχα καὶ ἐμπνευσμένα ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀθανασιανὰ ἔργα εἰς τὴν σύγχρονον ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ὥστε ν' ἀποδοῦν πράγματι πηγὴ ὀρθοδόξου φρονήματος καὶ θρησκευτικῆς ζωῆς διὰ τὸν ὀρθόδοξον λαόν μας.

Αἰσθάνομαι συγκίνησιν βαθεῖαν καὶ πνευματικὴν ἀγαλλίασιν, ὅτι σήμερον, 1600 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ «Πατρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας», προλογίζω —ὁ ἐλάχιστος ἐγὼ τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων πατρολόγων— τὴν μετάφρασιν τῶν «Ἀπάντων» του εἰς τὴν νεοελληνικὴν.

Ἡ ἀνάγνωσις τῶν ἔργων τοῦ Ἀθανασίου θὰ καταδείξῃ ἀληθείας μεγάλης σημασίας. Θὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ πορεία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν πορείαν τῶν μελῶν της. Τούναντίον μάλιστα, εἰς τὰς μεγάλας στιγμὰς της, ἡ πορεία αὐτὴ κατανοεῖται μόνον διὰ τῆς προσωπικῆς πορείας τῶν μεγάλων ἐκ-

κλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Καί τοῦτο, διότι ὁ Παράκλητος φωτίζει καί καθοδηγεῖ ὠρισμένα ἐκλεκτά πρόσωπα καί δι' αὐτῶν —ὡς φορέων τοῦ Θεοῦ θελήματος— τὸν περιούσιον λαόν του. Μεταξὺ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῶν προσώπων καταλέγεται καί ὁ Μέγας Ἀθανάσιος.

Ἡ παρουσία του ἐσήμανε τὴν ὀριστικὴν θεμελίωσιν τῆς ὁρθοδόξου τριαδολογίας. Ἡ διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος θεολογικὴ ἐμπειρία τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἦτο τόσο γνησία καί αὐθεντικὴ, ὥστε, ἐνῶ τὸ μέγιστον τμήμα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντέδρασε κατ' ἀρχὴν πρὸς αὐτήν, ἀπέβη αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ καί τῇ δοθείᾳ καί ἄλλων πεφωτισμένων ἀνδρῶν ἡ πίστις καί τὸ φρόνημα ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς θεολογίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸ ὁμοούσιον τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Εἶναι ὁ κρίσιμος ὅρος τοῦ Δ' αἰῶνος. Ὅποιος δὲν θά δέχεται τὸ ὁρθόδοξον περιεχόμενον τῶν ὁρῶν δὲν θά ἀνήκῃ εἰς τὴν Μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καί ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ θεολογία τοῦ Ἀθανασίου ἐπέτυχεν οὕτω τὴν ὀριστικὴν ὑπέρβασιν τῆς —συνειδητῆς ἢ ἀσυνειδητῆς— ἀντιλήψεως περὶ ὑποταγῆς (Subordinatio) τοῦ Υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα, ἡ ὁποία ἀπῆντα εἰς τοὺς προγενεστέρους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς.

Πρέπει δὲ ἀκόμη νὰ λεχθῇ, ὅτι τὸ θεολογικὸν ἔργον τοῦ Ἀθανασίου εἶναι τόσο ὁρθόδοξον καί τόσο καθολικόν, διότι, ἐνῶ δὲν εἶναι ξένον πρὸς τὴν ἀλεξανδρινὴν καί συγχρόνως τὴν ἀντιοχειακὴν ἐρμηνευτικὴν σχολήν, ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι γενικῶς ἔργον μεθόδων. οὔτε ἐγκλωδίζεται εἰς αὐτάς. Ὁ Ἀθανάσιος ξεπερνᾷ σαφῶς τὰς μεθόδους καί ἐκίστε τὰς γεφυρώνει, διὰ νὰ δαίξῃ ὅτι τὸ δημιουργικὸν θεολογικὸν ἔργον, μολονότι χρησιμοποιεῖ μεθόδους, θεμελιώδη προϋπόθεσίν του ἔχει τὴν καθοδήγησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἐκτ. καθηγητῆς τῆς Πατρολογίας εἰς τὴν
Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 295 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ Χριστιανῶν γονέων, ὡς εἰκάζομεν, στηριζόμενοι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου¹ διασωθείσαν παράδοσιν. Κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν ὁ Ἀθανάσιος, παῖς ἔτι ὢν καὶ παίζων μετ' ἄλλων συνομηλικῶν αὐτοῦ, ὑποδυθεὶς πρόσωπον κληρικοῦ, ἐδάπτισε παιδὰ τινα, ἀδάπτιστον ὄντα. Ὁ δὲ τότε ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Ἀλέξανδρος, μαθὼν ὅτι κατὰ τὸ δάπτισμα ἐκεῖνο ἐτηρήθη ἀκριβέστατα ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις, ἀφοῦ συνεσχέφθη μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἱερεῖς, ἀνεγνώρισε τοῦτο ὡς ἔγκυρον. Ἄλλο τι ἐκ τῆς παιδικῆς καὶ ἐφηδικῆς ἡλικίας αὐτοῦ δὲν γνωρίζομεν ἐκ τῶν πηγῶν. Εἶναι ὁμοῦς γεγονὸς ἀναντίρρητον, ὅτι οὗτος ἔτυχεν εἰς τὰς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἀκμαζούσας σχολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιμεμελημένης ἐκ παιδεύσεως, φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῶν συγγραμμάτων καὶ ἄλλων μαρτυριῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους μεγάλους Πατέρας, ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων ἐφιλοσόφησε, «τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν», ὡς λέγει ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός,² πλὴν ὁμοῦς ἡ πληροφορία αὕτη δὲν φαίνεται ἀντιφάσκουσα πρὸς τὴν κοινὴν φήμην ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο καὶ φιλοσοφικῶς συγκεκροτημένος ἀρτιώτατα. Ὅτι δὲ οὗτος, σὺν τῇ ἄλλῃ παιδεῖᾳ, ἐκέκτητο καὶ ἱκανὴν φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, μαρτυροῦν ἔνθεν μὲν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ἐν οἷς, κατὰ τὴν εὐστοχωτάτην παρατήρησιν τοῦ Φωτίου, ὁ Ἀθανάσιος, «λογικαῖς τε μεθόδοις οὐ τι γυμνῶς καὶ ἀπὸ τῶν ἐκείθεν λήξεωιν, ὥσπερ οἱ παῖδες καὶ ἀρτιμαθεῖς πράττουσιν, ἀλλ' ἐμφιλοσόφως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς καὶ ταῖς ἐννοίαις μόναις καὶ ταύταις διεσχηματισμέναις ἀποκέχρηται, γραφικαῖς τε μαρτυρίαις καὶ ἀποδείξεσιν εἰς τὸ κρατερὸν κατωχύρῳται... Καὶ εἴ τις τὸν θεολόγον Γρηγόριον καὶ τὸν θεῖον Βασίλειον ἐκ ταύτης ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς ἀρυσσάμενους φάιη τῆς (κατ' Ἀρειανῶν) δίθλου τοὺς καλοὺς ἐκείνους καὶ διεκδέξαι τῶν οἰκείων λόγων κατὰ τῆς πλάνης ρεῦσαι

1. Ἐκκλ. Ἱστ. 10, 14.

2. Ἐγκώμιον εἰς Ἀθανάσιον, PG 35, 1088 B.

ποταμούς, οὐκ ἂν, αἶμαι, σφαλεῖν τοῦ παραδείγματος»,³ ἐνθεν δὲ τὸ γεγονός ὅτι ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Νικαίας, καίτοι διάκονος ὢν, «χάρις εἰς τὴν μὀρφωσίν του... ἀπέβη τὸ κύριον πρόσωπον τῆς συνόδου καὶ ὁ σημειοφόρος τῆς ὀρθοδοξίας».⁴

Κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν φαίνεται ὅτι ἐσχέτισθη μετὰ τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου, μεθ' οὗ συνησχέθη εἰς τὴν ἔρημον. Κατ' ἀρχάς, διετέλεσεν ἀναγνώστης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅταν δὲ ἐξεδηλιύθη ἡ Ἀρειανικὴ ἔρις, περὶ τὸ 318, εὐρίσκειται αὐτὸν διάκονον ὄντα τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τὸν γηραιὸν ἤδη ἀρχιεπίσκοπον αὐτῆς Ἀλέξανδρον, ὃν καὶ συνώδευσε εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ Α' Οἰκουμένην Σύνοδον, τὸ 325, «ταῦ χοροῦ τῶν διακόνων ἡγουμένους».⁵ Ἐκεῖ, χάρις εἰς τὴν μὀρφωσίν του καὶ μάλιστα χάρις εἰς τὴν θερμουργὸν καὶ ἀκλόνητον πίστιν του, ἀνεδείχθη εἰς τῶν μᾶλλον θαρραλέων ἀγωνιστῶν κατὰ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀρείου, αὐτὸς δὲ κυρίως «τὴν νόσον τοῦ ἀρειανισμοῦ ἔστηρεν», ὡς ἀπεφάνθη καὶ ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σύνοδος τοῦ 339.

Ἡ φήμῃ τοῦ Ἀθανασίου ἐπὶ τοσοῦτον ἡδραιώθη κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Νικαίας, ὥστε μετ' ὀλίγον, ὅταν ἀπέθανεν ὁ γέρον Ἀλέξανδρος (17ῃ Ἀπριλίου 328), ἀνεθιβάσθη εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Ἀθανάσιος, πιθανώτατα τὸ αὐτὸ ἔτος, «ψῆφῳ τοῦ λαοῦ παντός, οὗ κατὰ τὸν ὕστερον νικῆσαντα πονηρὸν τύπον», ὡς λέγει χαρακτηριστικῶτα Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός.⁶ Ὁ Ἀθανάσιος, κατὰ τὰ τεσσαράκοντα καὶ ἑξ ἑτη τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ στυλὸς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν «Πατὴρ τῆς Ὀρθοδοξίας». Εὐθύς ὡς ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος, ἐμερίμνησε δραστηρίως διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας του. Περιηγοῦμενος τὴν ἐπαρχίαν του, μετέβη εἰς Θηβαῖδα, Πεντάπολιν, τὴν δασιν τοῦ Ἀμμῶν καὶ τὴν Κάτω Αἴγυπτον, ἵνα μελετήσῃ ἐπιτοπίως τὰς ἀνάγκας τοῦ ποιμνίου του, ὅπερ ὑπεδέχετο αὐτὸν πανταχοῦ ἐνθουσιωδέστατα. Ἐγκαθίστα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις ἀξιόους ἐπισκόπους, ἐν οἷς καὶ τὸν Φρομέντιον, ὃν ἐχειροτόνησεν ἐπίσκοπον Ἀζύμης, συνδραμῶν αὐτὸν εἰς τὰς προσπάθειάς του πρὸς ἐκχριστιάνισιν τῆς Ἀθησυνίας.

Πλεῖστα πράγματα παρέσχον εἰς τὸν Ἀθανάσιον ὁ Ἀρειὸς καὶ οἱ ὁπαδοὶ του, οἵτινες, ἐν συμμαχίᾳ μετ' ἄλλων συγγενῶν πρὸς αὐτοὺς αἱρετικῶν, παντοῖα κατ' αὐτοῦ ἐμνηχανῶντο κακά, μὴ δι-
σταζόντες οὐδὲ πρὸ τῶν κακοηθεστέρων συκοφαντιῶν. Οὕτως ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη πεντάκις, διανύσας πλέον τῶν δέκα ἑξ ἐκ

3. PG, 103, 420.

4. Δ. Μυλάνου, Πατρολογία, σ. 234.

5. Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστ. I, 25.

6. Δόγος 21, Ἐγκώμιον εἰς Ἀθανάσιον, 8.

τῶν τεσσαράκοντα ἐξ ἐτῶν τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ἐν ἐξορία, μακρὰν τῆς ἑδρας του. Ἐσύρθη κατ' ἐπανάληψιν ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ἐνάπειον συνόδων καὶ καθηρέθη ὑπὸ ἐπισκόπων, ἐν οἷς πολλάκις ἦσαν καὶ ὀρθόδοξοι μὴ ἀποδεχόμενοι ὅμως τὸ ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας δογματισθὲν «ὁμοούσιον». Κατεδιώχθη ὑπὸ αὐτοκρατόρων, ὑπέφερεν ἀνεκδιηγήτους ταλαιπωρίας καὶ στερήσεις, εἶδε πολλοὺς τῶν συνεργατῶν του γὰ ὑποκύπτουν εἰς τὴν ἀρειανὴν θίαν καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ρώμης Λιδέριον (352-366) γὰ ὑπογράφῃ ἀρειανικὸν ὅρον πίστεως, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ἐξορίαν. Ἦλθον στιγμαί, καθ' ἃς ὁλόκληρος ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἐφαίκετο ἀντίθετος πρὸς τὸν Ἀθανάσιον. ἀλλ' οὗτος, ἐν τῇ ἀκραθάντῃ πεποιθήσει, ὅτι ἡγωνίζετο ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, οὐδέποτε ἐκάμψθη.

Ἀφορμὴν εἰς τὰς κατ' αὐτοῦ διώξεις ἔδωκεν ἡ ἀρνησις του γὰ ἀποκατάστησιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν τὸν ὑπὸ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καθαιρεθέντα Ἀρειον, ὅστις ἤδη παρυσιάζετο ὑποκριτικῶς ὡς ἀποδεχόμενος τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν. Ἀνακλήθεις ἐκ τῆς ἐξορίας, ὁ Ἀρειος ὑπέβαλε (τὸ 330 ἢ 331) ὁμολογίαν πίστεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέφυγεν ἐπιμελῶς γὰ ἀναφέρει τὰς ἀρειανικὰς ἐκφράσεις «ἐξ ἐτέρας οὐσίας» «κτίσματα», «ἦν ποτε χρόνος, ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς» κ.λ.π., παραλλήλως ὅμως οὐδεμίαν τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων τῶν ὀρθοδόξων ὡς αἱ «ὁμοούσιος», «ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας», «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς» κ.λ.π., περιελάμβανεν εἰς αὐτήν. Ἡ κυριωτέρα φράσις, ἥτις ἦτο θεστικὴ ὀρθοδόξου νοήματος, ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ τοῦ Ἀρείου, ἦτο ἡ «πρὸ πάντων γεγεννημένον θεὸν λόγον», ἀλλ' ὁ Ἀρειος ἐνόει αὐτὴν κακοδόξως. Διότι, ἐφ' ὅσον οὗτος ἐδίδασκεν, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐδημιούργησε τοὺς αἰῶνας, ἡ φράσις «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων», κατ' αὐτόν, ἐσήμαινεν οὐχὶ τὴν προαιώνιον τοῦ Υἱοῦ ὑπαρξιν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀμέσως πρὸ τῆς δημιουργίας τῶν αἰώνων κτίσιν αὐτοῦ, τὴν δὲ λέξιν «γεγεννημένον» ἐχρησιμοποιεῖ μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ὁμοήχου λέξεως «γεννημένον» (ἐκ τοῦ γίγνεσθαι ἀντὶ γεννασθαι), καὶ τὴν ἐκφράσιν «θεὸν λόγον» ἐνόει ἐν μεταφορικῇ καὶ ἡθικῇ ἐννοίᾳ καὶ οὐχὶ κυριολεκτικῶς. Τὴν ἀπάτην ταύτην διδόν ὁ Ἀθανάσιος, ἡρνήθη κατηγορηματικῶς γὰ δεχθῇ εἰς κοινωνίαν τὸν Ἀρειον παρὰ τὴν διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μ. Κωνσταντίνου, ὅστις, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης ἀποβλέπων, ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο δυνατόν γὰ ὑπάρξῃ ὀρθοδοξία καὶ ἄνευ τοῦ ὁρου «ὁμοούσιος» καὶ ὅτι οἱ Ἀρειανοὶ εὐχάλως θὰ συμφώνουν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων ἐὰν παρσιωπᾶτο ὁ ὅρος οὗτος. Κατόπιν τῆς ἀρνήσεως αὐτοῦ γὰ δεχθῇ εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινω-

νίαν τὸν Ἀρειον, οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀθανασίου Ἀρειανοὶ ἤρχισαν νὰ ὀργανώσουν συστηματικῶς τὸν κατ' αὐτοῦ ἀγῶνα. Οὕτως, οὗτοι ἐπενόησαν διαφόρους ψευδεῖς κατηγορίας κατ' αὐτοῦ, ὡς αἱ ἐξῆς: Ὅτι, δηλαδή, ἐπέβαλλεν εἰς τὸν λαὸν τῆς ἐπαρχίας του ἐκκλησιαστικὸν φόρον ἀνευ γνώσεως τῆς πολιτείας, ἥ ὅτι διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐνίσχυε χρηματικῶς ἀποστάτην τινά, πρὸς ὃν ἐπεμψε «λάρνακα χρυσοῦ μεστήν» κ.ἄ., ἐνῷ συγχρόνως ἠρέθιζον συνεχῶς τὸν αὐτοκράτορα Μ. Κωνσταντῖνον, ὑπενθυμιζόντες εἰς αὐτόν, ὅτι ὁ Ἀθανάσιος προσέβαλεν αὐτόν, περιφρονήσας τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ περὶ ἀποδοχῆς τοῦ Ἀρείου εἰς ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, καίτοι ἐξετίμα λίαν καὶ ἐθαύμαζε τὸν Ἀθανάσιον διὰ τὸ ἥθος καὶ τὸ θάρρος του, παρσύρθη τελικῶς ἀπὸ τὰς συνεχεῖς κατ' αὐτοῦ μηχανογραφίας τῶν Ἀρειανῶν καὶ διέταξε τὴν σύγκλησιν συνόδου ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, τὸ 335, πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατὰ τοῦ Ἀθανασίου κατηγοριῶν. Ἐπειδὴ, ὅμως, ὁ Ἀθανάσιος, φοβηθεὶς τὴν κατ' αὐτοῦ σκευωρίαν τῶν ἐχθρῶν του, δὲν προσῆλθεν εἰς τὴν σύνοδον ἐκείνην, ὁ Κωνσταντῖνος μετέστησεν αὐτὴν εἰς Τύρον τῆς Φοινίκης, ἐνῷ συγχρόνως εἰδοποίησε τὸν Ἀθανάσιον, ὅτι ἐὰν δὲν προσήρχετο ἐκὼν, θὰ προσήγγετο διὰ πρὸ τῆς συνόδου. Ὁ Ἀθανάσιος τότε προσῆλθεν εἰς τὴν σύνοδον, εἰς τὴν ὁποίαν παρέστησαν 60 Ἀρειανοὶ ἐπίσκοποι. Ἐνώπιον αὐτῆς οἱ ἐχθροὶ του ἐπανελάβον τὰς παλαιότερας κατηγορίας, εἰς τὰς ὁποίας προσέθεσαν καὶ ἄλλας. Οὕτω, κατηγορήσαν αὐτόν, ὅτι, ἀφοῦ ἐφόνευsen ἐπίσκοπόν τινα, ὀνόματι Ἀρσένιον, ἀνήκοντα πρὶν εἰς τὸ μελετιανὸν σχίσμα, ἀπέκοψε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζετο διὰ μαγείας, «μυιφόνον ἀποκαλοῦντες τὸν Ἀθανάσιον». Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τότε διέταξεν ἀνακρίσεις, συνεπαίξα τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθη ζῶν ὁ Ἀρσένιος καὶ προσήχθη εἰς τὴν σύνοδον. Τούτου ἀμφοτέρως τὰς χεῖρας δεικνύων ὁ Ἀθανάσιος, προσέθεσεν: «ἄλλην χεῖρα ζητεῖτω μηδεὶς: δύο γὰρ ἀνθρώπων ἕκαστος παρὰ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων ἐδέξατο χεῖρας». Ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ του ἀπεδείχθησαν ἄφθαστοι εἰς τὸ νὰ ἐφευρίσκουν ἀνωφαντίας κατ' αὐτοῦ. Οὕτω, κατὰ τὸν Ρουφῖνον καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἱστορικοὺς, προσήγαγον πρὸ τῆς συνόδου γυναῖκά τινα ἀκόλαστον, ἥ ὁποία ἐβόα ὅτι, παρθένος οὖσα, διεφθάρη βιαίως ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου. Τότε οὗτος προσῆλθεν ἐνώπιον τῆς συνόδου μεθ' ἐνὸς φίλου του πρεσβυτέρου, Τιμοθέου ὀνόματι, ὅστις σιωπῶντος τοῦ Ἀθανασίου ἠρώτησε τὴν γυναῖκα: «ἐγὼ σοι, ὦ γύναι, συνέτυχον πῶποτε, εἰς δὲ τὴν σὴν εἰσελήλυθα οἰκίαν»; Αὕτη δὲ οὐδὲν ὁμολῶς, οὔτε ἐξ ὀφείας, γνωρίζουσα τὸν Ἀθανάσιον καὶ νομίσασα

ὅτι πρὸς αὐτὸν ὠμίλει, μετὰ περιστῆς ἀναιδέας ἐκίνε: τὸν δάκτυλον, δεικνύουσα τὸν Τιμόθεον καὶ λέγουσα: «οὐ μου τὴν παρθενίαν ἀφείλου, σὺ με τῆς σωφροσύνης ἐγύμνωσας». Οὕτως ἀπεκαλύφθη ὅτι ἡ γυνὴ ἐφεύδετο κατὰ παραγγελίαν καὶ κατησχύνθησαν οἱ σιγηροθετήσαντες τὴν συκοφαντίαν.

Ἐπειδὴ, ὁμως, ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἀθανασίου ἐν τῇ συνόδῳ ἐζήτουν νὰ φονεύσουν αὐτόν, οἱ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐπιφορτισμένοι τὴν τήρησιν τῆς τάξεως τῆς συνόδου ἐφυγάδευσαν αὐτὸν κρυφίως ἐπὶ σκάφους καὶ οὕτω κατέφυγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, σκοπῶν νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα ζητήσῃ τὴν προστασίαν του. Ἀλλ' ἐπενέβησαν πάλιν οἱ ἐχθροὶ του, οἵτινες διέδωκον αὐτὸν εἰς τὸν βασιλέα, ἀρνηθέντα ἕνεκα τούτου νὰ δεχθῇ αὐτόν εἰς ἀκρόασιν καὶ διατῆξιντα τὴν εἰς Γαλατίαν ἐξουσίαν του. Ἐνθα ὁ ἐν Γαλλίᾳ ἀρχὼν υἱὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος καὶ ὁ ἐπίσκοπος Μαρσέλλος ἐπεδαφίλευσαν εἰς αὐτὸν πολλὰς περιποιήσεις. Μόλις δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (21 Μαΐου 337) ἡδυνήθη νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν ἑδρὰν του (23 Νοεμβρίου 337), μετ' ἐξουσίαν διαρκέσασαν «ἔτη δύο καὶ μῆνας τέσσαρας» ἔνθα «ἤδιστα αὐτὸν ἐδέξατο ὁ τῶν Ἀλεξανδρέων λαός».⁹ Πλὴν ὁμως καὶ πάλιν οἱ ἐχθροὶ του ἤρχισαν τὰς κατ' αὐτοῦ διαβολάς. Τότε ὁ Ἀθανάσιος συνεκάλεσε σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, τὸ 339, ἐξ 100 ἐπισκόπων. ἤτις ἀπεφάνθη ὅτι «οὐ τὰ παρ' Ἀθανασίου, ἀλλὰ τὰ παρ' αὐτῶν (τῶν κατηγόρων του) γεγόμενα θρήνου καὶ αἰμωγῆς ἄξια».¹⁰ Οἱ ἐχθροὶ του τότε, τῇ ἐπινεύσει τοῦ Κωνσταντίου, συνεχρότησαν ἀρειανικήν σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἣτις καθήρσεν αὐτόν καὶ ὥρισεν ὡς ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας τὸν ἡμαιρεσιανὸν Εὐσέβιον τὸν Ἐμισσηνόν, ἀντ' αὐτοῦ δέ, μὴ ἀποδεχθέντος τὴν ἐκλογὴν, τὸν Καππαδόκην Γρηγόριον, ἐγκατασταθέντα διὰ τῆς βίας ἐν μέσῳ αἱματηρῶν σκηνῶν, τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν καὶ πάλιν ἀπομάχρυνσιν τοῦ Ἀθανασίου ἐξ Ἀλεξανδρείας (19 Μαρτίου 340). Περὶ τῆς παρνόμου καταστάσεως τοῦ Γρηγορίου τούτου εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας γράφων ὁ Ἀθανάσιος, παρατηρεῖ: «Ποῖος κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἢ ποία παράδοσις ἀποστολικὴ τοιαύτη ὥστε, εἰρηνευούσης τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐπισκόπων τοιαύτην ὁμόνοιαν ἐχόντων πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον, ἀποσταλῆναι Γρηγόριον. Ξένον μὲν τῆς πόλεως, μήτε ἐκεῖ βαπτισθέντα, μήτε γινωσκόμενον τοῖς πολλοῖς, μὴ αἰτηθέντα παρὰ πρεσβυτέρων, μὴ παρ' ἐπισκόπων, μὴ παρὰ λαῶν, ἀλλὰ κατασταθῆναι μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀποσταλῆναι δὲ εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, οὐ μετὰ πρεσβυτέρων, οὐ μετὰ

9. Σωκράτους Ἑκκλ. Ἱστ. 2, 3.

10. Ἀθανασίου Ἀπολογ. κατ' Ἀριωνῶν, 4.

διακόνων τῆς πόλεως, οὐ μετὰ ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ μετὰ στρατιωτῶν;... Ἐλ γὰρ καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ὑπεύθυνος ἦν εὐρεθεὶς ὁ Ἀθανάσιος, οὐκ ἔδει τὴν κατάστασιν οὕτω παρανόμως, καὶ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα γενέσθαι· ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας (ἦτοι τοῦ λαοῦ), ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἱερατείου, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ κλήρου, τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπους ἔδει καταστῆναι καὶ μὴ νῦν τοὺς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κανόνας παραλύεσθαι».¹¹

Ὁ Ἀθανάσιος κατέφυγε τότε εἰς τὴν Ρώμην, ἔνθα εὗρισκοντο καὶ ἄλλοι ἐξόριστοι. Ἐκεῖ, ἐδεξιώθησαν αὐτὸν πάντες φιλοφρονέστατα, τιμῶντες τὴν ἀρετὴν καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀγῶνας του, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ πάπας Ἰούλιος, ὅστις συγκαλέσας τὸ 341 σύνοδον ἐκ 50 ἐπισκόπων, ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας καὶ ἐκήρυξεν ἀθῶον ἀπὸ ὅλας τὰς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας τῶν ἐχθρῶν του. Τὸ 343, ὁ Κωνστάντιος, ὡς μόνος ἄρχων ἐν τῇ Δύσει, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντος, συνεκάλεσε πρὸς κατάπαυσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐρίδων σύνοδον ἐν Σαρδικῇ τῆς Ἰλλυρίας, εἰς ἣν παρέστησαν ὑπερτριαχῶσι οἱ δυτικὲς ἐπίσκοποι καὶ ἐβδομήκοντα ἐξ ἀνατολικῶν. Ἐκεῖ, ὅμως, ἐπῆλθε διαφωνία μετὰ τῶν δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἐπισκόπων, τῶν μὲν ἀξιούντων νὰ παραστῶσιν ὡς νόμιμοι καὶ κανονικοὶ ἐπίσκοποι ὁ Ἀθανάσιος καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ, τῶν δὲ ἀρναυμένων τοῦτο διαρρήδην. Συνεπεία τῆς διαφωνίας ταύτης, οἱ πλεῖστοι ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι ἀπεχώρησαν τῆς συνόδου καὶ συγγέλθον ἐν Φιλιππουπόλει, ἔνθα ἀνενέωσαν τὴν ἀπόφασιν τῆς καθαιρέσεως τοῦ Ἀθανασίου, ἀφορίσαντες τὸν πάπαν Ἰούλιον, τὸν Ὅσιον Κορδοῦης καὶ ἄλλους ἐκ τῶν ὁμοφρόνων τοῦ Ἀθανασίου. Ἡ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς, ὅμως, συνεχίσασα τὰς ἐργασίας αὐτῆς, ἐδέχθη καὶ τὸν Ἀθανάσιον μετὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ ἐπισκόπων καὶ ἐκήρυξεν αὐτὸν ὡς τὸν νόμιμον καὶ κανονικὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἐξορία τοῦ Ἀθανασίου διήρκεσεν ἐξ ὁλόκληρα ἔτη (340 - 346), ὅταν δέ, κατ' Ἰούλιον τοῦ 345, ἀπέθανεν ὁ ἐπιθῆτωρ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας Γρηγόριος, κατόπιν ὑποδείξεων τοῦ Κωνσταντος, ὁ Κωνστάντιος ἀνεκάλεσε τὸν Ἀθανάσιον ἐκ τῆς ἐξορίας, οὗτος δὲ μόνον μετ' ἐπανειλημμένας προσκλήσεις αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (21 Ὀκτωβρίου 346), γενόμενος δεκτὸς θριαμβευτικῶς ὑπὸ τοῦ πομηνίου του. Ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν ταύτην μόνον ἐπ' ὀλίγον ἡδυνήθη νὰ μείνῃ ἀδιάτακτος εἰς τὴν ἔδραν του, διότι μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Κωνσταντος, τὸ 350, ὁ Κωνστάντιος, γενόμενος μονοκράτωρ, πεισθεὶς εἰς νέας διαβολὰς καὶ πείσεις τῶν φίλων του Ἀρειανῶν, ἀγριώτερον κατεδίωξε τὸν μέγαν ἱεράρχην καὶ πρόμαχον τῆς Ὁρθοδο-

ξίας Ἀθανάσιον. Οὕτω, λοιπόν, τῇ ἀνοχῇ τοῦ Κωνσταντίνου, οἱ Ἀρειανοὶ συγκροτήσαντες δύο συνόδους ἐν Ἀρελάτῃ (353) καὶ Μεδιολάνοις (355) κατεδίκασαν καὶ πάλιν τὸν Ἀθανάσιον καὶ τέλος τὴν νύκτα τῆς 9ης Φεβρουαρίου τοῦ 356, ἐνῷ οὗτος ἐτέλει παννυχίδα μετὰ πλήθους πιστῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ, ὁ στρατηλάτης Συριανὸς μετὰ πεντακισχιλίων στρατιωτῶν περιεκύκλωσε τὸν ναόν, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν. Ὁ Ἀθανάσιος, μὴ ἐνδίδων νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ναοῦ πρὶν ἢ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐξοδος τῶν πιστῶν, ἀπῆχθη εἰς ὑπὸ τῶν φίλων του καὶ ἐφυγαδεύθη εἰς τὴν ἔρημον τῆς Αἰγύπτου, ἐνθα διέμειναν ἕξ ἔτη (356-362), ὁπότεν, παρακολουθῶν τὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας τῶν Ἀρειανῶν, διηύθυνε τὸν κατ' αὐτῶν ἀγῶνα τῶν Ὁρθοδόξων, στηρίζων τοὺς κλονιζομένους καὶ πρὸ παντὸς διαφωτίζων τοὺς παρεξηγοῦντας τὸ «ἡμοσύσιον». περὶ ὃ ἐστρέφετο ὁ ἀγών. Οὕτω, διὰ συγγραφῶν, ἐπιστολῶν, ἐγκυκλίων καὶ ἐκθέσεων, κατώρθου νὰ ἀποσυνθέτῃ τὴν ἀρειανικὴν παράταξιν. Τέλος, ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (361-363), διαδεχθέντος τὸν Κωνσταντίνον, ἡδυνήθη νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν (21 Φεβρουαρίου 362) καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἀμέσως, τὸ αὐτὸ ἔτος, σπουδαιοτάτην σύνοδον, ἣτις ἀπετέλεσε σημαντικώτατον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀγώνων τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τοῦ Ἀρειανισμοῦ.

Ὁ Ἀθανάσιος, ἐπανελθὼν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν του, εἰργάσθη δι' ὧν αὐτοῦ τῶν δυνάμεων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, ἣ δὲ πειθῶ τῶν κηρυγμάτων αὐτοῦ ἐσαγήνευσε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐθνικοὺς, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἐγένοντο χριστιανοί. Τοῦτο δυσμενῶς ἤκουεν ὁ ἐθνικὸς αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, ὅτε δὲ ὁ Ἀθανάσιος «ἐτόλμησεν ἑλληνίδας γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσαι», διέταξε τὴν ἐκ νέου ἐξορίαν αὐτοῦ (24 Ὀκτωβρίου 362). Ἀποχωρῶν ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὴν ἐξορίαν, παρηγόρει τοὺς δακρύνοντας πιστοὺς, λέγων· «θαρρεῖτε· νεφύδιόν ἐστι καὶ θάπτον παρελεύσεται».¹² Πράγματι δὲ μετ' οὐ πολὺ, θανόντος οἰκτρῶς τοῦ ατυχοῦς Παραβάτου, ἐπέστρεψεν ὁ Ἀθανάσιος ἐκ Θηβαΐδος, ἐνθα εἶχεν εὖρει φιλοξενίαν παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἀσκηταῖς, εἰς Ἀλεξάνδρειαν (3 Σεπτεμβρίου 363), ἀλλὰ νέοι ἀνέμενον αὐτὸν διωγμοί, διότι ὁ ἀρειανίζων Οὐάλης, ὃν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανὸς ὁ Α' (364-375) ὠνόμασε συνάρχοντα αὐτοῦ διὰ τὴν Ἀνατολήν, διέταξεν ἀμέσως τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἀθανασίου, ἀναγκασθέντος διὰ πέμπτην ἤδη φοράν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπισκοπὴν του (5 Ὀκτωβρίου 365), κρυπτόμενος, ὥς τινες ἔλεγον, «ἐν πατρώῳ μνήματι». Μετὰ τετράμηνον, ὅμως, ὁ Οὐάλης, φοβηθεὶς ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἠναγκάσθη νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον ἐκ τῆς ἐξορίας, ἕξ ἧς ἐπανελθὼν οὗτος ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν ἐδραν του

12. Σωζομενός, Ἑκκλ. Ἱστ. 5, 15.

Ὦν ἀκραδάντως πεπεισμένοις ὅτι ἡγωνίζετο ὑπὲρ τῆς σωτηριώδους ἐν Χριστῷ αἰωνίας ἀληθείας καὶ ἔχων πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς σπουδαιότητος καὶ τοῦ κύρους αὐτοῦ ὡς ἐκκλησιαστικοῦ ἡγέτου (1 Φεβρουαρίου 306), διήλθεν ἐν αὐτῇ ἀδιατάρακτα τὰ τελευταία ἔτη τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ μέχρι τῆς μακαρίας πρὸς Κύριον ἐκδημίας του (2 Μαΐου 373), εἰς ἡλικίαν 75 ἐτῶν, κατακοιμήσας τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας «ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τεσσαράκοντα καὶ ἕξ»,¹³ ἕξ ὧν πλέον τῶν 16 ἐτῶν (κατὰ τινες 20) διήλθεν ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Δὲν ἐπρόλαβεν, ὅμως, ὁ Ἀθανάσιος νὰ ἴδῃ πλήρως διακαιουμένους τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας ἀγῶνας του, δι' ὧν προητοίμασε τὸν θρίαμβον αὐτῆς, ὅστις ὠλοκλήρωθῃ πλήρως μετὰ 8 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἐν τῇ Β' Οἰκουμένηκῃ Συνόδῳ (381).

Ὁ Ἀθανάσιος ἀναμφισβητήτως ἀνήκει εἰς τὴν χορείαν τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς λίαν ἐνωρὶς ἀπένευμεν εἰς αὐτὸν τὸν τίτιον τοῦ Μεγάλου Πατρὸς αὐτῆς καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς τὸν κατ' ἐξοχήν «Πατέρα τῆς Ὀρθοδοξίας, ἡ δὲ Ἐκκλησία εἰς τὴν Δύσιν συναριθμεῖ αὐτὸν μετὰ τῶν τεσσάρων μεγάλων Πατέρων τῆς Ἀνατολῆς.¹⁴ Ἀλλὰ τὸν τίτιον τοῦ «Μεγάλου» δὲν ὀφείλει ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὴν ἀνωτέραν αὐτοῦ θεωρητικὴν κατάρτισιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ὑπελείπετο πολλῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν μορφῶν, ἀλλ' εἰς τὸ μέγα καὶ ἐξαίρετον προσὸν αὐτοῦ ὅτι ἐκέκτετο διαυγῇ καὶ εὐστροφον νοῦν, ὅστις παρείχεν εἰς αὐτὸν τὴν σπανίαν δι' ἄλλους θεολόγους τῆς ἐποχῆς του ἱκανότητα νὰ διακρίνῃ τὸ αὐσιῶδες ἀπὸ τοῦ ἐπουσιώδους καὶ νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν καρδίαν τοῦ νοήματος τῶν μεγάλων καὶ θεμελιωδῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως,¹⁵ ὧν ἄριστα προητοίμασμένος νὰ ἐκθέτῃ καὶ ὑποστηρίξῃ αὐτάς μετὰ συνεπειᾶς καταπλησσούσης.

Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ὁ πρῶτος, ἴσως καὶ ὁ μόνος, ἐκκλησιαστικὸς Πατὴρ τῆς ἐποχῆς του, ὁ ὁποῖος διησθάνθη καὶ ἀντελήφθη ἄριστα τὰς λεπτεπιλέπτους σχέσεις ἀλληλεξαρτήσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἀληθειῶν τῆς πίστεως, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν σκέψιν αὐτοῦ ἀπετέλουν τμήματα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀληθείας οὕτως ἀρρήκτως πρὸς ἄλληλα καὶ εἰς ἓν ὅλον ἡρμοσμένα, ὥστε ἡ πλάνη περὶ μίαν ἐπὶ μέρους ἀλήθειαν νὰ συνεπάγεται ἀναποτρέπτως τὴν ἀνατροπὴν ὁλοκλήρου τοῦ συστήματος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.¹⁶ γ

13. Κυρίλλου Ἀλεξ., Ἐπιστ. 1.

13α. J. Quasten, μν. ἔργον.

13β. Πρὸς Α. C. Mc Giffert, A History of Cristian Thought, New York and London 1946, τόμ. I, σελ. 251, καὶ C. R. B. Shapland, The Letres of St. Athanasius, Concerning the Holy Spirit, London 1951, σελ. 110, σημ. 10.

13γ. Πρὸς Π. X. Δημητροπούλου, Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ἐν Ἀθήναις 1954, σελ. 128.

προμάχου τῆς ὀρθῆς πίστεως, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ὑπέστειλε τὴν σημαίαν τοῦ ὑπὲρ αὐτῆς ἀγώνος ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ ἐχθροὶ αὐτῆς ἐφαίνοντο θριαμβεύοντες καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Ἀκρῶς ἀδιάλλακτος ἔναντι πάσης αἰρετικῆς πλάνης· ἐχρησιμοποιοῖ μὲ ἀξιοθαύμαστον σταθερότητα καὶ ἀκαμπτον μαχητικότητα πᾶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ νόμιμον μέσον ἔναντίον τῶν πανισχύρων ἀντιπάλων του. Παρὰ ταῦτα ὁμως, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς μάχης, ἦτο ἔτοιμος νὰ ἀναχθῇ μὲ συμπάθειαν ἐκείνους, οἱ ὅποιοι καλοπίστως εἶχον ἐκκλίνει· τῆς ὀρθῆς πίστεως. Συνεπῆς πρὸς τὴν ἀρχὴν του ταύτης, ὅταν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ τῷ Παραβάτου ἐπετράπη εἰς αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ τὸ 362 ἐκ τῆς ἐξορίας εἰς τὴν ἔδραν του, συνεκάλεσεν ἀμέσως κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος Τοπικὴν Σύνοδον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καθ' ἣν κατόπιν ἐκατέρωθεν ἐξηγήσεων συνεδίβασε τὰς ἐν τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ μερίδας τῶν ἡμαρτανῶν καὶ ὀρθοδόξων,¹³ ἐγκαινιάσας τὴν ὀρθὴν ὁδὸν τῆς διὰ διαλόγου μεταπίστειως τῶν καλῇ τῇ πίστει πλανηθέντων καὶ ἐπαναγωγῆς αὐτῶν εἰς τὴν ὀρθὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐπεβλήθη, ὡς ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότης διὰ τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγώνων του μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ καθόλου βίου του. ἀποδείξας ἑαυτὸν τύπον ἠναρέτου καὶ εὐσεβοῦς ἀνδρός, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ὄνομά του νὰ ἀποδῇ ταυτόσημον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ὡς λίαν ἐπιγραμματικῶς λέγει περὶ αὐτοῦ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός· «Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι· ταῦτόν γάρ ἐκείνον τε εἰπεῖν καὶ ἀρετὴν ἐπαινέσαι»,¹⁴ ἐπειδὴ τὸν ἑαυτοῦ βίου εἶχε καταστήσει πράγματι ζῶσαν ἔκφρασιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἥς τὴν ὑπεράσπισιν ἔκφρασιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἥς τὴν ὑπεράσπισιν ἔταξεν ὡς σκοπὸν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ. Τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα καὶ τὸ κύρος αὐτοῦ διὰ τὴν σύνολον Ἐκκλησίαν προβάλλων καὶ ὁ Μέγας Βασιλεὺς, λέγει ὅτι τὸν Ἀθανάσιον «πατρὸν τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἀρρωστημάτων ὁ Κύριος ἡμῶν ἐταμεύσατο».¹⁵ Τοιοῦτος ὢν ὡς ἠθικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ προσωπικότης ὁ Ἀθανάσιος, ἐπεβάλλετο ἐν λόγοις καὶ ἔργοις εἰς τὴν κοινὴν συνειδήσιν τῶν χριστιανῶν, ὥστε ὀρθῶς νὰ πιστεύεται «ὅρον ἐπισκοπῆς εἶναι τὸν ἐκείνου βίον καὶ τρόπον, νόμον δὲ ὀρθοδοξίας τὰ ἐκείνου δόγματα».¹⁶ Τὸ κύρος αὐτοῦ ὡς «πατὴρ τῆς Ὀρθοδοξίας» διτηρηθῆναι ἀκέραιον καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὰ δὲ συγγράμματά του ἀπέκτησαν οἰκουμενικὸν κύρος, ὡς περιέχοντα τὴν γνησίαν καὶ αὐθεντικὴν τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν, καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς

138. Πρὸς Ἀντιοχείας τόμος, 5. 6. PG 26, 801-804.

14. Λόγος 21, Ἐγκώμιον εἰς Ἀθαν., 1.

15. Ἐπιστολὴ 82.

16. Γρηγ. Ναζιανζηνός, ἐνθ' ἂν., 37.

τοιαῦτα εὐρύτατα ὑπὸ τῶν μετ' αὐτὸν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων πρὸς διατύπωσιν τῆς ὁρθῆς πίστεως.

Ἡ Ἐκκλησία κατέταξε τὸν μέγαν Ἀθανάσιον εἰς τὴν χορείαν τῶν ἁγίων αὐτῆς, ὁ δὲ ὕμνωδός, τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ ἐξαίρων, γράφει: «Ἀθανάσιον καὶ θανόντα ζῆν λέγω, οἱ γὰρ δίκαιοι ζῶσι καὶ τεθνηκότες».

Β. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εἶναι ὄντως ἀξιοθαύμαστον τὸ γεγονός, καθ' ὃ ὁ Ἀθανάσιος, παρ' ὅλας τὰς περιπετείας καὶ ἀντιξοότητες, καθ' ὧν εἶχε νὰ παλαίσῃ δι' ὅλου τοῦ βίου αὐτοῦ, εὗρισκε χρόνον νὰ διαθέτῃ εἰς συγγραφικὴν δράσιν, ἧς ἡ παραγωγὴ εἶναι ἀπὸ ἀπόφews ποιοῦ καὶ ποσοῦ πλουσιωτάτη. Ἀτυχῶς, ὅμως, δὲν περισιώθησαν μέχρις ἡμῶν πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ὁ Ἀθανάσιος δεσπόζει ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἡγετικὴ μορφή τῆς ἐποχῆς του οὐ μόνον ὡς μαχητῆς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφεὺς. Ἐπέβαλεν ἑαυτὸν καὶ ἐπέθεσε τὴν σφραγίδα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ οὐ μόνον εἰς τὸ σύγχρονον αὐτῷ περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς σχέφews πολλῶν μετ' αὐτὸν γενεῶν. Παρὰ τὸν Ἀθανάσιον ἐδημιουργήθη σχολή, ἧς οὗτος ἦτο ὁ κύριος ἐκπρόσωπος,¹⁷ οἱ δὲ ὁπαδοὶ αὐτῆς, γράφοντες ἢ διδάσκοντες, ἦντλον ἀπὸ τὴν γραπτὴν καὶ προφορικὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καὶ Βασίλειος ὁ Μέγας ἦντλον «ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς» ἀπὸ τὰ ἔργα του, ὡς εὐστόχως παρετήρησεν ὁ Φώτιος.¹⁸ Εἰς τὸν κύκλον τῆς Ἀθανασιανῆς σχολῆς ἀνήκουν ἀναμφιδόλως τὰ πλεῖστα τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου φερομένων ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως ἔργων, τῶν ὑπὸ τῆς κριτικῆς ὡς ψευδεπιγράφων ἢ ἀμφιβαλλομένων χαρακτηρισθέντων. Ἄνθρωποι, δηλαδὴ, τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀθανασίου ἢ καὶ ἄλλοι ἀκροαταὶ καὶ ὁπαδοὶ αὐτοῦ, ἀπομνημονεύοντες ἢ καὶ ἀντιγράφοντες τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν του, διετύπωσαν αὐτὴν ὕστερον γραπτῶς ἐν μορφῇ διδλίων, τὰ ὅποια παραδόντες εἰς τὴν δημοσιότητα ἀπέφυγον νὰ ἐπιγράψουν εἰς τὰ ἐκτῶν ὀνόματα, ἵνα μὴ ἐλεγχθοῦν ὡς λογοκλόποι, ἢ καὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτῶν, νομίσαντες δικαιότερον νὰ ἐπιγράψουν αὐτὰ εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Λόγῳ δὲ τοῦ κύρους τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἀθανασίου ἔργα αὐτοῦ τινα ἐνοθεύθησαν ὑπὸ αἱρετικῶν, οἱ ὅποιοι καὶ ἰδικά των ἔργα ἐξέδωκαν ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς εὐχερεστέραν διάδοσιν τῶν αἱρετικῶν δοξῶν των.

17. Β. Στεφανίδου Ἐκκλ. Ἱστ., σελ. 302.

18. PG 103, 420.

Τὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου κατὰ κατηγορίας εἶναι τὰ ἑξῆς:

Ι. Ἀπολογητικὰ ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ:

1. Λόγος κατὰ Ἑλλήνων (PG 25, 4 - 96).
2. Λόγος περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανεῖας αὐτοῦ (PG 25, 96 - 197).

II. Ἀντιαιρετικὰ:

1. Ἀπολογητικὴ κατὰ Ἀρειανῶν (PG 25, 248 - 410).
2. Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντίνον (PG 25, 595 - 643).
3. Ἀπολογία περὶ φυγῆς αὐτοῦ (PG 25, 643 - 680).
4. Τέσσαρες λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν (PG 26, 11 - 526).
5. Κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγοι δύο (PG 26, 1093 - 1166).¹⁹
6. Ἐπιστολαί: α'. Ὁ πρὸς Ἀντιοχεῖς τόμος (PG 26, 795 - 810), β'. Πρὸς Ἰσιδорὸν περὶ πίστεως (PG 26, 813 - 820), γ'. Πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκόπους (PG 26, 1029 - 1048), δ'. Τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς (PG 25, 221 - 240), ε'. Ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος ἐωρακυῖα τὴν πανουργίαν τῶν περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐξέθετο πρεπόντως καὶ εὐσεβῶς κατὰ τῆς Ἀρειανικῆς αἵρέσεως τὰ ὁρισθέντα (PG 25, 415 - 476), στ'. Περὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, ὅτι αὐτὸς κατὰ τῆς Ἀρειανῆς αἵρέσεως ἐφρόνει, ὥς ἡ ἐν Νικαίᾳ Σύνοδος καὶ μάτην αὐτὸν συκοφαντοῦσιν οἱ Ἀρειομανῖται ὥς ὁμόδοξον ἑαυτῶν (PG 25, 479 - 522), ζ'. Πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης κατὰ Ἀρειανῶν (PG 25, 537 - 593), η'. Πρὸς μοναχοὺς τὰς δυσσεβεῖας τῶν Ἀρειανῶν καθιστοῦσα (PG 25, 691 - 796), θ'. Περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων (PG 26, 681 - 792).

19. Αἱ γνώμαι τῶν μελετητῶν τῶν ἔργων τοῦ Μ. Ἀθανασίου περὶ τῆς γνησιότητος τῶν Κατ' Ἀπολλιναρίου δύο λόγων διίστανται, ἄλλων μὲν τάσσομένων ὑπὲρ καὶ ἄλλων κατὰ τῆς προσελούσεως τῶν ἔργων ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ Ἀθανασίου. Παλαιόταται μαρτυρίαι ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ ὁ καὶ τῆς Στ' Οἰκουμένης Συνόδου (680) (βλ. πρακτικὰ αὐτῆς ἐν Mansi τ. 11, σελ. 360, 361, 364, 365, 368 καὶ 421 Α), ὥς καὶ τῆς ἐν Λατερανῇ Τοπικῆς Συνόδου τοῦ 649. (Mansi τ. 10, σελ. 1101 Ε) ἐν τῇ Δύσει ἀποδίδουν ἀνεκδοκίαν αὐτὰ εἰς τὸν Ἀθανάσιον. Πλήρη ἔκθεσιν τῶν λόγων, δι' οὓς ὁ γράφων τάσσεται μὲ ἐκείνους οὔτινας ἀποδέχονται τὴν γνησιότητα τῶν ἔργων βλέπει πᾶς ἐνδιαφερόμενος εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν «Τὸ Πρόβλημα τῆς γνησιότητος τοῦ Περὶ Σαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατ' Ἀπολλιναρίου Λόγοι δύο τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, ἐν «Θεολογία», ΚΑ' (1953), 442 - 461.

III. Ἑρμηνευτικά:

1. Ἑρμηνεία τῶν Ψαλμῶν (PG 27, 59 - 590) καί
2. Πρὸς Μαρκελλῆνον εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῶν Ψαλμῶν (PG 27, 11 - 46).

IV. Ἀσκητικά:

1. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου (PG 26, 835 - 976).
2. Περὶ παρθενίας καὶ ἀσκήσεως (PG 28, 251 - 282).

V. Ἐπιστολαί:

1. Ἐρταστικά (PG 26, 1351 - 1432 λατινιστὶ ἐκ τοῦ συριακοῦ).
2. Κανονικά, πρὸς μοναχὸν Ἀμμων (PG 26, 1169 - 1173) καὶ πρὸς Ρουφιανὸν περὶ τῶν αἰρετικαῖς κοινωνιζάντων (PG 26, 1180 - 1181).
3. Διάφοροι: α) 4 Ἐπιστολαὶ πρὸς Σεραπίωνα (PG 26, 529 - 676), β) Πρὸς Ἐπίκτητον, γ) Ἀδελφίον, δ) Μάξιμον (PG 26, 1049 - 1089) καὶ ε) Πρὸς Δρακόντιον (ποιμαντική) (PG 25, 524 - 533).

Πλείστα ἄλλα ἔργα, ἀποδοθέντα εἰς τὸν Ἀθανάσιον καὶ συνεκδοθέντα μετὰ τῶν γνησίων ἔργων αὐτοῦ, εἶναι γόθα.

Ἀπαντα τὰ ἔργα τοῦ Μ. Ἀθανασίου μετὰ καὶ τῶν ἀμφιβαλλομένων ἀνετυπώθησαν (τόμοι 30 - 37) ἐξ ἄλλων ἐκδόσεων εἰς τὴν σειρὰν «Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων» τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας μετὰ τῶν ἐτῶν 1962 - 1968.

Γ. ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τῆς Ὀρθοδοξίας. Καὶ ἀπὸ ἀπόψεως μὲν οὐστηματικῆς ἐκθέσεως τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, οὐδὲν ἔγραψεν εἰδικὸν βιβλίον. Ἀπαντα ἡ διδασκαλία του εἶναι ἐγκατεσπαρμένη εἰς τὰ διάφορα συγγράμματα του καὶ δὴ ἐξ εἰδικῶν ἀφορισμῶν ἐκτεθεῖσα πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν παλααιοτέρων καὶ τῶν συγχρόνων αὐτῷ αἵρέσεων αἰτίνες ἐλυμαίνοντο τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Ὡς πηγὰς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἔχει τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ τὴν Ἱερὰν Παράδοξιν, ἣν ἀποκαλεῖ διδασκαλίαν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς ἣν περιλαμβάνει καὶ τὴν διδα-

σκαλίαν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀκμασάντων Πατέρων: ¹⁹α «Καὶ γὰρ τὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν παρὰ τῶν Πατέρων ἀποστολικήν πίστιν παρέδωκα, μηδὲν ἐξώθεν ἐπινοήσας, ἀλλ' ὑπερ ἑμαυτὸν ἐνεχάραξα συμφώνως ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς». Εἶναι, ὁμως, λίαν χαρακτηριστικὸν ἐστὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἱερᾶς Παραδόσεως καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅπως καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν πρὸ αὐτοῦ ὀρθοδόξων συγγραφέων ὀνομάζει συλλήθεον ἢ «ἐνθεον διδασκαλίαν», ¹⁹β ἢ «παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἣν ὁ μὲν Κύριος ἔδωκεν, οἱ δὲ Ἀπόστολοι ἐκήρυξαν καὶ οἱ Πατέρες ἐφύλαξαν», ²⁰ μεγίστην ὄντως ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀλαθῆτος φορέως καὶ θεματοφύλακος τῆς ὀρθῆς πίστεως.

Ι. Π ε ρ ι Ἀ γ ί α ς Τ ρ ι ᾶ δ ο ς: Οἱ προηγούμενοι καὶ οἱ σύγχρονοι τῷ Ἀθανασίῳ αἰρετικοὶ εἶχον ἀντικείμενον τὴν περὶ Ἀγ. Τριάδος διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄλλοι μὲν, ὡς οἱ Μοναρχιανοί, ἡρνοῦντο τὸν Γίον καὶ τὸ Ἀγ. Πνεῦμα, ἄλλοι δέ, ὡς οἱ Ἀρειανοί, τὴν θεότητα τοῦ Γίου καὶ ἄλλοι, ὡς οἱ Πνευματομάχοι, τὴν θεότητα τοῦ Ἀγ. Πνεύματος. Ὁ Ἀθανάσιος οὐδὲν τι ἴδιον διδάσκει περὶ τῆς Ἀγ. Τριάδος, ἀλλ' ἐκθέτει τὴν τῆς Ἐκκλησίας πίστιν, καθ' ἣν «Τριάς Ἁγία καὶ τελεία ἐστίν, ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἀγίῳ Πνεύματι θεολογουμένη, οὐδὲν ἀλλότριον ἢ ἐξώθεν ἐπιμεγεγνύμενον ἔχουσα, οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ γεννητοῦ συνισταμένη». «Τριάς δ' ἐστὶν οὐχ ἕως ὀνόματος μόνον καὶ φαντασίας λέξεως, ἀλλ' ἀληθεῖα καὶ ὑπάρχει Τριάς», «τοῦ μὲν Πατρὸς ἀληθῶς Πατὴρ ὄντος, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἀληθῶς Υἱὸς ὄντος καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀληθῶς Ἀγίου Πνεύματος ὄντος». «Ὡς περ γὰρ ὁ ὢν ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὄντως ὁ ὢν ἐστὶ καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς ὁ τούτου Λόγος. Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐκ ἀνύπαρκτόν ἐστιν, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ὑφέστηκεν ἀληθῶς». Τριάδα, ὁμως, λέγοντες, δὲν νοοῦμεν «τρεῖς θεοὺς ἢ τρεῖς ἀρχάς, ἀλλὰ μίαν Ἁγίαν Τριάδα, μίαν δ' αὐτῆς τὴν θεότητα καὶ μίαν ἀρχήν», ἥτοι τὸν μὲν Γίον ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Ὅτι δὲ αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἡ πίστις καὶ τὸ θεμέλιον μαθέτωσαν οἱ ἀμφιβάλλοντες «πῶς ὁ μὲν Κύριος ἀποστέλλων τοὺς ἀποστόλους παρήγγειλε τοῦτον θεμέλιον τιθέναι τῇ Ἐκκλησίᾳ, λέγων πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος (Ματθ. κη' 19), οἱ δὲ ἀπόστολοι πορευθέντες, οὕτως ἐδίδαξαν καὶ τοῦτό ἐστιν εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανὸν Ἐκκλησίαν τὸ κήρυγμα».²¹

19. PG 26, 606 C.

19b. PG 25, 101 A.

20. PG 20, 593.

21. PG 26, 596 A, 601 B, 606 C.

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ἡ Ἁγία Τριάς, ἵνα εἶναι πράγματι Τριάς, εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι «ἀδιαίρετος καὶ οὐκ ἑνόμοιος, μίαν ταύτης εἶναι τὴν ὁσιότητα καὶ μίαν ταύτης τὴν αἰδιότητα καὶ τῆς ἀτρεφίας τὴν φύσιν». Καὶ καθὼς «ἡ εἰς αὐτὴν παραδεδομένη πίστις μία ἐστὶ καὶ αὕτη συνάπτει τῷ Θεῷ, ὁ δὲ ὑπεξαίρουμένως τι τῆς Τριάδος καὶ ἐν μόνῳ τῷ τοῦ Πατρὸς ὀνόματι βαπτιζόμενος ἢ ἐν μόνῳ τῷ ὀνόματι τοῦ Υἱοῦ, ἢ χωρὶς γε τοῦ Πνεύματος ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐδὲν λαμβάνει, ἀλλὰ κενὸς καὶ ἀτελής αὐτὸς καὶ ὁ δοκῶν διδόναι διακρίνεται. ἐν Τριάδι γάρ ἡ τελείωσις ἐστίν», οὕτω καὶ ὁ διαιρῶν τὴν Γλῶσσαν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ἢ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὰ κτίσματα καταλέγων, οὔτε τὸν Γλῶσσαν οὔτε τὸν Πατέρα ἔχει, καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι κἄν χριστιανός, ἀλλ' εἶναι ἄθεος καὶ ἀπίστου χείρων. Καὶ καθὼς ἐν ὑπάρχει βάπτισμα ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι διδόμενον καὶ μία ἢ εἰς αὐτὸν πίστις, ὥς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος (Ἐφεσ. δ' 5). οὕτω καὶ ἡ Ἁγία Τριάς, ἡ αὐτὴ οὐσα ἑαυτῇ καὶ ἡνωμένη ἀδιαίρετως πρὸς ἑαυτήν, οὐδὲν ἔχει ἐν ἑαυτῇ γενητὸν καὶ αὕτη εἶναι τῆς Τριάδος ἡ ἀδιαίρετος ἐνότης καὶ μία ἢ εἰς αὐτὴν πίστις.²² «Οὕτω, λέγει, φρονεῖ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ πίστις αὐτῆς, ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πίστει αὐτῇ τεθεμελίωται καὶ ὁ ταύτης ἐκπίπτων, οὗτ' ἂν εἴη, οὗτ' ἂν λέγοιτο χριστιανός».

Ἡ τῆς Ἀγ. Τριάδος ἐνότης, ἥτις δεικνύει τὴν ὁμοουσιότητα καὶ τὴν ἰσότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἀγ. Πνεύματος, μαρτυρεῖται πολλαχοῦ τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τὰς μαρτυρίας ταύτας ἐπικαλεῖται συχνάκις ὁ Ἀθανάσιος. Τὴν τοιαύτην ἐνότητα, λέγει, διδάσκει ὁ Παῦλος, ὅστις, περὶ πνευματικῶν χαρισμάτων γράφων πρὸς τοὺς Κορινθίους, τὰ πάντα ἀνακεφαλαιοῖ εἰς ἓνα Θεόν, τὸν Πατέρα. Τὸ χωρίον τοῦτο ἐρμηνεύων, λέγει, ὅτι ὅσα χαρίσματα τὸ Πνεῦμα διαιροῦν εἰς ἕκαστον χορηγεῖ, ταῦτα παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου χορηγοῦνται. Διότι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ, διὸ καὶ τὰ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι διδόμενα τοῦ Πατρὸς εἶναι χαρίσματα. Οὕτω καὶ ὅταν τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐν ἡμῖν καὶ ὁ διδὼς αὐτὸ Λόγος εἶναι ἐπίσης ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ Λόγῳ εἶναι ἐν ἡμῖν καὶ ὁ Πατήρ, καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ εἶπεν ὁ Λόγος «ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ καὶ μὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν». Διότι ἐφ' ὅσον ὁ Πατήρ εἶναι τὸ φῶς, ὁ δὲ Υἱὸς τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, «ἐνθα τὸ φῶς (ὁ Πατήρ), ἐκεῖ καὶ τὸ ἀπαύγασμα (ὁ Λόγος), ἐκεῖ καὶ ἡ τούτου ἐνέργεια καὶ αὐγοειδὴς χάρις (τὸ Ἅγιον Πνεῦμα). Ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ πάλιν ὁ Παῦλος γράφει «ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων

ἡμῶν», διότι ἡ διδομένη χάρις καὶ δωρεὰ ἐν Τριάδι δίδοται παρὰ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ.²³

2. Ἡ περὶ Λόγου διδασκαλία: Τὴν περὶ Λόγου διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἀθανάσιος ἐκθέτει, ἵνα ἀνασκευάσῃ τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου. Τί ἀκριβῶς ἐδίδασκεν ὁ Ἀρείος, γνωρίζομεν ἐκ περιλήψεως, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἀθανάσιος, τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ὁποίας ἦσαν τὰ ἑξῆς: «Οὐκ αἰεὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν· ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεὸς μόνος ἦν, καὶ οὕτω Πατὴρ ἦν, ὕστερον δὲ ἐπιγένετο Πατὴρ. Οὐκ αἰεὶ ἦν ὁ Υἱός. Πάντων γὰρ γενομένων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ αὐτός, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε, καὶ ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν· καὶ οὐκ ἦν πρὶν γενέσθαι, ἀλλ' ἀρχὴν τοῦ κτίζεσθαι ἔσχε καὶ αὐτός. Ἦν γὰρ μόνος ὁ Θεὸς καὶ οὕτω ἦν ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία. Εἶτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργῆσαι, τότε δὴ πεποιήκεν ἓνα τινὰ καὶ ὠνόμασεν αὐτὸν Λόγον, Σοφίαν καὶ Υἱόν, ἵνα ἡμᾶς δι' αὐτοῦ δημιουργήσῃ».²⁴ Περαιτέρω, ὁ Ἀρείος «ἐτόλμησεν εἰπεῖν πάλιν, ὅτι οὐδὲ Θεὸς ἀληθινός ἐστιν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ καὶ λέγεται Θεός, ἀλλ' οὐκ ἀληθινός ἐστιν, ἀλλὰ μετοχὴ χάριτος λέγεται ὀνόματι μόνον Θεός». Κτίσμα δὲ ὢν «ὁ Λόγος ἀλλότριος μὲν καὶ ἀνόμιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ ἰδιότητός ἐστι, τῶν δὲ γεννητῶν καὶ κτισμάτων ἴδιος καὶ εἰς αὐτῶν τυγχάνει». Οὕτε τὸν Πατέρα ἀκριβῶς γινώσκει, οὕτε τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, καὶ ὅτι μεμερισμένοι τῇ φύσει καὶ ἀπεξενωμένοι καὶ ἀπεσχοινομένοι καὶ ἀλλότριοι καὶ ἀμετοχοὶ εἰσιν ἀλλήλων αἱ οὐσαὶ τοῦ Πατρὸς, τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀνόμοιαι πάμπαν ἀλλήλων ἐπ' ἀπειρον». Οὕτω, κατὰ τὸν Ἀρείον, «ὁ Υἱὸς εἶναι παντελῶς ἀλλότριος καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ἑκατέρων, τοῦ τε Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».²⁵

Τὰς αἵρετικὰς ταύτας δοξασίας ὡς ἀποστασίαν ἀπὸ τῆς ὑγιαινούσης πίστεως ἐλέγχων ὁ Ἀθανάσιος, οὕτως ἐκθέτει τὴν ὀρθόδοξον περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ πίστιν. Ἡμεῖς, λέγει, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν διδάσκοντες περὶ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως, λέγομεν· «Υἱὸς ἀληθινὸς φύσει καὶ γνήσιός ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ, Σοφία μονογενὴς καὶ Λόγος ἀληθινὸς καὶ μόνος τοῦ Θεοῦ οὗτός ἐστιν. Οὐκ ἐστι κτίσμα, οὕτε ποίημα, ἀλλ' ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα. Διὸ Θεός ἐστιν ἀληθινός, ἀληθινὸς Πατὴρ ὁμοούσιος ὑπάρχων». Ὡς τοιοῦτος δὲ εἶναι «χαρὰκτὴρ τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως, καὶ φῶς ἐκ φωτός καὶ δύναμις καὶ εἰκὼν ἀληθινή τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας». Λέγων δὲ ὁ Υἱὸς «ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα», σημαίνει ὅτι «αἰεὶ ἦν καὶ ἐστι καὶ οὐδέποτε οὐκ ἦν. Ἀΐδιον γὰρ ὄντος τοῦ Πατρὸς, αἰδίδιος ἂν εἴη καὶ ὁ

23. PG 26, 600 B C.

24. PG 26, 21 A.

25. PG 26, 21 C x. 45.

τούτου Λόγος καὶ ἡ Σοφία». ²⁶ Τὰ αὐτὰ σημαίνουσα ἡ Ἁγία Γραφή, λέγει ἄλλαχού. «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» (Ἰω. α' 1), καὶ «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος» (Ἀποκ. α' 4, ια' 17) τὸ συναΐδιον καὶ τὸ συνάναρχον τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα δηλοῦσα. ²⁷ Τὴν αἰδιότητα τοῦ Λόγου διδάσκων καὶ ὁ Παῦλος, ἔλεγε περὶ τοῦ Λόγου. «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθαρᾶται, ἥ τε αἰδὶος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης» (Ρωμ. α' 20), τὴν τε αἰδιότητα καὶ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου διδάσκων, ὡς καὶ ἄλλαχού λέγει· «Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία» (Α' Κορ. α' 24). ²⁸ Τὴν αἰδιότητα τοῦ Λόγου ἀποδεικνύει ὁ Ἀθανάσιος διὰ πολλῶν Γραφικῶν χωρίων, ἰδιαίτατα δὲ ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ «εἰμι» ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ, ὅστις, λέγων «ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια» (Ἰω. ιδ' 6) καὶ οὐχὶ «ἐγενόμην ἡ ἀλήθεια», «ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν» καὶ «ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς» (Ἰω. ι' 14, η' 12), καὶ «οὐχ ὑμεῖς λέγετέ με ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος; καὶ καλῶς λέγετε, εἰμι γάρ» (Ἰω. ιγ' 13), τὴν αἰδιότητα ἑαυτοῦ δηλοῖ. Ἀκούοντες δηλαδὴ τὸ τοιοῦτον ῥῆμα «εἰμή» αἰετὰ παρὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Πατρὸς περὶ ἑαυτοῦ λέγοντος, οὐδαμῶς ἀμφιβάλλομεν περὶ τῆς ἀληθείας, πιστεύοντες εὐθύς «ὅτι ἐν τῇ εἰμί», τὸ αἰδιον καὶ τὸ πρὸ παντὸς αἰῶνος ἀναρχον τοῦ Υἱοῦ σημαίνεται. ²⁹ Ὅταν δὲ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ λέγῃ ὁ Υἱὸς καὶ «πρὶν Ἀβραάμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμι» (Ἰω. η' 58), «τὸ δὲ "αἰετὶ" ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγουσιν αἱ Γραφαί, οὐκ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν, οὐδὲ ὅλως τῶν γενητῶν ἐστὶν ὁ Υἱός, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς εἰκὼν καὶ Λόγος αἰδιός ἐστιν, οὐδὲ πώποτε οὐκ ὢν, ἀλλ' αἰετὶ ὢν ὡς αἰδίου ὄντος φωτὸς αἰδιον ἀπαύγασμα». ³⁰ Εἰ δὲ καὶ λέγεται Υἱός, οὐχὶ ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων τοῦτο νοητέον, ἐν οἷς νοεῖται πρῶτος ὁ πατὴρ ὑπάρχων καὶ ὕστερον ὁ υἱός. Διότι οὐχὶ ἐκ τινος ἀρχῆς προϋπαρχούσης, ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων, ὁ Θεὸς Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθησαν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ εἶναι ἀρχὴ καὶ γεννήτωρ τοῦ Υἱοῦ, ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι Θεοῦ γέννημα καί, κατ' ἀκολουθίαν, τοῦ αἰετὶ καὶ αἰδιῶς ὄντος Θεοῦ ἴδιος ὢν ὁ Υἱός, αἰδιῶς ὑπάρχει καὶ αὐτὸς ὡς ὁ Πατὴρ. Διότι ἐπὶ ἀνθρώπων μὲν εἶναι ἴδιον τὸ ἐν χρόνῳ γενᾶν καὶ γεννᾶσθαι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς φύσεως, «Θεοῦ δὲ αἰδίου τὸ γέννημα διὰ τὸ αἰετὶ τέλειον τῆς φύσεως. Τὸ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γεννώμενον Λόγος ἐστὶν αὐτοῦ καὶ Σοφία καὶ ἀπαύγασμα», καὶ ἐπομένως εἶναι παράλογον τὸ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν λεγόμενον· «Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Λόγος», ὥστε ὁ Θεός «ἦν ποτε τοῦ

26. PG 26, 28 C9, 29 A.

27. PG 26, 33 C.

28. PG 26, 33 D κ. εἰ.

29. PG 26, 37 B.

30. PG 26, 40 B.

ιδίου Λόγου καὶ τῆς Σοφίας χωρὶς, καὶ τὸ φῶς ἦν ποτε χωρὶς αὐ-
γῆς καὶ ἄγονος ἦν ἡ πηγὴ καὶ ξηρά», «τῆς ζωῆς καὶ τῆς σοφί-
ας».³¹ Ἐφ' ὅσον δὲ τοῦτο εἶναι παράλογον, ἐπεται ἀναγκαιῶς, ὅτι
ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι τοιοῦτος ὡς καὶ ὁ Πατήρ, «οὗ καὶ ἔστι τῆς
οὐσίας οὐσίας γέννημα Λόγος καὶ Σοφία. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τοῦ Υἱοῦ
πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τοῦτο τὸν Πατέρα δείκνυσιν ἴδιον, ὥστε
μῆτε τὸν Θεὸν λέγειν ποτὲ ἄλογον, μῆτε τὸν Υἱὸν λέγειν ποτὲ μὴ
υὑπάρχοντα».³² Τοῦτο γίνεται φανερώτερον, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν τῆς
Γραφῆς λεγούσης, «ὅτι ὁ Υἱὸς εἰκὼν ἔστι καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Πα-
τρὸς, καὶ χαρακτὴρ καὶ ἀλήθεια... Τοῦ γὰρ Πατρὸς ὄντος, ἦν αἰεὶ
ἐν αὐτῷ ἡ ἀλήθεια, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱὸς λέγων Ἐγὼ εἰμι ἡ Ἀλή-
θεια» (Ἰω. ιδ' 6). Καὶ τῆς ὑποστάσεως ὑπαρχούσης πάντως εὐ-
θύς εἶναι θεὸν τὸν χαρακτὴρα καὶ τὴν εἰκόνα ταύτης· οὐ γὰρ ἐξω-
θέν ἐστι γραφομένη, ἡ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν, ἀλλ' αὐτὸς γεννητὴς ἐστὶ
ταύτης, ἐν ἣ ἑαυτὸν ὁρῶν προσχάσσει ταύτη, ὡς αὐτὸς ὁ Υἱὸς λέ-
γει Ἐγὼ ἤμην ἡ προσέχαιρε (Παροιμ. η' 30). Τοιαύτην γὰρ
εἶναι δεῖ τὴν εἰκόνα, ὡς ἐστὶν ὁ ταύτης Πατήρ.³³ Αἰεὶ δ' ὢν ὁ Θε-
ός, «ἐξ ἑαυτοῦ αἰεὶ ὄντα τὸν Λόγον ἔχει καὶ οὔτε ὁ Λόγος ἐπιγέ-
γονεν οὐκ ὢν πρότερον, οὔτε ὁ Πατήρ ἄλογος ἦν ποτε».³⁴ Ὁ Θεὸς
ἄρα εἶναι αἰεὶ Πατήρ καὶ οὐκ ἐπιγένονεν αὐτῷ τὸ πατήρ, ἵνα μὴ
καὶ τρεπτὸς εἶναι νομισθῇ.³⁵ Τὸ δὲ γέννημα τῆς οὐσίας ἐστὶν ἰδιό-
της, τῆς δὲ οὐσίας τοῦ Πατρὸς οὐσης ἀτρέπτου, ἀτρέπτον εἶναι καὶ
τὸ ἐξ αὐτῆς ἴδιον γέννημα, ὁ Υἱός, ὢν καὶ αὐτὸς ἀναλλοίωτος καὶ
ἀτρέπτος, ὡς καὶ ὁ Πατήρ.³⁶ Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παρα-
βάλλεται ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γέννησις τοῦ Υἱοῦ πρὸς
τὴν ὑπὸ ἀνθρώπου γέννησιν, ὥστε νὰ ὑπολαμβάνεται ὁ Υἱὸς
ὡς μέρος τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅτι ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ σημαίνει πά-
θος τῆς θείας οὐσίας, ὡς συμβαίνει παρ' ἀνθρώποις, ὅτι-
νες παθητικῶς γεννοῦν καὶ χρόνους ἀναμένουν ἕως ὅτου γεννή-
σουν υἱούς, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Διότι ὁ
Θεὸς δὲν σύγκαιται ἐκ μερῶν, ἀλλ' ἀπαθὴς ὢν καὶ ἀπλοῦς, ἀμέ-
ριστος τυγχάνει καὶ συνεπῶς ἀπαθῶς καὶ ἀμερίστως τοῦ Υἱοῦ
Πατὴρ ἐστὶ.³⁷ Διὰ τοῦτο ὁ Πατήρ ὅλος ἐν τῷ Υἱῷ ἐστὶ καὶ ὁ Υἱὸς
ἐν τῷ Πατρί,³⁸ διὸ λέγει, «ὁ ἐωρακὴς τὸν Υἱὸν ἐώρακε τὸν Πα-
τέρα» (Ἰω. ιδ' 9), ἐξ οὗ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ γνώσις, γνώσις ἐστὶ τοῦ

31. PG 26, 41 B C, 52 A7.

32. PG 26, 52 x. ἐξ.

33. PG 26, 59 B C.

34. PG 26, 64 A14.

35. PG 26, 72 A.

36. PG 26, 72 B4, 88 A.

37. PG 26, 69 A.

38. PG 26, 612 A.

Πατρός.³⁹ Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν αὐτῷ, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας, ὁ Υἱὸς μόνος ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα καὶ ὡς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ (Ματθ. ια' 27), ὡς ὁ μόνος «αὐτὸς ἀληθινὸς Υἱὸς, καὶ μόνος ἐκ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ Θεὸς ἀληθινός, ὃ μισθὸν ἀρετῆς ταῦτα λαβεῖν, οὐδὲ ἄλλος ὢν παρὰ ταῦτα», ὡς πεπλανημένως ἐδίδασκον οἱ Ἀρειανοί, «ἀλλὰ φύσει, κατ' οὐσίαν ὢν ταῦτα». «Γέννημα γὰρ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ὑπάρχει, ὥστε μὴ δένα ἀμφιβάλλειν, ὅτι καθ' ὁμοιότητα τοῦ ἀτρέπτου Πατρὸς ἀτρέπτός ἐστι καὶ ὁ Λόγος».⁴⁰ Κατ' ἀκολουθίαν, ἐφ' ὅσον ὁ τῆς ἀληθείας λόγος διδάσκει, ὅτι «πηγὴ καὶ φῶς καὶ Πατὴρ ἐστὶν ὁ Θεός», οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται «εἰπεῖν οὔτε τὴν πηγὴν ξηράν, οὔτε τὸ φῶς χωρὶς αὐγῆς, οὔτε τὸν Θεὸν χωρὶς Λόγου, ἵνα μὴ ἄσοφος καὶ ἄλογος καὶ ἀφεγγής ᾖ ὁ Θεός». Ἀεδίου, λοιπόν, ὄντος τοῦ Πατρὸς, κατ' ἀνάγκην αἰδίου εἶναι καὶ ὁ Υἱός. Αἰώνιος ὁ Πατὴρ, αἰώνιος καὶ ὁ Υἱός. Παντοκράτωρ ὁ Πατὴρ, Παντοκράτωρ καὶ ὁ Υἱός, ὡς καὶ ὁ Ἰωάννης λέγει «ὁ ὢν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος, ὁ Παντοκράτωρ» (Ἀποκ. α' 8). Φῶς ὁ Πατὴρ, ἀπαύγασμα αὐτοῦ ὁ Υἱός καὶ φῶς ἀληθινόν, ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Υἱός, ὡς ὁ Ἰωάννης πάλιν διδάσκει, λέγων· «Ἐσμέν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος (Α' Ἰω. ε' 20), ἐπειδὴ «οὐδὲν ἐστὶν ὃ ἔχει ὁ Πατὴρ, ὃ μὴ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν, ὡς ὁ Υἱὸς θεσβαιοί· «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστι» (Ἰω. ιστ' 15). «Διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ», ἐπειδὴ τὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα εἶναι καὶ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ Πατρὶ.⁴¹ Οὕτω, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, καὶ οἱ Πατέρες νοήσαντες ὡμολόγησαν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ ὁμοούσιον καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν. Συνειδὸν γὰρ καλῶς, ὅτι χτιστὴ οὐσία δὲν δύναται νὰ εἴπῃ ποτε «πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστιν», «ἴδια δὲ αὐτοῦ ἐστὶν, ἐξ ὧν γινώσκεται ὁ Θεός, οἷον τὸ Παντοκράτωρ, τὸ ὢν τὸ ἀναλλοίωτον» καὶ ὅσα ἄλλα ιδιώματα ἔχει ὁ Πατὴρ.⁴²

Βάσις τῆς περὶ Λόγου διδασκαλίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ὁ ὅρος «ὁμοούσιος». Τὸν ὅρον τοῦτον ἀπέρριπτον οὐ μόνον οἱ Ἀρειανοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ὀρθόδοξοι, διατάζοντες νὰ δεχθοῦν αὐτὸν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀφ' ἐνός μὲν δὲν περιείχετο εἰς τὰς Γραφάς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ Παύλου τοῦ Σαμοσατεύως. Οὗτος ἐδίδασκε περὶ τοῦ Υἱοῦ «μὴ εἶναι πρὸ Μαρίας αὐτόν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς ἀρχὴν ἐσχημέναι τοῦ εἶναι» καὶ τοῦτον ἔλεγεν ὁμοούσιον πρὸς τὸν

39. PG 26, 85 B.

40. PG 26, 93 A.

41. PG 26, 609 κ. ἐξ.

42. PG 26, 616 B κ. ἐξ.

Πατέρα».⁴³ Ἐνεκα τούτου καταδικάσθη ὡς αἰρετικός ὑπὸ συνόδου ἐξ ἑβδομήκοντα ἐπισκόπων, οἵτινες «εἰρήκασι μὴ εἶναι ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ».⁴⁴ Ἐντεῦθεν ὁ ὅρος «ὁμοούσιος» συνήντα σφοδρὰν ἀντιδράσιν, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ἀθανάσιος ἀτχολεῖται διὰ μακρῶν ἵνα ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ ἐν Νικαίᾳ Πατέρες ὀρθῶς «εἰρήκασι καὶ αὐτοὶ ὁμοούσιον τὸν Υἱόν».⁴⁵ Ἀλλ' εἰ καὶ «ἀμφοτέρων τῶν συνόδων οἱ Πατέρες διαφόρως ἐμνημόνευσαν περὶ τοῦ ὁμοουσίου. οὐ χρὴ πάντως ἡμᾶς διαφέρεισθαι πρὸς αὐτούς, ἀλλὰ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐρευνᾶν καὶ πάντως ἀμφοτέρων τῶν συνόδων εὐρήσασθαι τὴν ὁμόνοιαν», λέγει.⁴⁶ Καὶ δὴ, οἱ μὲν τὸν Σαμοσατέα καθελόντες Πατέρες, σωματικῶς ἐκλαβόντες τὸ ὁμοούσιον. ὀρθῶς «εἰρήκασι μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον· οὐκ ἔστι γὰρ οὕτως ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, ὡς ἐκεῖνος ἐγὼς». Οἱ δὲ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀναθεματίσαντες, θεωρήσαντες τὴν πανουργίαν τοῦ Παύλου καὶ λογισάμενοι «μὴ οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων, καὶ μάλιστα ἐπὶ Θεοῦ τὸ ὁμοούσιον σημαίνεισθαι», καὶ γνωρίζοντες, ὅτι ὁ Λόγος δὲν εἶναι κτίσμα, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς γέννημα, καὶ ὅτι ἀρχὴ καὶ ρίζα καὶ πηγὴ τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἢ τοῦ Πατρὸς οὐσίᾳ, καὶ ἐπομένως «οὐχ ἑτεροφυῆς, ὡς περ ἡμεῖς ἐσμεν, χωριζόμενός ἐστι τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἐξ ἐκτουῦ Υἱοῦ ἀδιαίρετος ὑπάρχει, ὡς ἔστι τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός»· ἀκούοντες δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνοσιδῆ φωνήν «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐσμεν», καὶ «ὁ ἐώρακώς ἐμὲ ἐώρακε τὸν Πατέρα» (Ἰω. ι' 30, ιδ' 9) καὶ ἀκολουθοῦντες τῇ παραδείγματι τῶν δύο Διονυσίων, τοῦ ἐγὼς ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ ἄλλου Ρώμης, οἵτινες, πολὺ πρὸ τῶν καθελόντων τὸν Σαμοσατέα ἑβδομήκοντα Πατέρων, ἐχρήσαντο τῷ ὁμοουσίῳ περὶ τοῦ Υἱοῦ, ὀρθῶς «εἰρήκασι καὶ αὐτοὶ ὁμοούσιον (τῷ Πατρὶ εἶναι) τὸν Υἱόν».⁴⁷ Ὡς ἄλλου δέ, εἰ καὶ ὁ ὅρος δὲν ἀπαντᾷ ὡς λέξις εἰς τὰς Γραφάς, οὐχ ἦρτον ἢ ἐννοία αὐτοῦ εὐρηται εἰς πλεῖστα Γραφικὰ χωρία, καὶ μάλιστα εἰς τὴν λέξιν «μονογενὴς» πολλαῖς ἀπαντῶσαν, ἣν προφανῶς ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀθανάσιος, διότι δεῖκνυται ἐν καὶ μοναδικὸν γέννημα καὶ ὅσον τῆς τῷ Πατρὶ οὐσίας τὸν Υἱὸν καὶ οὕτως εἰς ἔστίς ἐστιν ὁ νοῦς τοῦ γεννήματος καὶ τοῦ ὁμοουσίου, καὶ ὁ φρονῶν γέννημα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὸν Υἱόν, φρονεῖ τοῦτον ὀρθῶς καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ.⁴⁸

3. Π ε ρ ῖ Ἀ γ ί ο υ Π ν ε ῦ μ α τ ο ς: Τὴν περὶ Ἀγίου Πνεύματος διδασκαλίαν αὐτοῦ ὁ Ἀθανάσιος ἐκθέτει κυρίως

43. PG 26, 773 B.

44. PG 26, 768 C.

45. PG 26, 773 A.

46. PG 26, 773 B κ. εἰ.

47. PG 26, 772 C, 773 A.

48. PG 26, 768 C.

ἐξ ἀφορμῆς ἐπιστολῶν τοῦ Σεραπίωνος, ἐπισκόπου Θμυσιεύς τῆς Αἰγύπτου, ὃς ἀπέστελλεν οὗτος πρὸς αὐτὸν ὄντα ἐξόριστον εἰς τὴν ἔρημον, δι' ὧν πληροφορεῖ αὐτὸν περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν λεγομένων Τροπικῶν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Πρὸς τὸν Σεραπίωνα ἀπαντῶν ὁ Ἀθανάσιος ἀνασκευάζει τὴν κακοδοξίαν τῶν Τροπικῶν, οἵτινες κατὰ παρεξήγησιν καὶ παρερμηνείαν χωρίων τινῶν τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ὡς τὰ ἐξῆς: «οὐχὶ πάντες (οἱ ἄγγελοι) εἰσι λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλлонτας κληρονομεῖν σωτηρίαν;» (Ἑβρ. α' 14), «διαμαρτύρομαι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων» (Α' Τιμ. ε' 21) καὶ «ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν θρόνῃν καὶ κτίζων πνεύμα, καὶ ἀπαγγέλλων τὸν Χριστὸν αὐτοῦ» (Ἀμώς δ' 13), ἔλεγον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα «μὴ μόνον κτίσμα, ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν αὐτῷ εἶναι καὶ βαθμῇ μόνον διαφέρειν τῶν ἀγγέλων». Ἐν συνδυασμῷ δὲ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν ἀνωτέρω πρὸς τὸ δεῦτερον χωρίον ἰσχυρίζοντο, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Παῦλος «τὸν Θεὸν καὶ τὸν Χριστὸν ὠνόμασεν, εἶτα τοὺς ἀγγέλους, ἀνάγκη τοῖς ἀγγέλοις συναριθμεῖσθαι τὸ Πνεῦμα, τῆς τε αὐτῶν εἶναι συστοιχίας καὶ αὐτὸ καὶ ἄγγελον μεῖζονα τῶν ἄλλων».⁴⁹

Τὴν αἵρετικὴν ταύτην διδασκαλίαν ἀντικρούει σφοδρῶς ὁ Ἀθανάσιος διὰ πολλῶν παραθέσεων ἐκ τῆς Ἀγ. Γραφῆς. Ἡ Ἀγ. Γραφή, λέγει, ὅταν ὁμιλῇ περὶ Ἁγίου Πνεύματος, οὐδαμῶς ἀναφέρει ἀπλῶς τὴν λέξιν, ἀλλὰ μετὰ «προσθήκης τοῦ λέγεσθαι ἢ τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ ὅτι ἐμοῦ, ἢ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ παρ' ἐμοῦ, ὃ ἐστὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ μετὰ τοῦ ἁθροῦ, ἵνα μὴ ἀπλῶς λέγηται πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα, ἢ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἢ Παράκλητος, ἢ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια», ἵνα, ἀκούοντες οὕτω μετὰ μιᾶς τῶν προσθηκῶν τούτων ἐκφερόμενον, ὑπονοῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,⁵⁰ πλείστα ἐπικαλούμενος χωρία πρὸς ἀπόδειξιν τούτου. Ἡ λέξις «πνεῦμα», λέγει, ἔχει καὶ ἄλλας σημασίας, ὡς πνεῦμα ἀνθρώπου (ψυχῇ), ὡς ὁ Δαβὶδ φάλλει· «Νυκτὸς μετὰ τῆς καρδίας μου ἠδολέσχουν καὶ ἤσχαλλε τὸ πνεῦμα μου» (Ψαλμ. οε' 7) καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ τῶν Τριῶν Παίδων «εὐλογεῖτε πνεύματα καὶ ψυχαὶ δικαίων τὸν Κύριον» (Δαν. γ' 86 κ.ἀ.), πνεῦμα ἀέρος (Γέν. η' 1, Ἰωνᾶ α' 4), πνεῦμα καταιγίδος (Ψαλμ. ρστ' 25, ρμὴ' 8) καὶ πνεῦμα νότου (Ἰεζεκ. κζ' 25). Αἱ σημασίαι αὗται τῆς λέξεως, λέγει, δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται

49. PG 26, 532 A, 356 C.

50. PG 26, 536 C κ. ἐξ.

πρὸς τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ἡ λέξις ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα, ὅπερ τὴν αὐτὴν ἔχει ἐνότητα πρὸς τὸν Υἱὸν, ἣν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Ἐντεῦθεν οἱ Τροπικοί, διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, «διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ κτίσμα λέγοντες, οὐκέτι μίαν τὴν ἐν Τριάδι θεότητα σώζουσι, σχίζοντες αὐτὴν καὶ ἐπισμύγοντες αὐτῇ ἁλλοτρίαν καὶ ἑτεροειδῆ φύσιν καὶ τοῖς κτίσμασι συνεξισοῦντες αὐτήν».⁵¹ Διότι ἡ συγκαταριθμησις εἰς αὐτὴν τοῦ Πνεύματος, τοῦ κατ' αὐτοὺς κτίσματος ὄντος, «οὐκέτι ἐν εἶναι δείκνυσι τὴν Τριάδα, ἀλλ' ἐκ δύο καὶ διαφόρων φύσεων συγκεκλιμένην, διὰ τὸ ἑτεροῦσιον τοῦ Πνεύματος», ὡς αὐτοὶ πλανώμενοι διδάσκουν. Διότι Τριάς ἐκ δημιουργοῦ καὶ κτίσματος συγκεκλιμένη εἶναι ἀδιανόητος, οὕσα εἰς τὴν πραγματικότητα δυάς καὶ ὄχι τριάς. Ἵνα δὲ ἡ Ἁγία Τριάς εἶναι ὄντως Τριάς, ὡς καὶ πράγματι εἶναι, τὸ "Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι κτίσμα, διότι τοῦτο διαιρεῖ καὶ διαλύει τὴν Τριάδα. Κατὰ ταῦτα, ὅσοι κακῶς φρονοῦν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι ἐπόμενον νὰ φρονοῦν οὐχὶ ὀρθῶς καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ. Διότι ἐὰν ἐπίστευον ὀρθῶς περὶ τοῦ Λόγου, θὰ ἐπίστευον ἐπίσης ὁμολογῶν καὶ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, «ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰω. ιε' 26), καὶ τοῦ Υἱοῦ ἴδιον ὂν παρ' αὐτοῦ δίδεται τοῖς μαθηταῖς καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτόν. Οὕτω πλανώμενοι οὐδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὁμολογῶν τὴν πίστιν ἔχουσιν. «Οἱ γὰρ ἀντικείμενοι τῷ Πνεύματι, ὡς εἶπεν ὁ μέγας μάρτυς Στέφανος (Πρ. ζ' 51), οὗτοι καὶ τὸν Υἱὸν ἀρνοῦνται, τὸν δὲ Υἱὸν ἀρνούμενοι, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχουσιν».⁵² Ἐντεῦθεν οἱ Τροπικοί, λέγοντες κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ "Ἅγιον, βλασφημοῦν εἰς αὐτό, ἀφηροῦντες τὸ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένον· «Ὅς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ "Ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι».⁵³

Τὴν θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποδεικνύει ὁ Ἀθανάσιος καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἐπὶ τῆς Ἁγ. Γραφῆς ὁρειδομένων. Πρὸς τοῦτο, παραθέτει πλείστα χωρία ἐκ τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς Καινῆς, δι' ὧν σαφῶς διδάσκεται ἡ θεότης τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἐν μὲν τῇ Π. Διαθήκῃ, λέγει, γέγραπται· «Καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος» (Γέν. α' 2), καὶ «οὐ μὴ καταμεῖνῃ τὸ Πνεῦμα μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκα» (Γέν. σι' 3), καὶ «ὅταν θῇ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς» (Ἀριθ. ια' 29. Πρὸλ. Κριτ. γ' 10, ια' 29, ιγ' 24, 25, ιε' 14) καὶ «τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ» (Ψαλμ. ν' 11), καὶ «τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῇ εὐθείᾳ» (Ψαλμ. ρμβ' 10), καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ «Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ ἔνεκεν ἔχρισέ με» (Ἡσ. ξα' 1.

51. PG 26, 533 A.

52. PG 26, 533 A x. εἰ.

53. PG 26, 533 x. εἰ.

Πρβλ. Ἦσ. λ' 1, μῆ' 16) καὶ «αὐτοὶ δὲ ἠπειθήσαν καὶ παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον αὐτοῦ καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθραν» (Ἦσ. ξγ' 10) καὶ «οἶκος Ἰακώβ παρώξυνε Πνεῦμα Κυρίου» (Μιχ. β' 7) καὶ πλείστας ἄλλας ἐκ τῆς Π. Διαθήκης μαρτυρίας.⁵⁴ Ἐκ δὲ τῆς Κ. Διαθήκης ἱκανὸν ἀριθμὸν χωρίων, ἐν οἷς κατ' ἐξαίρετον τρόπον «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον οὐχ ἀπλῶς Πνεῦμα», ἀλλὰ μετὰ τῶν προσθηκῶν, ὡς προλαβόντως ἐσημείωσεν, ὀνομάζεται. Καὶ ὅτε μὲν ὁ Κύριος ἀνθρωπίνως ἐβαπτίζετο διὰ τὴν ἣν ἐφόρεσεν ἀνθρωπίνην σάρκα, λέγεται ὅτι «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατήλθεν ἐπ' αὐτόν» (Ἰω. α' 32). Τοῦτο ὁ Κύριος διδούς μὲν τοῖς ἀποστόλοις ἔλεγε· «Λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον» (Ἰω. κ' 22), ἐβεβαίω δὲ αὐτούς, ὅτι «ὁ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ ἐν τῇ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος διδάξει ὑμᾶς πάντα» καὶ «ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ» (Ἰω. ιδ' 26, ιε' 26). Τὴν πᾶσαν δὲ περὶ Πατρὸς, Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος θεολογίαν καὶ τὴν ἡμῶν τελείωσιν συμπληρῶν ὁ Κύριος, παρήγγειλε τοῖς μαθηταῖς «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» (Ματθ. κη' 19). Ἐπὶ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου χωρίου ἐρειδόμενος διδάσκει, ὅτι ἡ Τριάς εἶναι ἀδιαίρετος καὶ μία ἡ θεότης αὐτῆς. Αὕτη εἶναι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ πίστις, καθ' ἣν «ὁ Υἱὸς ἐν τῇ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῇ Υἱῷ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν τῇ Υἱῷ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ Πνεύματι».⁵⁵ Ἐντεῦθεν συνάγεται ἀδιαφιλονικῆτως, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον εἶναι συνάναρχον, συναῖδιον καὶ ὁμοούσιον τῇ Πατρὶ, ὡς καὶ ὁ Υἱός. Διότι, ἂν τὸ Πνεῦμα ἦτο ἐλάσσον τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐδίδασκον οἱ Πνευματομάχοι, ὁ Κύριος «οὐκ ἂν συνέταξεν αὐτὸ τῇ Πατρὶ καὶ τῇ Υἱῷ, ἵνα μὴ ἡ ἀνόμιος ἐαυτῇ ἡ Τριάς, ξένου τινὸς καὶ ἀλλοτρίου συντασσομένου αὐτῇ».⁵⁶ Ὁθεν τὸ συνάναρχον, τὸ συναῖδιον καὶ τὸ ὁμοούσιον τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐμφαίνει καὶ τὴν ἰσότητα αὐτοῦ πρὸς τὸν Υἱόν, ὅστις ἴσον ἑαυτὸν τῷ Πνεύματι σημαίνων, ἐδίδου αὐτὸ τοῖς μαθηταῖς,⁵⁷ ἡ δὲ ἰσότης αὕτη Πνεύματος καὶ Υἱοῦ, ἀφ' ἐνός, καὶ ἡ ἰσότης Υἱοῦ καὶ Πατρὸς,⁵⁸ ἀφ' ἑτέρου, δεικνύει ἐπίσης τὴν ἰσότητα καὶ τῶν τριῶν προσώπων ἐν τῇ Τριάδι. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ ταύτῃ, «αἱ ἦν καὶ ἐστὶν ἡ Τριάς, καὶ ἐν αὐτῇ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα Ἅγιον» περιχωροῦντες ἀλλήλους, ὡς ἐπὶ τὸ ἀ-

54. PG 26, 540 κ. ἐξ.

55. PG 26, 380 C.

56. PG 26, 633 κ. ἐξ.

57. PG 26, 116 B15.

58. PG 26, 780 B.

κρίθέστερον διευτύπωσε βραδύτερον Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, εἶναι οὐχί τρεῖς, ἀλλ' εἰς Θεός ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πασιν, ὃς ἐστὶν εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας.⁵⁹

4. **Ἡ Δημιουργία τοῦ κόσμου:** Τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν καὶ τὴν τῶν πάντων κτίσιν, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, πολλοὶ διαφόρως ἐξέλαβον καὶ καθὼς ἕκαστος ἠθέλησεν, οὕτω καὶ ἐδίδαξεν. Καὶ οἱ μὲν Ἐπικούρειοι ἔλεγον, ὅτι τὰ πάντα ἔγιναν αὐτομάτως καὶ ὡς ἔτυχε χωρὶς δημιουργοῦ, ἄλλοι δέ, ἐν οἷς καὶ ὁ μέγας παρ' Ἑλλήσι Πλάτων, ἐφρόνουν, ὅτι ὁ Θεός ἐποίησε τὰ πάντα ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, καθόσον ὁ Θεός, ἔλεγον, οὐδὲν ἡδύνατο νὰ δημιουργήσῃ ἐάν δὲν προϋπῆρχεν ἡ ὕλη, καθὼς καὶ ὁ τέκτων ἄνευ τοῦ ξύλου οὐδὲν τι δύναται νὰ κατασκευάσῃ χρήσιμον. Καὶ ὅτι μὲν οἱ Ἐπικούρειοι φανερώς πλανῶνται, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, οὐδὲν δὲ γέγονεν αὐτομάτως καὶ χωρὶς προνοίας τινός, δεικνύει ἡ ἀρμονία καὶ ἡ τάξις ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἣτις μαρτυρεῖ, ὅτι τῆς κτίσεως τῶν ὄντων προηγέθη αἰτία καὶ πρόνοια, ἣτις διέταξεν οὕτω σοφῶς κατὰ τάξιν καὶ εἶδος καὶ δι' εἰδικὸν προορισμὸν ἕκαστον τὰ διάφορα κτίσματα. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πλατωνικοὶ σφάλλονται φρονοῦντες ὅτι ἐκ προϋποκειμένης ὕλης ἐδημιούργησεν ὁ Θεός τὸν κόσμον, ἀγνοοῦντες ὅτι τοιαῦτα λέγοντες ἀποδίδουν ἀδυναμίαν εἰς τὸν Θεόν. Διότι, ἐάν ὁ Θεός δὲν εἶναι ὁ ἴδιος αἰτίος τῆς ὕλης, «ἀλλ' ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ποιεῖ τὰ ὄντα, ἀσθενὴς εὐρίσκεται, μὴ δυνάμενος ἄνευ τῆς ὕλης ἐργάσασθαι τι τῶν γινομένων». Ἐάν δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ Θεός ἐξ ὑποκειμένης ὕλης, τῆς ὁποίας δὲν εἶναι αὐτὸς αἰτίος, ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, πρέπει νὰ λέγεται τεχνίτης καὶ ὄχι κτίστης, καθόσον οὐδαμῶς δύναται νὰ ὀνομάζεται κτίστης, ἐάν δὲν ἡδύνατο νὰ κτίσῃ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς καὶ τὰ κτισθέντα ἐγένοντο. Δι' αὐτῶν ὁ Ἀθανάσιος λίαν προσφυῶς ἀπορρίπτει τὴν περὶ δύο ἀρχῶν θεωρίαν τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων, ἣν ἀπεδέχετο καὶ ὁ Πλάτων, τὴν ὁποίαν, ὡς λέγει, «ἡ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις» ὡς ματαιολογίαν καὶ ἀθεότητα διαβάλλει. Διότι «οὔτε αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὔτε ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι πεποιηκέναι τὸν Θεὸν διὰ τὸν Λόγον» αὐτοῦ.⁶⁰

Τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν διατυπῶν οὗτος ἐν ἄλλαις λέξεσι λέγει, ὅτι «ὁ Πατήρ, ὡς διὰ χειρός, ἐν τῷ Λόγῳ εἰργάσατο τὰ πάντα καὶ χωρὶς αὐτοῦ οὐδὲν ποιεῖ» καὶ ἔτι πληρέστερον «ὁ Πατήρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα ποιεῖ». Ἐπομένως ἡ Ἀ-

59. PG 26, 686 C.

60. PG 25, 97 C, 100 A κ. ἐξ., 26, 192 B10.

για και τελεία Τριάς, ἡ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεολογούμενη, «ὅλη τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν οὐσα», εἶναι ὁμοία ἑαυτῇ καὶ ἀδιαίρετος τῇ φύσει καὶ μία ταύτης ἡ ἐνέργεια.⁶¹ «Πᾶσα δὲ ἡ φαινόμενη κτίσις ἐν ἑξ ἡμέραις γέγονεν· καὶ τῇ μὲν πρώτῃ τὸ φῶς, ὅπερ ἐκάλεσεν ἡμέραν... τῇ δὲ ἑκτῇ τὰ τετράποδα τὰ ἐπὶ γῆς πεποιήκε, καὶ λοιπὸν τὸν ἄνθρωπον», τὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος συνιστάμενον.⁶² Ὁ Θεός, ὁμῶς, δὲν ἔκτισε μόνον τὸν ὕλικόν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὸν πνευματικόν καὶ ἀόρατον, ἡ δημιουργία τοῦ ὁποίου προηγήθη τῆς τοῦ ὕλικου καὶ ὁρατοῦ.⁶³ Ἐντεῦθεν «τά τε ἀόρατα αὐτοῦ» κτίσματα «ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοράται» (Ρωμ. κ' 20). Πάντα δὲ τὰ κτίσματα, ἤτοι τὸ φῶς, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη, τὰ ἄλογα ζῶα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ γῇ, καὶ οἱ ἄγγελοι, οἱ θρόνοι καὶ αἱ ἐξουσίαι ἐν τῷ οὐρανῷ, πάντα εἶναι κτίσματα, ἕκαστον δὲ τῶν γενομένων κατὰ γένος τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ, ὡς γέγονεν, ἐστὶ τε καὶ μένει.⁶⁴

Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀγγέλων ὑπάγονται καὶ οἱ δαίμονες, οἵτινες «οὐ καθ' ὃ δαίμονες καλοῦνται οὕτω γεγονόσιν· οὐδὲν γὰρ κακὸν ἐποίησεν ὁ Θεός»,⁶⁵ διότι κτίσματα τοῦ Θεοῦ ὑπάρχοντες, καλοὶ γεγονάσι καὶ αὐτοὶ καὶ ἦσαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀγγέλων μετέχοντες, ὡς καὶ τὰ ἄλλα λογικὰ ὄντα, τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ.⁶⁶ Ὡς κτίσματα ὁμῶς οἱ ἄγγελοι, ὡς καὶ πάντων τῶν γενητῶν ἡ φύσις «ἅτε δὴ ἐξωθεν τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας καὶ ἐξ οὐκ ὄντων ὑποστάσα», ἦσαν δεκτικοὶ τροπῆς καὶ ἀλλοιώσεως.⁶⁷ Διότι τινες ἐξ αὐτῶν, μὴ τηρήσαντες τὴν ἰδίαν τάξιν, ἐξέπεσαν τοῦ οὐ μετεῖχον Πνεύματος, τραπέντες πρὸς τὸ κακὸν καὶ ἐγένοντο σκοτεινοὶ δαίμονες.⁶⁸ Αἰτία τῆς πτώσεως τῶν δαιμόνων ὑπῆρξεν ἡ ὑπερηφανία, ἣτις τὸν Σατανᾶν κατέβαλεν εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς ἀβύσσου,⁶⁹ ὅτε ἐν μέσῳ τῶν Χερουδīm ὧν ἐσκέφθη καθ' ἑαυτόν· «Ἀναθήσομαι καὶ θήσομαι τὸν θρόνον μου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Υἱίστῳ» (Ψα. ιδ' 14).⁷⁰ Ἀντὶ τούτου ὁμῶς «ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς ἀστραπή καὶ ἐγένετο κληρονομία αὐτοῦ τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον».⁷¹

5. Ἀ ν θ ρ ω π ο λ ο γ ί α: Τὸν ἄνθρωπον κατεσχεύασεν

61. PG 26, 212 C, 596 A.

62. PG 26, 188 B.

63. PG 26, 613 B.

64. PG 26, 188 B.

65. PG 26, 876 A.

66. PG 26, 593 A.

67. PG 26, 592 A.

68. PG 26, 592 A, 117 B, 612C10, 593 A10.

69. PG 28, 258 A.

70. PG 28, 257 B.

71. PG 26, 592 A B, 27, 1348 A, 28, 257 A.

ὁ Θεὸς ἐν σοφίᾳ, προορίσας αὐτὸν νὰ ἀρχῇ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενομένων κτισμάτων (Σοφ. Σολ. θ' 2).⁷² Τὸν πρῶτον ἄνθρωπον τὸν ὅποιον ὠνόμασεν Ἀδὰμ ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ⁷³ ἐκ σώματος ὕλικου καὶ ψυχῆς πνευματικῆς, λογικῆς καὶ ἀθανάτου, ἐκ δὲ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τὴν Εὔαν. Ἐκ τούτου καθίσταται σαφὲς ἡ «ἐξ ἑνὸς» καταγωγὴ πάντων τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ ἀπολύτως ἐνιαῖον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.⁷⁴ Τὸ ἐνιαῖον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ ἄλλως τονίζων ὁ Ἀθανάσιος, λέγει· «Εἰ καὶ ὁ Ἀδὰμ ἐκ γῆς μόνος ἐπλάσθη, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἦσαν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς παντὸς τοῦ γένους»,⁷⁵ οὗ ἕνεκα «ἐκ δημιουργικῆς ἀρχῆς κατὰ διαδοχὴν γεννῶνται οἱ ἄνθρωποι». ⁷⁶ Οὐ μόνον δὲ τὸ σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἡθικῶς ἐνιαῖον πάντων τῶν ἀνθρώπων διδάσκει, λέγων, ὅτι «ἡμεῖς δὲ ἀλλήλων ὄντες ὁμογενεῖς (ἐκ γὰρ ἑνὸς οἱ πάντες γεγόναμεν καὶ μία πάντων τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις), ἐν πρὸς ἀλλήλους τῇ διαθέσει γινόμεθα»,⁷⁷ ἐπὶ τοῦ ὁποίου θεμελιοὶ καὶ τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν καθόλου σωτηριολογίαν αὐτοῦ. Τὸ ἐνιαῖον τῆς φύσεως τοῦ εἶδους ἀποτελεῖ γενικὴν ἀρχήν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ὁ Ἀθανάσιος διδάσκει ὅτι οὐ μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ εἶδη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων ἀναπαράγονται συμφώνως πρὸς ἐξ ὑπαρχῆς ὁρισθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργικὸν νόμον, καθ' ὃ οὐδεμίαν μεταβολὴν πάσχουν κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων κατ' εἶδος τὰ ὁργανικὰ ὄντα, καθόσον «οὐχ ὁ χρόνος ἀλλοιοῖ τὴν φύσιν τοῦ γένους», ἀλλ' «ἐκαστον τῶν γενομένων κατὰ γένος τῇ ἰδίᾳ οὐσίᾳ, ὡς γέγονεν (ἐξ ἀρχῆς), ἐστὶ τε καὶ μένει».⁷⁸

Ὁ ἄνθρωπος, καίτοι ἐκ δύο συνίσταται στοιχείων, τουτέστιν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, οὐχὶ δύο, ἀλλὰ μία φύσις λέγεται, καὶ οὕτε ἡ ψυχὴ μόνη ἄνθρωπος πλήρης λογίζεται, οὔτε ἡ σὰρξ, ἀλλὰ δύο μέρη ἐξ ὧν συνίσταται τὸ πρόσωπον, εἰς ἃς ὁ οὕτως ἐξ αὐτῶν συνεστὼς ἄνθρωπος.⁷⁹ Τὴν περὶ δισυνθέτου τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν αὐτοῦ περαιτέρω ἐκθέτων, λέγει, ὅτι «ὁ ἔσωθεν ἡμῶν ἄνθρωπος ἐστὶν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ ἔξωθεν μόνον τὸ σῶμα». Τοῦτο δείκνυται ἐκ τῆς δημιουργικῆς πράξεως τοῦ Θεοῦ, ἐκ δύο συστατικῶν, τοῦ ὕλικου σώματος καὶ τῆς πνευματικῆς ψυχῆς, δημιουργήσαντος τὸν ἄνθρωπον. Τὸ αὐτὸ ἐπίσης σημαίνεται καὶ ἐκ τῆς μετὰ

72. PG 26, 244 A.

73. PG 26, 596 A.

74. PG 28, 253A.

75. PG 26, 249 C.

76. PG 26, 56 C.

77. PG 26, 365 A.

78. PG 26, 360 B, 188 B15.

79. PG 26, 1235 A C, 1236 A.

τὴν πτώσιν καταδικαστικῆς ἀποφάσεως τοῦ Θεοῦ εἰπόντος· «Ἦ εἰ καὶ εἰς γῆν ἐπελεύσῃ· καὶ οὕτω φθορὰ ὑποδέχεται τὸ σῶμα, τῇ δὲ ψυχῇ· θανάτῳ ἀποθανῇ καὶ οὕτω διχῇ διαιρεῖται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐν δυσὶ τόποις οἴχεσθαι καταδικάζεται».⁸⁰

Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι φύσει θνητόν, εἶναι οἰκητήριον τῆς ψυχῆς, ἥτις εἶναι λογικὴ καὶ ἀθάνατος, μὴ συνθνήσκουσα μηδὲ συμφθειρομένη τῷ σώματι. Ἄλλη παρὰ τὸ σῶμα οὐσα ἡ ψυχὴ, οἰκεῖ ἐν σώματι ὡς πῦρ καιόμενον καὶ μεταδίδει εἰς ὅλον τὸ σῶμα τοὺς φωτισμοὺς τῆς ἰδίας αὐτῆς δυνάμεως καὶ διὰ τοῦ τοῦ αὐτῆς ἡγεμονεύει τοῦ σώματος καὶ πρὸς τοὺς ἰδικούς της σκοποὺς ἡγιοχεῖ αὐτό, ἀποτελοῦσα καὶ τὴν ἐν τῷ σώματι ζωτικὴν δύναμιν, κινοῦσα αὐτὸ πρὸς πᾶσαν αὕξησιν καὶ ἐνέργειαν.⁸¹ Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλὴ καὶ ὡς τοιαύτη ἄτμητος καὶ ἀδιαίρετος. Διὸ καὶ ὅταν ἀποκοπῇ ἄκρον τι μέρος τοῦ σώματος, ὡς π.χ. ὁ πούς ἢ ἡ χεὶρ, δὲν συναποκόπτεται μετ' αὐτοῦ καὶ ἴσον μέρος ψυχῆς, ἀλλὰ μένει αὕτη ἀκεραία, ὡς ἦτο καὶ πρὸ τῆς ἀποκοπῆς τῶν μελῶν τούτων τοῦ σώματος.⁸²

Ἡ ψυχὴ ἐδημιουργήθη συγχρόνως μετὰ τοῦ σώματος. Ἐπομένως ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θεῖον στοιχεῖον ἢ ὁ θεὸς σπινθήρ, ὡς ἐδόξαζον περὶ τοῦ νοῦς οἱ Στωϊκοί, διὸ καὶ δὲν προϋπάρχει τοῦ σώματος, ὡς ἐπίστευον οἱ Πυθαγόρειοι καὶ ὁ Πλάτων, ἀλλὰ συνδημιουργεῖται μετὰ τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὕτως, ἡ χεὶρ τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποία ἐπλασεν ἐν ἀρχῇ τὸν Ἀδάμ, ἡ αὐτὴ πάλιν «καὶ νῦν καὶ αἰεὶ τοὺς μετ' ἐκείνῳ πλάττει καὶ διασυνίστησιν». Ἐντεῦθεν τό τε σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ ταῦτό, ἦτοι συγχρόνως, λαμβάνουν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἐκ γαστρός, καὶ οὕτως εἰς τὸν βίον ἐρχόμενα, ἐνὸς ἀνθρώπου ἐργάζονται τὴν σύστασιν. Πλήρῃ δυνάμει, καίτοι συμφῶνως πρὸς τοὺς φυσικοὺς νόμους, κατὰ τὴν γέννησιν ἐκάστου ἀνθρώπου, ὁ ἀνθρώπινος παράγων εἶναι ἀναγκαῖος, οὐχὶ «ἄνθρωπος ἄνθρωπον πλάσσει», «ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐστὶν ὁ πλάσων ἐν κοιλίᾳ ἀνθρώπων».⁸³

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀρχῆς «κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν», «φύσιν ἀναμάρτητον καὶ θέλησιν αὐτεξούσιον», καὶ «ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνι τῆς ἰδίας αἰδιότητος».⁸⁴ Καὶ τὸν μὲν «κατ' εἰκόνα» ἀναφέρει εἰς τὸν νοῦν καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐπλάσθη ἡθικῶς ἐλεύθερος, προκίχθη δὲ μετὰ βούλησιν ἐλευθέραν, ἵνα δύναται νὰ ἐνεργ-

80. PG 26, 1117 A, C11.

81. PG 25, 65 B, 27, 1376 A, 1373 D, 25, 64 A, 27, 1376 x. εἰ.

82. PG 27, 1376 x. εἰ.

83. PG 25, 437 D, 26, 192 B.

84. PG 25, 5 C 116 B, 26, 1120 B11.

γῇ καὶ πράττει ἐλευθέρως, ὡς ὁ Θεός,⁸⁵ τὸ δὲ «καθ' ὁμοίωσιν» εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐντεθεῖσαν ἱκανότητα τοῦ λογικοῦ, δι' οὗ οὗτος δύναται νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ «τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως κατεσκεύασε, δούς αὐτῷ καὶ τῆς ἰδίας ἀιδιότητος ἔννοιαν καὶ γνῶσιν»⁸⁶ καὶ τὴν ἐφεσιν τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν φορᾶς, ἵνα δύναται νὰ μιμῆται τὸν Θεὸν κατὰ τὸ ἐφικτὸν αὐτῷ⁸⁷ καὶ οὕτω, ἐξ ἀρχῆς βελτιούμενος καὶ προκόπων εἰς τὸ ἀγαθόν, γίνῃ ὁμοιος κατὰ τὴν ἀγαθότητα μὲ τὸν Θεὸν μονίμως καὶ σταθερῶς ἐμμένων ἐν τῷ ἀγαθῷ.

Κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ Θεὸς «τὸν ἄνθρωπον πεποίηκε καὶ μένειν ἠθέλησεν ἐν ἀφθαρσίᾳ».⁸⁷ ἦτοι νὰ μὲν, ἕσπε! ἀθάνατος. Τὴν ἀφθαρσίαν ὅμως καὶ μακαριότητα τοῦ ἀνθρώπου ἠθέλησεν ὁ Θεὸς οὐχὶ ὡς ἐπακόλουθον ἀπολύτου προορισμοῦ, ὑπερ θὰ ἐστήμιανε τὴν κατάργησιν τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ αὐτεξουσίου τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς συνέπειαν τῆς συνεργασίας τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ βουλήσεως καὶ τῆς θείας χάριτος. Ὁ ἄνθρωπος ἄλλως τε, ὡς γενητός, δὲν ἦτο ἀτρεπτος, καθ' ὅσον ἡ ἰδιότης αὐτῇ προστέκει μόνον εἰς τὴν ἀναρχον καὶ αἰδίων τοῦ Θεοῦ φύσιν,⁸⁸ ἀλλ' ὡς αὐτεξούσιος ἦτο δεκτικὸς τροπῆς, δυνάμενος κατ' ἐλευθέραν βούλησιν νὰ ἐκλέξῃ ἢ τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν. Τούτου ἕνεκα ὁ Θεὸς «προλαβὼν ἡσφαλίσατο νόμῳ καὶ τόπῳ τὴν δοθεῖσαν τοῖς ἀνθρώποις χάριν», τὴν τήρησιν δὲ τοῦ νόμου τούτου ἐνεπιστεύθη εἰς τὸ αὐτεξούσιον αὐτῶν.⁸⁹ Καὶ ἐὰν μὲν ᾔθελον φυλάξει τὴν χάριν καὶ ἔμμενον καλοί, θὰ εἶχον ὡς ἀνταμοιβὴν τῆς ὑπακοῆς αὐτῶν τὴν ἀθανασία καὶ ἀφθαρσίαν καὶ «τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ ἄλυπον καὶ ἀνώδυνον ζωὴν», ἐὰν δὲ ᾔθελον παραβῇ τὴν ἐντολὴν καὶ στραφέντες ἐγίνοντο φαῦλοι, ὡς τιμωρίαν τῆς παρακοῆς αὐτῶν ᾔθελον ὑπομείνει τὴν κατὰ φύσιν φθοράν, μηκέτι ζῶντες ἐν τῷ παραδείσῳ, ἀλλ' ἐκβαλλόμενοι ἐξω τούτου ἀμέσως μετὰ τὴν παράβασιν, ᾔθελον ἀποθνήσκει, ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ μένοντες.⁹⁰ Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ὁ ἄνθρωπος ἐτήρει τὴν ἐντολὴν, καίτοι ἦτο θνητός καὶ φθαρτός, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων ποιηθείς, ἡ χάρις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἦτο μετ' αὐτοῦ καὶ προεφύλασεν αὐτόν, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἀπτηται αὐτοῦ ἡ φθορά.⁹¹ Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁμοίως παρέδωκε τὴν ἐν-

85. PG 25, 2 D.

86. PG 25, 5 C.

86a. PG 26, 364 A B.

87. PG 25, 8 B, 104 A.

88. PG 25, 592 A.

89. PG 25, 101 B C.

90. PG 25, 101 C.

91. PG 25, 104 A C.

τολήν καὶ ἡμαρτεν, ἡ χάρις τοῦ Λόγου ἐγκατέλειπεν αὐτὸν καὶ οὕτως ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας ἐξέπεσε τῆς χάριτος τοῦ ἐν ἀφθαρσίᾳ ζῆν καὶ ὁ λογικὸς καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενόμενος ἄνθρωπος ἐγένετο δοῦλος τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ ἀποτόκου τῆς ἁμαρτίας θανάτου καὶ οὕτω «τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ποιηθὲν ἔργον παραπώλλυτο».⁹²

Ἄλλ' εἰ καὶ ὡς αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος φέρει πλήρη τὴν ἐνοχὴν τῆς πτώσεώς του, ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν ὑπέπεσεν εἰς τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, ἐμπνευσθεὶς ὁ ἴδιος τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν, ὅποτε ἡ δι' αὐτῆς προκληθεῖσα τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει νόσος θὰ ἔμενεν ἀθεράπευτος, ὡς ἐκείνῃ τοῦ ἐκπεσόντος διαδόλου. Ἡ πῶσις τοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξεν ἀποτελεσματικὴ διαβολῆς καὶ ἀπάτης τοῦ διαδόλου, ὅστις ἐκ φθόνου συνεβούλευσεν αὐτὸν νὰ παραβῇ τὸν θεῖον νόμον. Περὶ τοῦ ρόλου, ὃν ἐπαίξεν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ποιούμενος λόγον ὁ Ἀθανάσιος χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς τῆς «κακίας εὐρετήν», διότι πρῶτος αὐτὸς διανοηθεὶς τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν καὶ πεσών,⁹³ ὑποκρυβεῖς δ' εἶτα ὑπὸ μορφὴν ὄψεως, παρέσυρε τὴν Εὐάν καὶ δι' αὐτῆς τὸν Ἀδὰμ εἰς τὴν πῶσιν, ἐπισπείρας εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὸν ἴδιον ἴον.⁹⁴ Ἐπέτυχε δὲ τοῦτο μεταχειρισθεὶς ὡς μέσον ἀπάτης τὴν ὑποκρισίαν, «οὐ τὰ ἴδια λαλῶν, ἀλλ' ὑποκρινόμενος μὲν τὰ τοῦ Θεοῦ ῥήματα, τὴν δὲ διάνοιαν αὐτῶν παραποιῶν»,^{94α} αὐτοὺς «ἢ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε διανοιχθήσονται ὤμων οἱ ὀφθαλμοί», δι' ὧν ἔπεισεν αὐτοὺς «δῆθεν, ὡς ἡπατημένοι εἰσὶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ».⁹⁵

Ἄμεσοι συνέπειαι τῆς ἁμαρτίας τῶν πρωτοπλάστων ὑπῆρξαν ἡ ἀναχώρησις ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τῆς χάριτος τοῦ Λόγου, ἥτις προεφύλασεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς φθορᾶς καὶ τὸν θάνατον, ἡ ἀπώλεια τῆς ἀρχικῆς ἀθωότητος καὶ δικαιοσύνης, ἡ ἀπώλεια τῆς ἀθανασίας καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορά καὶ ἡ ἐπάνοδος αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθη⁹⁶ διὰ τοῦ θανάτου, γενομένου «πᾶσιν ἀνθρώποις κοινὸν τοῦ βίου τέλος, κατὰ τὸν τῆς φθορᾶς νόμον», «ἐκ γῆς γὰρ ὄντες, πάντες ἐν τῇ Ἀδὰμ ἀποθνήσκουμεν».⁹⁷ Ἄλλῃ γενικωτέρα συνέπεια τῆς ἁμαρτίας τῶν πρωτοπλάστων, ἐκτὸς τοῦ θανάτου, εἶναι καὶ ἡ καθολικότης τῆς ἁμαρτίας, καθάσον «τοῦ Ἀδὰμ παραβάτος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐφθασεν ἡ ἁμαρτία»,⁹⁸ ταύτης δ' ἕνεκα ἡ ἀν-

92. PG 25, 106 C.

93. PG 28, 257 A.

94. PG 25, 140 B C, 26, 1141 B, 27, 1345 B.

94α. PG 25, 540.

95. PG 27, 1368.

96. PG 26, 292 A.

97. PG 25, 518 B, 26, 1047, B12, 896 A.

98. PG 26, 117 C.

ἠρωπίνῃ σάρξ ἐδουλώθη τῇ ἁμαρτίᾳ⁹⁹ καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντες κατέστησαν δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν κατάρας.¹⁰⁰ Διὰ τοῦτο, εἰ καὶ πολλοὶ «ἅγιοι γεγόνاسι καὶ καθαροὶ πάσης ἁμαρτίας», ὡς ὁ Ἱερειμίας, ὅστις «ἐκ κοιλίας μητρός» ἦτο ἡγιασμένος, ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, ὅστις «ἐτι κυοφορούμενος ἐσχίρτησεν ἐν ἀγαλλιᾶσει ἐπὶ τῇ φωνῇ τῆς Θεοτόκου Μαρίας» (Λουκ. α' 44) κ. ἄ., πάλιν ἔμεναν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς φθορά καὶ ὁ θάνατος ἐβασίλευον «ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι Μωυσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ» (Ρωμ. ε' 14) καὶ οὕτως οὐδὲν ἦττον ἔμενον οἱ ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ φθαρτοί, δεκτικοὶ τῶν ἰδίων τῆς φύσεως παθῶν¹⁰¹ δεόμενοι τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας.¹⁰²

6. Σ ω τ η ρ ι ο λ ο γ ι α: Προϋπόθεσις ἀναγκαία τῆς σωτηριολογίας τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἡ Χριστολογία, διό καὶ τὴν περὶ σωτηρίας διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐκθέτει παραλλήλως καὶ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀκολουθῶς. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, λέγει, πρὸς τὸν ἄνθρωπον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὴν εἰς τὸ παντελὲς ἀπώλειαν τοῦ ἀνθρώπου λόγῳ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἐν τῇ ἀπείρῳ αὐτοῦ σοφίᾳ ὁ Θεὸς ἐφευρε τὸν τρόπον τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Τὴν σωτηρίαν ἡμῶν εἶχεν ὁ Θεὸς προετοιμάσει «καὶ πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου», ἐπειδὴ δὲν ἤρμιζεν εἰς αὐτὸν νὰ σκεφθῇ ὕστερον περὶ τοῦ τρόπου τῆς σωτηρίας ἡμῶν, «ἵνα μὴ ὡς ἀγνοῶν τὰ καθ' ἡμᾶς φαίνηται».¹⁰³ Καὶ ἡ μὲν βουλὴ καὶ πρόθεσις τοῦ Θεοῦ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίας προαιωνίως ἡτοιμάσθη, τὸ δὲ ἔργον γέγονεν ὅτε ἡ χρεία ἀπήτησε καὶ ἐπεδήμησεν ὁ Σωτὴρ.¹⁰⁴ «Προηγείται γὰρ τοῦ γενέσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον ἢ τοῦ ἀνθρώπου χρεία ἥς ἄνευ οὐκ ἂν ἐνεδύσατο (ὁ Λόγος) σάρκα».¹⁰⁵ Τοιοῦτοτρόπως ὁ Ἀθανάσιος συνάπτει πρεπόντως τὴν περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν περὶ ἐνσάρκωσης τοῦ Λόγου οὕτως, ὥστε ἡ περὶ Λόγου - Χριστοῦ διδασκαλία νὰ προβάλλῃ ὡς λογικὸν αἵτημα τῆς σωτηριολογίας αὐτοῦ ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἡ περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία νὰ ὑπόκειται ὡς κρημὶς, ἐφ' ἧς οὗτος στηρίζει τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως διδασκαλίαν του.

Διὰ τοῦ ὅρου «σωτηρία» ἐννοεῖ τὴν πλήρη ἐπαναφορὰν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχέγονον κατάστασιν, ἐξ ἧς οὗτος ἐξέπεσε, διὰ

99. PG 26, 101 A.

100. PG 26, 293 B, 296 B.

101. PG 26, 393 κ. ἐξ.

102. PG 26, 101 B, 161 B.

103. PG 26, 305 B, 309 A.

104. PG 26, 305 C, 308 C.

105. PG 26, 261 B, 264 A.

τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾧ «τετελείωται καὶ ἀποκατεστάθῃ ὡς περ ἦν κατὰ τὴν ἀρχὴν γεγονὸς τὸ ἀνθρώπινον». ¹⁰⁶ Τὴν πλήρη λοιπὸν ἀποκατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ μακαριότητα ἤγαγεν εἰς πέρας ὁ Χριστὸς ὡς τέλειος Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος συγχρόνως. Ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου προσφέρει εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἐν σοδαρώτατον ἐπιχείρημα, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο μὲν τὴν τελείαν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τοῦτο δὲ τὴν τελείαν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ χωρὶς ὅμως ἁμαρτίας. Ἡ λογικὴ βάσις τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐκουσίως ἁμαρτήσασα καὶ ὑπὸ καταδίκην θανάτου γενομένη, ἦτο ἀνίσχυρος νὰ ἀνακαλέσῃ ἑαυτὴν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Ἦτο δὲ ἀνίσχυρος διότι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων, ἀκόμη καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπῆρχεν ἄνθρωπος ἀπολύτως δίκαιος, ἦτο κατάλληλος νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθ' ὅσον «πᾶς ἄνθρωπος ὑπεύθυνός ἐστι τῷ θανάτῳ κατὰ τὸ Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, ἐν τῷ Ἀδάμ εἰρημένον πρὸς πάντας». Κατὰ συνέπειαν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἠδύνατο νὰ παράσχῃ τοῖς ὁμοίοις αὐτοῦ τὴν ἀναγκαίαν βοήθειαν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς εἶχεν ἀνάγκην τῆς αὐτῆς βοήθειας. Ἀλλ' οὐδὲ ἀγγελος ἢ ἄλλο τι τῶν κτισμάτων ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, «ἐπεὶ πᾶσα ἡ κτίσις ὑποπτὸς ἐστι τρωπῆς». ¹⁰⁷ Διὰ τοῦτο, «Θεοῦ χρεία ἦν, τοῦ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποφηναμένου» τὸν ἄνθρωπον ἔνοχον καταδίκης, ἵνα αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ λύσῃ τὴν προτέραν ἀπόφασιν, ἀφήσῃ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὸν ὑπὸ κατάραν γενομένον ἄνθρωπον ἐλευθερώσῃ. ¹⁰⁸ Ἐπρεπε δὲ καὶ δι' ἄλλον λόγον ἢ λύτρωσις ἡμῶν νὰ γίνῃ «διὰ τοῦ φύσει Κυρίου ἡμῶν» καὶ οὐχὶ δι' ἄλλου τινός, ἀνθρώπου ἢ ἀγγέλου, ἵνα μὴ δι' Υἱοῦ ποιηθέντες, ἄλλον Κύριον ὀνομάζωμεν. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Χριστὸς δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ψιλὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ θεάνθρωπος, ἵνα μὴ ἄνθρωπον ἀπλοῦν Κύριον ἔχοντες, ἀνθρωπολάτραι γενώμεθα. Ὅθεν ὁ Θεὸς καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Πατὴρ, ἀγαθὸς ὢν καὶ ἐλεήμων, θέλων «πᾶσι γνωσθῆναι, παεῖ τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν ἐνδύσασθαι σῶμα ἀνθρώπινον καὶ γενέσθαι ἄνθρωπον, κληθῆναι τε Ἰησοῦν, ἵνα ἐν τούτῳ, ἑαυτὸν προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τῆς θεοπλανησίας καὶ τῆς φθορᾶς καὶ πάντων γέννηται Κύριος καὶ Βασιλεὺς αὐτός». ¹⁰⁹ Καὶ ἡ ἀνανέωσις τοῦ κατ' εἰκόνα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ γίνῃ εἰ μὴ μόνον διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις διὰ τοῦτο ἐγέ-

106. PG 26, 289 B.

107. PG 26, 1088 C, 104 C, 289 C κ. ἐξ., 293 A.

108. PG 26, 292 A, 113 B, 289 C, 113 B.

109. PG 26, 177 A, 181 B, 1088 D, 176 B, 113 C.

νετο ἄνθρωπος, «ἵνα ὡς εἰκὼν ὧν τοῦ Πατρὸς, τὸν κατ' εἰκόνα ἄνθρωπον ἀνακτίσαι δυνηθῇ». ¹¹⁰ Οὕτως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος ὢν, βουλήσει δὲ τοῦ Πατρὸς ἐνδυσάμενος τὴν κτισθεῖσαν σάρκα, ἣν εἶχε γεκρώσει ὁ πρῶτος ἄνθρωπος διὰ τῆς παραβάσεως, ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἰδίου σώματος ἐξωσποίησε καὶ εἰς καινὴν κτίσιν μετέβαλε. ¹¹¹ Τοῦτο ὅμως ἀπῆτει ὡς ἀνάγκην ὅπως ἡ σὰρξ, τὴν ὁποίαν ἐνεδύθη ὁ Λόγος, εἶναι ἀληθινὴ καὶ φύσει ἀνθρωπίνη σὰρξ, ἄλλως «οὐκ ἂν ἡλευθερώθημεν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς κατάρας... οὐδὲν γὰρ ἦν τὸ κοινὸν ἡμῖν πρὸς τὸ ἀλλότριον». ¹¹² Κατὰ παράλληλον λόγον πειθόμεθα, ὅτι ἡ σωτηρία ἡμῶν θὰ ἦτο ἀδύνατος, ἐὰν ὁ Λόγος ἦτο κτίσμα καὶ οὐχὶ Θεὸς ἀληθινός. Ὅθεν, ὡς ἡ ἀλήθεια δεικνύει, ὁ Λόγος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κτιστῶν ὄντων, ἀλλ' εἶναι ὁ ἴδιος πάντων τῶν ὄντων δημιουργός. «Οὕτω γὰρ προσελάβετο τὸ γεννητὸν ἀνθρώπινον σῶμα, ἵνα τοῦτο ὡς δημιουργὸς ἀνακαινίσας ἐν ἑαυτῷ θεοποιήσῃ, ἡμᾶς δὲ θνητοὺς καὶ προσκαίρους ὄντας ἀθανάτους κατασκευάσῃ καὶ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν εἰσαγάγῃ». ¹¹³ Διὰ τοῦτο καὶ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ». ¹¹⁴ Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀληθινὴ θεότης καὶ ἡ ἀληθινὴ ἀνθρωπότης ἐν τῷ Χριστῷ προβάλλουν ἀναγκαῖαι διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, διότι, ὡς πεῖθει ἡμᾶς ὁ λόγος, εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν λογικῶς, ὅτι «ἐθεοποιήθη κτίσματι συναφθεὶς ὁ ἄνθρωπος εἰ μὴ Θεὸς ἦν ἀληθινὸς ὁ Υἱός... καὶ φύσει ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ἐνδυσάμενος τὸ σῶμα». Ἐπίσης, οὐδὲ ἡ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο δυνατὴ, «εἰ μὴ φύσει σὰρξ ἦν ἀνθρωπίνη, ἣν ἐνεδύσατο ὁ Λόγος» οὐδὲν γὰρ τὸ κοινὸν ἡμῖν πρὸς τὸ ἀλλότριον, καθόσον «οὐδὲν κέρδος ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις ἦν, εἰ μήτε ἀληθινὸς φύσει ἦν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, μήτε ἀληθινὴ σὰρξ ἦν, ἣν προσελάβετο». ¹¹⁵

Λέγων ὁ Ἀθανάσιος ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀνέλαβεν ἀληθινὴν σάρκα ἀνθρωπίνην, ἐννοεῖ ὅτι ἀνέλαβε τὴν ἀνθρωπίνην, φύσιν ὁλόκληρον καὶ τελείαν, γενόμενος καὶ ἀληθινὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος. Ἐπομένως, λέγουσα ἡ Ἁγία Γραφή «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο», δὲν νοεῖ ὅτι ἀνέλαβε μόνον τὸ σῶμα ἀνευ ψυχῆς, ἀλλὰ σῶμα μετὰ ψυχῆς λογικῆς, ¹¹⁶ «οὐδὲ γὰρ σῶμα ἀναλαβὼν εἶπασε τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν ἀνέλαβε» καὶ θέλημα ἀνθρώπινον, ¹¹⁷ ἵνα αὐτῷ πλήρη καὶ τελείαν τὴν σωτηρίαν ὁλοῦ τοῦ

110. PG 25, 120 B.

111. PG 26, 285 A.

112. PG 26, 296 B.

113. PG 26, 296 A, 293 B, 273 A, 25, 473 C.

114. PG 26, 273 A, 25, 473 C.

115. PG 26, 296 κ. εἰ.

116. PG 26, 388 A.

117. PG 26, 553 C, 1257 A, 1021 B κ. εἰ.

ἀνθρώπου, τοῦ ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς λογικῆς συνισταμένου ἐργάσεται πράγματι καὶ οὐ φαντασίᾳ, «οὐδὲ σώματος μόνον, ἀλλ' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς καὶ σώματος ἀληθῶς». ¹¹⁸ «Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον ἀθεράπευτον», καθὼς ἀπεφάνθησαν ἄλλοι Πατέρες βραδύτερον. ¹¹⁹

7. Ἡ ἐν Χριστῷ θέωσις: Ὁ Ἀθανάσιος ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἐκδέχεται τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κορύφωμα τῆς ἀνθρωπολογίας αὐτοῦ. Ἐδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου θεμελιεῖ αὐτὴν εἶναι ἡ Ἀγία Γραφή, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος κτίσμα ὢν τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν Λόγον αὐτοῦ ἐγένετο ὕστερον καὶ υἱὸς Θεοῦ κατὰ χάριν. ¹²⁰ Ἡ κατὰ χάριν υἱοθεσία ἡ υἱοποίησις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θέωσις αὐτοῦ δὲν ἡδύνατο νὰ γίνῃ εἰ μὴ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον, προσφιλῶν εἰς τὸν Ἀθανάσιον θεμάτων, πολλάκις δὲ ἐπανέρχεται εἰς αὐτό, ἐπὶ χωρίων τῆς τε Π. καὶ τῆς Κ. Διαθήκης θεμελιῶν τὰς γνώμας αὐτοῦ. Θεμελιώδης σκέψις αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀκόλουθος. Τὴν κατὰ χάριν υἱοθεσίαν τῶν ἀνθρώπων ποιεῖται ὁ Θεὸς ἐξ ἄκρας πρὸς αὐτοὺς φιλανθρωπίας, ὑπὸ τῆς ὁποίας καὶ μόνον κινούμενος ἠθέλησεν ἅπως, τῶν ἀνθρώπων, ὢν πρότερον ἦτο ποιητής, γίνῃ ὕστερον καὶ Πατὴρ κατὰ χάριν. Γίνεται δὲ αὐτῶν Πατὴρ, ὅταν οὗτοι λάβουν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ κράζον Ἀββὰ ὁ Πατὴρ (Γαλάτ. δ' 6, Ρωμ. η' 15). Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ λαμβάνουν μόνον ὅσοι ἐδέξαντο τὸν Λόγον καὶ ἔλαβον παρ' αὐτοῦ ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι (Ἰω. α' 12), ἄλλως «οὐκ ἂν γένοιτο υἱοὶ ὄντες φύσει κτίσματα, εἰ μὴ τοῦ ὄντος καὶ φύσει ἀληθινοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα πρῶτον ὑποδέχονται». Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ». ¹²¹ Οὕτως, αἱ ἄνθρωποι κτίσματα κατὰ φύσιν ὄντες ἐξ ἀρχῆς, ὕστερον υἱοποιούμεθα, ὅχι φύσει, ἀλλὰ θέσει καὶ κατὰ χάριν γινόμενοι υἱοὶ καὶ οὕτως ὁ κτίστης ἡμῶν Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου λέγεται καὶ Πατὴρ ἡμῶν, διὰ τὸν ἐν ἡμῖν οἰκοῦντα Λόγον αὐτοῦ. ¹²²

Ἡ ἰδιότης τῆς υἱότητος συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ Πατρός, ἐνεαῦθα δὲ πάλιν προβάλλει εἰς τὴν σκέψιν αὐτοῦ ὡς ἀναγκαῖον τὸ ἔργον τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὅστις

118. PG 26, 293 B, 1061 A10.

119. Βλ. πληρεστέραν ἔκθεσιν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας κατ' Ἀθανάσιον ἐν Π. Δημητριοπούλου, Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, σελ. 105 κ. ἐξ.

120. PG 26, 273 A, 276 C - 277 A.

121. PG 26, 273 A, 277 A, 100 C, 25, 248 C15.

122. PG 26, 273 A, 277 A.

μόνος αὐτὸς ἐπιγινώσκων τὸν Πατέρα ἀποκαλύπτει αὐτὸν «ὃ ἐὰν δοῦλεται» (Ματθ. ια' 27). Οὐτε υἱοθεσία ἄρα οὔτε θεώσις καί, κατ' ἀκολουθίαν, οὔτε γινώσις τοῦ Πατρὸς ἦτο δυνατὴ χωρὶς τοῦ Λόγου, πάντες δὲ «ὅσοι υἱοὶ τε καὶ θεοὶ ἐκλήθησαν, εἴτε ἐπὶ γῆς εἴτε ἐν οὐρανοῖς, διὰ τοῦ Λόγου υἱοποιήθησαν καὶ ἐθεοποιήθησαν». ¹²³ Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον ὅτι οἱ ὅροι υἱοποιήσις καὶ υἱοθεσία εἰς τὴν ὁρολογίαν τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ταυτόσημοι πρὸς τὸν ὅρον θεοποίησις, διὸ καὶ πολλάκις συμπαρατίθενται. ¹²⁴ Ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, φαίνεται σαφῶς ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου: «Ὡς γὰρ ἐνός ὄντος Υἱοῦ φύσει καὶ ἀληθινοῦ καὶ μονογενοῦς, γινόμεθα καὶ ἡμεῖς υἱοὶ οὐχ ὡς ἐκαῖνος φύσει καὶ ἀληθεῖα, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ καλέσαντος καὶ ἄνθρωποι τυγχάνοντες ἀπὸ γῆς, θεοὶ χριστεύμενοι, οὐχ ὡς ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἢ ὁ τούτου Λόγος, ἀλλ' ὡς ἐθέλησεν ὁ τοῦτο χαρισάμενος Θεός», ¹²⁵ ἐνθα αἱ λέξεις υἱοὶ καὶ θεοὶ εἶναι ταυτόσημοι. Ἡ υἱοποίησις ὅμως καὶ ἡ υἱοθεσία καίτοι ταυτόσημοι πρὸς τὴν θεώσιν, καθὼς καὶ ἄλλοι παραπλήριοι τὴν ἔννοιαν ὅροι οἷον ἡ λύτρωσις, ὁ ἀγιασμός, ἡ ἀνακαινίσις καὶ ἡ τελείωσις, νοοῦνται προηγουμέναι χρονικῶς τῆς θεώσεως. ¹²⁶

Ἡ ἔννοια τῆς θεώσεως, κατὰ τὸν Ἀθανάσιον, θέν εἶναι ἀπλῶς ἠθικὴ, ὡς κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα, ὅστις, ἐκλαμβάνων τὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ συντελουμένην ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μεταβολὴν καὶ ἀναγέννησιν ὡς ἠθικὸν καὶ διανοητικὸν διαφωτισμόν, φρονεῖ ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος χαρίζεται τὸν τοῦ Πατρὸς κλήρον, «οὐρανίῳ διδασκαλίᾳ θεοποιῶν» αὐτόν, ¹²⁷ ἀλλὰ σχετίζεται πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν σύστασιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν κατάστασιν φθορᾶς, ἣν προϋξέννησεν εἰς τὸν ἀνθρώπον ἡ ἁμαρτία καὶ τὴν ἀποτοκὸν αὐτῆς ἀπώλειαν τῆς ἀθανασίας. Σκοπὸς λοιπὸν τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου δὲν ἦτο μόνον νὰ διαφωτίσῃ καὶ ἀναγεννήσῃ ἠθικῶς τὸν ἀνθρώπον, ἀλλ' ἐν ταυτὶ καὶ νὰ ἀναδημιουργήσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁλόκληρον, τελειῶν καὶ ἀποκαθιστῶν τὸ ἀνθρώπινον γένος «ὥσπερ ἦν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν γεγονός» ¹²⁸ εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ «ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν καὶ ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἔννοιαν λάβωμεν καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς τὴν ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν». ¹²⁹ Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ὅροι υἱότης, υἱοποίη-

123. PG 26, 93 A.

124. Πρὸλ. PG 26, 92 B, 93 A, 589 B κ.ά.

125. PG 26, 361 C.

126. Πρὸλ. PG 26, 408 A, 218 B, 296 A, 372 C.

127. PG 8, 233 A.

128. PG 26, 289 B.

129. PG 26, 192 B.

σις, θεοποίησις, (θέωσις), τελείωσις, ανακαίνισις καὶ οἱ τούτοις συγγενεῖς συνδέονται ἀχωρίστως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀθανασίας καὶ ἀφθαρσίας. Διὸ λέγει ὅτι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος, «ἵνα τὰ ἡμῶν ἀναδεχόμενος καὶ προσενηγκῶν εἰς θυσίαν ἐξαφκνήσῃ, καὶ τὸ λοιπὸν τοῖς ἑαυτοῦ περιβαλὼν ποιήσῃ τὸν ἀπόστολον εἰπεῖν· Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν» (Α' Κορ. ιε' 53), «οὐ δι' ἑαυτὸν ὑπομείνας πάντα, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, ἵνα τοῖς ἐκείνου παθήμασιν ἀπάθειαν καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενοι διαμείνωμεν εἰς ζωὴν αἰώνιον». ¹³⁰ Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι «τὸ θεοποιὸν καὶ φωτιστικὸν τοῦ Πατρὸς», ἐν ᾧ ἡμεῖς πάντες θεοποιούμεθα καὶ ζωοποιούμεθα. ¹³¹ Εἰς τὸ ἔργον τῆς θεώσεως συνεργεῖ τῷ Γίῳ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ὁποῦ «γινώμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως» (Β' Πέτρ. α' 4), καθόσον «ἐν οἷς τοῦτο γίνεται, οὗτοι θεοποιούνται». ¹³²

Ἄλλ' ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐκθέτει ἀπλῶς καὶ ἀορίστως τὴν περὶ θεώσεως διδασκαλίαν του, χωρὶς καὶ νὰ ἐρμηνεύῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν αὕτη συμβαίνει. Θεμιλίον τῶν περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀντιλήψεων αὐτοῦ θέτει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς συγγενείας πάντων τῶν ἀνθρώπων ὡς τέκνων τοῦ Ἀδάμ. Κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, πάντες, οἱ ἄνθρωποι ἀποτελούμεν ἓν ἐνιαῖον ὅλον, ἕκαστος δὲ ἀνθρώπος ὡς ἄτομον μέρος τοῦ ὅλου. Συνεπῶς καὶ ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ μέρος τοῦ ὅλου λαμβάνει ἑαυτῷ ὄργανον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ ἐπιθαίνει τούτῳ, γινόμενος κατὰ τὸ ἀνθρώπινον υἱὸς τοῦ κοινοῦ ἡμῶν γενάρχου Ἀδάμ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδελφὸς ἡμῶν. ¹³³ Οὕτω, τὸ ὑπὲρ ὁ Λόγος ἀνέλαθεν ἀνθρώπινον σῶμα, «εἰ καὶ καινότερῳ θαύματι συνέστη ἐκ Παρθένου μόνης», κοινὴν ἔχον καὶ αὐτὸ τὴν οὐσίαν, «σῶμα γὰρ ἦν ἀνθρώπινον», ἦτο θνητὸν καὶ «κατ' ἀκολουθίαν τῶν ὁμοίων καὶ ἀπέθνησκε». Τῇ τοῦ Λόγου ὁμῶς «εἰς αὐτὸ ἐπιθάσει, οὐκέτι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ἐφθείρετο· ἀλλὰ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκτὸς ἐγένετο φθορᾶς. Καὶ συνέβαινον ἀμφότερα ἐν αὐτῷ γενέσθαι παραδόξως· ὅτι τε ὁ πάντων θάνατος ἐν τῷ Κυριακῷ σώματι ἐπληροῦτο, καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ φθορὰ διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζοντο». ¹³⁴ Τοιουτοτρόπως, καθόσον θεμιλιώδεις ἰδιότητες τῆς θείας φύσεως, μετὰ τῶν ἄλλων, εἶναι καὶ ἡ ἀθανασία καὶ ἀφθαρσία, ὁ Λόγος ἐθέωσε πρῶτον

130. PG 26, 1061 A, 1089 B.

131. PG 26, 791 A15.

132. PG 26, 588 A, 25, 448 C 15.

133. PG 25, 172 C12, 26, 168 C10.

134. PG 25, 132 A κ. ἐξ.

τὸ ὅπερ ἀνέλαβε διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἴδιον σῶμα,¹³⁵ οὐ μόνον ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον, ἀλλὰ καὶ λυτήριον θανάτου ἀναδείξας αὐτό.¹³⁶ Ἐντεῦθεν λοιπόν, καθὼς τὴν ἐνεκα τῆς ἁμαρτίας τοῦ Ἀδὰμ ἐποχώρησιν τοῦ Λόγου¹³⁷ ἠκολούθησεν ὁ θάνατος τοῦ Ἀδὰμ, ἐξ αὐτοῦ δὲ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ὁ θάνατος διήλθεν, οὕτω πάλιν ἡ τοῦ Λόγου παρουσία κατήργησε τὸν θάνατον καὶ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ «ἡ ἀθανασία εἰς πάντας ἔφθασε» «καὶ οὐκέτι ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκομεν, ἀλλ' ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιούμεθα».¹³⁸ Θεοὶ κατὰ χάριν γινόμενοι καὶ ἡμεῖς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἅμα ὡς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ «τὸ κτιστὸν ἡμῶν αὐτὸς ἐφάρσε σῶμα»¹³⁹ καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι «προσληφθέντες διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ»,¹⁴⁰ «ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι χρηματίζεσθαι ἠρξάμεθα»¹⁴¹ καὶ τὸ πνεῦμα λαμβάνοντες ἐν γινόμεθα ἐν αὐτῷ. Ἐν τῷ Χριστῷ δὲ τελειούμενοι καὶ θεοφορούμενοι, διὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα συγγένειαν, καὶ Θεοῦ γεγόναμεν καὶ ἡμεῖς καὶ υἱοὶ Θεοῦ πεποιήμεθα καὶ οὕτως ἐξαφανίζεται ἡ ἐν ἡμῖν φθορά κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν τῆς σαρκὸς τοῦ Λόγου καὶ ζωὴν αἰῶνικον κληρονομούμεν.¹⁴² Ἡ δὲ βελτίωσις, ἥτις ἐπέρχεται εἰς τὴν ἡμετέραν φύσιν, λόγῳ τῆς συγγενείας αὐτῆς ταύτης πρὸς τὴν τοῦ Λόγου σάρκα, εἶναι τοιαύτη, ὥστε μετὰ τὴν ἀνωθεν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος ἀναγέννησιν καὶ ζωοποιήσιν ἡμῶν ἐν τῷ Χριστῷ, οὐκέτι αὕτη γῆϊνη πραμμένη, «ἀλλὰ, λογωθεῖσα διὰ τοῦ Λόγου, δεῖ δι' ἡμᾶς ἐγένετο σὰρξ».¹⁴³ μετασχηματίζεται «εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὴν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ» (Φίλιπ. γ' 21), «ἥτις ἐστὶ σημασία τοῦ μέλλοντος αἰῶνος».¹⁴⁴ Κατὰ τὴν συγγένειαν δὲ ταύτην τῆς σαρκὸς ἡμῶν πρὸς τὴν σάρκα τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου οἱ ἄνθρωποι ἀποδαίνωμεν τῷ ὄντι «αὐσαρκιοὶ» τῷ Λόγῳ, μεθ' οὗ συναρμολογούμενοι καὶ συνδεόμενοι ἐν αὐτῷ διὰ τῆς ὁμοιώσεως τῆς σαρκὸς θεούμεθα ἐν αὐτῷ καὶ διαμένομεν μετ' αὐτοῦ ἀθάνατοι καὶ ἀφθαρτοι.¹⁴⁵

Θέωσις λοιπόν ἢ θεοποιήσις δὲν σημαίνει μεταποιήσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ οὐσίας εἰς θεῖαν, ὡς πιθανῶς ἐκ πρώτης ὀφείας ἡ λέξις φαίνεται σημαίνουσα, ἀλλὰ καινοποιήσιν αὐτῆς κατὰ τὸ

135. PG 26, 100 A5, 105 B12.

136. PG 25, 448 D, 26, 1105 A6.

137. PG 25, 105 A.

138. PG 25, 192 B, 26, 136 C.

139. PG 25, 448 D3.

140. PG 26, 397 B6.

141. PG 25, 448 D5.

142. PG 26, 372 B C, 100 C, 433 B11, 397 B8.

143. PG 26, 396 A.

144. PG 26, 1109 B13.

145. PG 26, 277 B, 305 B13.

θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ εἴμεθα σύσσωμοι καὶ συμμετοχοὶ τοῦ Χριστοῦ (Ἐφεσ. γ' 6).¹⁴⁵ α "Ἦτοι ἡ ἐν Χριστῷ θέσις ἡμῶν γίνεται κατὰ μετοχὴν τῆς τοῦ Λόγου θεότητος,¹⁴⁶ ἡ «μετοχῇ τοῦ Λόγου διὰ τοῦ Πνεύματος» ταύτην ἔχομεν τὴν χάριν παρὰ τοῦ Πατρὸς¹⁴⁶ α καὶ οὕτω «τῇ τοῦ Πνεύματος κοινωνίᾳ γινόμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως,¹⁴⁷ οὗ τῇ φύσει καλούμενοι θεοί, ἀλλὰ τῇ τοῦ Υἱοῦ μετουσίᾳ».¹⁴⁸ Λαμβάνοντες, δηλαδή τὸ Πνεῦμα καὶ θεούμενοι οἱ ἐν Χριστῷ ἀναγεννηθέντες ἄνθρωποι, δὲν ἀποβάλλουν τὴν ἰδίαν ἐαυτῶν οὐσίαν.¹⁴⁹ μεθιστάμενοι εἰς τὴν θείαν οὐσίαν, οὐδὲ ἄλλως πως ὀξισοῦνται πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐξακολουθοῦν καὶ μετὰ τὸ λέγεσθαι αὐτοὺς κατὰ χάριν γεννάσθαι ὡς υἱοὺς Θεοῦ νὰ εἶναι, οὐδὲν ἥττον, πάλιν ἄνθρωποι ποιήματα κατὰ φύσιν,¹⁵⁰ θέσει καὶ χάριτι γινόμενοι υἱοί,¹⁵¹ ἐκ μετοχῆς ὁμοιούμενοι τῷ Θεῷ, «οὗ τῇ οὐσίᾳ, ἀλλὰ τῇ υἰότητι», ἧς μεταλαμβάνουν παρ' αὐτοῦ.¹⁵² Ἡ θέσις ἡ καινοποιήσις αὕτη δὲν σημαίνει ἀποκλειστικῶς κατάστασιν ἐν τῇ ὁποίᾳ θέλει διατελεῖ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ κατάστασιν ἀρχομένην ἤδη ἀπὸ τῆς παρούσης ζωῆς, καθ' ἣν ὡς θέσει καὶ κατὰ χάριν υἱὸς τοῦ Θεοῦ προκόπτει θαυμάζων καὶ τελειοῦται εἰς τὸν κατὰ Χριστὸν βίον καὶ κοινωνεῖ ἀπὸ τοῦδε τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ, γινόμενος δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ μέτοχος τῆς ἐκείνου ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας. Διότι ἐν τῇ Χριστῷ μετὰ τοῦ ὁποίου, κατὰ τὴν συγγένειαν τῆς σαρκός, συνάπτονται οἱ εἰς αὐτὸν ὀρθῶς πιστεύοντες, «ὁ πάνταν θάνατος ἐν τῷ Κυριακῷ σώματι ἐπληροῦτο καὶ ἡ φθορά καὶ ὁ θάνατος διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζοντο».¹⁵³ "Ἦτοι, ἐτι μᾶλλον σαφῶς, «τοῦ κοινου πάντων Σωτῆρος ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, οὐκέτι νῦν ὥσπερ πάλαι κατὰ τὴν τοῦ νόμου ἀπειλὴν θανάτῳ ἀποθνήσκομεν οἱ ἐν Χριστῷ πιστοί (πέπνυται γὰρ ἡ τοιαύτη καταδίκη), ἀλλὰ τῆς φθορᾶς παυομένην καὶ ἀφανιζομένην ἐν τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι, λοιπὸν τὸ τοῦ σώματος θνητὸν διαλυόμεθα μόνον τῇ χρόνῳ, ὃν ἐκάστην ὥρισεν ὁ Θεός, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τυχεῖν δυνηθῶμεν»,¹⁵⁴ ὅτε καὶ τὸ φθαρτὸν καὶ θνητὸν τοῦτο θέλει ἐνδυσθῇ ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν.¹⁵⁵

145α. PG 26, 1140 B.

146. PG 26, 1060 C.

146α. PG 26, 20 A.

147. PG 26, 688 A, 1077 B1.

148. PG 26, 613 C2.

149. PG 26, 448 D6.

150. PG 26, 273 C9.

151. PG 26, 277 A9.

152. PG 26, 788 C11.

153. PG 25, 132 A.

154. PG 25, 132 C.

155. PG 26, 945 C.

Κατὰ τὴν περὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τοῦ Ἀθανασίου ὁ ἄνθρωπος ἐκ μὲν τῆς σχέσεως τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς συγγενείας τῆς φύσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἣν ἐνεδύσατο ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, γίνεται ἀδελφὸς τοῦ Χριστοῦ, διὰ δὲ τὸν ἐνυποστάτως τῷ Χριστῷ ἡνωμένον Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ γίνεται καὶ αὐτὸς κατὰ μετοχὴν τοῦ Λόγου καὶ τῇ κοινωνίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κοινωνὸς θείας καὶ νοερᾶς φύσεως,¹⁵⁶ υἱὸς Θεοῦ κατὰ χάριν καὶ συγκληρονόμος Χριστοῦ. Καθόσον δὲ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ κατηργήθη ἡ ἁμαρτία καὶ ὁ ταύτης ἀκόλουθος θάνατος καὶ ἡ φθορά, «τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι» ἀποδίδονται ἐκ νέου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀθανασία καὶ ἡ μετὰ τῆς ἀθανασίας ἀρρήκτως συνδεδεμένη ἀφθαρσία, αἵτινες εἶναι ιδιότητες τῆς θείας ζωῆς, γίνονται οἱ τούτων μετέχοντες ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι καὶ θεοί, οὐχὶ μεθιστάμενοι ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης εἰς τὴν θεϊαν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ καλέσαντος,¹⁵⁷ οὐκ ἐτι φοβούμενοι θάνατον, ἀλλ' αἰεὶ μένοντες ἐν Χριστῷ καὶ μετ' αὐτοῦ αἰεὶ συμβασιλεύοντες ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.¹⁵⁸

Ἐν συμπεράσματι δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ὡς βάσις τῆς περὶ ἀνθρώπου ἐν γένει διδασκαλίας καὶ τῆς Χριστολογίας τοῦ Ἀθανασίου ὑπόκειται τὸ ἀνθρώπινον δράμα, ὅπερ ἀρχὴν λαβὼν διὰ τῆς πτώσεως τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ Ἀδάμ, κορυφούται εἰς τὸ πάθος τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ, καὶ λύεται διὰ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Τῆς διδασκαλίας ταύτης διήκει ἡ πίστις ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀνθρώπου Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ ὁ ἄνθρωπος κατήγαγεν ἀποφασιστικὴν νίκην ἐν τῷ μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ διαβόλου ἀγῶνι, ὅστις ἀρξάμενος ἐν τῷ παραδείσῳ διὰ τῆς ἀπάτης τοῦ ὄφεως πτώσεως τοῦ πρώτου Ἀδάμ, ἐτελείωσεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου Ἀδάμ, διὰ τοῦ ὁποίου συνετρίβη ὁλοσχερῶς ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀρχεκάκου ὄφεως, κατελύθη τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς προελθόντος θανάτου καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀπηλλάγη τῶν ἀποτόκων τῆς πτώσεως τοῦ γενάρχου δεινῶν. Ἐν τῷ Χριστῷ καὶ δι' αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον ἀνακτᾷ τὴν ἣν εἶχε πρὸ τῆς πτώσεως αὐτοῦ θέσιν πλησίον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀποκαθίσταται εἰς δόξαν ἀσυνκρίτως τελειοτέραν ἐκείνης, ἣς ἀπῆλauen ἐν τῷ παραδείσῳ.¹⁵⁹ Διότι τότε μὲν ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Δημιουργὸν Λόγον ἦτο σχέσις ποιήματος πρὸς ποιητὴν καὶ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ὁ Λόγος τῇ χάριτι αὐτοῦ ἀπλῶς συνῆν τῷ ἀνθρώπῳ προφυλάσσων αὐτὸν ἀπὸ τῆν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον καὶ συντηρῶν εἰς τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν

156. PG 26, 945 C.

157. PG 26, 448 D.

158. PG 26, 289 B.

159. PG 26, 289 B.

ἀθανασίαν,¹⁶⁰ νῦν δὲ ἔχει ἐν ἑαυτῷ σκηνώσαντα διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτὸν τοῦτον τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, οὗ ἕνεκα καὶ ἐγένετο αὐσσωμος καὶ ἀδελφὸς αὐτοῦ.¹⁶¹ Κατὰ τὴν συγγένειαν δὲ ταύτην τῆς σαρκὸς ἐλευθερωθεὶς καὶ τελείως ἀπαλλαγείς ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου καὶ συναφθεὶς τῷ Λόγῳ, διακαίεται, κατὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Λόγου θεοαίωσιν (Ίω. ιζ' 24), νὰ εἶναι μετ' αὐτοῦ ἐκεῖ ὅπου καὶ ὁ Λόγος ἐστίν, ἀπολαύων θείας μακαριότητος καὶ δόξης ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡς υἱὸς αὐτοῦ κατὰ χάριν καὶ συγκληρονόμος Χριστοῦ, αἰωνίως ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος διαμένων καὶ μετ' αὐτοῦ συμβασιλεύων.¹⁶²

Οὕτω, διὰ τὸν Ἀθανάσιον, ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ κορυφαίαν ἀξίαν, ἱσταμένην εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κλίμακος τῶν ἀξιών, χάριν τῆς ὁποίας αὐτὸς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος καὶ ἔδωκεν ἑαυτὸν εἰς θάνατον. Τὴν ἐξαιρετικὴν ταύτην θέσιν, ἣν καταλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ὡς ἀξία, ἐξαίρει ἔτι μάλλον ἢ διδασκαλία τοῦ Ἀθανασίου ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κορωνὴ τῆς δημιουργίας, οὐχὶ δι' ἐξελίξεως ἐκ κατωτέρων ἐμβίων ὄντων προαχθεὶς, ἀλλ' ἐκ δημιουργικῆς ἀρχῆς καὶ δι' αὐτοτελοῦς δημιουργικῆς πράξεως προσελθὼν εἰς τὸ εἶναι ἀμέσως ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Δημιουργοῦ, κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν ποιηθεὶς καὶ διὰ τοῦ λογικοῦ προικισθεὶς, ὅπερ καθιστᾷ αὐτὸν προνομοῦχον ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὕλικῆς κτίσεως καὶ τοῦτ' αὐτὸ κυρίαρχον αὐτῆς. Ἰδιόζουσαν σημασίαν κέκτηται ἡ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἐρειδομένη διδασκαλία αὐτοῦ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι τέκνα τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχήθεν δημιουργηθέντος ἑνὸς καὶ μόνου ἀνθρωπίνου ζεύγους, τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας, ἐν ᾧ ἐτέθησαν οἱ λόγοι τῆς διαδοχῆς παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.¹⁶³ Διότι ἡ πίστις εἰς τὴν ἐξ ἑνὸς ζεύγους καταγωγὴν πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων εἶναι τὸ θεμέλιον οὐ μόνον τῆς ὅλης χριστιανικῆς δογματικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ ἡ λυθία λίθος πρὸς λύσιν πάντων τῶν ἀπασχολούντων τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν προβλημάτων, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτῆς ἐδράζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, καθ' ἣν πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι μεταξύ των ἀδελφοί, ὀφείλοντες «ἀγαπᾶν ἀλλήλους», τὴν ἀγάπην ὡς ὑπέρτατον νόμον τιθέμενοι ρυθμιστὴν τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων αὐτῶν.

160. PG 25, 105 A.

161. PG 26, 277 B.

162. PG 26, 289 B.

163. PG 26, 249 C.

ΒΙΒΛΙΟΓΡ. Πηγαί περὶ μὲν τοῦ βίου τοῦ Ἀθανασίου εἶναι τὰ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα καὶ ἰδίως ἡ Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς (PG 25, 221 - 240), ἡ Ἀπολογητικὴ κατὰ Ἀρειανῶν (25, 248 - 410), ἡ Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνστάντιον (25, 595 - 642), ἡ Ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ (25, 643 - 680) καὶ ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς τὰς δυσσεβείας τῶν Ἀρειανῶν καθιστοροῦσα (25, 691 - 796). Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ. Ἐγκώμιον εἰς Μέγαν Ἀθανάσιον (35, 1081 - 1128), ἡ ἀγνώστου συγγραφέως λατινιστὶ σωζομένη Ἱστορία τοῦ Ἀθανασίου ἡ λεγόμενη ἀκέφαλος ἱστορία (*historia acephala*), ἧς ἐλλείπει ἡ ἀρχή, ἔργον τοῦ Δ' αἰῶνος (PG 26, 1443 - 1450) καὶ ὑπὸ Battifol δημοσιευθεῖσα ἐν *Melanges de litter. et d'hist. religieuses* Paris 1899, I, 99 - 108), κοπτικόν τι ἐγκώμιον τοῦ Δ' αἰῶνος, δημοσιευθὲν ὑπὸ O. Lemm, ἐν *Memoires de l'Academie impér. de sciences de S. Pétersburg*, 7e série, 36, 1888, 11, τὰ προλεγόμενα τῆς συριακῆς συλλογῆς τῶν πασχαλίων ἐπιστολῶν τοῦ Ἀθανασίου (λατινιστὶ ἐν PG 26, 1351 κ.ἐξ.) καὶ αἱ περὶ Ἀθανασίου εἰδήσεις τῶν ἱστορικῶν Εὐσεβίου, Ρουφίνου, Ἐπιφανίου, Σωκράτους, Σωζομένου καὶ Θεοδωρήτου. Σῶζονται ἐπίσης καὶ τέσσαρες ἄλλοι βίοι τοῦ Ἀθανασίου μεταγενστέρως συντεταγμένοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαίων πηγῶν (ὄρα Δ. Μπαλάνου, *Πατρολογία*, σ. 233).

Περὶ δὲ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὰ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα, ἅτινα ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ J. Lopin καὶ B. de Montfaucon ἐν Παρισίοις τὸ 1698 εἰς τρεῖς τόμους. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἀνετυπώθη ἐν Παταύῳ τὸ 1777 συμπεπληρωμένη εἰς τέσσαρας τόμους, ἐκεῖθεν δὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀθανασίου συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν *Πατρολογίαν* Migne, ἐλληνικὴν σειράν, 25 - 28, μετὰ τῶν λατινιστὶ σπουδαίων βιογραφικῶν καὶ βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τοῦ Montfaucon. Τινῶν ἐκ τῶν ἔργων τούτων, διὰ νεωτέρων κριτικῶν ἐργαστῶν τῶν A. Stülken (1899), K. Hoss (1899), A. Stegmann (1917) καὶ Tr. Kehrbam (1912), ἡμφεσβητήθη ἡ γνησιότης, εἰ καὶ οὐχὶ μετ' ἀπολύτου πειστικότητος δι' ὠρισμένα τουλάχιστον ἐξ αὐτῶν. Τὴν χρονολογίαν συγγραφῆς τῶν ἔργων τοῦ Ἀθανασίου καθώρισεν ἰδίως ὁ Hoofs.

Ἐκ τῆς ἀπεράντου βιβλιογραφίας σημειοῦμεν: A. Λεβεντοπούλου, Ἡ α' καὶ β' Ἀπολογία ὑπὲρ Χριστιανῶν τοῦ Ἰουστίνου καὶ ὁ καθ' Ἑλλήνων λόγος Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, Ἀθῆναι 1900, Π. Δημητροπούλου, Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τοῦ «Περὶ σαρκώσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Ἀπολλιναρίου λόγοι δύο» ἔργου

τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. Θεολογία ΚΔ (1953), Γ, σ. 413 - 441. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, Ἀθῆναι 1954. Μιχ. Κωνσταντινίδου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ἡ ἐποχὴ αὐτοῦ, Ἀθῆναι 1937, Δ. Παπаланου, Πατρολογία, Ἀθῆναι 1930, Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἄρθρον Ἀθανάσιος ὁ Μέγας ἐν Ἑγκ. Λεξικῶ Ἐλευθερουδάκη, σ. 299β κ.έξ., Β. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1948. R. Bernard, L'Image de Dieu après St. Athanase, Paris 1952. F. Cavallera, Saint Athanasius, Paris 1908. G. Bardy, Saint Athanasius, Paris 1925. F. Bohringer, Athanasius und Arius, oder die erste Kampf der Orthodoxie und Heterodoxie, Stuttgart 1874. K. Bornhäwer, Die Vergötterungslehre der Athanasius und Johannes Damascenus, Gütersloh 1903. A. Gaudel, La théologie du Λόγος chez saint Athanase, ἐν Revue de sciences religieuses, Strassburg 1929 καὶ 1931 (2 ἄρθρ.). K. Hoss, Studien über des Schriften und die Theologie des A., Freiburg, in Br. 1899. L.M. Hough, Athanasius the Hero, 1906. F. Lauchert, Die Lehre des hl. Athanasius des Grossen, Leipzig 1905. Τοῦ αὐτοῦ, Leben des hl. Athanasius des Grossen, Leipzig 1905. Τοῦ αὐτοῦ Leben des hl. Athanasius des Grossen, 1911. J.A.Möhler, Athanasius der Grosse und die Kirche seiner Zeit 1927. Guido Müller, Lexicon Athanasianum, Berlin 1952. G.H. Opitz, Untersuchungen zur Überlieferung der Schriften des Athanasius (Arbeiten Kirchengeschichte, Bd. 23), Berlin 1935. W. C. de Pauley, The Idea of Man in Athanasius, ἐν Theology 1926. M. Scott, Athanasius on the Atonement, Stafford 1914. G. Voisin, La doctrine christologique de saint Athanase, ἐν Revue d'Histoire Ecclesiastiques 1900. F. Wel, Untersuchungen zur Christologie de, hl. Athanasius, Paderborn 1914. C.R.B. Shapland The letters of Saint Athanasius concerning the Holy spirit, London 1959.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ

Καί τὰ δύο ἔργα «Λόγος κατὰ Ἑλλήνων»¹ καὶ «Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ»¹ ἀνήκουν ἀναντιρρήτως εἰς τὴν γραφίδα τοῦ ἁγίου Πατρὸς Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου καὶ εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα δύο μέρη ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου.* Εἰκάζεται ὅτι τοὺς λόγους τούτους ἔγραψεν ὁ Ἀθανάσιος ὅταν ἦτο ἀκόμη νέος τὴν ἡλικίαν καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς πρὸς ἀνώνυμόν τινα, πιθανῶς ἐπίσημον κατέχοντα ἀξίωμα ὑπὸ μορφήν ἀπολογίας ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατὰ τὸν συνήθη τύπον ἀπολογιῶν τῶν Χριστιανῶν ἀπολογητῶν τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἔργων τούτων ἐπιχειρεῖται ἐμπεριστατωμένη ἀνασκευὴ τῆς ἐθνικῆς πολυθείας, τῆς λατρείας τῶν εἰδωλῶν καὶ τῆς εἰς αὐτὰ πίστεως, ἡ καταγωγὴ τῶν ὁποίων ἀνάγεται εἰς τὴν μυθολογίαν καὶ τὴν γόνιμον φαντασίαν τῶν ποιητῶν. Μετὰ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῆς φύσεως, τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κακοῦ, ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει διὰ διαλογικῶν συλλογισμῶν ὅτι οἱ λεγόμενοι θεοὶ τῶν εἰδωλολατρῶν εἶναι ὄχι θεοί, ἀλλ' ἀπλοὶ ἄνθρωποι θεοποιηθέντες εἴτε ἐκ πλάνης, εἴτε κατὰ διαταγὴν βασιλέων ἢ πολιτικῶν ἀρχόντων· καὶ μάλιστα ὄχι ἄνθρωποι καλοὶ ἀλλὰ φαῦλοι καὶ εἰς τὸν μέγιστον δυνατὸν βαθμὸν ἀνῆθικοι μὲν ἔλα τὰ ἀνθρώπινα ἐλαττώματα, πρᾶγμα ποῦ ἀποδεικνύει τὴν ἀνηθικότητα καὶ τὴν ἀφροσύνην τῆς εἰδωλολατρίας εἰς ὅλας αὐτῆς τὰς ποικίλας μορφάς.

Τὴν ἀνασκευὴν τῆς λαϊκῆς πολυθείας ἀκολουθεῖ ἡ ἀνασκευὴ τῆς φυσικῆς θρησκείας, ἡ ἄλλως τοῦ φιλοσοφικοῦ πανθεϊσμοῦ, τὴν ὁποίαν κατακλείει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ φύσις καὶ ὁ Θεὸς διακρίνονται σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων, ἡ μονοθεία εἶναι ἡ μόνη ἀληθὴς θρησκεία. Κατὰ ταῦτα ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατὴ μέσῳ τῶν ἐμφύτων ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ὡς ποιηθεῖσα «κατ' εἰκόνα Θεοῦ», ἢ «κατ' εἰκόνα τοῦ Λόγου», ὅπερ τὸ αὐτό, δύναται διὰ τῆς καθαρότητος τοῦ νοῦ αὐτῆς νὰ ἀνάγεται εἰς τὴν

1. Ὁ Ἱερώνυμος (De vir. ill. 87) ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν ὡς περὶ ἑνὸς ἔργου φέροντος τὸν τίτλον *Adversus gentes duo libri* (Κατὰ ἐθνικῶν διβλία δύο).

* Ὁ «Λόγος περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἢ ἐκδοθῇ εἰς τὸν ἐπόμενον τόμον.

θεώρησεν καὶ τὴν κατανόησιν τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦλάχιστον διὰ τῆς μελέτης τῆς δημιουργίης εἰς τὴν ἀληθινὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὸ δεύτερον ἔργον,¹ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὸ πρῶτον, δείκνυται ὅτι μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς προελθούσαν φθορὰν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως οὐδεμία ἄλλη θεραπεία καὶ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τὴν φθορὰν καὶ τὸν θάνατον ἦτο δυνατόν, παρὰ μόνον ἡ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως ἡ κίτλια διὰ τὴν ὁποίαν ἐνηθρώπησεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Χριστῷ καὶ ἀπέθανεν ὡς ἄνθρωπος καὶ ἀνεστήθη ἐκ τῶν νεκρῶν, ἦτο ἡ ἀνάγκη τῆς σωτηρίας ἡμῶν, «ἵνα ὡς πάντων ἀποθανόντων ἐν αὐτῷ, λυθῇ ὁ κατὰ τῆς φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων νόμος»,² «καὶ ζωοποιήσῃ τοὺτους τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι».

Ἐν ὅψει τῶν ἀνωτέρω καθίσταται εὐχερὲς καὶ ὁ ἐλεγχος τῆς ἀπιστίας τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν καὶ αἱ ἀντιρρήσεις τῶν ἑθνικῶν κατὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως³ καὶ ἐδραιοῦται ἡ ἀλήθεια αὐτῆς.

1. Τοῦ «Περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἔργου ὑπάρχει καὶ συντετηγμένον κείμενον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἄγνωστον μέχρι πρότινων δεκαετιῶν. Τοῦτο ἔφεραν εἰς φῶς ὁ J. Lebon, ἐμελέτησε δὲ εἰς τέσσαρα χειρόγραφα ὁ O. H. G. Opitz, ὁστις εἰς εὐλόγα ἐπιχειρήματα στηριζόμενος πιστεύει ὅτι τοῦτο ἔγραψεν τὸν τέταρτον αἰ. ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἀνεκάλυφεν εἰς αὐτὸ κοίτας τινὰς ἀντι-Ἀπολλιναριστικὰς τάσεις. Κατὰ τὸν B. P. Casey εἰδικῶς ἀσχοληθέντα περὶ τὴν σχέσιν τῶν δύο κειμένων, τὸ ἐκτενέστερον κείμενον εἶναι τὸ ἀρχαιότερον, ὅπερ δύνатаι εὐλόγως νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν γραφίδα τοῦ Ἀθανασίου ἢ εἰς πρόσωπον τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός του, ἐνῷ τὸ συντετηγμένον κοινότερον, εἶναι μεταγενεστέρα τις φιλολογικὴ ἀναθεώρησις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (J. Quasten, μν. ἔργ.).

2. Πρὸλ. Λόγος περὶ Ἐνανθρ., 8, 9.

3. Πρὸλ. Α' Κορ. 1, 18, 22, 23.

ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ι. Ἡ μὲν γνῶσις περὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ τῆς ἀληθείας ὄλων τῶν δημιουργημάτων δὲν χρειάζεται τόσον πολὺ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὅσον ἔχει ἀφ' ἑαυτῆς τὸ κατανοητόν· διότι ὄχι μόνον καθ' ἑκάστην ἡμέραν διὰ τῶν ἔργων τῆς δημιουργίας διαλαλεῖ ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ λαμπρότερα τοῦ ἡλίου ἐμφανίζεται διὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἐφ' ὅσον ὅμως ἐπιθυμοῦμεν νὰ πληροφορηθῇς τὰ περὶ αὐτῆς, ἀγαπητέ, ἃς ἐπιχειρήσωμεν, ὅσον εἶναι εἰς ἡμᾶς δυνατόν, νὰ ἐκθέσωμεν δι' ὀλίγων τὰ κατὰ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν, ἂν καὶ δύνασαι ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ μάθῃς αὐτὴν διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων Γραφῶν, ἀφ' ἑτέρου δ' ὅμως ἐάν, ὑπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ καλοῦ κινούμενος, ἤθελες νὰ ἀκούσῃς περὶ αὐτῆς καὶ παρ' ἄλλων διδασκάλων. Διότι αἱ μὲν ἅγαι καὶ θεόπνευστοι Γραφαὶ ἀρκοῦν πλήρως διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀληθείας· ὑπάρχουν δὲ καὶ πολλοὶ λόγοι τοὺς ὁποίους συνέταξαν οἱ μακάριοι διδάσκαλοι ἡμῶν, τοὺς ὁποίους ἐάν τις μελετήσῃ, θὰ μάθῃ μὲν κάπως τὴν ἐρμηνείαν τῶν Γραφῶν, θὰ δυνηθῇ δὲ νὰ ἀποκτήσῃ καὶ τὴν γνῶσιν ποὺ ἐπιθυμεῖ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔχομεν τώρα εἰς χεῖράς μας τὰ συγγράμματα τῶν διδασκάλων, εἶναι ἀνάγκη, ὅσα ἐμάθομεν ἀπὸ ἐκείνων, νὰ ἀπαγγεῖλωμεν καὶ γράψωμεν αὐτὰ καὶ εἰς σέ· λέγω ὁδηλαδὴ διὰ τὴν εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστόν πίστιν, ἵνα μήτε νομίσῃ τις ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ θείου λόγου εἶναι εὐκολος οὔτε νὰ ἐκλάβῃ παράλογον τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν, καθὼς διαβάλλουν αὐτὸν οἱ Ἑθνικοὶ καὶ χλευάζουν, καταγελῶντες εἰς θάρος ἡμῶν, οὐδὲν ἄλλο παρὰ μόνον τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ προβάλλοντες ὡς μομφήν, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον μάλιστα θὰ ἡδυνάτῃ τις νὰ ἐλεεινολογήσῃ τὴν ἀνακοσθησάν των. Διότι, μὲ τὸ νὰ δυσφημοῦν τὸν σταυρὸν, δὲν βλέπουν τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ἡ ὁποία ἔχει γεμίσει ὅλην τὴν οἰκουμένην καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ ἔργα τὰ

ὅποια ὁδηγοῦν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἔχουν φανερωθῇ εἰς ὅλους. Διότι, ἐὰν πράγματι εἶχον καὶ αὐτοὶ ἀληθῶς προσέξει μὲ τὴν λογικὴν εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ, δὲν θὰ ἐχλεύαζον τόσον σπουδαῖον γεγονός, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ οἱ ἴδιοι θὰ ὠμολόγουν τοῦτον Σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ τὸν σταυρόν ὡς μὴ βλάβης ἀλλὰ θεραπείας πρόξενον. Ἐὰν δηλαδὴ μετὰ τὴν σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ μὲν εἰδωλολατρία ὁλόκληρος κατηργήθη καὶ πᾶσα δαιμονικὴ φαντασία μὲ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἐκδιώκεται καὶ μόνον ὁ Χριστὸς προσκυνεῖται καὶ δι' αὐτοῦ λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ Πατρὸς καὶ οἱ μὲν ἀντιφρονούντες καταισχύνονται, ὁ δὲ λόγος τοῦ σταυροῦ τὰς ψυχὰς τῶν ἀντιφρονούντων ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν μεταπίθεται πῶς εἶναι δυνατόν (εὐλόγως ἢ θελὲ τις εἰπεῖ πρὸς αὐτοὺς) εἰς τὸ ἐξῆς νὰ θεωροῦν τὸ πρᾶγμα ἀνθρωπίνην ἐπιπόνησιν καὶ οὐχὶ μᾶλλον νὰ ὁμολογοῦν ὅτι ὁ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀναβάς εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Σωτὴρ τῶν πάντων; πάσχουν δὲ καὶ οὗτοι, καθὼς φαίνεται εἰς ἐμέ, κάτι παρόμοιον, μὲ ἐκεῖνον πού τὸν μὲν ἥλιον ὅταν σκεπάζεται ὑπὸ τῶν νεφῶν κατηγορεῖ, θαυμάζη δὲ τὸ φῶς αὐτοῦ, ὅταν βλέπῃ ὅτι ὁλόκληρος ἡ κτίσις καταυγάζεται ὑπ' αὐτοῦ. Διότι καθὼς τὸ φῶς εἶναι καλὸν καὶ ὁ τοῦ φωτὸς ἀρχηγὸς ἥλιος καλυτέρος, οὕτως, ἐὰν εἶναι θεῖον ἔργον ἐκεῖ πού ἔχει διαποτίσει πᾶσαν τὴν οἰκουμένην μὲ τὸ φῶς τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, κατ' ἀνάγκην καὶ ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἡγεμὼν τοῦ τοιοῦτου θαυμαστοῦ ἔργου πρέπει νὰ εἶναι Θεὸς καὶ Λόγος Θεοῦ. Λέγομεν λοιπόν, ὅσον εἶναι δυνατόν εἰς ἡμᾶς, ἀφοῦ υποβάλωμεν εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀπίστων, ἵνα, μετὰ τὸν τοιοῦτον ἔλεγχον τῶν ψευδῶν αὐτῶν, διαλάβῃ ἡδη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ἀλήθεια καὶ σὺ ὁ ἴδιος, ὦ ἄνθρωπε, πεισθῇς ὅτι ἐπίστευσας εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι γνωρίσας τὸν Χριστὸν δὲν ἠπατήθης. Νομίζω δὲ ὅτι εἶναι πρέπον, ὅπως καὶ σὺ, ὡς φιλόχριστος, διδάσκης καὶ ἄλλους τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπειδὴ, ὡς πιστεύω, φρονεῖς ὅτι παντὸς ἄλλου πράγματος πολυτιμότερα εἶναι ἡ περὶ τούτου γνῶσις.

2. Εἰς τὴν ἀρχὴν μὲν δὲν ὑπῆρχεν ἡ κακία, ἐπειδὴ οὔτε τώρα ὑπάρχει μετὰ τῶν ἐγίων, οὔτε ὑπάρχει κατ' αὐτοὺς αὕτη· οἱ ἄνθρωποι δὲ ἤρχισαν ὕστερον νὰ ἐπινοοῦν αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἀναπαριστοῦν, μὲ τὴν διάνοιάν των πρὸς ζημίαν των. Ὅθεν λοιπόν καὶ τὴν ἐπιπόνησιν τῶν εἰδῶλων ἐνεπνεύσθησαν δι' ἑαυτούς, τὰ μὴ ὑπάρχοντα ὡς ὄντα ἐκλαβόντες. Ὁ μὲν Θεὸς δηλαδὴ, ὁ τοῦ παντὸς δημιουργὸς καὶ τῶν πάντων βασιλεὺς, ὑπάρχων ἀφ' ἑαυτοῦ

πέραν πάσης ουσίας καὶ ἀνθρωπίνως ἀπερινόητος, λόγω τοῦ ὅτι ἦτο ἀγαθὸς καὶ εἰς τέλειον βαθμὸν καλός, ἐποίησε διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ Λόγου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' εἰκόνα ἰδικήν του· καὶ ἐπροίκισε τὸν ἄνθρωπον μὲ λογικὸν νοῦν διὰ νὰ θεωρῇ δημιουργήματα αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς ὁμοιώσεως πρὸς αὐτὸν νὰ γνωρίσῃ καλῶς καὶ τὴν αἰτίαν αὐτῶν, ἔδωσε δὲ προσέτι εἰς αὐτὸν τὴν ἰκανότητα νὰ λαμβάνῃ ἔννοιαν καὶ γνῶσιν τῆς ἰδικῆς Του ἀνάρχου καὶ αἰωνίας ὑπάρξεως, ἵνα τὴν ταυτότητα σώζων,¹ ὥς γέγονεν ἐξ ἀρχῆς, μήτε ἀπομακρυνθῇ ποτὲ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς περὶ Θεοῦ φαντασίας, μήτε ἀποσκιρτήσῃ ἀπὸ τῆς μετὰ τῶν ἁγίων (ἀγγέλων) κοινωνίας, ἀλλ' ἔχων τὴν χάριν, ποῦ τοῦ ἔδωσεν ὁ Θεός, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς πηγάζουσιν ἰδικήν του δύναμιν ἀγάλλεται καὶ συνομιλῇ μὲ τὸ Θεῖον, ζῶν τὸν εὐτυχῇ καὶ ἀληθῶς μακάριον, τὸν ἀθάνατον βίον. Διότι οὐδὲν ἐμπόδιον ἔχων νὰ ἀνάγεται εἰς τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, ἡδύνατο νὰ θεωρῇ μὲν διὰ τῆς ἠθικῆς καθαρότητος αὐτοῦ τὴν τοῦ Πατρὸς εἰκόνα, τὸν Θεὸν λόγον, κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ὁποίου ἐγένετο, νὰ καταλαμβάνεται δὲ ἀπὸ ὑπερβολικὸν θαυμασμὸν βλέπων τὴν ὑπ' αὐτοῦ γινομένην πρόνοιαν δι' ὅλα, ἀναγόμενος μὲν ὑπὲρ τὰ αἰσθητὰ πράγματα καὶ πᾶσαν σωματικὴν φαντασίαν, πρὸς δὲ τὰ ἐπουράνια, νοητὰ καὶ θεῖα μὲ τὴν δύναμιν τοῦ νοῦ στενῶς συνδεδεμένος. Διότι ὅταν ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων δὲν σκέπτεται τὰ σωματικὰ πράγματα, οὔτε ἔχει τι ἐκ τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν ἔξωθεν νὰ τὸν κατακυριεύῃ, ἀλλ' ὁλόκληρος εἶναι καθαρὸς καὶ ἀνώτερος ὥστε νὰ συνυπάρχῃ μόνον μὲ αὐτόν, καθὼς ἔγινεν ἐξ ἀρχῆς,² τότε ἀληθῶς ἀφοῦ ξεπεράσῃ πάντα τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα μεταρσιοῦται εἰς τὰ οὐράνια καὶ ἐκεῖ βλέπων τὸν Λόγον, βλέπει ἐν αὐτῷ καὶ τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, καὶ πληροῦται χαρᾶς ἐπὶ τῇ θεωρίᾳ αὐτοῦ καὶ ἀνακαινίζεται ἀπὸ τὸν πρὸς αὐτὸν πόθον. Καθὼς λοιπὸν ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑβραίων ὠνομάσθη Ἀδάμ, καὶ ὡς λέγουν αἱ ἱεραὶ Γραφαί, εἶχεν ἀρχικῶς μὲ ἀνεπαίσχυντον παρ-

1. Τὴν ταυτότητα σώζων = τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ διατηρῶν ἑσσεὶ σῶον.

2. Τὸ χωρίον, ὡς ἔχει εἰς τὸ κεῖμενον, «ὅτε γὰρ οὐ συνομιλεῖ τοῖς σώμασιν ὁ νοῦς ὁ τῶν ἀνθρώπων, οὐδέ τι τῆς τούτων ἐπιθυμίας μεμιγμένον ἔξωθεν ἔχει, ἀλλ' ὅλος ἐστὶν ἄνω ἑαυτῷ συνών, ὡς γέγονεν ἐξ ἀρχῆς» φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὴν περὶ νοῦ διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ὃν «ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγῆς τῇ οὐσίᾳ αὐν», «θειότερόν τι καὶ ἀπαθές ἐστι», «οὐδὲ μεμΐχθαι εὐλογον αὐτὸν τῷ σώματι» (Περὶ ψυχῆς III, 5 (1) 430a I, 14, 4086 III. Ἐκδ. Abrosii F. Didot).

ρησίαν τὸν νοῦν ἐστραμμένον πρὸς τὸν Θεὸν καὶ συνανεστρέφετο τοὺς ἀγίους (ἀγγέλους) θεωρῶν μετ' αὐτῶν τὰ νοητὰ θεῖα πράγματα μέσα εἰς τὸν ἅγιον ἐκεῖνον τόπον, τὸν ὁποῖον ὁ ἅγιος Μωϋσῆς ὠνόμασεν ἀλληγορικῶς παράδεισον. Εἶναι δὲ ἱκανὴ ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς νὰ βλέπῃ ὡς εἰς κάτοπτρον δι' ἐνοράσεως τὸν Θεόν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος λέγει «Μακάριοι αὐτοὶ ποὺ ἔχουν καθαρὰν τὴν καρδίαν, διότι αὐτοὶ θὰ ἴδουν τὸν Θεόν».¹

3. Τοιοῦτοτρόπως μὲν λοιπὸν ὁ Δημιουργός, καθὼς προελέχθη, κατεσκεύασε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων καὶ οὕτως ἠθέλησε νὰ μένῃ. Οἱ δὲ ἄνθρωποι καθ' ὀλοκληρίαν ἀστοχήσαντες εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὠφελιμωτέρων, ἀπέφυγον ἐντελῶς νὰ ἀσχοληθοῦν περὶ τὴν κατανόησιν αὐτῶν καὶ ἐζήτησαν τὰ μᾶλλον πλησιέστερα πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῶν νὰ ἐπιτύχουν. Πλησιέστερα δὲ πρὸς αὐτοὺς ἦσαν τὸ σῶμα, καὶ αἱ σωματικαὶ αἰσθήσεις. Ὅθεν ἀπὸ μὲν τῶν νοητῶν καὶ θείων ἀπεμάκρυναν τὸν νοῦν των, ἤρχισαν δὲ νὰ σκέπτωνται μόνον τοὺς ἑαυτοὺς των. Σκεπτόμενοι δὲ τοὺς ἑαυτοὺς των, ἐλάβανον γνῶσιν περὶ τοῦ σώματος καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν πραγμάτων, καὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν ἀπατηθέντες περιέπεσαν εἰς τὰς ἰδικὰς των ἐπιθυμίας, προτιμήσαντες τὰ ἴδια αὐτῶν πάθη ἀντὶ τῆς πρὸς τὰ θεῖα θεωρίας. Ἀσχοληθέντες δὲ εἰς αὐτά, καὶ μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ πλησιέστερα πρὸς αὐτοὺς πράγματα, ἐνέπλεξαν μὲν εἰς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἔκτοτε τελοῦν εἰς σύγχυσιν καὶ ρῦπον ὑπὸ τὸ κράτος πασῶν τῶν ἐπιθυμιῶν, λησμονήσασαι τελείως τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν παρὰ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον. Περὶ τούτου δὲ ἡμπορεῖ τις νὰ πληροφορηθῇ τὸ ἀληθές ἐκ τοῦ πρώτου πλασθέντος ἀνθρώπου, ὡς αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ λέγουν περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐκεῖνος δηλαδὴ ἐφ' ὅσον μὲν χρόνον εἶχε τὸν νοῦν ἐστραμμένον πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὴν τούτου θεωρίαν, δὲν ἔστρεφε τὴν προσοχὴν του εἰς τὸ σῶμα ὅταν δὲ μὲ τὴν συμβουλὴν τοῦ ὄψεως ἀπέστρεψαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν διάνοιαν καὶ ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται τοὺς ἑαυτοὺς των, παρευθὺς ἔπεσαν καὶ εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ σώματος καὶ ἀντελήφθησαν ὅτι ἦσαν γυμνοὶ καὶ μαθόντες ἡσθάνθησαν ἐντροπὴν. Ἀντελήφθησαν δὲ ὅτι ἦσαν γυμνοὶ ὄχι τόσον ἀπὸ ἐνδύματα, ἀλλ' ἐγένοντο γυμνοὶ ἀπὸ τῆς τῶν θείων θεωρίας, καὶ μετέστρεψαν τὴν διάνοιαν αὐτῶν πρὸς ἐναντία πρὸς τὸ θεῖον θέλημα πράγματα. Διότι ἀφοῦ

1. Ματθ. 5, 8.

παρητήθησαν ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ ὄντα, Θεὸν λέγω, κατανόησεως καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν πόθου, εἰς τὸ ἐξῆς ἐνεπλάκησαν εἰς τὰς διακφόρους καὶ εἰς τὰς κατὰ μέρος ἐπιθυμίας τοῦ σώματος.

Ἐπειτα, ἅμα ὡς ἡσθάνθησαν τὴν ἐπιθυμίαν ἑνὸς ἐκάστου καὶ τῶν πολλῶν, ἤρχισαν νὰ ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰς ἐπιθυμίας αὐτάς, οὕτως ὥστε καὶ νὰ φοβοῦνται νὰ τὰς ἐγκαταλείψουν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν καὶ δειλῖαι καὶ φόβοι καὶ ἡδοναὶ καὶ θνητὰ φρονήματα προσεγένοντο εἰς τὴν ψυχὴν. Διότι αὕτη μὴ θέλουσα νὰ ἀποβάλῃ τὰς ἐπιθυμίας, φοβεῖται τὸν θάνατον καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ σώματος χωρισμόν. Ἐπιθυμοῦσα δὲ πάλιν καὶ μὴ ἀπολαύουσα ἐκείνων ποὺ ἐπιθυμεῖ, ἔμαθε νὰ φονεῇ καὶ νὰ ἀδικῇ. Πῶς δὲ καὶ ταῦτα πράττει εὐλογον κρίνομεν κατὰ δύναμιν νὰ ἐπισημάνωμεν.

4. Ἀφοῦ ἡ ψυχὴ ἐγκατέλειψε τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν καὶ θεῶν πραγμάτων καὶ ἔκαμε κακὴν χρῆσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐνεργειῶν τοῦ σώματος, αἰσθανομένη ἡδονὴν ἀπὸ τὴν θέαν τοῦ σώματος καὶ μαθοῦσα ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι δι' ἑαυτὴν εὐχάριστον πρᾶγμα, ἐκ πλάνης διέστρεψε τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τοῦ καλοῦ καὶ ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀληθῶς καλόν, ὡς ἐὰν κάποιος, παθὼν παραφροσύνην καὶ ζητῶν ξίφος διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς ἀντικρονοῦντας νομίζει ὅτι τοῦτο εἶναι σωφροσύνη. Ἀπαξ δὲ ἡγάπησεν ἡ ψυχὴ τὴν ἡδονὴν ἤρχισε ποικιλοτρόπως νὰ ἀπολαμβάνῃ αὐτήν. Διότι οὐσα ἐκ φύσεως εὐκίνητος, καίτοι ἀπηρνήθη τὰ καλὰ, οὐδέποτε παύει νὰ κινῆται. Κινεῖται λοιπὸν ὄχι πλεον συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἀρετῆς, οὔτε πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ θλέπῃ τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὰ μὴ ὄντα ἔχουσα κατὰ νοῦν, μεταποιεῖ τὸ δυνατόν εἰς αὐτήν, ποιοῦσα κακὴν χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ἐπιθυμίας, τὰς ὁποίας ἡ ἰδίᾳ ἐπενόησεν, ἐπειδὴ καὶ ἐπλάσθη νὰ εἶναι αὐτεξούσιος. Διότι εἶναι εἰς αὐτὴν δυνατόν, καθὼς ἀσπάζεται τὰ καλὰ, οὕτω καὶ νὰ ἀποστρέφεται αὐτά.

Ἀφοῦ δὲ ἀποστραφῇ τὸ καλόν, χωρὶς ἄλλο σκέπτεται τὰ ἀντίθετα πρὸς τὸ καλόν, ἥτοι τὰ φαῦλα, διότι δὲν ἔμπορεῖ καθόλου νὰ παύσῃ νὰ κινῆται, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν αὐτῆς, ὡς προεῖπα, εὐκίνητος. Καὶ ἔχουσα γνῶσιν τοῦ αὐτεξουσίου αὐτῆς ἀντιλαμβάνεται ὅτι δύναται νὰ κινῆται πρὸς δύο κατευθύνσεις κάμνουσα χρῆσιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος καὶ πρὸς τὰ ὄντα καὶ πρὸς τὰ μὴ ὄντα. Καὶ ὄντα μὲν εἶναι τὰ καλὰ, μὴ ὄντα δὲ τὰ κακὰ καὶ φαῦ-

1. Εἶναι προφανές ὅτι τοὺς ὅρους «τὸ ὄντα» καὶ τὰ «μὴ ὄντα»

λα. Λέγω δὲ ὄντα τὰ καλὰ, διότι ἐκ τοῦ ὄντος Θεοῦ ἐδημιουργήθησαν κατὰ τὰ ἐν τῷ νῷ τοῦ Θεοῦ προϋπάρχοντα παραδείγματα. Λέγω δὲ οὐκ ὄντα τὰ κακὰ διότι τὰ κακὰ καὶ τὰ φαῦλα δὲν ὑπάρχουν ὡς ὄντα δημιουργηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐπινυήματα τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὸ αὐτεξούσιον αὐτῶν ἔχοντα τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως. Ἐνῷ δηλαδή τὸ σῶμα ἔχει ὀφθαλμούς διὰ νὰ βλέπῃ τὰ θαυμαστά δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ μέσου τῆς ἀρμονικῆς φυσικῆς τάξεως νὰ προάγεται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Δημιουργοῦ καὶ ἐνῷ ἔχει καὶ ἀκοὴν διὰ νὰ ἀκροᾶται τὰ θεῖα λόγια καὶ τοὺς θείους νόμους, καὶ χεῖρας διὰ νὰ ἐργάζεται καὶ πορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα καὶ διὰ νὰ ἐκτείνῃ αὐτὰς πρὸς τὸν Θεόν, ὅταν προσεύχεται ἡ ψυχὴ ἀφοῦ ἐξέκλινε τῆς πρὸς τὰ καλὰ θεωρίας καὶ τῆς πρὸς αὐτὰ φορᾶς, ἐπλανήθη καὶ εἰς τὸ ἐξῆς φέρεται πρὸς τὰ ἐνάντια, τοῦτέστι τὰ κακὰ καὶ τὰ φαῦλα. Ἐπειτα λαβοῦσα πείραν ὅτι δύναται νὰ κινῆται κατὰ βούλησιν, ὡς προείπον, καὶ ποιοῦσα κακὴν χρῆσιν τῆς δυνάμεως αὐτῆς ταύτης ἀντελήφθη ὅτι καὶ εἰς τὰ ἐναντία πρὸς τὰ ἀγαθὰ ἡμπορεῖ νὰ κινῇ τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ βλέπῃ καὶ μελετᾷ τὴν ἀρμονίαν καὶ τάξιν τῆς κτίσεως, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῆς πρὸς τὰς κακὰς ἐπιθυμίας διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δύναται καὶ τοῦτο νὰ πράττῃ. Καὶ νομίζουσα ἐκ πλάνης ὅτι μὲ τὸ νὰ κινῆται κατὰ βούλησιν πρὸς

τ α' ἡ «οὐκ ὄντα» ἐβανείσθη ὁ Ἀθανάσιος ἐκ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων ἐφρόνει ὅτι τὸ «μὴ ὄν» δὲν στερεῖται ἐντελῶς τῆς ιδιότητος τοῦ εἶναι, δυνάμενον νὰ νοηθῇ ὡς ἀρνητικὸν τι ὄν (Σοφ. 258), ὑπάρχον «ὥσπερ τὸ ὄν, διότι τὸ μὴ ὄν εἶναι ἑτερόν τι τοῦ ὄντως ὄντος, μᾶλλον δὲ ἀρνησις ὁρισμένου τινὸς ὄντος» (Κ. Λογοθέτου, Ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνος, σελ. 43). Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἔχει τὸ «μὴ ὄν» καὶ κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον. Καθόσον ὁμοῦς οὗτος ὁρίζει τὰ μὲν ὄντα ὡς τὰ καλὰ, τὰ δὲ μὴ ὄντα ὡς τὰ κακὰ καὶ φαῦλα διαστέλλει ἐκ διαμέτρου τὰς σημασίας τῶν ὄρων τούτων, ἵνα δείξῃ ἀναίτιον τοῦ κακοῦ τὸν Θεόν καὶ αἴτιον καὶ πηγὴν μόνον τοῦ ἀγαθοῦ. Μὴ ὑπάρχον ἐπομένως ὄντολογικῶς τὸ ἡθικὸν κακὸν ὡς ὄν — ὄντα γάρ εἰσι μόνον ὅσα ἀπὸ Θεοῦ γεγένηται — ἀλλὰ νοούμενον μόνον ὡς ἀπουσία τοῦ ἀγαθοῦ ἢ ὡς ἐπινόησις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἔπεται ὅτι δύναιται νὰ καταργηθῇ ἅμα τῇ θεραπείᾳ τοῦ ἀνθρώπου νοῦ διὰ τῆς μέσῃ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἀνακαινίσεως τῆς ὅλης ἀνθρωπίνης φύσεως (Κατ' Ἀπολλιν. Ι, PG 26, 1128 Α).

1. Π α ρ α δ ε ῖ γ μ α τ α: Φιλοσοφικὸς ὁρος χρησιμοποιούμενος ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν εἰδῶν τῶν θεωρουμένων ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀρχετύπων τῶν δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ ὡς φαινομένων (Παρμ. 132). Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἐν παρομοίᾳ σημασίᾳ ὡς καὶ ὁ Πλάτων (Μετὰ τὰ Φυσικά Ι 999). Μὲ τὴν σημασίαν ταύτην χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον ἐνταῦθα καὶ ὁ Ἀθανάσιος καὶ ὁ Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης (Περὶ θεῶν ὀνομάτων, § 5. 3, 824).

πάσαν κατεύθυνσιν, σώζει τὴν ἀξίαν τῆς καὶ ὅτι δὲν ἀμαρτάνει πράττουσα ἐκεῖνο ποῦ δύναται καὶ μὴ γνωρίζουσα ὅτι οὐχὶ διὰ τὸ νὰ κινῆται ἀπλῶς ἐπλάσθη, ἀλλὰ διὰ τὸ νὰ ἐπιθυμῇ καὶ κινῆται πρὸς ἐκεῖνα ποῦ πρέπει νὰ κινῆται. Πρὸς πίστῳσιν δὲ τούτου καὶ ἡ ἀποστολικὴ φωνὴ δεβαιώνει· «Ὅλα μοῦ ἐπιτρέπονται, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλα πρὸς τὸ συμφέρον μου».¹

5. Ἄλλ' ἡ θρασύτης τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ πρέπον θέσασα ὡς σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ νὰ πράττῃ ὅ,τι δύναται, ἤρχισε νὰ πράττῃ ὅσα ἀντίκεινται πρὸς τὸ θεῖον θέλημα. Ὅθεν καὶ τὰς χεῖρας ἔθεσεν εἰς κίνησιν εἰς ἔργα κακὰ καὶ ἔμαθεν αὐτὰς νὰ φονεύουν, καὶ τὴν ἀκοὴν παρέσυρεν εἰς παρακοὴν τοῦ θεοῦ θελήματος, καὶ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος, ἀντὶ τῆς νομίμου τεκνογονίας, ἐξώθησεν εἰς τὸ ἀμάρτημα τῆς μοιχείας. Καὶ τὴν μὲν γλῶσσαν, ἀντὶ τῶν καλῶν λόγων, ἔμαθε νὰ βλασφημῇ, νὰ ὑβρίζῃ καὶ νὰ ἐπιορκῇ, τὰς δὲ χεῖρας πάλιν νὰ κλέπτουν καὶ νὰ κτυποῦν τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους. Τὴν ὁσφρησιν νὰ ἀρέσκεται εἰς δυσωδίας ἐρωτικὰς ποικίλας. Τοὺς πόδας νὰ εἶναι ταχεῖς εἰς τὴν διάπραξιν φόνων καὶ αἱματοχυσίων.² Καὶ τὴν κοιλίαν εἰς τὴν μέθην καὶ ἀνικανοποίητον κορεσμόν. Ὅλα δὲ αὐτὰ εἶναι κακία καὶ ἀμαρτία τῆς ψυχῆς. Ἡ δὲ αἰτία τούτων οὐδεμία ἄλλη εἶναι παρὰ μόνον ἡ ἀποστροφή ἀπὸ τῶν ἠθικῶς ἀγαθῶν πραγμάτων. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ἡνίοχος, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ ἄρμα εἰς τὸ στάδιον τῶν ἀγώνων, ἐὰν λησμονήσῃ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει νὰ κατευθύνεται, καί, ἐκτραπείς πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, ὁδηγεῖ τοὺς ἵππους τοῦ ἀπλῶς ὡς δύναται· δύναται δὲ καθὼς ὁ ἴδιος θέλει. Καὶ πολλάκις μὲν ὁρμᾷ ἐναντίον τῶν συναγωνιζομένων, πολλάκις δὲ φέρεται καὶ πρὸς τὸν κρημνόν, παρασυρόμενος δ' ἐκεῖ ὅπου φέρει αὐτὸν ἡ ταχύτης τῶν ἵππων, νομίζει ὅτι οὕτω τρέχων δὲν ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ του, ἐπειδὴ μόνον τὴν ταχύτητα σκέπτεται, καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐξέκλινε τοῦ ἀληθοῦς σκοποῦ του. Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ, ὅταν ἀποστραφῇ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὁδηγῇ παρὰ τὸ πρέπον τὰ μέλη τοῦ σώματος, μᾶλλον δὲ καὶ ἡ ἴδια μαζί με αὐτὰ παρασυρομένη ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς, ἀμαρτάνει καὶ τὸ κακὸν ἐπινόει, μὴ ἀντιλαμβανομένη ὅτι ἔχασε τὸν δρόμον καὶ εὐρίσκεται μακρὰν ἀπὸ τὸν ἀληθῆ σκοπόν, εἰς τὸν ὁποῖον

1. Α' Κορ. 6, 12.

2. Ρωμ. 3, 15.

αποβλέπων ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ, ὁ μακάριος Παῦλος, ἔλεγε· «Προχωρῶ κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν σκοπὸν μου διὰ τὴν λάσπην τὸ θραβεῖον τῆς οὐρανοῦ κλήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ»¹ Εἰς τὸ καλὸν λοιπὸν ἀποβλέπων ὁ ἅγιος οὐδέποτε ἔπραττε τὸ κακόν.

δ. Μερικοὶ λοιπὸν ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς, ἀκολουθήσαντες πεπελανημένην ὁδόν, καὶ μὴ γνωρίσαντες τὸν Χριστόν, ἀπεφάνθησαν ὅτι ἡ κακία ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ οὕτω περιέπεσαν εἰς τὰ ἐξῆς δύο σφάλματα. Ἡ ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Δημιουργὸς εἶναι ποιητὴς τῶν ὄντων· διότι δὲν θὰ ᾔτο Κύριος τῶν ὄντων, ἐὰν θεδαίως κατ' αὐτοὺς ἡ κακία ἔχη ἰδίαν καθ' ἑαυτὴν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν· ἢ πάλιν ἐὰν λέγουν ὅτι εἶναι ποιητὴς τῶν ὄλων, ἐξ ἀνάγκης θὰ εἴπουν ὅτι εἶναι καὶ τοῦ κακοῦ ποιητὴς, ἐπειδὴ, κατ' αὐτοὺς, καὶ τὸ κακὸν συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ὄντων. Τοῦτο δὲ θὰ ἐφαίνετο ἄτοπον καὶ ἀδύνατον, διότι τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ καλοῦ, οὔτε ὑπάρχει ἐντὸς αὐτοῦ, οὔτε μέσῳ αὐτοῦ ἔρχεται εἰς τὸ εἶναι· ἐπειδὴ τὸ καλὸν δὲν θὰ ᾔτο πλέον καλὸν ἐὰν εἶχεν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀναμεμιγμένου καὶ τὸ κακὸν ἢ ἐὰν ἐγίνετο αἰτία τοῦ κακοῦ. Ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῶν αἰρετικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπηνήθησαν τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐναυάγησαν περὶ τὴν πίστιν, ὑποστηρίζουν ἐπίσης, ὡς παράφρονες, ὅτι τὸ κακὸν ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν· καὶ ἐπινοοῦν διὰ τὸν ἑαυτὸν των, ἐκτὸς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Χριστοῦ, ἕτερον Θεόν, αὐθύπαρκτον καὶ τοῦτον καὶ τοῦ κακοῦ ποιητὴν, καὶ ἀρχηγὸν τῆς κακίας, τὸν ὁποῖον πιστεύουν ὡς δημιουργὸν καὶ τῆς κτίσεως.² Τούτους δὲ εὐκόλως ἡμπορεῖ τις νὰ ἐλέγξη σφαλλομένους τόσοις μὲν τὰς θείας Γραφὰς ὅσον καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην λογικὴν, πρὸς τὴν ὁποίαν διαφωνοῦντες, κατελήφθησαν ὑπὸ μανίας ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ὁποίας ἐπενόησαν αὐτά. Ὁ μὲν λοιπὸν Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὰ Εὐαγγέλια αὐτοῦ λέγει θεδαίων τὰ ρήματα τοῦ Μωϋσέως εἰς τὰς εἰς· καὶ «Σὲ εὐχαριστῶ, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς».³ Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς εἶναι εἰς καὶ οὗτος Κύριος οὐρανοῦ καὶ γῆς, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἄλλος Θεός; Πῶς

1. Φιλιπ. 3, 14.

2. Ἐνταῦθα ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τοῦ κακοῦ καὶ περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ θεοῦ διδασκαλίαν τῶν γνωστικῶν, τὴν ὁποίαν διὰ λογικῶν επιχειρημάτων ἀναιρεῖ ὡς ἀστήρικτον.

3. Ματθ. 11, 25.

δέ εἶναι δυνατόν νά εἶναι Θεός καί ὁ ἐπινοηθεῖς ὑπ' αὐτῶν, ἐφ' ὅσον τὰ πάντα πληροῖ ὁ εἷς καί μόνος ἀληθινός Θεός, σύμφωνα μέ τόν λόγον τοῦ Χριστοῦ εἰπόντος ὅτι ὁ Θεός εἶναι τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς Κύριος; Πῶς δέ εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχη καί ἄλλος ποιητής τῶν ὄντων, τῶν ὁποίων ποιητής εἶναι ὁ Θεός καί Πατήρ τοῦ Χριστοῦ συμφώνως πρός τήν φωνήν τοῦ Σωτῆρος; Ἐκτός ἂν ἴσως εἴπῃ τις, καθῶς εἰς τὰ ἰσοδύναμα, ὅτι ὁ κακός θεός δύναται νά γίνη καί τοῦ ἀγαθοῦ Θεός κύριος. Ἀλλ' ἐάν τοῦτο λέγουν, βλέπε εἰς πόσῃν ἀσέβειαν καταντοῦν διότι μεταξύ τῶν ἐχόντων ἴσῃν δύναμιν εἶναι ἀδύνατον νά προσδιορισθῇ ποῖον τὸ ἀνώτερον καί καλύτερον. Ἐπειδὴ εἴτε θέλει εἴτε ὄχι τὸ ἔν, ὑπάρχει καί τὸ ἄλλο, ἀφοῦ καί τῶν δύο ἡ δύναμις καί ἡ ἀσθένεια εἶναι ἴση. Ἴση μὲν ἐπειδὴ μέ τὸ νά ὑπάρχουν καί τὰ δύο παρὰ τήν περί τοῦ ἐναντίου θέλησιν τοῦ ἄλλου, τοῦ ἐνός ἡ βούλησις νικᾷ τήν βούλησιν τοῦ ἄλλου· ἴση δέ εἶναι καί ἡ ἀσθένεια ἀλλήλων διότι καί ἂν ἀκόμη ταῦτα δέν θέλουν, τὰ πράγματα συμβαίνουν παρὰ τήν γνώμην τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου. Διότι καί ὁ ἀγαθός ὑπάρχει παρὰ τήν γνώμην τοῦ φαύλου, ὑπάρχει δέ καί ὁ φαῦλος παρὰ τήν βούλησιν τοῦ ἀγαθοῦ.

7. Ἀλλωστε καί τοῦτο θά ἡδύνατό τις νά εἴπῃ εἰς αὐτούς. Ἐάν τὰ φαινόμενα δημιουργήματα εἶναι ἔργα τοῦ κακοῦ Θεοῦ ποῖον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ; διότι φαίνεται οὐδέν ἄλλο πλὴν τῶν κτισμάτων τοῦ δημιουργοῦ κακοῦ Θεοῦ. Ποῖον δέ εἶναι τὸ γνῶρισμα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον δέν ὑπάρχουν ἔργα αὐτοῦ διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν νά γίνη γνωστός; διότι ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ γνωρίζεται ὁ δημιουργός. Πῶς δέ ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν καί δύο ὄντα ἐναντία ἀλλήλων, ἢ τί εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διακρίνει αὐτά, διὰ νά εἶναι δυνατὴ ἡ χωριστὴ ὑπαρξίς των; Διότι εἶναι ἀδύνατον νά ὑπάρχουν αὐτὰ συγχρόνως ἐπειδὴ τὸ ἔν ἀναιρεῖ τὸ ἄλλο. Ἀλλ' οὔτε εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχη τὸ ἔν μέσα εἰς τὸ ἄλλο λόγῳ τοῦ ἀνομοίου καί τῆς μὴ δυνατότητος μείξεως τῆς φύσεως αὐτῶν. Ἀσφαλῶς ἐκ τρίτου τινός θά φανῇ τὸ δυνάμενον νά διαιρέσῃ αὐτά, καί αὐτὸ θά εἶναι Θεός. Ἀλλὰ ποίας φύσεως θά εἶναι καί τὸ τρίτον τοῦτο; Τῆς φύσεως, ποίου ἐκ τῶν δύο, τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ φαύλου; καί τοῦτο θά ἀποδειχθῇ ἀβέβαιον. Ἐπειδὴ λοιπὸν φαίνεται ἀστήρικτος ἡ τοιαύτη ἐπινόησις αὐτῶν, κατ' ἀνάγκην πρέπει νά διαλάμψῃ ἡ ἀλήθεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώσεως. Ὅτι δηλαδὴ τὸ κακὸν οὔτε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἐν τῷ Θεῷ οὔτε

ἐξ ἀρχῆς ἔγινεν, οὔτε εἶναι οὐσία τις αὐτοῦ. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι λόγῳ στερήσεως τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ ἤρχισαν νὰ ἐπινοοῦν καὶ νὰ φαντάζονται τὰ οὐκ ὄντα καὶ ἐκείνων πού ἐπιθυμοῦν. Καθὼς δηλαδή, ἐὰν κάποιος, ἐνῷ λάμπει ὁ ἥλιος καὶ ὁλόκληρος ἡ γῆ πλουσίως φωτίζεται μὲ τὸ φῶς του, κλείη τοὺς ὀφθαλμούς του, ἐπινοεῖ σκότος διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἐνῷ δὲν ὑπάρχει σκότος, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς περιπατεῖ πλανώμενος εἰς τὸ σκότος, καὶ πολλὰς φορές πίπτει καὶ πηγαίνει κατὰ κρημνῶν, φανταζόμενος ὅτι δὲν ὑπάρχει φῶς ἀλλὰ σκότος, καὶ ἐνῷ νομίζει ὅτι βλέπει, δὲν βλέπει καθόλου· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, ὅταν κλείσῃ τὸν ὀφθαλμὸν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡμπορεῖ νὰ βλέπῃ τὸν Θεόν, ἐπινοεῖ τὰ κακὰ διὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κακῶν κινουμένη, δὲν γνωρίζει ὅτι, ἐνῷ νομίζει ὅτι πράττει τι, οὐδὲν πράττει, ἐπεὶδὴ σκέπτεται τὰ μὴ ὄντα. Κατὰ συνέπειαν δὲν ἔμεινεν ἀμετάβλητος καθὼς ἐποιήθη ἀπὸ τὸν Θεόν, ἀλλὰ μετεβλήθη ὅπως ἀνέμειξε τὸν ἑαυτὸν τῆς μὲ τὰ μὴ ὄντα, τοιαύτη δὲ καὶ φαίνεται. Διότι ἐδημιουργήθη μὲν ἱκανὴ εἰς τὸ νὰ βλέπῃ τὸν Θεόν διὰ νὰ φωτίζεται ἀπὸ αὐτόν, ἐκείνη δὲ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐζήτησε τὰ φθαρτὰ καὶ τὸ σκότος, καθὼς καὶ τὸ Πνεῦμα, λέγει κάπου εἰς τὴν Γραφήν: «Ὁ Θεὸς ἐποίησε τοὺς ἀνθρώπους εὐθεῖς, ἀλλ' αὐτοὶ ἐφεῦρον πολλὰς ἐπινοήσεις».¹ Ἡ εὕρεσις λοιπὸν τῆς κακίας καὶ ἡ ἐπινοήσις τοῦ κακοῦ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν ἔγινε καὶ ἐδημιουργήθη. Πῶς δὲ οἱ ἄνθρωποι κατέπεσαν καὶ εἰς τὴν πλάνην τῶν εἰδώλων, εἶναι τώρα ἀναγκαῖον νὰ εἴπωμεν, ἵνα γνωρίξῃς ὅτι ἡ εὕρεσις τῶν εἰδώλων δὲν εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ τῆς κακίας ἔργον. Ἐκεῖνο δὲ πού ἔχει κακὴν τὴν ἀρχὴν, κατ' οὐδένα λόγον ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ θεωρηθῇ καλόν, ἐπεὶδὴ εἶναι ὁλόκληρον κακόν.

8. Ἐπεὶδὴ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν περιωρίσθη ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπινοήσιν τῆς κακίας, ἤρχισεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ ἐκτρέπεται καὶ εἰς τὰ χειρότερα. Διότι ὅταν ἔμαθεν ὅτι ὑπάρχουν διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἡδονῶν, ἐλησμόνησε τελείως τὰς θείας ἐντολὰς καὶ ἐπεδόθη εἰς τὰς ἡδονὰς πού προκαλοῦν τὰ σωματικὰ πάθη, τοιοῦτοτρόπως δὲ μόνον πρὸς τὰ παρόντα καὶ πρόσκαιρα καὶ τὰς ἀπὸ τούτων ἀπολαύσεις ἔχουσα κατὰ νοῦν, ἐφαντάσθη ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς αὐτῶν πού βλέπει, ἀλλὰ μόνον τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σωματικὰ εἶναι τὰ καλά. Ἀφοῦ

1. Ἐκκλ. 7, 29.

δὲ οὕτως ἔχασε τὸν ὀρθὸν προσανατολισμὸν τῆς καὶ ἐλησμόνησεν ὅτι εἶναι κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ πλασμένη, δὲν βλέπει πλέον διὰ τῆς δυνάμεως ποῦ ὑπάρχει ἐκ φύσεως εἰς αὐτὴν τὸν Θεὸν Λόγον κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποίου ἔγινεν. Ἀφοῦ δὲ οὕτω ἔγινεν ἐκτὸς ἑαυτῆς τὰ οὐκ ὄντα σκέπτεται καὶ ἀναπαριστᾷ ὡς τὰ ὄντα. Διότι ἀφοῦ ἐπεσκότισε μὲ τὰς ἡδονὰς τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τὸ λογικόν, τὸ ὁποῖον ἐδόθη εἰς αὐτὴν ὡς κάτοπτρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου μόνον ἡδύνατο νὰ βλέπῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρός, ἡ ψυχὴ δὲν βλέπει μὲν πλέον ἐκεῖνα ποῦ πρέπει νὰ ἐννοῇ, περιπλανᾶται δὲ εἰς πάντα τὰ ἄλλα καὶ μόνον ἐκεῖνα βλέπει τὰ ὁποῖα εἶναι ἀντιληπτὰ εἰς τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις. Δι' αὐτὸ λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι γεμάτη ἀπὸ σαρκικὰς ἐπιθυμίας καὶ σκοτίζεται ἀπὸ τὰς ἡδονὰς αὐτῶν καὶ ἔτσι εἰς τὸ ἐξῆς ἐπειδὴ δὲν ἐνθυμεῖται πλέον μὲ τὸν νοῦν τῆς τὸν Θεόν, ἔδωσεν εἰς τὰ φαινόμενα ὄνομα Θεοῦ καὶ μόνον αὐτὰ λατρεύει, τὰ ὁποῖα ἡ ἰδίᾳ θέλει καὶ φαντάζεται ὡς εὐχάριστα. Προηγεῖται λοιπὸν τῆς εἰδωλολατρίας ὡς αἰτία αὐτῆς ἡ κακία. Διότι καθὼς οἱ ἄνθρωποι ἔμαθον νὰ ἐπηρεοῦν τὴν κακίαν, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς, τοιοῦτοτρόπως καὶ τοὺς ἀνυπάρκτους θεοὺς ἐπενόησαν διὰ τῆς φαντασίας τῶν. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ὡς ἂν τις, ὅταν θυθισθῇ μέχρι τοῦ θυθοῦ τῆς θαλάσσης, τὸ μὲν φῶς δὲν βλέπει πλέον, ἐπειδὴ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ νεύουν πρὸς τὰ κάτω καὶ τὸ ὕδωρ ἐμποδίζει τὴν ὄρασιν νὰ βλέπῃ τὰ ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ κείμενα πράγματα, μόνον δὲ αἰσθάνεται ὅσα εὐρίσκονται εἰς τὸν θυθόν, νομίζῃ ὅτι οὐδὲν ἐκτὸς ἐκείνων ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον αὐτὰ ποῦ βλέπει εἶναι τὰ κυριώτερα τῶν ὄντων, οὕτως καὶ ὅσοι ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων παρεφρόνησαν καί, θυθισθέντες εἰς τὸ πέλαγος τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῆς φαντασίας, ἐλησμόνησαν τελείως τὴν περὶ Θεοῦ ἐννοίαν καὶ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν, καὶ μὲ τὸ σκοτισμένον λογικὸν τῶν μαῶλλον δὲ μὲ τὴν ἐντελῶς παράλογον φαντασίαν τῶν ἐφαντάσθησαν ὅτι τὰ φυσικὰ φαινόμενα εἶναι θεοὶ καὶ οὕτως ἐλάτρευσαν τὴν κτίσιν καὶ ὄχι τὸν κτίστην αὐτῆς, καὶ ἀπέδωσαν θείας ιδιότητας εἰς τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ παρὰ εἰς τὸν αἴτιον τούτων καὶ δημιουργὸν δεσπότην Θεόν. Καθὼς δὲ ἀκριβῶς, σύμφωνα μὲ τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, οἱ δῦται, ὅσῳ περισσότερον κατέρχονται πρὸς τὸν θυθόν, τόσῳ περισσότερον εἰς τὰ σκοτεινότερα καὶ βαθύτερα καταβαίνουν, τὰ αὐτὰ ἔπαθε καὶ τὸ ἀνθρωπινὸν γένος. Δὲν ἔγιναν δηλαδὴ ἀπλῶς εἰδωλολάτραι, οὔτε ἔμειναν εἰς ὅσα εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπενόησαν. Ἀλλ' ὅσον περισσότε-

ρον χρόνον ἐπίστευον εἰς τὰ εἰδωλα, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἐφεύρισκον νεωτέρας δεισιδαιμονίας· καὶ μὴ αἰσθανόμενοι κανένα χορτασμόν ἀπὸ τὰ πρῶτα, προσεπάθουν νὰ χορτάσουν μὲ ἄλλα κακά, προώδευαν εἰς τὸ κακὸν καὶ πράξεις αἰσχροῦ καὶ ὄλο καὶ περισσότερον ἐγίνοντο ἀσεβεῖς. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ Ἁγία Γραφή θεβαιώνει λέγουσα· «Ὅταν ὁ ἀσεβὴς θυθισθῇ εἰς τὰ κακά γίνεται ἀναίσθητος».¹

9. Διότι ἐφ' ὅσον ἡ διάνοια τῶν ἀνθρώπων ἀπεσκίρτησεν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ ἀποδίδουν χαμηλὰς σημασίας εἰς τὰς ἐννοίας καὶ νὰ καταβαίνουν μὲ τὸν λογισμόν των εἰς ὑλικά πράγματα, κατὰ πρῶτον ἀπέδωσαν τιμὴν Θεῶν εἰς τὸν οὐρανόν, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ τὰ ἄστρα, τοὺς ὁποίους ὄχι μόνον ἐνόμισαν θεοὺς, ἀλλὰ καὶ δημιουργοὺς τῶν μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς πραγμάτων ἐφαντάσθησαν. Ἐπειτα πρὸς τὰ κάτω περισσότερον κατερχόμενοι μὲ τοὺς σκοτισμένους λογισμοὺς των ὠνόμασαν θεοὺς καὶ τὸν αἰθέρα καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὰ εἰς τὸν ἀέρα πτηνά. Τώρα δὲ προκόπτοντες εἰς τὰ κακά, καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς συστάσεως τῶν σωμάτων, ἤτοι τὴν θερμὴν καὶ τὴν ψυχρὰν καὶ τὴν ξηρὰν οὐσίαν, ὡς θεοὺς ἐξύμνησαν. Καὶ καθὼς οἱ τελείως ἐκπεσόντες τῆς ἀληθείας κυλίσονται εἰς τὴν λάσπην τῆς γῆς ὡσὰν οἱ κοχλῖαι εἰς χέρσον ἀγρόν, τοιοῦτοτρόπως οἱ ἀσεβέστατοι τῶν ἀνθρώπων ἀφοῦ ἔπεσαν καὶ τελείως εἰς τὰ βάθη τῆς κακίας ἐκρημνίσθησαν, ἔχασαν τὴν περὶ Θεοῦ ἐννοιαν, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ἀνθρώπους καὶ μορφὰς ἀνθρώπων, οἵτινες ἀκόμη ζοῦν, ἢ καὶ τὰς μορφὰς τῶν μετὰ θάνατον, ἀπέδωσαν εἰς τοὺς θεοὺς. Ἐπὶ πλέον δὲ καὶ χειρότερα ἀκόμη ἐπεθύμησαν καὶ ἔβαλαν εἰς τὸν νοῦν των. Τώρα δὲ καὶ εἰς τοὺς λίθους καὶ εἰς τὰ δένδρα καὶ εἰς τὰ ἐρπετά, εἰς τὰ ὑδρόβια καὶ τὰ χερσαῖα, καὶ εἰς τὰ ἄλογα καὶ ἄγρια ζῶα ἀπέδωσαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπονέμουν πᾶσαν τιμὴν Θεοῦ, ἐνῶ τὸν ἀληθινόν καὶ ὄντως ὄντα Θεόν, τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα ἀποστρέφονται. Εἶθε δὲ καὶ ἂν ἕως τούτων ἐφθάνεν μόνον ἡ τῶν ἀφρόνων τόλμη καὶ δὲν ἐπροχώρουν οὗτοι περισσότερον διὰ νὰ θυθισθοῦν τελείως εἰς τὴν ἀσέβειαν. Διότι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξέπεσον μερικοὶ κατὰ τὴν διάνοιαν καὶ ἐσκοτίσθησαν εἰς τὸν νοῦν, ὥστε καὶ ἐκεῖνα ἀκόμη τὰ ὁποῖα οὐδόλως ὑπάρχουν οὔτε μεταξὺ τῶν φαινομένων ἐκείνων ποὺ ἐγίναν παρατηροῦνται, ἐν τούτοις αὐτοὶ τὰ ἐπενόησαν καὶ τὰ ἐθεοποίησαν. Ἀναμείξοντες δη-

1. Παροιμ. 18, 3.

λαδὴ λογικὰ καὶ ἄλογα ὄντα καὶ τὰ ἀνόμοια φυσικῶς συμπλέξαντες, προσκυνοῦν ὡς θεοὺς, τοιοῦτοι δὲ εἶναι οἱ κυνοκέφαλοι καὶ οἱ ὀφιοκέφαλοι καὶ οἱ ὄνοκέφαλοι θεοὶ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ὁ κριοκέφαλος Ἄμμων θεὸς τῶν Λιβύων. Ἄλλοι δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος, οἷα ἡ κεφαλὴ, ὁ ὦμος, ἡ χεὶρ, ὁ πούς, διαχωρίζαντες ἀπ' ἀλλήλων, προεβίβασαν ἕκαστον εἰς θεοὺς καὶ ἐθεοποίησαν καὶ ἐλάτρευσαν αὐτά, ὥσαν νὰ μὴ ἔφθανε δι' αὐτοὺς νὰ ἔχουν ἐξ ὁλοκλήρου ὁλόκληρον τὸ σῶμα ὡς ἀντικείμενον λατρείας. Ἄλλοι δὲ προχωροῦντες ἀκόμη περισσότερο εἰς τὴν ἀσέβειαν, καὶ προβάλλουντες ὡς δικαιολογίαν τὴν εὕρεσιν τούτων καὶ τὴν ἰδικὴν των κακίαν, ἐθεοποίησαν τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ προσκυνοῦν αὐτάς, ὅπως εἶναι παρ' αὐτοῖς ὁ Ἔρως καὶ ἡ Ἀφροδίτη τῆς Πάρου. Ἔτεροι δὲ ἐξ αὐτῶν, ὥσαν νὰ ἐσπρώχνοντο ἀπὸ τὸ φιλότιμον νὰ πράττουν τὰ χειρότερα, ἐτόλμησαν καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν ἢ καὶ τοὺς δούλους αὐτῶν νὰ ἀνακηρύξουν θεοὺς, ἢ διὰ νὰ τιμήσουν τοὺς ἄρχοντας, ἢ ἀπὸ φόβον πρὸς τοὺς τυράννους των, καθὼς εἰς τὴν Κρήτην ὁ διαβόητος Ζεὺς καὶ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν ὁ Ἑρμῆς καὶ διὰ τοὺς Ἰνδοὺς ὁ Διόνυσος καὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἡ Ἴσις, καὶ ὁ Ὅσιρις, καὶ ὁ Ὄρος, καὶ σήμερον ὁ Ἀντίνοος, ὁ ἐρωμένος τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμαίων Ἀδριανοῦ. Διότι ἀφού ἀνεχώρησεν ὁ Ἀδριανὸς εἰς τὴν χώραν τῶν Αἰγυπτίων, διέταξεν ὅπως ὁ ὑπηρέτης τῆς ἡδονῆς αὐτοῦ Ἀντίνοος λατρεύεται ὡς θεός, ἐπειδὴ αὐτὸς μὲν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δούλου αὐτοῦ ἐξηκολούθει νὰ διατηρῇ τὸν ἔρωτά του πρὸς αὐτόν, παρεῖχε δὲ ἀφορμὴν ἐλέγχου εἰς βᾶρος του, καὶ γνώρισμα ἐναντίον πάσης εἰδωλολατρίας, ἐπειδὴ δὲν ἐφευρέθη αὕτη δι' ἄλλον σκοπὸν εἰ μὴ μόνον διὰ νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἐφευρετῶν αὐτῆς, καθὼς καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ προεῖπε λέγουσα· «Ἀρχὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων»! Καὶ μὴ βεβαίως ἀπορήσης οὔτε νὰ νομίσης ὅτι ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι πιστευτὸν τὸ ἀνωτέρω λεγόμενον, καθόσον καὶ ὄχι πολὺ πρωτύτερα ἢ μήπως καὶ μέχρι τώρα ἡ σύγκλητος τῶν Ρωμαίων τοὺς κυβερνήσαντας αὐτοὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἕως τώρα, ἢ πάντας ἢ ἐκείνους πού αὐτοὶ ἐπιθυμοῦν καὶ κρίνουν καλόν, δὲν νομοθετοῦν ὅτι εἶναι θεοὶ καὶ διατάσσουν ὡς θεοὶ νὰ προσκυνοῦνται; Ἐκείνους μὲν τοὺς ὁποίους μισοῦν, τούτους ὡς φυσικοὺς ἐχθροὺς πολεμοῦν καὶ ὀνομάζουν αὐτοὺς ἀνθρώπους· ἐκείνους δὲ τοὺς ὁποίους συμπαθοῦν μὲ τὴν

καρδίαν τῶν, τούτους λόγῳ ἀνδραγαθίας διατάσσουν νὰ τιμῶνται ὡς θεοί, καθὼς ἔχουν ἐξουσίαν νὰ θεοποιοῦν ἐκείνους ποὺ θέλουν, ἐνῷ αὐτοὶ εἶναι ἀπλοὶ ἄνθρωποι καὶ δὲν ἀρνοῦνται ὅτι εἶναι θνητοί. Ἐπρεπε δὲ ἐκεῖνοι ποὺ θεοποιοῦν ἄλλους ἐκεῖνοι νὰ εἶναι θεοί, ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς εἶναι πρέπον κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον νὰ εἶναι καλύτερος τοῦ ποιήματος, καὶ ὁ κρίνων κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι ἀνώτερος τοῦ κρινομένου, καὶ ὁ δίδων χωρὶς ἄλλο ἐκεῖνο ποὺ ἔχει δίδει ὡς χάριν, καθὼς ἀκριδῶς ἀπαράλλακτα πᾶς βασιλεὺς ἐκεῖνο ποὺ πράγματι ἔχει ἰδικόν του αὐτὸ καὶ χαρίζει καὶ ἀπ' ἐκείνους ποὺ λαμβάνουν εἶναι καλύτερος καὶ ἀνώτερος. Ἐάν λοιπὸν πράγματι ἐκείνους τοὺς ὁποίους αὐτοὶ θέλουν δογματίζουν ὅτι εἶναι θεοί, ἔπρεπε καὶ οἱ ἴδιοι νὰ εἶναι πρῶτα θεοί. Ἀλλὰ τὸ ἄξιον θαυμασμοῦ εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ αὐτοὶ μὲ τὸ νὰ ἀποθνήσκουν ὡς ἄνθρωποι, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ψῆφός των περὶ τῶν θεοποιηθέντων εἶναι ψευδής.

10. Ἄλλ' ἡ συνήθεια αὕτη δὲν εἶναι φαινόμενον νέον, οὔτε ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν σύγκλητον τῶν Ρωμαίων, ἀλλ' ἦτο συνήθεια παλαιότερα καὶ ἐπροσχεδιάζετο ὡς ἐπινόησις τῶν εἰδώλων. Διότι καὶ οἱ παλαιότεροι θεοὶ τῶν Ἑλλήνων, γνωστοὶ ὡς Ζεὺς, καὶ Ποσειδῶν, καὶ Ἀπόλλων, καὶ Ἥφαιστος, καὶ Ἑρμῆς καὶ αἱ θεαὶ Ἥρα, καὶ Δήμητρα, καὶ Ἀθηνᾶ, καὶ Ἀρτεμις κατόπιν διαταγῶν τοῦ Θησέως, ὡς λέγουν οἱ ἱστορικοὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐθεωρήθησαν καὶ ὠνομάσθησαν θεοί. Καὶ ἐκεῖνοι μὲν ποὺ διέταξαν τὴν θεοποίησιν αὐτῶν ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκουν καὶ θρηνοῦνται, ἐκεῖνοι δὲ ποὺ μὲ τὰς διαταγὰς αὐτῶν ἐθεοποιήθησαν, ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται. Ὡς ὅποια ἀντίφασις μὲ τὴν λογικὴν καὶ τρέλλα! Καὶ εἴθε μέχρι τῶν ὁρρένων νὰ εἶχε σταματήσει ἡ εἰδωλολατρία των καὶ νὰ μὴ εἶχον ἀποδώσει θεῖαν ἰδιότητα καὶ εἰς γυναῖκας. Διότι καὶ εἰς γυναῖκας, τὰς ὁποίας οὔτε περὶ κοινῶν πραγμάτων θεωρεῖ κανεὶς ἀσφαλὲς νὰ συμβουλευέται, ἀπέδωσαν οὔτοι θείας τιμὰς καὶ προσκυνοῦν καὶ σέβονται αὐτὰς ὡς θεούς, καθὼς αἱ ἀνακηρυχθεῖσαι εἰς θεὰς διὰ τῶν διαταγῶν τοῦ Θησέως, τὰς ὁποίας προανεφέραμεν, καὶ εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἡ Ἴσις, καὶ ἡ Κόρη, καὶ ἡ Νεωτέρα, καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς ἡ Ἀφροδίτη. Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν ἄλλων θεῶν οὔτε νὰ ἀναφέρω κρίνω εὐπρεπὲς διότι εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ χλευασμόν. Διότι πολλοὶ ὅχι μόνον κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας μας ἀφοῦ ἔχασαν διὰ τοῦ θανάτου ἀγαπητοὺς συγγενεῖς, ἀδελφούς καὶ ἀδελφὰς καὶ γυναῖκας, πολλοὶ δὲ γυ-

ναϊκες ἀφοῦ ἔχασαν τοὺς ἄνδρας τῶν, τοὺς ὁποίους ὅλους ἢ φύσις τῶν πραγμάτων ἀπέδειξεν ὅτι ἦσαν ἄνθρωποι θνητοί, τούτους καὶ ταύτας λόγῳ τοῦ μεγάλου πένθους δι' αὐτοὺς, ἀναπαρέστησαν εἰς ἀγάλματα καὶ θυσίας προσέφερον χάριν αὐτῶν, τοὺς ὁποίους οἱ μεταγενέστεροι, λόγῳ τῆς ἐπινοήσεως καὶ τῆς τέχνης τοῦ τεχνίτου, ἐλάτρευσαν ὡς θεοὺς ἐκ πλάνης ἀντιθέτου πρὸς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Διότι ἐκείνους ποὺ οἱ γονεῖς ἐθρήνησαν ἐπειδὴ δὲν ἦσαν θεοὶ (διότι ἐὰν θεβαίως ἐπίστευον ὅτι ἦσαν θεοί, δὲν θὰ ἔκλαιον αὐτοὺς ὡς ἐὰν νὰ εἶχον χαθῆ. "Ενεκα τούτου λοιπὸν ὄχι μόνον δὲν ἐνόμιζον ὅτι οὗτοι ἦσαν θεοί, ἀλλὰ ὅτι δὲν ὑπῆρχον καθόλου, διὸ καὶ ἀναπαρέστησαν αὐτοὺς εἰς εἰκόνας καὶ γλυπτὰ, ἵνα, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον πλέον, βλέπουν αὐτοὺς διὰ μέσου τῆς εἰκόνης καὶ παρηγοροῦνται), εἰς αὐτοὺς προσέδωσαν τὴν τιμὴν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὅμως οἱ ἀνόητοι καὶ εὐχονται ὡς πρὸς θεοὺς. Εἰς τὴν Αἴγυπτον λοιπὸν ἀκόμη καὶ σήμερον ὁ θρῆνος διὰ τὸν χαμὸν τοῦ Ὀσίρεως καὶ τοῦ Ὄρου, καὶ τοῦ Τυφῶνος καὶ τῶν ἄλλων ψευδῶν θεοτήτων συνηθίζεται. Καὶ τὰ εἰς τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης κατασκευαζόμενα ψεύδη καὶ οἱ μανιώδεις χοροὶ τῶν Κορυθάντων, ἱερέων τῆς θεᾶς Κυβέλης εἰς τὴν Κρήτην, φανερώνουν ὅτι ὁ Ζεὺς δὲν εἶναι θεός, ἀλλ' ἄνθρωπος, καὶ ἄνθρωπος γεννηθεὶς ἀπὸ πατέρα αἱμοδόρον. Καὶ τὸ ἀκόμη θαυμαστόν εἶναι ὅτι καὶ ὁ σοφώτερος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ὁ πολὺς Πλάτων, ὁ ὁποῖος ἐκαυχῆθη ὅτι περὶ Θεοῦ ἐφιλοσόφησε, κατήλθε, μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτην εἰς τὸν Πειραιᾶ, διὰ νὰ προσκυνήσῃ τὴν Ἀρτεμιν ποῦ ἦτο ἔργον ἀνθρώπου τεχνίτου.

II. Ταύτας δὲ καὶ τὰς τοιαύτας ἐπινοήσεις τῆς εἰδωλομανίας τῶν ἀνθρώπων πρὸ πολλοῦ ἐξ ἀρχῆς προεφήτευσεν ἡ Γραφή, λέγουσα· «Ἡ ἐπινόησις τῶν εἰδώλων ἦτο ἀρχὴ τῆς πορνείας καὶ ἡ ἐφεύρεσις αὐτῶν αἰτία φθορᾶς τῆς ζωῆς. Διότι τὰ εἰδῶλα οὔτε ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρχον οὔτε θὰ ὑπάρξουν εἰς τὸν αἰῶνα· ἔνεκα τῆς κενοδοξίας τῶν ἀνθρώπων ἦλθον εἰς τὸν κόσμον καὶ διὰ τοῦτο ἐπενοήθη σύντομον τὸ τέλος αὐτῶν. Ὁ πατὴρ δηλαδή, ὑπὸ τὸ κράτος πένθους διὰ τὸν πρόωρον θάνατον τέκνου του, κατασκευάζει τὴν εἰκόνα του καὶ τὸν ἄνθρωπον ποῦ κάποτε ἀπέθανε ἐτίμησε τώρα ὡς νὰ ἦτο ζωντανός καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του ἐντολὰς νὰ τελοῦν μυστήρια καὶ θρησκευτικὰς τελετὰς πρὸς τιμὴν του. Ὑστερον μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἡ ἀσεβὴς αὐτὴ συνήθεια ἐπεκράτησε καὶ ἐτρεῖτο ὡς νόμος καί, σύμφωνα μὲ διαταγὰς ἀρχόν-

των, ἀπενέμετο τιμὴ θεῶν εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματα ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τιμοῦν βλέποντες αὐτοὺς παρόντας, λόγῳ τοῦ ὅτι ἑκατοικοῦσαν μακράν, ἀναπαρέστησαν ἐκ τοῦ μακρόθεν τὴν μορφήν αὐτῶν, κατεσκεύασαν ὁρατὴν εἰκόνα τοῦ βασιλέως, τὸν ὁποῖον ἤθελαν νὰ τιμοῦν, διὰ νὰ ἤμποροῦν νὰ κολακεύουν ὡς παρόντα τὸν ἀπόντα διὰ τοῦ πρὸς αὐτὸν ζήλου των. Ἡ δὲ φιλοτεχνία τοῦ τεχνίτου προέτρεπε καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας νὰ τιμοῦν αὐτὸν ὡς θεόν μὲ περισσότερον ζῆλον. Διότι ὁ μὲν τεχνίτης, ἴσως ἐπειδὴ ἤθελε νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν ἄρχοντα προσεπάθησε μὲ τέχνην νὰ ἀποτυπώσῃ τὴν ὁμοιότητα μὲ τὸν καλύτερον τρόπον, τὸ δὲ πλῆθος παρασυρόμενον ἀπὸ τὴν ὠραιότητα τοῦ ἔργου, ἐκείνῳ, ὁ ὁποῖος πρὸ ὀλίγου ἐτιμᾶτο ὡς ἄνθρωπος, τὸν ἐφαντάσθησαν ὕστερον ὡς θεόν. Καὶ τοῦτο ἐγένε παραμόνιμος κίνδυνος διὰ τὴν ζωὴν. Διότι εἴτε εἰς τὴν συμφορὰν εἴτε εἰς τὴν τυραννίδα γενόμενοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι, περιέβαλλον λίθους καὶ ξύλα μὲ τὸ πανάγιον θεῖον ὄνομα.¹ Τοιαύτη λοιπὸν ἦτο ἡ εὕρεσις τῆς εἰδωλολατρίας, ὡς μαρτυρεῖ ἡ Γραφή, καὶ ἔτσι ἤρχισε καὶ ἐπενοήθη. Τώρα λοιπὸν εἶναι καιρὸς νὰ ἐλέγξω καὶ ἀποδείξω εἰς σέ τὴν πλάνην αὐτῆς, λαμβάνων τὰς ἀποδείξεις ὅχι τόσον μὲ ἐπιχειρήματα ἔξωτερικά, ὅσον ἀπὸ ὅσα ἐκείνοι πιστεύουν περὶ τῶν εἰδῶλων. Διότι ἐὰν κανεῖς ἐξετάσῃ τὰς πράξεις τῶν λεγομένων θεῶν των, διὰ νὰ ἀρχίσω πρῶτον ἀπὸ τοὺς κατωτέρους ἐξ αὐτῶν, θὰ εὕρῃ ὅτι οὗτοι ὅχι μόνον θεοὶ δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ φαίνονται οἱ χειρότεροι τῶν ἀνθρώπων. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ βλέπῃ κανεῖς τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς σαρκικὰς ἀσελγείας τοῦ Διὸς, καθὼς διηγοῦνται οἱ ποιηταί; Πῶς ἡμπορεῖ κανεῖς νὰ ἀκούῃ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἀρπάζει μὲν τὸν Γανυμήδην καὶ διὰ τὰς κρυφὰς μοιχείας τὰς ὁποίας διαπράττει, νὰ φοβῆται δὲ καὶ νὰ δειλιᾷ μήπως παρὰ τὴν ἰδικὴν του γνώμην κυριευθοῦν τὰ τείχη τῆς Τροίας; Πῶς ἡμπορεῖ κανεῖς νὰ βλέπῃ αὐτὸν νὰ ὑποφέρῃ διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Σαρπηδόνο, καὶ ἐνῷ θέλει νὰ βοηθήσῃ αὐτὸν δὲν ἡμπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσῃ; καὶ νὰ τὸν ἐπιβουλεύωνται μὲν οἱ ἄλλοι λεγόμενοι θεοί, ἢ Ἀθηνα λέγω καὶ ἡ Ἥρα καὶ ὁ Ποσειδῶν, νὰ δέχεται δὲ βοήθειαν ἀπὸ τὴν Θέτιδα, μίαν γυναῖκα, καὶ ἀπὸ τὸν ἑκατοντόχειρον Αἰγαίωνα; καὶ νὰ νικᾶται ἀπὸ τὰς ἡδονάς, νὰ ὑποδουλῶνται εἰς τὰς γυναῖκας, καὶ χάριν αὐτῶν νὰ ριψοκινδυνεύῃ

1. Σοφ. Σολ. 14, 12· 21.

μεταμορφούμενος εἰς ἄλογα ζῶα, τετράποδα καὶ πτηνά· καὶ πάλιν αὐτὸν μὲν νὰ κρύπτεται, φοβούμενον τὰς κακὰς προθέσεις τοῦ πατρός, τὸν δὲ Κρόνον νὰ ὑποβάλλῃ εἰς δεσμὰ καὶ ἐκείνον νὰ εὐνουχίῃ τὸν πατέρα του; Ἄρα λοιπὸν ἀξίζει οὗτος νὰ νομίζεται θεός, ὁ τοσαῦτα ἀξιόμηπτα πράξας καὶ δι' αὐτὰ κατακριθείς, τὰ ὅποια οὔτε οἱ κοινοὶ νόμοι τῶν Ῥωμαίων δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους νὰ πράττουν;

12. Καὶ διὰ νὰ ἀναφέρω ὀλίγα τινὰ μόνον ἐκ τῶν πολλῶν, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ μνημονεύσω τόσον πλῆθος, ποῖος στοχαζόμενος τὰς παρανόμους σχέσεις αὐτοῦ μὲ τὴν Σεμέλην, καὶ τὴν Λήδαν καὶ τὴν Ἀλκμήνην καὶ τὴν Ἄρτεμιν, καὶ τὴν Λητώ, καὶ τὴν Μαίαν καὶ τὴν Εὐρώπην, καὶ τὴν Δανάην καὶ τὴν Ἀντιόπην καὶ τὴν ἠθικὴν θλάβην πού οὗτος ἐπροξένησεν εἰς αὐτάς· ἢ ποῖος, βλέπων τὴν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀδελφὴν ἐρωτικὴν ἐπίθεσιν καὶ τὸ λῆμν, διότι τὴν ἀδελφὴν του εἶχε καὶ γυναῖκα, δὲν θὰ ἐχλεύαζε καὶ δὲν θὰ ἔκρινεν αὐτὸν ἄξιον θανάτου; Διότι ὅχι μόνον διέπραξε μοιχείαν, ἀλλὰ καὶ τὰ παιδιὰ του, πού ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν μοιχείαν, ἀφοῦ τὰ ἐθεοποίησε, προσέφερεν εἰς αὐτὰ ἀφιερῶματα, φαντασθεῖς ὅτι συγκαλύπτει τὰς παρανομίας του μὲ τὴν θεοποίησιν αὐτῶν. Τὰ παιδιὰ του δὲ αὐτὰ ἦσαν ὁ Διόνυσος, ὁ Ἡρακλῆς, οἱ Διόσκουροι, ὁ Ἑρμῆς, ὁ Περσεύς καὶ ἡ Σώτεια. Ποῖος πάλιν βλέπων τὴν λεγομένην ἀδιάλλακτον διαμάχην τῶν λεγομένων θεῶν πρὸς ἀλλήλους πρὸς χάριν τῶν εἰς τὸ Ἰλιον ἀλληλομαχομένων Ἑλλήνων καὶ Τρώων δὲν θὰ καταδικάσῃ τὴν φιλονεικίαν των μὲ τὴν ὁποῖαν ὡς παράδειγμα παρῶτρυναν καὶ τοὺς ἀνθρώπους νὰ τοὺς μιμηθοῦν; Καὶ ποῖος βλέπων τὸν μὲν Διομήδην νὰ τραυματίζῃ τὸν Ἄρην καὶ τὴν Ἀφροδίτην, τὸν δὲ Ἡρακλῆ, τὴν Ἥραν καὶ τὸν Ὑποχθόνιον, τὸν ὁποῖον ἀποκαλοῦν θεόν, τὸν Ἀἰδονέα καὶ τὸν Διόνυσον νὰ πληγώνωνται ἀπὸ τὸν Περσεά, καὶ τὴν Ἀθηνᾶν ἀπὸ κάποιον Ἀρκάδα καὶ τὸν Ἡφαιστον νὰ ἐκασφενδονίζεται ἀπὸ τὸν Δία ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον εἰς κάποιαν νῆσον τοῦ Αἰγαίου καὶ νὰ γίνεται χωλός, δὲν θὰ κατηγορήσῃ αὐτοὺς καὶ δὲν θὰ αἰσθανθῇ ἐντροπὴν νὰ λέγῃ ὅτι εἶναι θεοί, τὴν στιγμὴν πού, ἀπὸ ὅσα ἀκούει, μαυθάνει ὅτι οὗτοι εἶναι φθαρτοὶ καὶ ὑπόκεινται εἰς πάθη ἀνθρώπινα καὶ ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα ἄνθρωποι μὲ πολλὰς ἀσθενείας καὶ δὲν γνωρίζει ποίους νὰ τιμῇ, τοὺς πληγώσαντας ἢ τοὺς πληγωθέντας; Ἡ ποῖος, ὅταν ἀκούσῃ περὶ τῆς μοιχείας τοῦ Ἀρεως μὲ τὴν Ἀ-

φροδίτην, καὶ τῆς δολίας πλεκτάνης πού ἡτοίμασεν ὁ Ἡφαιστος ἐναντίον των καὶ περὶ τῶν ἄλλων λεγομένων θεῶν νὰ προσκαλοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου διὰ νὰ ἴδουν τὴν μοιχείαν καὶ αὐτοὶ νὰ πηγαίνουν καὶ νὰ βλέπουν τὴν ἀσέλγειαν αὐτῶν; Ἡ ποῖος δὲν θὰ γελάσῃ καὶ δὲν θὰ καταδικάσῃ τὴν τοιαύτην φαυλότητά των; Ἡ ποῖος δὲν θὰ γελάσῃ ἐὰν ἴδῃ τὸν Ἡρακλέα εἰς κατάστασιν παραφροσύνης ἐκ μέθης νὰ ἀσωτεύῃ μὲ τὴν Ὀμφάλην; Διότι τὰς ἡδονικὰς πράξεις καὶ τοὺς παραλόγους ἑρωτάς των καὶ τὰ εἰδωλὰ των ἀπὸ χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ χαλκὸν καὶ σίδηρον καὶ λίθους καὶ ξύλα κατασκευασμένα δὲν χρειάζεται νὰ ὑποβάλωμεν εἰς κριτικὴν μὲ πολλὴν θιασύνην, ἐπειδὴ τὰ πράγματα αὐτὰ μόνον των εἶναι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ βδελυκτά, καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια φανερῶνονται τῆς πλάνης τὰ γνωρίσματα. Διὰ τὰ ὅποια μάλιστα καὶ νὰ ἐλεεινολογήσῃ θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς τοὺς εἰς αὐτὰ ἀπατωμένους, ἐπειδὴ αὐτοὶ ἐνῶ μισοῦν τὸν διαπράττοντα τὴν μοιχείαν μὲ τὰς γυναϊκάς των, θεοποιοῦν τοὺς διδασκάλους τῆς μοιχείας χωρὶς νὰ ἐντρέπωνται. Καὶ ἐνῶ οἱ ἴδιοι δὲν ἔρχονται εἰς σαρκικὰς σχέσεις μὲ τὰς ἀδελφάς των, προσκυνοῦν ὡς θεοὺς τοὺς ποιητάς τοιαύτης αἰσχρᾶς πράξεως. Καὶ ἐνῶ παραδέχονται ὅτι τὸ διαφθεῖρειν τοὺς παῖδας εἶναι πρᾶγμα αἰσχρὸν, τοὺς ἐνόχους τοιαύτης πράξεως τιμοῦν ὡς θεοὺς. Καὶ ἐκεῖνα τὰ ὅποια οἱ νόμοι δὲν ἐπιτρέπουν νὰ πράττουν οἱ ἄνθρωποι, ταῦτα δὲν ἐντρέπονται καθόλου νὰ ἀποδίδουν εἰς ἐκείνους πού οὗτοι ὀνομάζουν θεοὺς.

13. Ἐπειτα δὲν βλέπουν ὅτι μὲ τὸ νὰ προσκυνοῦν τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα, τὰ μὲν ὅμοια πρὸς αὐτὰ πατοῦν μὲ τὰ πόδια των καὶ καίουν εἰς τὸ πῦρ, τὰ δὲ μέρη των θεοὺς ὀνομάζουν· καὶ ἐκεῖνα πού πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐρησιμποιοῦν δι' ἄλλους σκοποὺς ταῦτα παραλογιζόμενοι ἔκαμαν γλυπτὰ καὶ ὡς θεοὺς σέβονται, καὶ δὲν βλέπουν οὔτε σκέπτονται τὸ σύνολον, ὅτι δὲν προσκυνοῦν θεοὺς, ἀλλὰ τὴν τέχνην τοῦ γλύπτου. Διότι ἐφ' ὅσον μὲν χρόνον ὁ λίθος εἶναι ἀκατέργαστος καὶ τὸ ξύλον νεκρὰ ὕλη, οὗτοι πατοῦν ἐπ' αὐτῶν καὶ τὰ χρησιμοποιοῦν διὰ τὰς ὑπηρεσίας των, πολλάκις καὶ τὰς εὐτελεστέρας, ἀφ' ὅτου δὲ ὁ τεχνίτης ἐπιθέσῃ εἰς αὐτὰ τὰς συμμετρίας τῆς ἐπιστήμης του καὶ ἀποτυπώσῃ εἰς αὐτὰ σχῆμα ἀνδρὸς ἢ γυναικός, τότε λοιπὸν, ὁμολογοῦντες χάριν εἰς τὸν τεχνίτην, προσκυνοῦν αὐτὰ ὡς θεοὺς ἐναντι ἀμοιβῆς πρὸς τὸν γλύπτην ἀγοράσαντες αὐτούς. Πολλάκις δὲ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀγαλματοποιός, ὡσὰν νὰ ἐλησμόνησεν ὅτι ὁ ἴδιος ἐτεχνούργησεν αὐ-

τά, εἰς τὰ ἰδικά του ἔργα ὡς πρὸς θεοὺς προσεύχεται, καὶ ἐκεῖνα ποὺ μόλις πρὸ ὀλίγου ἔξυνε καὶ ἐλάξευε μὲ τὴν τέχνην του, ταῦτα τώρα θεοὺς ὀνομάζει. Ἐπρεπε δέ, ἐὰν θεδαίως ἤθελε νὰ θαυμάζη αὐτά, νὰ ἐπαινῇ τὴν τέχνην τοῦ ἐπιστήμονος καὶ νὰ μὴ προτιμᾷ ἀντὶ τοῦ κατασκευαστοῦ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τεχνουργηθέντα ἀγάλματα. Διότι οὐχὶ ἡ ὕλη τὴν τέχνην, ἀλλ' ἡ τέχνη τὴν ὕλην διεκόσμησε καὶ ἔθεοποίησε. Πολὺ περισσότερον λοιπὸν θὰ ἦτο δικαιοτέρον νὰ προσκυνοῦν τὸν κατασκευάσαντα αὐτοὺς τεχνίτην παρὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, διότι οὗτος καὶ προϋπῆρχε τῶν τεχνητῶν θεῶν καὶ διότι ὅπως οὗτος ἠθέλησε τοιοῦτοτρόπως καὶ ἔγιναν. Τώρα ἀφοῦ ἔθεσαν κατὰ μέρος τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ὡς ἀνάξιόν τι, τὰ ἔργα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης, ὡς θεοὺς λογισάμενοι προσκυνοῦν. Καὶ ἐνῷ ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος ἀποθνήσκει, ἐκεῖνοι τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὡς ἀθάνατα τιμοῦν, τὰ ὁποῖα ποιήματα, ἐὰν δὲν τύχουν τῆς καθ' ἡμέραν φροντίδος καὶ ἐπιμελείας, ἐξάπαντος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου, λόγῳ τῆς φθαρτῆς φύσεώς των, ἐξαφανίζονται. Καὶ πῶς νὰ μὴ ἐλεεινολογήσῃ τις αὐτοὺς καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνῷ αὐτοὶ βλέπουν προσκυνοῦν τὰ τυφλὰ εἰδῶλα, καὶ ἐνῷ αὐτοὶ ἀκούουν, εἰς τὰ κωφὰ εἰδῶλα προσεύχονται. Καὶ ἐνῷ φυσικῶς οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ψυχὴν καὶ λογικὴν τὰ ἐντελῶς ἀκίνητα καὶ ἀψυχα ὡς θεοὺς ἐπικαλοῦνται. Καὶ τὸ ἀπορίας ἄξιον δέδαια εἶναι τοῦτο, ὅτι αὐτοὺς ποὺ ἐκεῖνοι συντηροῦν καὶ ἔχουν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των, τούτους ὡς δεσπότης ὑπηρετοῦν. Καὶ μὴ θεδαίως νομίσης ὅτι λέγω ταῦτα ἀπλῶς ἢ ψεύδομαι εἰς βάρος των. Διότι ὑπάρχει μὲν διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ πίστις, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ σχετικῶς καὶ εἶναι παροῦσα δι' ὅσους ἐπιθυμοῦν νὰ ἴδουν τὰ τοιαῦτα.

14. Ἡ καλυτέρα ὁμῶς μαρτυρία περὶ ὅλων τούτων εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἡ ὁποία ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἄνωθεν διδάσκει λέγουσα· «Τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν εἶναι ἀπὸ ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὁφνῶνται· στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν. ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούουσιν. Ρῖνας ἔχουσι καὶ οὐκ ὁσφρανθήσονται. Χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι καὶ οὐ περιπατήσουσι· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. Εἴθε νὰ γίνουν ὅμοιοι μὲ αὐτὰ οἱ ποιοῦντες αὐτά». Οὐδέ ἀπουσιάζει παρὰ τοῖς προφήταις ἡ κατὰ τούτων μομφή, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ εἰς τοὺς προ-

φήτας ὁ κατὰ αὐτῶν ἔλεγχος εἰς ὅσα τὸ Πνεῦμα λέγει· «Θὰ καταισχυνθοῦν ὅλοι ὅσοι κατασκευάζουν θεὸν καὶ χύνουν εἰδωλα ἄχρηστα, καὶ ὅλα ἀπ' ἐκεῖ ὅπου ἐγίναν ἔμειναν ἀναίσθητα. Ἄς συναχθοῦν οἱ κωφοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ σταθοῦν μαζί, ἅς ἐντραποῦν καὶ ἅς καταισχυνθοῦν συγχρόνως, ὅτι ὁ σιδηρουργὸς ἐθέρμανε τὸν σίδηρον εἰς τοὺς ἀναμμένους ἀνθρακας καὶ μετὰ τὰ ἐργαλεῖα του κατειργάσθη αὐτὸν καὶ μετὰ τὸ τρύπανον ἐτρύπησεν αὐτὸν καὶ διεμόρφωσε μετὰ τὴν τέχνην τῶν χειρῶν του. Καὶ θὰ πεινάσῃ καὶ θὰ ἀσθενήσῃ, ἀλλὰ δὲν θὰ πῇ ὕδωρ. Ὁ ξυλουργὸς ἐδιάλεξε τὸ κατάλληλον ξύλον, ἐτοποθέτησεν αὐτὸ ἐμπροσθέν του καὶ τὸ ἐσχεδίασε μετὰ τὸ μέτρον καὶ τὸ διεμόρφωσε μετὰ τὰ ἐργαλεῖά του εἰς μορφήν ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔδωκε ὠραιότητα ἀνθρώπου διὰ νὰ τοποθετηθῇ εἰς εὐκτήριον οἶκον, τὸ ξύλον τὸ ὁποῖον ἔκοψεν ἀπὸ τὸ δάσος, τὸ ὁποῖον εἶχε φυτεύσει ὁ Κύριος καὶ ἐπότισεν ἡ βροχὴ καὶ ἐμεγάλωσε, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς καύσιμος ὕλη, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἔλαβε ἡναψε πυρὰν καὶ ἐθερμάνθη. Μετὰ αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι ἀνάπτουν πυρὰν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔψησαν ἄρτους. Τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἐχρησιμοποίησαν διὰ νὰ κατασκευάσουν εἰδωλα τὰ ὁποῖα προσκυνοῦν ὡς θεοὺς. Τὸ ἥμισυ δηλαδὴ τοῦ ξύλου χρησιμοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἀνάπτῃ πυρὰν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων τῆς ὁποίας ψήνει τοὺς ἄρτους καὶ τὸ κρέας ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρώγει καὶ χορταίνει καὶ θερμαίνεται λέγων· «Πολὺ εὐχάριστον εἰς ἐμέ· ἐθερμάνθην καὶ εἶδον πῦρ». Μετὰ τὸ ὑπόλοιπον ἥμισυ κατασκευάζει θεὸν γλυπτὸν καὶ προσκυνεῖ αὐτὸν καὶ προσεύχεται λέγων· «Σῶσόν με, διότι σὺ εἶσαι θεὸς μου». Δὲν ἔμαθαν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν φρόνησιν, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν ἐσκοτίσθησαν ὥστε δὲν ἔμπορουν νὰ βλέπουν καὶ ὁ νοῦς τῶν τόσο σκοτισμένος, ὥστε δὲν ἐννοοῦν. Κανεὶς δὲν ἔχει καθαρὰν καρδίαν οὔτε σώφρονα νοῦν, οὔτε φρόνησιν ὥστε νὰ σκεφθῇ· τὸ ἥμισυ τοῦ ξύλου αὐτοῦ ἔκαυσε εἰς τὴν πυρὰν καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθράκων αὐτῆς ἔψησε ἄρτους καὶ κρέας καὶ ἔφαγον καὶ τὸ ἄλλο ἥμισυ ἔκαμα βδέλυγμα καὶ προσκυνῶ αὐτό. Μάθετε ὅτι ἡ καρδία αὐτῶν εἶναι στάκτη καὶ πλανῶνται καὶ κανεὶς δὲν ἔμπορεῖ νὰ σώσῃ τὴν ψυχὴν του. Προσέξατε καὶ θὰ ἐρωτήσετε· «Δὲν ὑπάρχει ψεῦδος εἰς τὴν δεξιάν μου;».

Πῶς λοιπὸν ἔμπορεῖ νὰ μὴ κριθοῦν ἄθεοι ἀπὸ ὅλους, ἐκεῖνοι ποὺ καὶ ἀπὸ τὴν θείαν Γραφὴν κατηγοροῦνται ὡς

άσεβεις; Ἡ πῶς ἡμποροῦν νὰ μὴ εἶναι δυστυχεῖς ἐκεῖνοι, ποὺ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀποδεικνύονται φανερά ὅτι ἀντὶ τῆς ἀληθείας (τοῦ ζῶντος Θεοῦ) λατρεύουν ὡς θεοὺς τὰ ἄψυχα εἰδῶλα; Ποία δὲ ὑπάρχει δι' αὐτοὺς ἐλπίς, ἢ ποία ἡμπορεῖ νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς συγγνώμη, ὅταν στηρίζουν τὴν πεποίθησίν των εἰς τὰ ἄψυχα καὶ ἀκίνητα, τὰ ὅποια ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ εὐλαβοῦνται;

15. Διότι εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἔάν ὁ τεχνίτης κατεσκεύαζεν εἰς αὐτοὺς τοὺς θεοὺς των ἄνευ σχήματος, διὰ νὰ μὴ ἔχουν φανερόν τὸν ἔλεγχον τῆς ἀναισθησίας των. Διότι ἔτσι ἔκλεψαν ἐπιτηδεύως τὴν γνώμην τῶν ἀκεραίων,¹ καθ' ἣν θὰ ἡσθάνοντο τὰ εἰδῶλα ἐάν δὲν εἶχον ἀκίνητα τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων, οἷα οἱ ὀφθαλμοί, καὶ αἱ ρῖνες, καὶ τὰ ὦτα, καὶ αἱ χεῖρες, καὶ τὸ στόμα, τὰ ὅποια ἐγένοντο διὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ λαμβάνουν ἀντίληψιν τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Τώρα δὲ ἐνῷ ἔχουν αἰσθητήρια ὄργανα εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν, καὶ ἐνῷ ἴστανται ὀρθιοὶ δὲν κάμνουν τοῦτο μόνοι των, καὶ ἐνῷ κάθηνται δὲν κάθηνται. Διότι δὲν ἡμποροῦν νὰ προβαίνουν εἰς τοιαύτας ἐνεργείας, ἀλλὰ καθὼς ἠθέλησε καὶ ἔκαμεν αὐτοὺς ὁ τεχνίτης, οὕτω μένον ἀκίνητοι, Θεοῦ μὲν γνώρισμα μὴ ἔχοντες κανένα, ἐντελῶς δὲ ἄψυχοι καὶ μόνον φαίνονται ὅτι ἐτοποθετήθησαν ἐκεῖ ποὺ εἶναι ἀπὸ τὴν τέχνην τῶν ἀνθρώπων. Εἶθε δὲ καὶ οἱ κήρυκες καὶ προφῆται τοιούτων ψευδοθεῶν, οἱ ποιετοὶ λέγω καὶ οἱ συγγραφεῖς, νὰ εἶχον αὐτοὺς ἀνακηρύξει ἀπλῶς θεοὺς, καὶ νὰ μὴ εἶχον περιγράψει καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν, αἱ ὅποια εἶναι ἀποδείξεις τῆς ἀθεότητος καὶ τῆς αἰσχροῦς πολιτείας των. Διότι ἠδύναντο καὶ μὲ μόνον τὸ ὄνομα τῆς θεότητος νὰ διαστρέφουν, μᾶλλον δὲ νὰ πλαγῆσουν τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Τώρα δὲ μὲ τὸ νὰ διηγοῦνται τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς ἀσελγείας τοῦ Διὸς καὶ τὰς παιδεραστίας τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τὰς μεταξύ των ζηλοτυπίας, διὰ τὰς σαρκικὰς ἡδονὰς τῶν θηλειῶν θεῶν, καὶ τοὺς φόβους, καὶ τὰς δειλίας, καὶ τὰς ἄλλας κακίας, τίποτε ἄλλο δὲν κάμνουν παρὰ νὰ κατηγοροῦν τοὺς ἑαυτοὺς των, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ὁμιλοῦν περὶ θεῶν, ἀλλ' οὔτε περὶ ἀνθρώπων ἀξιοπρεπῶν καὶ σεμνῶν, παρὰ μόνον περὶ αἰσchrῶν καὶ πολὺ μακρὰν τοῦ καλοῦ μυθικῶν ὄντων μυθολογοῦν.

1. Πρὶκειται ἴσως περὶ ἱερέων τῶν εἰδώλων, οἱ ὅποιοι ἐφρόνουν παραπλῆξιν πρὸς τὰ τῶν παλαιῶν καθαρῶν, ἢ τῶν συγχρόνων εὐσεβιστῶν.

16. Ἄλλ' ἴσως οἱ ἁσεβεῖς, δικαιολογούμενοι περὶ ὧν αὐτῶν νὰ ἐπικαλεσθῶν τὴν ἰδιότητα τῶν ποιητῶν, ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῶν ποιητῶν εἶναι νὰ ἐπνοοῦν τὰ μὴ ὄντα καὶ νὰ ψεύδωνται, ὁμιλοῦντες περὶ μύθων διὰ νὰ εὐχαριστοῦν τοὺς ἀκρουατὰς των, χάριν τῶν ὁποίων, θὰ εἶπουν, ὅτι καὶ τὰς ἱστορίας περὶ θεῶν ἐδημιούργησαν. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ δικαιολογία των αὐτὴ θὰ ἀποδειχθῇ περισσότερον ἀνωφελὴς ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα οἱ ἴδιοι περὶ τῶν θεῶν πιστεύουν καὶ ἔχουν ὡς σκοπὸν των, ὅταν γράφουν περὶ αὐτῶν. Διότι ἂν τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν λεγόμενα εἶναι πλάσματα τῆς ποιητικῆς των φαντασίας καὶ ψευδῆ, ψευδεῖς πρέπει νὰ εἶναι καὶ αἱ διηγήσεις των περὶ τοῦ Διός, καὶ τοῦ Κρόνου, καὶ τῆς Ἥρας, καὶ τοῦ Ἄρεως ὡς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων θεῶν. Πιθανὸν δέ, ὡς οἱ ἴδιοι λέγουν, πλάστὰ εἶναι καὶ τὰ ὀνόματα των, καὶ οὐδόλως ὑπάρχει οὔτε Ζεὺς, οὔτε Κρόνος, οὔτε Ἄρης. Πλάθουν δὲ αὐτοὺς μὲ τὴν φαντασίαν των οἱ ποιηταί, ὡς νὰ ὑπῆρχον πράγματι, διὰ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς ἀκούοντας. Ἀφοῦ δὲ οἱ ποιηταί ἐπενόησαν θεοὺς ποὺ δὲν ὑπάρχουν, πῶς λατρεύουν αὐτοὺς, ὡς νὰ ὑπάρχουν πράγματι; Ἡ θὰ μᾶς εἶπουν πάλιν ὅτι τὰ μὲν ὀνόματα δὲν εἶναι φανταστικά, αἱ δὲ πράξεις των εἶναι ψευδεῖς; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἰς τίποτε δὲν χρησιμεύει πρὸς ἀπολογίαν των, διότι ἂν λέγουν ψέματα ὡς πρὸς τὰς πράξεις, χωρὶς ἄλλο λέγουν ψέματα καὶ διὰ τὰ ὀνόματα ἐκείνων, τῶν ὁποίων ἐξιστόρησαν τὰς πράξεις. Ἡ ἂν λέγουν τὴν ἀλήθειαν ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα, κατ' ἀνάγκην ἀληθεύουν καὶ διὰ τὰς πράξεις. Ἀλλωστε ἐκεῖνοι, ποὺ ἐπενόησαν τὰ παραμύθια περὶ τῶν θεῶν, γνωρίζουν πράγματι καὶ ποῖα πρέπει νὰ πράττουν οἱ θεοί, καὶ οὐδέποτε θὰ ἀπέδιδον εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνους ἰδιότητας. Ἀκριβῶς ὅπως κανεῖς δὲν θὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸ ὕδωρ τὸ ἔργον τοῦ πυρός, διότι τὸ μὲν πῦρ καίει, τὸ δὲ ὕδωρ ἀντιθέτως ἔχει οὐσίαν ψυχράν. Ἐὰν μὲν λοιπὸν αἱ πράξεις εἶναι πράξεις ἀντάξιαι τῶν θεῶν, θεοὶ θὰ ἦσαν καὶ οἱ πράττοντες αὐτάς. Ἐὰν δὲ εἶναι πράξεις ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα ὄχι καλῶν ἀνθρώπων, ὅπως εἶναι ἡ μοιχεία καὶ τὰ ἔργα ποὺ προαναφέραμεν, ἀνθρωποὶ πρέπει νὰ εἶναι οἱ ταῦτα πράττοντες καὶ ὄχι θεοί. Διότι ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἰδιότητα τῶν πραττόντων πρέπει νὰ εἶναι καὶ αἱ πράξεις ἵνα καὶ ἀπὸ τὴν πράξιν ἀποδειχθῇ ἡ ἠθικότης τοῦ πράττοντος, καὶ ἐκ τῆς ἰδιοτήτος αὐτοῦ ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς πράξεως δυνηθῇ νὰ γίνῃ γνωστὴ. Καθὼς λοιπὸν, ἂν κάποιος ὁμιλῶν περὶ τῶν ἰδιοτήτων

τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ πυρός καὶ ἀπαριθμῶν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν δὲν θὰ εἶπῃ ὅτι τὸ μὲν ὕδωρ καίει, τὸ δὲ πῦρ προκαλεῖ ψύχος· οὔτε ἐάν τις ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ ἡλίου θὰ εἶπῃ ὅτι ἡ μὲν γῆ φωτίζει, ὁ δὲ ἥλιος σπείρεται καὶ παράγει χόρτον καὶ καρπούς, ἀλλὰ καὶ ἂν ταῦτα ἔλεγε θὰ ὑπερέβαινε πάντα βαθμὸν παραφροσύνης, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν ἐθνικῶν καὶ μάλιστα ὁ ἀνώτερος ὅλων ποιητῆς Ὁμηρος, ἐάν θεθαίως ἐγνώριζον ὅτι ὁ Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ ἦσαν πράγματι θεοί, ἀπέδωσαν εἰς αὐτοὺς τοιαύτας πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν ὅτι οὗτοι δὲν εἶναι θεοί, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι εἶναι ἄνθρωποι καὶ μάλιστα χωρὶς σύνεσιν. Ἡ ἐάν οὗτοι, ὥς ποιηταί, εἶπαν ψέματα, καὶ σὺ ὥς ψεύστας κατηγορεῖς αὐτούς, διατί νὰ μὴ εἶπον ψέματα ὁμιλοῦντες καὶ περὶ τῆς ἀνδρείας τῶν ἡρώων καὶ τὴν μὲν ἀνδρείαν ὥς δειλίαν, τὴν δειλίαν ὥς ἀνδρείαν ψευδῶς παρουσίασαν; Διότι, καθὼς εἶπον ψέματα ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, οὕτω πρέπει νὰ εἶχον διαστρέψει τὰ γεγονότα καὶ εἰς μὲν τὸν Ἀχιλλέα νὰ ἀποδώσουν ψευδῶς ἀνανδρείαν, τὸν δὲ Θερσίτην ψευδῶς νὰ θαυμάσουν διὰ τὴν δῆθεν δύναμίν του· καὶ τὸν μὲν Ὀδυσσεὰ νὰ κατηγορήσουν δι' ἔλλειψιν συνέσεως, τὸν δὲ Νέστορα νὰ χαρακτηρίσουν παράφρονα· καὶ τὸν μὲν Διομήδην καὶ τὸν Ἑκτορα νὰ κατηγορήσουν διὰ γυναικειάς πράξεις, τὴν δὲ Ἑκάβην νὰ παρουσιάσουν ὥς ἀνδρείαν. Διότι δι' ὅλα, ὥς οἱ ἴδιοι λέγουν, ἔπρεπε οἱ ποιηταὶ νὰ πλάττουν μὲ τὴν φαντασίαν των μύθους καὶ ψεύδη. Τώρα δὲ τὴν μὲν ἀλήθειαν ἐφύλαξαν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐναντίον δὲ τῶν λεγομένων θεῶν δὲν ἐφοβήθησαν νὰ εἶπουν ψεύδη. Διότι καὶ τοῦτο, ἂν κανεῖς ἐξ αὐτῶν εἶπῃ, ὅτι δηλαδή, ὅταν μὲν ὁμιλοῦν περὶ ἀσελγῶν πράξεων τῶν θεῶν ψεύδονται, ὅταν δὲ ἐπαινοῦν καὶ λέγουν ὅτι ὁ Ζεὺς εἶναι πατὴρ θεῶν καὶ ἀνώτερος πάντων καὶ Ὀλύμπιος καὶ ὅτι βασιλεύει εἰς τὸν οὐρανὸν δὲν μυθολογοῦν ἀλλὰ λέγουν τὴν ἀλήθειαν. Τοῦτον δὲ τὸν λόγον ὄχι μόνον ἐγὼ ἀλλὰ καὶ ὁποιοσδήποτε ἄλλος ἡμπορεῖ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἶναι ἐναντίον των. Διότι πάλιν ἡ ἀλήθεια τῶν προηγουμένων ἀποδείξεων θὰ στραφῇ ἐναντίον των. Διότι αἱ μὲν πράξεις αὐτῶν ἀποδεικνύουν ὅτι εἶναι ἄνθρωποι, τὰ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἐγκώμια εἶναι ἀνώτερα ἐκείνων ποὺ ἀρμόζουν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἕκαστον δὲ ἀπὸ τὰ δύο ταῦτα εἶναι ἀταίριαστον πρὸς τὸν ἑαυτὸν του· διότι οὔτε εἰς τοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀρμόζει νὰ πράττουν τοιαύτας πράξεις οὔτε τοὺς τὰ τοιαῦτα πράττοντας ἡμπορεῖ κανεῖς νὰ ὀνομάσῃ θεούς.

17. Τί λοιπόν πρέπει ἀκόμη νὰ ἐννοήσωμεν, ἢ ὅτι τὰ μὲν ἐγκώμια εἶναι ψευδῆ καὶ μεροληπτικά, αἱ δὲ πράξεις εἶναι ἀληθεῖς εἰς θάρος των; Καὶ θὰ μάθῃ κανεὶς ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθὲς ἀπὸ τὴν συνήθειαν. Διότι δὲν ἐγκωμιάζει κανεὶς κάποιον καὶ συγχρόνως κατηγορεῖ αὐτὸν διὰ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκείνους τῶν ὁποίων αἱ πράξεις εἶναι αἰσχυραί, τούτους, ἕνεκα τῆς μομφῆς ἐκ τῶν τοιούτων πράξεων, ἐξυψώνουν μὲ τὰ ἐγκώμια, ἵνα διὰ τῆς ὑπερβολῆς τῶν ἐγκωμίων ἐπιτύχουν νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς ἀκούοντας καὶ συγκαλύψουν τὰς παρανομίας αὐτῶν. Καθὼς λοιπόν, ἐάν κανεὶς, ἔχων πρόθεσιν νὰ ἐγκωμιάσῃ κάποιον, καὶ δὲν εὐρίσκη δικαιολογίαν τῶν ἐγκωμίων εἰς τὸν τρόπον τοῦ θίου καὶ εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς ψυχῆς του λόγῳ τῆς ἐντροπῆς ποὺ ὑπάρχει εἰς αὐτά, προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ ἄλλον τρόπον διὰ νὰ ἐπαινέσῃ αὐτὸν μὲ τὸ νὰ ἀποδίδῃ μεροληπτικῶς εἰς αὐτὸν ἀνώτερα προσόντα, οὕτω καὶ οἱ παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἐξαίρετοι ποιεῖται, ἐντρεπόμενοι διὰ τὰς αἰσχυρὰς πράξεις τῶν λεγομένων θεῶν των, ἀπένειμαν εἰς αὐτοὺς τὸ ἀνώτερον δι' ἀνθρώπους ὄνομα τοῦ θεοῦ, μὴ γνωρίζοντες ὅτι δὲν καπορθώνουν μὲ τὰς ὑπερανθρώπους ιδιότητας ποὺ ἐφεῦρον δι' αὐτοὺς νὰ συγκαλύψουν τὰ ἀνθρώπινα πάθη των, ἀλλὰ μᾶλλον μὲ τὰ ἀνθρώπινα ἐλαττώματά των ἀποδεικνύουν ὅτι δὲν ἀρμόζουν εἰς αὐτοὺς θεῖαι ιδιότητες. Καὶ ἐγὼ τοῦλάχιστον νομίζω ὅτι καὶ χωρὶς νὰ θέλουν ἐφανέρωσαν τὰ πάθη των καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν. Διότι ἐπειδὴ, ὡς εἶπεν ἡ Γραφή, «τὸ ἀκοινώνητον τοῦ Θεοῦ ὄνομα»¹ καὶ τὴν τιμὴν προσεπάθησαν νὰ ἀποδώσουν εἰς ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι θεοί, ἀλλὰ κοινοὶ ἄνθρωποι, καὶ ἐπειδὴ ἦτο μέγαλο καὶ ἀσεβὲς τὸ ἀποτολμηθὲν ὑπ' αὐτῶν, διὰ τοῦτο καὶ μὴ θέλοντες ἠναγκάσθησαν ὑπὸ τῆς ἀληθείας νὰ φανερῶσουν τὰ πάθη αὐτῶν ἵνα τὰ τούτων πάθη χρησιμεύουν εἰς ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους ὡς ἀποδείξεις διὰ νὰ μάθουν ὅτι οὗτοι δὲν εἶναι θεοί, ὡς οἱ ποιεῖται διηγοῦνται περὶ αὐτῶν εἰς τὰς συγγραφάς των.

18. Ποία λοιπόν ἀντίκρουσις τῆς ἀνωτέρω κατηγορίας καὶ ποία ἀπόδειξις ὅτι εἶναι οὗτοι θεοὶ ἡμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τοὺς εἰς αὐτοὺς πιστεύοντας; Διότι ἐκ μὲν τῶν πρὸ ὀλίγου λεχθέντων ὁ λόγος ἀπέδειξεν ὅτι οὗτοι εἶναι ἄνθρωποι καὶ μάλιστα ἄνθρωποι χωρὶς σεμνότητά· θὰ καταφύγουν δὲ τώρα εἰς τὸ ἄλλο δῆθεν ἐπιχείρημα, καὶ θὰ μεγαλοποιήσουν τὰς ὑπ' αὐτῶν γενομένας χρησίμους διὰ

1. Σοφ. Σολ. 14, 21.

τὸν βίον ἐφευρέσεις, λέγοντες ὅτι δι' αὐτὰς νομίζουν ὅτι εἶναι θεοὶ ἐπειδὴ ὅσα ἐκεῖνοι ἐφεύρον ἀπεδείχθησαν χρήσιμα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ ὁ μὲν Ζεὺς, λέγουσιν, ὅτι ἐφεύρε τὴν πλαστικὴν τέχνην, ὁ δὲ Ποσειδῶν τὴν τέχνην νὰ κυβερνᾷ τὰ πλοῖα· καὶ ὁ μὲν Ἥφαιστος τὴν κατεργασίαν τοῦ χαλκοῦ, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ τὴν ὑφαντικὴν· καὶ ὁ μὲν Ἀπόλλων τὴν μουσικὴν, ἡ δὲ Ἄρτεμις τὴν κυνηγετικὴν, καὶ ἡ Ἥρα τὴν καλλωπιστικὴν, ἡ Δήμητρα τὴν γεωργίαν καὶ οἱ ἄλλοι ἄλλας τέχνας, καθὼς οἱ διηγούμενοι περὶ αὐτῶν ἐξήγησαν. Ἀλλὰ τὰς τέχνας ταύτας καὶ τοιαύτας ἐπιστήμας δὲν ἔπρεπε οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀποδώσουν εἰς αὐτοὺς μόνον, ἀλλ' εἰς τὴν κοινὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποίαν παρατηροῦντες μὲ προσοχὴν οἱ ἄνθρωποι ἐφευρίσκουσιν τὰς τέχνας. Διότι ἡ τέχνη λέγουσιν καὶ οἱ πολλοὶ ὅτι εἶναι μίμησις τῆς φύσεως. Ἐὰν λοιπὸν ὅσοι ἐσπούδασαν τέχνας ἔγιναν ἐπιστήμονες, δὲν εἶναι πρέπον διὰ τοῦτο νὰ νομίζη τις αὐτοὺς καὶ θεοὺς. Διότι αἱ τέχναι δὲν προῆλθον ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' οὗτοι σπουδάζοντες αὐτὰς ἔμαθον νὰ μιμούνται τὴν φύσιν. Διότι ἐνῶ ἦσαν ἄνθρωποι κατὰ φύσιν ἦσαν δεκτικοὶ μαθήσεως, συμφώνως πρὸς τοὺς περὶ αὐτῶν φυσικοὺς νόμους, καὶ οὐδὲν ἄξιον θαυμασμοῦ ὑπάρχει ἂν αὐτοὶ μὲ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ἐξετάσαντες τὴν φύσιν τοῦ ἑαυτοῦ των καὶ λαθόντες γνῶσιν αὐτῆς διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἐπενόησαν τὰς τέχνας. Ἡ ἐὰν διότι ἐφεύρον τὰς τέχνας ἐνόμισαν πρέπον νὰ ἀνακηρύξουν αὐτοὺς θεοὺς, καιρὸς εἶναι καὶ τοὺς ἐφευρέτας τῶν ἄλλων τεχνῶν νὰ ἀνακηρύξωμεν θεοὺς διὰ τὸν ἴδιον λόγον διὰ τὸν ὁποῖον ἡξιώθησαν καὶ ἐκεῖνοι νὰ ὀνομασθῶν θεοί. Διότι οἱ μὲν Φοῖνικες ἐφεύρον τὰ γράμματα, τὴν δὲ ἡρωϊκὴν ποίησιν ὁ Ὀμηρος· καὶ τὴν μὲν διαλεκτικὴν τέχνην ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, τὴν δὲ ρητορικὴν τέχνην ὁ Κόραξ ὁ Συρακοῦσιος· καὶ ὁ μὲν Ἀρισταῖος ἀνεκάλυψε τὸ μέλι τῶν μελισσῶν, τὴν δὲ σποράν τοῦ σίτου ὁ Τριπτόλεμος· καὶ ὁ μὲν Λυκοῦργος, ὁ Σπαρτιάτης καὶ ὁ Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἔγραψαν νόμους, τὴν δὲ γραμματικὴν σύνταξιν καὶ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰ μέτρα καὶ σταθμὰ ἐφεύρεν ὁ Παλαμίδης· καὶ ἄλλοι ἄλλα καὶ διάφορα πολὺ χρήσιμα εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων πράγματα ἐφεύρον κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν. Ἐὰν λοιπὸν αἱ ἐπιστήμαι κάμνουν τοὺς θεοὺς καὶ λόγῳ τούτων ὑπάρχουν θεοὶ γλυπτοὶ ἀπὸ μάρμαρον καὶ ξύλον, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι θεοὶ καὶ οἱ μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς ἐμφανισθέντες ἐφευρέται τῶν ἄλλων τεχνῶν· ἢ ἐὰν δὲν θεωροῦν καὶ τούτους ἀξίους νὰ τιμῶνται ὡς θεοί, ἀλλὰ γνω-

ρίζουν καλῶς ὅτι εἶναι ἄνθρωποι, εἶναι ἐπόμενον ὅτι καὶ ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἥρα καὶ οἱ ἄλλοι λεγόμενοι θεοὶ νὰ μὴ ὀνομάζωνται θεοί, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ νὰ θεωροῦνται ἄνθρωποι, καὶ κατὰ μείζονα ἔτι λόγον διότι δὲν ἦσαν σεμνοὶ ἄνθρωποι, καθὼς ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς γλυπτικῆς τῶν ἀγαλμάτων ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἦσαν παρὰ μόνον ἄνθρωποι.

19. Διότι ποίαν ἄλλην μορφήν ἀποδίδουν εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματά των παρὰ τὴν μορφήν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀκόμη δὲ καὶ μορφήν τῶν κατωτέρων ἀλόγων ζώων τῆς φύσεως, οἷον τῶν διαφόρων πτηνῶν, τῶν τετραπόδων ἡμέρων καὶ ἀγρίων ζώων, καὶ τῶν ἑρπετῶν, ὧν ζοῦν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ εἰς τὴν θάλασσαν καθὼς ἡ φύσις παράγει αὐτά; Οἱ ἄνθρωποι δηλαδή, ἀφοῦ ἐξέπεσαν εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῶν παραιλόγων παθῶν καὶ τῶν ἡδονῶν, δὲν ἔδλεπον πλέον τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον ἡδονὰς τῆς σαρκὸς καὶ ἐπιθυμίας, ἀφοῦ εἰς τὰ παράλογα ταῦτα εἶχον ἐστραμμένην τὴν διάνοιάν των, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἄλογα καὶ κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν παθῶν των ἐφαντάσθησαν καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν καὶ τόσους θεοὺς ἐτεχνούργησαν οἱ τεχνῖται των. Διὰ τοῦτο καὶ εἰκόνες τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν καὶ πετεινῶν ὑπάρχουν εἰς αὐτοὺς, καθὼς καὶ ὁ διερμηνεὺς τῆς θείας καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας λέγει· «Ἐπλανήθησαν εἰς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος καρδιά των. Καὶ ἐνῷ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι σοφοὶ ἀπεδείχθησαν ἀνόητοι, μωρὰ καὶ ἀνόητα περὶ Θεοῦ ἐπινοήσαντες. Καὶ ἐν τῇ μωρίᾳ των ἡλλαξαν τὴν ὀρθὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν καὶ ἀντικατέστησαν αὐτὴν μὲ ὁμοίωμα εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. Διὰ τοῦτο ἐγκατέλειπεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς καὶ τοὺς ἄφησε νὰ γίνουν δοῦλοι εἰς τὰ ἁμαρτωλὰ καὶ ἀκατονόμαστα πάθη των».¹ Διότι ἀφοῦ πρῶτον ὑπεδούλωσαν τὴν ψυχὴν των εἰς τὸν παραλογισμόν των ἡδονῶν, ὡς προεῖπα, ἐξέπεσαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν τοιαύτην θεοπλαστίαν ψευδῶν θεῶν. Καὶ ἀφοῦ ἐξέπεσαν τόσον χαμηλὰ μὲ τὸ νὰ ἀποστραφοῦν τὸν Θεόν καὶ νὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν λατρείαν ψευδῶν θεῶν, κυλίουται ἐφεξῆς εἰς τὰ πάθη των καὶ πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα ἐξομοιώνουν καὶ τὸν τοῦ λόγου Πατέρα Θεόν. Ὅταν ἀνασκευάζῃ τις τὰς περὶ τούτων γνώμας τῶν ἐθνικῶν λεγομένων φιλοσόφων καὶ ἐπιστημόνων, ἐκεῖνοι μὲν δὲν ἀρνοῦνται ὅτι αἱ μορφαὶ τῶν φανομένων θεῶν εἰς αὐτοὺς εἶναι μορφαὶ καὶ τύποι ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων ζώων, δικαιολογούμενοι ὁμῶς λέγουν ὅτι

1. Ρωμ. 1, 21 - 24.

διὰ τοῦτο ἔχουν αὐτοὺς, ἵνα μέσῳ αὐτῶν διακρίνεται καὶ φαίνεται τὸ Θεῖον. Διότι δὲν εἶναι ἄλλως δυνατόν νὰ γνωρίσῃ τις τὸν ἀόρατον Θεὸν παρὰ μόνον μέσῳ τῶν τοιούτων ἀγαλμάτων καὶ τῶν πρὸς αὐτὰ τελετῶν. Οἱ δὲ σφώτεροι ἐξ αὐτῶν, νομίζοντες ὅτι εἰσχωροῦν βαθυτέρα εἰς τὴν ἔννοιαν αὐτὴν, λέγουσιν ὅτι διὰ τοῦτον τὸν λόγον κατεσκευάσθησαν καὶ ἐδόθη εἰς αὐτὰ τοιαύτη μορφή διὰ νὰ εἶναι κατάλληλα νὰ δέχωνται ἱκεσίας καὶ βοηθοῦν εἰς τὴν ἐμφάνισιν θεῶν ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, ἵνα οὗτοι μέσῳ αὐτῶν φανερούμενοι διδάσκουν εἰς αὐτοὺς τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν. Καὶ λέγουσιν προσέτι ὅτι οὗτοι εἶναι διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὅπως τὰ γράμματα τὰ ὁποῖα ἀναγινώσκοντες οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ γνωρίσουν καὶ κατανοήσουν τὸν Θεὸν διὰ τῆς μέσῳ αὐτῶν γινομένης ἐμφανίσεως τῶν ἀγγέλων. Τοιαῦτα μὲν οὕτως αὐτοὶ μυθολογοῦν· διότι δὲν θεολογοῦν· μὴ γένοιτο! Ἐὰν δὲ ἐξετάσῃ κανεὶς μὲ προσοχὴν τοὺς ἰσχυρισμούς των, θὰ εὕρῃ τὴν γνώμην αὐτῶν ὅχι ὀλιγώτερον ψευδῇ ἀπὸ τὴν γνώμην τῶν προηγουμένων.

20. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν κάποιος χάριν τῆς ἀληθείας νὰ παρέμβῃ καὶ νὰ ἐρωτήσῃ αὐτοὺς. Πῶς ἔμπορεῖ νὰ διακρίνεται καὶ ἀναγνωρίζεται ὁ Θεὸς ἀπὸ τὰ εἰδωλα; Καὶ ποῖον ἐκ τῶν δύο νὰ ἔχῃ ὡς κριτήριον, τὴν ἐνυπάρχουσαν εἰς αὐτὰ ὕλην ἢ τὴν δοθεῖσαν εἰς αὐτὰ μορφήν; Διότι ἔὰν ἡ ὕλη ἦτο ἀσφαλὲς κριτήριον ποία ἡ ἀναγκαιότης τῆς μορφῆς ἀφοῦ καὶ πρὶν ἢ μορφοποιηθοῦν ταῦτα ὁ Θεὸς ἐγένετο φανερός διὰ μόνης τῆς ἀπλῆς ὕλης; Ματαίως δὲ οὗτοι καὶ τοὺς ναοὺς περιβάλλουν μὲ τεῖχος ἐγκλείοντες ἐντὸς αὐτῶν ἓνα λίθινον ἢ ξύλινον ἢ ἐπίχρυσον ἀγαλμα, καθ' ἣν στιγμὴν ἡ γῆ εἶναι γεμάτη ἀπὸ τὰ εἶδη αὐτὰ τῆς ὕλης. Ἐὰν δὲ ἡ δοθεῖσα εἰς αὐτὰ μορφή γίνεται αἰτία νὰ ἐπιφαίνεται εἰς αὐτοὺς ὁ Θεός, ποῖαν πρὸς τοῦτο ἀναγκαιότητα ἔχει ὁ χρυσὸς καὶ τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ὕλης, καὶ ὅχι μᾶλλον δι' αὐτῶν τῶν ζώων τῆς φύσεως, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκουν αἱ διδόμεναι εἰς τοὺς θεοὺς μορφαὶ ἀπὸ τοὺς γλύπτας, φανερώνεται ὁ Θεός; Διότι θὰ ἦτο καλύτερον ἂν σύμφωνα μὲ τὸν λόγον τοῦτον ἐσχημάτιζαν ἰδέαν περὶ Θεοῦ ἔὰν ἐφανερῶτο ὁ Θεὸς διὰ μέσου τῶν ἐμφύχων λογικῶν καὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ φανερωθῇ διὰ μέσου τῶν ἀψύχων καὶ ἀκινήτων ὑλικῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα μάλιστα τιμώντες ὡς θεοὺς διαπράττουν ἀσέβειαν εἰς βάρος ἑαυτῶν. Διότι ἐνῷ σιχαίνονται τὰ ζῶα τῆς φύσεως, οἷον τὰ τετράποδα, καὶ τὰ πτηνά, καὶ τὰ ἑρπετά, ἐπειδὴ τὰ ἀποστρέφονται εἴτε λόγῳ τῆς ἀγριότητος εἴτε

λόγῳ τῆς ρυπαρότητός των, τοὺς τύπους ὁμῶς καὶ τὰς μορφάς των, ἀναπαριστῶντες μὲ τὴν τέχνην τῆς γλυπτικῆς ἐπάνω εἰς λίθους, ξύλα καὶ χρυσόν, θεοποιοῦν. Θὰ ἔπρεπε δὲ μᾶλλον τὰ ζῶα νὰ σέβωνται οὗτοι ὡς θεοὺς καὶ ὄχι νὰ προσκυνοῦν τοὺς τύπους αὐτῶν. Ἡ μήπως τυχὸν κανὲν ἐξ αὐτῶν, οὔτε ἡ μορφή οὔτε ἡ ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποίαν ταῦτα εἶναι κατεσκευασμένα δὲν γίνεται αἰτία τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ μόνον ἡ μετ' ἐπιστήμης τέχνη καλεῖ τὸ Θεῖον νὰ φανερωθῇ, ἐπειδὴ τυγχάνει ἡ τέχνη νὰ εἶναι μίμησις τῆς φύσεως; Ἄλλ' ἂν ἔνεκα τῆς ἐπιστήμης κατέρχεται τὸ Θεῖον εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματα καὶ περιβάλλει αὐτὰ μὲ θείας ιδιότητος, ποῖα πάλιν ἡ ἀναγκαιότης τῆς ὕλης, ἀφοῦ ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη εἰς τοὺς ἀνθρώπους; Ἐὰν δὲ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἔνεκα τῆς τέχνης φανεροῦται ὁ Θεὸς καὶ διὰ τοῦτο προσκυνοῦνται ὡς θεοὶ τὰ γλυπτὰ, ἔπρεπε οἱ ἄνθρωποι τῆς τέχνης νὰ τυγχάνουν σεβασμοῦ καὶ νὰ προσκυνοῦνται ὡς θεοί, ἐπειδὴ εἶναι καὶ λογικοὶ καὶ τὴν ἐπιστήμην κατέχουν μεταξύ των.

21. Περὶ δὲ τῆς δευτέρας καὶ δῆθεν λογικώτερας ἀπολογίας αὐτῶν, θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς καὶ ταῦτα νὰ ἐρωτήσῃ: Ἐὰν ὄχι χάριν τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἔχουν ταῦτα ποιηθῇ, ὡς ἄνθρωποι, ἀλλὰ πρὸς χάριν τῆς ἐκεῖ παρουσίας τῶν ἀγγέλων, διατὶ εἰς τὰ ἀγάλματα, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπικαλεῖσθε τὰς θείας δυνάμεις, ἀποδίδετε περισσότεραν ἀξίαν, μεγαλυτέραν ἐκείνης ποῦ ἀποδίδετε εἰς τὰς θείας δυνάμεις ποῦ ἐπικαλεῖσθε; Διότι ἐὰν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταλάβετε τὸν Θεὸν δίδετε εἰς τὴν ἀψυχὸν ὕλην μορφήν μὲ τὴν τέχνην τῆς γλυπτικῆς, ὡς λέγετε, τότε ἀπονέμετε τιμὴν καὶ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ γλυπτὰ ἀγάλματα καὶ περιπίπτετε εἰς ἀσέβειαν. Διότι παραδεχόμενοι ὅτι ἐξαίρετε τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τὴν μηδαιμνότητα τῶν ἀγαλμάτων, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δὲν τολμᾶτε νὰ ἐπικαλεῖσθε τὸν Θεὸν μέσῳ αὐτῶν, τὰς δὲ κατωτέρας δυνάμεις ἐπικαλεῖσθε, τὰς ὁποίας οἱ ἴδιοι παραβλέψαντες, τοῦ Θεοῦ, τὴν παρουσίαν τοῦ ὁποίου ἐφοβήθητε, τούτου τὸ ὄνομα εἰς τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα ἐπέδωσατε καὶ ἀντὶ λίθων καὶ ἔργων ἀνθρωπίνης τέχνης θεοὺς ὀνομάζετε καὶ προσκυνεῖτε. Διότι καὶ ἐὰν ἀκόμη χρησιμεύουν ταῦτα διὰ σᾶς, ὡς τὰ γράμματα, ὅπως ψεύδεσθε, διὰ νὰ ἀναχθῇτε εἰς τὴν γνῶσιν καὶ θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, πάλιν δὲν εἶναι δίκαιον νὰ προτιμᾶτε τὰ σημαίνοντα ἀντὶ τοῦ δι' αὐτῶν σημαίνοντος Θεοῦ. Διότι οὔτε ἐὰν γράφῃ κανεὶς τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως εἶναι χωρὶς κίνδυνον δι' αὐτόν, ἐὰν προτιμήσῃ

τὸ γράμμα καὶ περιφρονήσῃ τὸν βασιλέα, ἀλλ' ὁ τοιοῦτος μὲν θὰ τιμωρηθῇ μὲ θάνατον, τὸ δὲ γράμμα εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς ἐπιστήμης τοῦ γράφαντος. Οὕτω καὶ σεῖς, ἐάν θεθαίως εἴχετε ὑγιᾶ νοῦν, δὲν θὰ ἀπεδίδετε εἰς τὴν ὕλην τὸ τόσον μέγα γνῶρισμα τῆς θεότητος· ἀλλ' ἀκόμη δὲν θὰ ἐπρωτιμούσατε τὸ ἄγαλμα ἀντὶ τοῦ σκαλίσαντος αὐτὸ ἀνθρώπου. Διότι καὶ ἐάν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, τὰ ἀγάλματα, ὅπως τὰ γράμματα, σημαίνουν τὴν φανέρωσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ὡς σημαίνοντα τὸν Θεὸν ἀξίζουσιν νὰ θεοποιηθῶν, ἀλλὰ πῶς ὄχι καὶ ὁ γλύπτης καὶ ὁ κατασκευαστὴς των, λέγω δηλαδὴ πάλιν ὁ τεχνίτης, δὲν θὰ ἔπρεπε κατὰ μείζονα λόγον νὰ θεοποιηθῇ, ὡς ἔχων περισσοτέραν δύναμιν μᾶλλον παρὰ ἐκεῖνα, καὶ τοσούτῳ πλησιέστερον πρὸς τὸ θεῖον ὑπάρχων, ὅσω καὶ ἐκεῖνα τὰ ἴδια ἐσκαλίσθησαν καὶ ἐπῆραν μορφήν σύμφωνα μὲ τὴν θέλησίν του; Ἐάν λοιπὸν τὰ γράμματα εἶναι ἄξια θαυμασμοῦ πολὺ περισσότερον ἄξιος θαυμασμοῦ εἶναι ὁ γράφας διὰ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην του. Ἄρα λοιπὸν, ἐάν διὰ τοῦτο ἀξίζει νὰ ὀνομάζωνται οὗτοι θεοί, πάλιν ἤθελέ τις ἐρωτήσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς παραφροσύνης τῶν εἰδώλων, ἀξίων νὰ μάθῃ διὰ ποίαν αἰτίαν ἐδόθη εἰς αὐτὰ ἡ μορφή παῦ ἔχουν.

22. Ἐάν μὲν λοιπὸν, τὸ θεῖον εἶχε μορφήν ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦτο παρέστησαν αὐτὸ ἀνθρωπόμορφο, διατί ἀπέδωσαν εἰς αὐτὸ καὶ τύπους ἀλόγων ζώων; Ἐάν δὲ τὸ θεῖον ὁμοιάζῃ πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα, διατί προσέθεσαν εἰς τὰς γλυπτὰς παραστάσεις του καὶ μορφήν λογικῶν ἀνθρώπων; Ἐάν δὲ καὶ τὰ δύο ἀληθεύουν, καὶ μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τῶν δύο κατανοοῦν τὸν Θεόν, ἐπειδὴ ἔχει καὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ τῶν λογικῶν ἀνθρώπων τὴν μορφήν, διατί διακροῦν τὰ συνδεδεμένα μεταξύ των καὶ χωρίζουν τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν εἰς ἀνθρωπόμορφα καὶ εἰς ζωόμορφα, καὶ δὲν κατασκευάζουν πάντοτε αὐτὰ μὲ σύνθετον μορφήν ἀνθρώπων καὶ ζώων, καθὼς εἶναι τὰ ὑπὸ τῶν μύθων ἐξιστορούμενα φανταστικά ὄντα, ἡ Σκύλλα, καὶ ἡ Χάρυβδις, καὶ ὁ Ἴπποκένταυρος καὶ ὁ θεὸς τῶν Αἰγυπτίων κυνοκέφαλος Ἄνουβις; Διότι ἔπρεπε ἢ νὰ παριστοῦν αὐτοὺς διμόρφους ἢ μόνον μὲ μίαν μορφήν καὶ νὰ μὴ ἐπινοοῦν καὶ τὴν ἄλλην εἰς θάρος των. Καὶ πάλιν ἐάν αἱ μορφαὶ αὐτῶν εἶναι ἀνδρिकाί, διατί εἰς τὰς ἀνδρिकास μορφὰς προσθέτουν καὶ γυναικειοὺς τύπους; Ἐάν δὲ εἶναι μόνον γυναικειαὶ αἱ μορφαὶ των, διατί προσθέτουν εἰς αὐτὰς καὶ ἀνδρικοὺς τύπους, τοὺς ὁποίους ψευδῶς ἐπενόησαν; Ἐάν δὲ πάλιν καὶ κατὰ τὰς δύο μορφὰς ὑπάρχει τὸ θεῖον, ἔπρεπε νὰ μὴ δι-

αιρουῖν τὰ ἀδιαίρετα, ἀλλὰ νὰ συνθέτουν καὶ τὰς δύο μορ-
φὰς εἰς μίαν καὶ νὰ κατασκευάζουν τὰ ἀγάλματά των ὁ-
μοια πρὸς τοὺς λεγομένους ἑρμαφροδίτους, ἵνα μὴ μόνον
εἶναι ὅσα λέγουν περὶ τῶν θεῶν των ἀσεβῆ καὶ συκοφαν-
τικά, ἀλλὰ ἡ δεισιδαιμονία των νὰ δίδῃ ἀφορμὴν διὰ γέ-
λωτας εἰς τοὺς βλέποντας αὐτά. Καί, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἔαν ἐκ-
λαμβάνουν τὸ Θεῖον ὡς σωματοειδές, ὥστε νὰ φαντάζων-
ται ὅτι τοῦτο ἔχει καὶ κοιλίαν καὶ χεῖρας καὶ πόδας, καὶ
πάλιν τράχηλον καὶ στήθη καὶ τὰ ἄλλα, καὶ ἔαν τὰ διὰ τὴν
ἀναπαραγωγὴν τῶν ἀνθρώπων μέλη ἐπινοοῦν διὰ τὸ θεῖον
καὶ φαντάζονται, βλέπε εἰς πόσῃν ἀσέβειαν καὶ ἀθεΐαν κα-
τήντησεν ὁ νοῦς των, ὥστε νὰ ἐπινοῇ τοιαῦτα πράγματα
περὶ τοῦ Θεοῦ. Διότι τὰ τοιαῦτα ἐπινοήματα ἀκολουθοῦν
καὶ τὰ ἐπινοήματα περὶ τῶν παθῶν τοῦ σώματος, τὰ ὅποια
χωρὶς ἄλλο πάσχει τὸ θεῖον, ὥστε καὶ νὰ τέμνεται καὶ νὰ
διαιρῆται καὶ πάλιν νὰ καταστρέφεται ἐξ ὁλοκλήρου. Ταῦ-
τα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη δὲν εἶναι φυσικὰ χαρακτηριστι-
κὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἐπὶ τῆς γῆς σωμάτων. Δι-
ότι ὁ μὲν Θεὸς εἶναι ἀσώματος καὶ ἀφθαρτος καὶ ἀθάνα-
τος, μὴ ἔχων ἀνάγκην οὐδενός. Ἐνῷ ταῦτα καὶ φθαρτὰ εἶ-
ναι καὶ μορφαὶ σωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἔχουν
προορισμὸν νὰ χρησιμοποιοῦνται, καθὼς καὶ προηγουμέ-
νως εἴπομεν. Διότι πολλάκις βλέπομεν ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ χρό-
νου παλαιωθέντες ἀνακαινίζονται ὑπ' αὐτῶν καὶ ἐκείνους
ποῦ ὁ χρόνος, ἢ ἡ βροχὴ ἢ ἄλλοτι τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ζῶων
ἐξηφάνισε, τούτους πάλιν αὐτοὶ ἀνακατασκευάζουν. Πρὸς
τούτοις θὰ ἡδύνατό τις νὰ τοὺς κατηγορήσῃ διὰ παρα-
φροσύνην, ἐπεὶδὴ ἐκείνους ποῦ οἱ ἴδιοι κατεσκεύασαν, τού-
τους ἀναγορεύουν θεοὺς· καὶ ἐκείνους ποῦ οἱ ἴδιοι μὲ τὰς
τέχνας των διακοσμοῦν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ προφυλάξουν
αὐτοὺς ἀπὸ τὴν φθοράν, οἱ ἴδιοι ζητοῦν παρ' αὐτῶν σω-
τηρίαν· καὶ ἀπὸ ἐκείνους, διὰ τοὺς ὁποίους καὶ οἱ ἴδιοι γνω-
ρίζουν ὅτι ἔχουν ἀνάγκην τῆς φροντίδος των, αὐτοὶ ζη-
τοῦν βοήθειαν εἰς τὰς ἀνάγκας των· καὶ ἐκείνους ποῦ οἱ
ἴδιοι ἀσφαλιζοῦν ἐντὸς μικρῶν οἰκίσκων, αὐτοὺς δὲν ἐντρέ-
πονται νὰ ὀνομάζουν κυρίους τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάσης τῆς
γῆς.

23. Καὶ ὅχι μόνον ἐκ τούτων θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ
θεβαιωθῇ περὶ τῆς ἀθεΐας των, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ
ἐνυπάρχουν εἰς τὰ ἴδια τὰ εἰδωλα, τὰ ὅποια δὲν συμφω-
νοῦν πρὸς τὴν λογικὴν. Ἐὰν δηλαδὴ τὰ εἰδωλα εἶναι θεοί, ὡς
οὗτοι λέγουν περὶ αὐτῶν καὶ φιλοσοφοῦν, ποῖον ἐξ αὐτῶν
θὰ προτιμήσῃ τις, καὶ ποίους ἐξ αὐτῶν θὰ κρίνῃ σπου-

δαισιότους, διὰ τὰ εἶναι βέβαιος ὅτι προσκυνεῖ τὸν Θεόν, ἢ, ὡς λέγουσιν, μὴ ἀμφιβάλλῃ ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τῶν εἰδωλῶν γνωρίζει τὸν Θεόν; Διότι ὅχι οἱ ἴδιοι ὀνομάζονται ἀπὸ ὅλους θεοί, ἀλλ' ὅσον περισσότερα ἔθνη ὑπάρχουν τόσοι εἶναι καὶ οἱ θεοὶ τοὺς ὁποίους ἐπενόησαν. Συμβαίνει δὲ πολλὰς φορὰς καὶ ἡ αὐτὴ χώρα καὶ ἡ αὐτὴ πόλις νὰ διαφωνοῦν πρὸς ἑαυτὰς περὶ τῆς εἰς τὰ εἰδωλα πίστεως. Οἱ Φοίνικες δηλαδὴ ἀγνοοῦν τοὺς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων λεγομένους θεοὺς, ἀλλ' οὔτε καὶ οἱ Αἰγύπτιοι προσκυνοῦν τὰ αὐτὰ εἰδωλα μὲ τοὺς Φοίνικας. Καὶ οἱ Σκύθαι μὲν δὲν παραδέχονται τοὺς θεοὺς τῶν Περσῶν οὔτε οἱ Πέρσαι τοὺς θεοὺς τῶν Σύρων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πελασγοὶ μὲν διαβάλλουν ὡς ψευδεῖς τοὺς θεοὺς τῶν Θρακῶν, οἱ δὲ Θράκες ἀγνοοῦν τοὺς θεοὺς τῶν Θηβαίων. Οἱ Ἴνδοι δὲ πρὸς τοὺς Ἀραβας, καὶ οἱ Ἀραβες πρὸς τοὺς Αἰθίοπας καὶ οἱ Αἰθίοπες πρὸς τοὺς Ἀραβας διαφέρουν εἰς τὰς γνώμας των περὶ τῶν εἰδωλῶν. Καὶ οἱ μὲν Σύροι δὲν σέβονται τὰ εἰδωλα τῶν Κιλικίων, τὸ δὲ γένος τῶν Καππαδοκῶν ἄλλους καὶ ὅχι τοὺς ἐκείνων ὀνομάζουν θεοὺς. Καὶ οἱ μὲν Βιθυνοὶ ἄλλους, οἱ δὲ Ἀρμένιοι ἄλλους θεοὺς ἐπενόησαν δι' ἑαυτοὺς. Καὶ ποία εἰς ἐμὲ ἀνάγκη τῶν περισσοτέρων; Οἱ μεσογειακοὶ λαοὶ ἄλλους θεοὺς προσκυνοῦν ἀπὸ ἐκείνους πού προσκυνοῦν οἱ νησιῶται, καὶ οἱ νησιῶται διαφορετικοὺς θεοὺς ἀπὸ ἐκείνους τῶν ἡπειρωτῶν σέβονται. Καὶ ἐντελῶς κάθε πόλις καὶ κώμη ἀγνοεῖ τοὺς θεοὺς τῶν γειτονικῶν πόλεων καὶ προκρίνῃ τοὺς ἰδικούς της καὶ αὐτοὺς μόνον θεωρεῖ θεοὺς. Περὶ δὲ τῶν βδελυρῶν πού γίνονται εἰς τὴν Αἴγυπτον οὔτε νὰ εἴπωμεν τι ἐπιτρέπεται, ἀλλ' εἶναι εἰς πάντας ὀφθαλμοφανὲς ὅτι διάφοροι καὶ συγκρουόμενοι μεταξύ των εἶναι αἱ θρησκείαι τῶν διαφόρων πόλεων καὶ οἱ γείτονές των πάντοτε μεριμνοῦν ὥστε νὰ πρεσβεύουν ἀντίθετα πρὸς τὰ τῶν πλησίων των. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν ὁ κροκόδειλος, τὸν ὁποῖον προσκυνοῦν μερικοὶ ὡς θεόν, οὗτος παρ' ἄλλων νομίζεται βδέλυγμα· καὶ ὁ λέων πού ἄλλοι σέβονται ὡς θεόν, τοῦτον οἱ γείτονες τῆς πόλεως ὅχι μόνον δὲν σέβονται ὡς θεόν, ἀλλὰ καὶ ὅταν τὸν συναντήσουν τὸν φονεύουν ὡς θηρίον· καὶ ὁ ἰχθὺς εἰς τὸν ὁποῖον ἄλλοι κάμνουν ἀφιερῶματα, νομίζοντες αὐτὸν θεόν, ὑπ' ἄλλων ἀλιεύεται ὡς τροφή. Ὅθεν λοιπὸν ἢ πρὸς τὰ ἀγάλματα πίστις γίνεται ἀφορμὴ πολέμων καὶ ἐπαναστάσεων καὶ φόνων καὶ ἡδονῶν διὰ τοὺς εἰς αὐτὰ πιστεύοντας. Καὶ τοῦτο βεβαίως εἶναι τὸ θαυμαστόν, ὅτι, καθὼς οἱ ἱστορικοὶ ἐξηγοῦν, οἱ Πελασγοὶ μαθόντες ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, δὲν γνωρίζουν τοὺς θεοὺς

τῶν Αἰγυπτίων, ἀλλ' ἄλλους θεοὺς ἀπὸ ἐκείνους τῶν Αἰγυπτίων σέβονται. Καὶ ἐντελῶς διάφορος εἶναι ἡ πίστις καὶ ἡ θρησκεία πάντων τῶν ἐθνῶν τὰ ὅποια κατελήφθησαν ἀπὸ τὴν παραφροσύνην τῶν εἰδώλων, ὥστε νὰ μὴ εὐρίσκωνται τὰ αὐτὰ εἴδωλα εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς. Καὶ πολὺ εὐλόγως βεβαίως ἔπαθον τοῦτο. Διότι ἀφοῦ ἐξέπεσαν καὶ ἀπομακρύνθησαν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν ἕνα Θεὸν ἐκατρακύλησαν εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους ἀνοησίας, καὶ ἀφοῦ ἀπέστρεψαν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς, τοῦ Σωτῆρος τῶν πάντων Χριστοῦ, εὐλόγως ἡ διάμοιά των ρεμβάζει εἰς πολλὰ ἄλλα. Καὶ ὅπως ἐκεῖνοι ποὺ ἀποφεύγοντες τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ καταντήσαντες νὰ εὐρίσκωνται εἰς σκοτεινοὺς τόπους, στριφογυρίζουν εἰς τὸν νοῦν των πολλὰς ἀνυπάρκτους ὁδοὺς καὶ τοὺς μὲν παρόντας δὲν βλέπουν, τοὺς δὲ μὴ ὄντας φαντάζονται ὡς παρόντας, καὶ ἐνῶ βλέπουν δὲν βλέπουν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὅσοι ἀπεστράφησαν τὸν Θεὸν καὶ ἐσκοτίσθησαν εἰς τὴν ψυχὴν των, ἔχουν νοῦν ὁ ὁποῖος ρεμβάζει ἀσκοπῶς καὶ τὰ μὴ ὄντα ὡς μεθυσμένοι καὶ τυφλοὶ φαντάζονται ὡς ὄντα.

24. Καὶ ὅλα αὐτὰ δὲν ἀποτελοῦν ἀσήμαντον ἔλεγχον τῆς ἀληθοῦς ἀθεΐας των. Διὸ ἐφόσον ὑπάρχουν διάφοροι θεοὶ εἰς κάθε πόλιν καὶ χώραν, καὶ ὁ εἷς ἀναιρεῖ τὸν θεὸν τοῦ ἄλλου, οἱ πάντες ἀναιροῦν τοὺς πάντας. Διότι ἐκεῖνοι, ποὺ μερικοὶ λαοὶ νομίζουν θεοὺς, προσφέρονται ἀπὸ ἄλλους θυσίαι καὶ σπονδαὶ εἰς ἄλλους ποὺ ὀνομάζονται θεοὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Καὶ ἄλλων λαῶν αἱ προσφερόμεναι θυσίαι εἶναι ἀντιθέτως δι' ἄλλους λαοὺς θεοί. Οἱ Αἰγύπτιοι, π.χ., σέβονται ὡς θεοὺς τὸν βοῦν καὶ τὸν *Ἀπιν ποὺ εἶναι μόσχος, ἐνῶ ἄλλοι προσφέρουν τούτους θυσίαν εἰς τὸν Δία. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν προσφέρουν θυσίας τοὺς ἰδίους ἐκείνους εἰς τοὺς ὁποῖους προσφέρουν ἀφιερῶματα, ἀλλ' ἀφοῦ τὰ ὅμοια ἐκείνων προσφέρουν θυσίας, αὐτὰ τὰ ἴδια νομίζουν ὅτι προσφέρουν. Οἱ Λίβυες πρόβατον, τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν *Ἀμμωνα, ἔχουν ὡς θεόν, τοῦτο δὲ παρ' ἄλλων σφάζεται διὰ νὰ προσφερθῇ θυσία εἰς πολλοὺς ἄλλους θεοὺς. Οἱ Ἴνδοι λατρεύουν ὡς θεὸν τὸν Διόνυσον, τὸν ὁποῖον ὀνομάζουν συμβολικῶς οἶνον, ἐνῶ ἄλλοι τὸν οἶνον προσφέρουν σπονδὴν εἰς ἄλλους θεοὺς. *Ἄλλοι τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰς θρύσεις, καὶ μάλιστα ἐξ ὧν οἱ Αἰγύπτιοι προτιμοῦν τὸ ὕδωρ, λατρεύουν καὶ ὡς θεοὺς ἀνακηρύττουν. Καὶ ὅμως ἄλλοι, ἀκόμη καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ σεβόμενοι αὐτὰ ὡς θεοὺς, τὰς ἀκαθαρσίας τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἰδικὰς των πλένουν εἰς τὰ ὕδατα, καὶ τὸ ὑπόλοιπον αὐτῶν ἀπορρί-

πτουν μὲ περιφρόνησιν. Καὶ σχεδὸν ὅλα ὅσα οἱ Αἰγύπτιοι ἔκαμαν εἰδωλά των, ἄλλοι προσφέρουν θυσίας εἰς τοὺς θεοὺς των, ὥστε δικαίως οὗτοι νὰ περιγελῶνται καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδίους ἐκείνους, διότι ὄχι μόνον τοὺς μὴ ὄντας θεοὺς, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὰ θύματα ποὺ προσφέρουν ἄλλοι πρὸς ἀποτροπὴν κακῶν καὶ τὰς ἄλλας παρ' αὐτῶν θυσίας θεοποιοῦν.

25. Σήμερον δὲ μερικοὶ κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀσέβειαν καὶ παραφροσύνην, ὥστε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων εἶναι καὶ οἱ ἴδιοι τύποι καὶ μορφαί, σφάζουν διὰ νὰ τοὺς προσφέρουν θυσίας εἰς τοὺς ψευδοθεοὺς των. Καὶ δὲν ἐννοοῦν οἱ δυστυχεῖς ὅτι οἱ σφαζόμενοι ἀνθρώποι ὡς θύματα εἶναι τὰ ἀρχέτυπα, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ἔγιναν οἱ ὑπ' αὐτῶν πλασθέντες καὶ προσκυνούμενοι θεοί, πρὸς τοὺς ὁποῖους προσφέρουν θυσίαν τοὺς ἀνθρώπους. Διότι σχεδὸν τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια ἢ μᾶλλον τὰ ἀνώτερα εἰς τὰ κατώτερα προσφέρουν θυσίαν. Διότι θυσιάζουν τοὺς ἔχοντας λογικὴν ψυχὴν εἰς τὰ ἄψυχα καὶ τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ἄλογα καὶ ἀκίνητα εἰδωλα προσφέρουν θυσίας. Οἱ Σκύθαι δηλαδή, οἱ καλούμενοι Ταύρειοι προσφέρουν θυσίαν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν καλουμένην θεὰν Παρθένον τοὺς ναυαγοὺς καὶ ὄσους τυχόν συλλάβουν ἐκ τῶν Ἑλλήνων, εἰς τόσον μέγαν θαυμὸν ἀσεβείας καταπίπτοντες κατὰ τῶν ὁμογενῶν συνανθρώπων των, καὶ οὕτω ἀποδεικνύοντες οἱ ἴδιοι τὴν ὠμότητα τῶν θεῶν των, ὅτι ἐκείνους ποὺ ἡ θεία Πρόνοια διέσωσεν ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς θαλάσσης, τούτους αὐτοὶ κατασφάζουν γινόμενοι ἐχθροὶ σχεδὸν τῆς θείας Προνοίας, διότι τὴν εὐεργεσίαν ἐκείνης μὲ τὴν θηριωδίαν τῆς ψυχῆς των ματαιώνουν. Ἄλλοι δέ, ὅταν ἐπανέλθουν ἀπὸ τοὺς πολέμους νικηταί, ἀμέσως τότε, ἀφοῦ διακρέσουν εἰς ἑκατοντάδας τοὺς αἰχμαλώτους καὶ λάθουν ἓνα ἕξ ἐκάστης ἑκατοντάδος, τόσους εἰς ἀριθμὸν κατασφάζουν διὰ νὰ τοὺς προσφέρουν θυσίαν εἰς τὸν Ἄρην, ὄσους ἤθελον ἐκλέξει ἀνὰ ἓνα ἕξ ἐκάστης ἑκατοντάδος. Καὶ ὄχι μόνον οἱ Σκύθαι, λόγῳ τῆς ἐμφύτου εἰς αὐτοὺς ἀγριότητος τῶν βαρβάρων πράττουν τοιαύτας βδελυρὰς πράξεις, ἀλλ' εἶναι ἴδιον χαρακτηριστικὸν τῆς κακίας τῶν εἰδώλων καὶ τῶν δαιμόνων τὸ ἔργον τοῦτο. Διότι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐθυσίαζον παλαιότερον εἰς τὴν Ἥραν τοιαύτας αἱματηρὰς θυσίας, οἱ δὲ Φοίνικες καὶ οἱ Κρήτες ἐξιλέωναν τὸν Κρόνον προσφέροντες εἰς αὐτὸν θυσίας τὰ τέκνα των. Καὶ οἱ παλαιοὶ Ρωμαῖοι ἐλάτρευον τὸν καλούμενον Λατιάριον Δία προσφέροντες εἰς αὐτὸν ἀνθρωπί- νους θυσίας· καὶ ἄλλοι κατ' ἄλλον τρόπον καὶ πάντες ἄ-

πλῶς ἐμόλυνον καὶ ἐμολύνοντο. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐμολύνοντο διαπράττοντες τοὺς φόνους, τοὺς δὲ ναοὺς των ἐμόλυναν μὲ τὸν καπνὸν τῶν τοιούτων θυσιῶν. Ἐξ αὐτῆς λοιπὸν τῆς ἀφορμῆς προῆλθε πλῆθος κακῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι βλέποντες ὅτι εἰς τοιαύτας θυσίας ἡὐχαριστοῦντο οἱ ὑπ' αὐτῶν ὡς θεοὶ πιστευόμενοι δαίμονες, ἀμέσως καὶ οἱ ἴδιοι εἰς τὰς βδελυρὰς ταύτας πράξεις ἐμιμήθησαν τοὺς θεοὺς των, νομίζοντες ἰδικόν των κατόρθωμα τὴν πρὸς τὰ καλύτερα, ὡς αὐτοὶ ἐνόμιζον, μίμησιν. Ἐντεῦθεν καὶ οἱ ἄνθρωποι περιέπεσαν εἰς τὰ μεγαλύτερα ἐγκλήματα, ὅπως εἶναι αἱ ἀνθρωποκτονίαι καὶ αἱ τεκνοκτονίαι καὶ αἱ παντὸς εἶδους ἀσελγείαι. Διότι καὶ κάθε πόλις εἶναι σχεδὸν γεμάτη ἀπὸ παντὸς εἶδους ἀσελγείας, καθ' ὁμοιότητα καὶ ἀπομίμησιν τῶν τρόπων συμπεριφορᾶς τῶν θεῶν πού ἡ κάθε μία ἐξ αὐτῶν πιστεύει. Καὶ δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὴν λογικὴν αὐτὴν σώφρων μεταξὺ τῶν εἰδωλολατρῶν παρὰ μόνον ὁ ἀποδεδειγμένως ζῶν ἀσελγῆ βίον.

26. Καὶ διὰ τὰ ὁμιλήσωμεν μὲ παραδείγματα, εἰς τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων τῆς Φοινίκης ἐγκαθίσταντο παλαιότερον γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι προσέφερον ὡς πρώτην θυσίαν εἰς τοὺς ἐκεῖ θεοὺς των ἐπὶ μισθῷ τὴν παρθενίαν τοῦ σώματος αὐτῶν, πιστεύουσαι ὅτι ἐξευμενίζουσιν τὴν θεάν των Ἀφροδίτην καὶ καθιστοῦν αὐτὴν εὐμενῇ πρὸς αὐτὰς μὲ τὰς πορνικὰς ταύτας θυσίας. Ἀλλὰ καὶ ἄνδρες ἀπαρνούμενοι τὴν ἀνδρικήν των φύσιν, καὶ μὴ θέλοντες πλεονεξεῖν εἶναι ἄνδρες μιμοῦνται τὴν γυναικείαν φύσιν, καθὼς ἐκ τῶν πράξεων των ἀποδεικνύουν ὅσα πράττουν εὐχάριστα εἰς τὴν μητέρα τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς θεῶν καὶ διὰ τὰ τιμῆσουν αὐτήν. Ὅλοι δὲ μαζί ζοῦν ἐπαίσχυντον βίον καὶ ἀμιλλῶνται μεταξὺ των ποῖος νὰ πράξῃ τὰ χειρότερα. Καὶ καθὼς εἶπεν ὁ ἅγιος τοῦ Χριστοῦ διάκονος Παῦλος· «Αἱ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες ἐγκαταλείψαντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι». Ταῦτα δὲ καὶ παρόμοια πράττοντες οἱ ἴδιοι, ὁμολογοῦν καὶ κατηγοροῦν καὶ τοὺς λεγομένους θεοὺς των ὅτι ζοῦν ὅμοιον πρὸς τὸν ἰδικόν των βίον. Διότι ἀπὸ μὲν τὸν Δία ἐδιδάχθησαν τὴν παιδεραστείαν καὶ τὴν μοιχείαν, ἀπὸ δὲ τὴν Ἀφροδίτην τὴν πορνείαν, καὶ ἀπὸ τὴν Ρέα τὴν ἀσελγείαν, ἀπὸ δὲ τὸν Ἄρην τοὺς φόνους καὶ ἀπὸ τοὺς

ἄλλους ἄλλα τοιαῦτα πολλὰ κακὰ ἔμαθον, τὰ ὅποια οἱ μὲν νόμοι τιμωροῦν αὐστηρῶς οἱ δέ, σώφρονες ἄνθρωποι ἀποστρέφονται. Εἶναι λοιπὸν ἄξιον νὰ θεωροῦν θεοὺς, ἐκείνους οἱ ὅποιοι πράττουν τοιαύτας πράξεις, καὶ ὄχι μᾶλλον ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα ἀλογωτέρους νὰ νομίζουν αὐτοὺς διὰ τὰς ἀσελγεῖς πράξεις των; Ἀξίζει ὅπως οἱ θρησκεύοντες ἄνθρωποι νομίζουν αὐτοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὄχι μᾶλλον ὡς ἀλογωτέρους καὶ τῶν ἀλόγων ζώων καὶ ἀψυχοτέρους τῶν ἀψύχων πραγμάτων νὰ ἐλεεινολογοῦν; Διότι ἐὰν ἀπλῶς ἐσκέπτοντο μὲ τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς των δὲν θὰ ἐπιπτον πρὸ αὐτῶν πρηνεῖς διὰ νὰ τοὺς προσκυνήσουν καὶ νὰ ἀρνηθοῦν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Χριστοῦ.

27. Ἀλλ' ἴσως ἐκείνοι ἐξ αὐτῶν ποὺ ἔχουν ἀσχοληθῇ μὲ ἐρεῦνας, διὰ νὰ ἀποκτήσουν ἀνωτέρας γνώσεις περὶ Θεῶν, βλέποντες τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν φύσιν αἰσθάνονται φόβον καὶ ἐντρεπόμενοι τοὺς ἐλέγχους τῶν αἰσχροτήτων τῶν εἰδῶλων, δὲν θὰ ἠμπορέσουν νὰ ἀρνηθοῦν καὶ αὐτοὶ ὅτι ταῦτα εἶναι μὲν ἀξιοκατάκριτα καὶ εὐκόλως ἐλέγχονται ὡς ψευδῇ ἀπὸ τὸν καθένα. Θὰ θεωρήσουν ὅμως ἀναντίρρητον τὴν γνώμην ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀληθῆς ἡ θρησκεία ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὸν κόσμον καὶ τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Θὰ καυχηθοῦν μάλιστα ὅτι δὲν νομίζουν ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον πρὸς λίθους, καὶ ξύλα, καὶ μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων κτηνῶν καὶ τετραπόδων ἀπλῶς, ἀλλ' ὅτι σέβονται καὶ τιμοῦν ὡς θεοὺς τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, καὶ ὅλον τὸν οὐράνιον κόσμον, καὶ πάλιν τὴν γῆν καὶ ὁλόκληρον τὴν ὑγρὰν φύσιν. Καὶ θὰ εἴπουν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι καὶ οὗτοι δὲν εἶναι θεοί, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς πάντας φανερόν, ὅτι ταῦτα οὔτε ἄψυχα εἶναι, οὔτε ἄλογα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων ὑπερέχουν, διότι τὰ μὲν εἰς τοὺς οὐρανοὺς τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατοικοῦν. Ἀξίζει λοιπὸν καὶ περὶ αὐτῶν νὰ ἀσχοληθῶμεν. Διότι ἐξάπαντος καὶ δι' αὐτὰ ὁ λόγος θὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κατ' αὐτῶν ἔλεγχος εἶναι ἀληθῆς. Πρὶν δὲ ἡμεῖς ἴδωμεν καὶ ἀρχίσωμεν νὰ ἐκθέτῃμεν τὴν ἀπόδειξιν ἀρκεῖ ὅπως ἡ κτίσις ἡ ἰδίᾳ μαρτυρήσῃ ἐναντίον των καὶ ἀποδείξῃ τὸν ποιητὴν αὐτῆς καὶ δημιουργὸν θεὸν καὶ τὸν ταύτης καὶ τοῦ παντός βασιλέα, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον ἀποστρέφονται μὲν οἱ θεωροῦντες τοὺς ἑαυτοὺς των σοφοὺς, τὰ δὲ κτίσματα τοῦ Θεοῦ θεοποιοῦν καὶ ὡς θεοὺς προσκυνοῦν, ἂν καὶ ἡ ἰδίᾳ ἡ κτίσις προσκυνῇ καὶ ὁμολογῇ Κύριον, ἐκείνον ποὺ αὐτοὶ ἀρνοῦνται διὰ νὰ προσκυνήσουν αὐτήν. Καί, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν τρόπον τοὺς

ἀνθρώπους πού περιεργάζονται μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα τὰ διάφορα κτίσματα καὶ νομίζουν αὐτὰ θεοὺς θὰ κάμῃ ἀσφαλῶς νὰ ἐντραποῦν ἢ χρησιμότης τῶν κτισμάτων πρὸς ἄλληλα, ἐπειδὴ ταῦτα, γνωρίζουν καὶ σημαίνουν ὡς τὸν Κύριον καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων ποιητὴν, τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, χωρὶς καμμίαν ἀντίρρησην διὰ τῆς ὑπακοῆς αὐτῶν εἰς τὴν προσταγὴν αὐτοῦ, ὡς λέγει καὶ ἡ θεία νομοθεσία. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα»¹. Ἡ δὲ πίστις τῶν κτισμάτων δὲν εἶναι ἀφανής, ἀλλὰ λίαν φανερά εἰς ἐκείνους, πού ἔχουν τὸν ὀφθαλμὸν τῆς διανοίας οὐχὶ ἐντελῶς βλαμμένον. Διότι ἐὰν κανεὶς λάβῃ τὰ μέρη τῆς κτίσεως καθὲν χωριστὰ καὶ τὸ καθὲν μελετήσῃ κεχωρισμένως, οἷον τὸν ἥλιον καθ' ἑαυτὸν μόνον, καὶ τὴν σελήνην μόνην, καὶ τὴν γῆν πάλιν καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὴν θερμὴν καὶ ψυχράν, καὶ τὴν ξηράν καὶ τὴν ὑγρὰν ὕλην, διαχωρίσῃ αὐτὰ ἀπὸ τὴν πρὸς ἄλληλα συνεκτικὴν δύναμιν καὶ φαντασθῇ ἕν ἕκαστον ἐξ αὐτῶν μεμονωμένως καθ' ἑαυτὸ καὶ μελετήσῃ ἰδιαίτέρως θὰ εὕρῃ χωρὶς ἄλλο ὅτι κανὲν δὲν εἶναι αὐταρκες καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τὰ πάντα ἔχουν ἀνάγκην ἀλλήλων, καὶ εὐρίσκονται ὡς εἶναι χάρις εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα συνδρομὴν καὶ βοήθειαν. Διότι ὁ μὲν ἥλιος περιφέρεται μαζὺ μὲ ὀλόκληρον τὸν οὐρανὸν καὶ ἐμπεριέχεται εἰς αὐτὸν καὶ δὲν δύναται ποτὲ νὰ θῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ κίνησιν. Ἡ δὲ σελήνη καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα μαρτυροῦν περὶ τῆς βοηθείας τοῦ ἡλίου πρὸς αὐτά. Καὶ ἡ γῆ πάλιν φαίνεται, ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ παραγάγῃ τοὺς καρποὺς αὐτῆς χωρὶς τὰς βροχάς, αἱ δὲ βροχαὶ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν νεφελῶν δὲν θὰ ἠδύνωντο νὰ κατέλθουν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλ' οὔτε τὰ σύννεφα ἄνευ τοῦ ἀέρος θὰ ἠμποροῦσαν ποτὲ νὰ σχηματισθοῦν καὶ νὰ ὑπάρξουν. Καὶ ὁ ἀήρ ἐπίσης ὅχι μόνος ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλ' ἀπὸ μὲν τὸν αἰθέρα γίνεται διὰ τῆς θερμότητος ἀπὸ δὲ τὸν ἥλιον φωτίζεται καὶ λάμπει. Καὶ αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων καὶ οἱ ποταμοὶ οὐδέποτε ὑπάρχουν ἄνευ τῆς γῆς. Ἡ γῆ δὲ δὲν στηρίζεται μόνη, ἀλλὰ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ὕλην τῶν ὑδάτων καὶ ἐμπεριέχεται καὶ αὐτὴ μέσα εἰς τὸ σῦμπαν συνδεθεῖσα καὶ μένουσα εἰς τὴν θέσιν τῆς δυνάμει τῶν γενικῶν νόμων τοῦ σῦμπαντος. Ἡ θάλασσα ἐπίσης καὶ ὁ ἔξωθεν μέγας ὠκεανὸς πού περιδρέχει ὀλόκληρον τὴν γῆν κινεῖται καὶ φέρεται ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ὅπου ἤθελεν ὀδηγήσῃ αὐτὸν ἢ θία τῶν ἀνέμων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἄνεμοι,

1. 4^o λμ. 18, 2.

οὐχὶ ἐντὸς ἑαυτῶν, ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ ὅσα λέγουν οἱ περὶ αὐτῶν εἰδικοί, λόγῳ τῆς ἐνεργείας τῆς θερμότητος ποὺ προκαλεῖ ὁ αἶθρ ἐῖς τὰ στρώματα τοῦ ἀέρος προκαλοῦνται καὶ αὐτοὶ ἐντὸς τοῦ ἀέρος καὶ μέσῳ αὐτοῦ πνέουν πανταχοῦ. Διότι περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων τῆς ὕλης ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ἡ φυσικὴ σύστασις τῶν διαφόρων σωμάτων, τὴν θερμὴν, λέγω, καὶ τὴν ψυχράν, καὶ τὴν ξηράν, καὶ τὴν ὑγρὰν ὕλην, ποῖος ἔχει τόσον διεστραμμένην διάνοιαν, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅτι ταῦτα ὅταν εἶναι μαζὺ συνηνωμένα ὑπάρχουν ὡς ὅντα, ὅταν δὲ διαιρεθοῦν καθ' ἓνα χωριστά, εἰς τὸ ἐξῆς ἀναιροῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο ἀναλόγως πρὸς τὸ πλεόνασμα τῆς ἐντὸς ἐκάστου αὐτῶν δυνάμεως; Διότι καὶ τὸ θερμὸν ἐξαφανίζεται ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ ἂν τοῦτο πλεονάσῃ τοῦ θερμοῦ, καὶ τὸ ψυχρὸν πάλιν ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς θερμότητος. Καὶ τὸ ξηρὸν πάλιν μεταβάλλεται εἰς ὑγρὸν, ὅταν πλεονάσῃ τὸ ὑγρὸν, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ξηροῦ πάλιν ξηραίνεται.

28. Πῶς λοιπὸν ταῦτα ἂν εἶναι θεοὶ ἔχουν ἀνάγκην τῆς παρὰ τῶν ἄλλων βοηθείας; Ἡ πῶς εἶναι πρέπον νὰ ζητῇ τις παρ' αὐτῶν βοήθειαν, καθ' ὃν χρόνον αὐτοὶ ἀπαιτοῦν ὁ εἰς ἀπὸ τὸν ἄλλον τὴν ἀναγκαίαν εἰς αὐτὰ ἐπικουρίαν; Ἐὰν δηλαδὴ λέγεται ὅτι ὁ Θεὸς οὐδενὸς ἔχει ἀνάγκην, ἀλλ' εἶναι αὐτάρκης καὶ καθ' ἑαυτὸν τέλειος καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ πάντα συγκροτοῦνται εἰς ἁρμονίαν καὶ τάξιν καὶ κυβερνῶνται καὶ ὅτι μᾶλλον αὐτὸς δίδει τὴν ὑπαρξιν εἰς τὰ πάντα, πῶς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς δημιουργίας, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον τὰ προσόντα ἀληθινοῦ Θεοῦ δὲν ἔχουν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλλείπῃ ἔχουν ἀνάγκην τῆς βοηθείας ἀλλήλων, εἶναι πρέπον νὰ ἀναγορεύουν εἰς Θεούς; Ἀλλ' ἴσως ὅταν μὲν διαιρεθοῦν καὶ ληφθοῦν καθ' ἓν χωριστά, παραδέχονται καὶ αὐτοί, ὅτι ταῦτα ἔχουν ἐλλείψεις, ἐπειδὴ ἡ περὶ τούτου ἀπόδειξις εἶναι ὀφθαλμοφανής, ὅταν ὁμῶς συνδέσουν ὅλα μαζὺ εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποτελέσουν ἓν μέγα σῶμα, θὰ εἰπουν ὅτι τὸ ὅλον τοῦτο εἶναι Θεός. Διότι ἅπαξ ἀποτελεσθῇ τὸ ὅλον, δὲν θὰ ὑπάρχῃ καμμία ἀνάγκη εἰς αὐτοὺς τῆς ἐξωθεν βοηθείας, καθ' ἑαυτὸ δὲ τὸ ὅλον θὰ γίνῃ τότε ἱκανὸν καὶ αὐτάρκες πρὸς ὅλα, θὰ εἰπουν οἱ νομίζοντες ἑαυτοὺς σοφοὺς, ἵνα καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἀποδειχθοῦν ἀνόητοι. Αὐτὸς δὲ ὁ λόγος θὰ ἀποδείξῃ ἀκόμη περισσότερον, καὶ ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς παραπάνω, τὴν μεγάλην ἀσέβειαν καὶ ἀπαιδευσίαν αὐτῶν. Διότι ἐὰν τὸ καθ' ἓν χωριστά, ἐὰν προστεθῇ εἰς τὰ ἄλλα ἀνεπληροὶ τὸ σύνολον καὶ τὸ σύνολον συνίσταται ἐκ τῶν καθ' ἓν, τὸ ὅλον

ἄρα ἀποτελέσθη ἐκ μερῶν καὶ τὸ καθ' ἓν μέρος τοῦ ὅλου μέρος τυγχάνει. Τοῦτο δὲ τὸ ὅλον ἀπέχει πολὺ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχῃ ιδιότητος θεοῦ. Διότι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἴδιος ὅλον καὶ δὲν διαιρεῖται εἰς μέρη, καὶ δὲν συνίσταται ἐκ διαφόρων ἀντιθέτων μερῶν, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι ἡ αἰτία καὶ ὁ ποιητὴς τῆς ὑπάρξεως τῶν πάντων. Βλέπε δὲ πόσῃ ἀσέβειαν πάσχουν οἱ τοιαῦτα περὶ τοῦ θείου λέγοντες. Διότι ἐὰν ὁ Θεὸς ἀποτελῇται ἐκ μερῶν, θὰ φανῇ ἐξάπαντος ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀνόμοιος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ συμπληροῦται ἀπὸ ἀνόμοια συστατικά. Διότι ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ἥλιος, δὲν εἶναι σελήνη· καὶ ἂν εἶναι σελήνη, δὲν εἶναι γῆ· καὶ ἐὰν εἶναι γῆ, δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι θάλασσα· καὶ οὕτως ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους κρίνων κανεῖς θὰ ἀποδείξῃ τὸ ἀστήρικτον τοῦ τοιοῦτου ἰσχυρισμοῦ τῶν. Τοῦτο δὲ ἔμπορεῖ κανεῖς καὶ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἰδικοῦ μας ἀνθρωπίνου σώματος νὰ βεβαιωθῇ καὶ νὰ ἀποδείξῃ αὐτοὺς ὡς ἀθέους. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν εἶναι ὄργανον τῆς ἀκοῆς, οὔτε τὸ οὖς χεῖρ, οὔτε ἡ κοιλία εἶναι στήθος, οὔτε πάλιν ὁ τράχηλος εἶναι ποῦς, ἀλλὰ καθὲν τούτων ἐπιτελεῖ ἰδίαν λειτουργίαν, καὶ ἐξ ὅλων αὐτῶν ποῦ εἶναι διάφορα μεταξύ τῶν ἀποτελεῖται ἓν σῶμα, ποῦ ἔχει συνηνωμένα μὲν τὰ μέρη ἀναλόγως τῆς χρήσεως αὐτῶν, καὶ τὰ ὁποῖα ἂν διαιρεθοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου, ὅταν ἡ φύσις ποῦ συνέθεσε ταῦτα εἰς ἓν τὰ διαιρέσῃ, ὅπως ὁ Θεὸς διέταξε συμφώνως πρὸς τὴν θέλησίν του, οὕτως (ἃς συγχωρηθῇ ὁ λόγος ἀπὸ τὸν καλύτερον γνωρίζοντα) ἐὰν τὰ διάφορα μέρη τῆς κτίσεως συνενώνουν εἰς ἓν σῶμα, ἀνακηρύττουν αὐτὸ Θεόν, κατ' ἀνάγκην αὐτὸς μὲν καθ' ἑαυτὸν θὰ εἶναι ἀνόμοιος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, καθὼς ἀνωτέρω ἐδείχθη, θὰ εἶναι δὲ δυνατόν πάλιν νὰ διαιρεθῇ εἰς τὰ μέρη τῆς ἐξ ἀρχῆς δημιουργημένης διαιρετῆς φύσεως.

29. Καὶ κατ' ἄλλον τρόπον θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθεΐαν αὐτῶν μὲ μέτρον τὴν περὶ ἀληθείας θεωρίαν. Διότι ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι ἀσώματος, καὶ ἀόρατος, καὶ ἀσύλληπτος κατὰ τὴν φύσιν του, πῶς αὐτοὶ ἐπινοοῦν διὰ τὸν Θεὸν σῶμα, καὶ τὰ φαινόμενα πράγματα εἰς τὴν ὄρασιν, τὰ ὁποῖα ψηλαφῶμεν μὲ τὰς χεῖρας, σέβονται καὶ τιμοῦν ὡς θεούς; Καὶ πάλιν ἐὰν ὁ περὶ Θεοῦ λόγος αὗτος εἶναι ἀληθής, ὁ Θεὸς πρέπει νὰ εἶναι παντοδύναμος, καὶ τίποτε δὲν εἶναι αὐτοῦ ἰσχυρότερον, ἀλλ' αὐτὸς εἶναι παντοκράτωρ καὶ δεσπότης, πῶς αὐτοὶ ποῦ θεοποιοῦν τὰ κτίσματα δὲν βλέπουν ὅτι ταῦτα στεροῦνται τῶν τοιοῦτων ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ; Διότι τὸ μὲν ἡλιακὸν φῶς, ἔταν ὁ ἡ-

λιος εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀντίθετον ἡμισφαίριον τῆς γῆς σκεπάζει ἢ σκιά τῆς γῆς καὶ δὲν φαίνεται, τὴν δὲ σελήνην κατὰ τὴν ἡμέραν κρύπτει ὁ ἥλιος μὲ τὴν ἰσχυρὰν λάμψιν τοῦ φωτός του. Καὶ τῆς γῆς μὲν τοὺς καρποὺς πολλάκις καταστρέφει ἢ χάλαζα, τὸ δὲ πῦρ, ἐὰν πλημμυρίσουν τὰ ὕδατα σθέννυται ὑπ' αὐτῶν. Καὶ τὸ μὲν ἔαρ περιορίζει τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος, τὸ δὲ θέρος δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν ἀνοιξιν νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια της, καὶ τὸ θέρος πάλιν ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸ φθινόπωρον νὰ ἐξέλθῃ τῶν ὁρίων του. Ἐὰν θεθαίως αἱ ἐποχαὶ αὐταὶ τοῦ ἔτους ἦσαν θεοί, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ νικᾶται ἢ μία ὑπὸ τῆς ἄλλης καὶ ἀποκρύπτεται, ἀλλὰ θὰ συνυπῆρχον πάντοτε μετ' ἀλλήλων καὶ θὰ ἐπετέλουν συγχρόνως καὶ κοινῶς τὰς αὐτὰς ἐνεργείας. Θὰ ἔπρεπε μετὰ ἀπὸ κάθε ἡμέραν καὶ μετὰ ἀπὸ κάθε νύκτα ὁ ἥλιος μαζί καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ ἄλλος χορὸς τῶν ἀστέρων νὰ εἶχον ἴσον τὸ φῶς καὶ τοῦτο νὰ φωτίζῃ τὰ πάντα, καὶ τὰ πάντα νὰ καταυγάζωνται ὑπ' αὐτῶν. Θὰ ἔπρεπε τὸ θέρος μαζί καὶ ὁ χειμὼν καὶ τὸ ἔαρ καὶ τὸ φθινόπωρον νὰ μὴ εἶχον διαφορὰν ἀλλὰ νὰ ὑπῆρχον ἀπαράλλακτα τὰ ἴδια. Θὰ ἔπρεπε ἢ θάλασσα νὰ ἀνεμειγνύετο μὲ τὰς πηγὰς καὶ νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς κοινὴν πόσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Θὰ ἔπρεπε ἢ νηνεμία καὶ αἱ πνοαὶ τῶν ἀνέμων νὰ γίνωνται εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον. Θὰ ἔπρεπε τὸ πῦρ μαζί καὶ τὸ ὕδωρ νὰ ὑπηρετοῦσαν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀνάγκην τῶν ἀνθρώπων. Διότι οὔτε βλάβην τινὰ θὰ ὑπέφερε κανεὶς ἀνθρώπος ἐξ αἰτίας των, ἐὰν ὄντως ἦσαν θεοί, ὡς αὐτοὶ νομίζουν, καὶ οὐδὲν θὰ ἔπραττον πρὸς βλάβην, μᾶλλον δὲ πρὸς ὠφέλειαν θὰ ἔπραττον τὰ πάντα. Ἐὰν δὲ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνωνται ἔνεκα τῆς ἀντιθέτου διαφορᾶς πρὸς ἀλλήλα, πῶς εἶναι δυνατόν ταῦτα ποὺ εἶναι ἀντίθετα πρὸς ἀλλήλα καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἔμπορουν νὰ συνυπάρχουν μετὰ τῶν νὰ ὀνομάζουν ἀκόμη θεοὺς ἢ νὰ ἀπονέμουν εἰς αὐτὰ τιμὰς Θεοῦ; Ἐκεῖνα δὲ ποὺ ἔχουν πρὸς ἑαυτὰ ἀσυμφωνίαν κατὰ τὴν φύσιν των, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παρέχουν εἰρήνην πρὸς ἐκείνους ποὺ εὐχονται εἰς αὐτὰ καὶ νὰ γίνωνται εἰς αὐτοὺς παραδείγματα ὁμονοίας; Λοιπὸν, οὔτε ὁ ἥλιος, οὔτε ἡ σελήνη, οὔτε ἄλλο τι μέρος τῆς κτίσεως, κατὰ μείζονα δὲ λόγον οὐδὲ τὰ λίθινα καὶ τὰ χρυσαῖα καὶ τὰ ἐξ ἄλλων ὑλικῶν κατεσκευασμένα ἀγάλματα, οὔτε οἱ εἰς τὸν κύκλον τῶν ποιητῶν μυθολογούμενοι Ζεὺς καὶ Ἀπόλλων καὶ οἱ ἄλλοι εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθινοὶ θεοί, ὡς ὁ ὀρθὸς λόγος ἀπέδειξεν. Ἀλλὰ τὰ μὲν μέρη αὐτῶν ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν

τῶν δημιουργημάτων, ἄλλα δὲ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἄψυχα καὶ τὰ ἄλλα ἦσαν μόνον ἄνθρωποι θνητοί. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ περὶ αὐτὰ θρησκεία καὶ θεοποιΐα δὲν εἶναι εὐσεβείας, ἀλλ' ἀθείας καὶ πάσης ἀσεβείας ἐπινόησις, καὶ ἀπόδειξις μεγάλης πλάνης καὶ ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς γνώσεως τοῦ ἐνός καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, λέγω δηλαδή, τοῦ Πατρὸς τοῦ Χριστοῦ. "Ὅταν λοιπὸν ταῦτα οὕτως ἐλέγχονται καὶ ἀποδεικνύονται ψευδῆ καὶ ἡ εἰδωλολατρία τῶν Ἑθνικῶν γεμάτη ἀπὸ πᾶσαν ἀθείαν, καὶ ὅτι οὐχὶ πρὸς ὠφέλειαν, ἀλλὰ πρὸς ἀπώλειαν εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων εἰσῆχθη. Καθὼς λοιπὸν ἐξ ἀρχῆς ὑπεσχέθημεν, καὶ ἀφοῦ ἀπεδείξαμεν τὴν πλάνην, ἃς βαδίσωμεν τώρα τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας καὶ ἃς γνωρίσωμεν μέσῳ τῆς θεωρίας τὸν ἀρχηγὸν καὶ δημιουργὸν τοῦ παντός, τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον ἵνα δι' αὐτοῦ κατανοήσωμεν καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεὸν καὶ μάθουν οἱ Ἑθνικοὶ πόσον ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν.

30. "Ὅσα μὲν ἔχουν προηγουμένως λεχθῆ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ, ὡς ἀπεδείχθη, πλάνη ἢ ὅποια εἰσῆχθη εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ἡ δὲ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν θὰ ἔχη σκοπὸν νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς πρὸς τὸν ὄντως ἀληθινὸν Θεόν. Καὶ διὰ νὰ γνωρίσωμεν καὶ κατανοήσωμεν αὐτὴν ἀκριβῶς δὲν ὑπάρχει δι' ἡμᾶς ἀνάγκη ἄλλων ὁδηγῶν, ἀλλὰ μόνον ἡμῶν τῶν ἰδίων. Οὔτε θεθαίως, ὅπως ὁ Θεὸς εἶναι ἀνώτερος καὶ ὑπεράνω πάντων, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν φέρουσα ὁδὸς εἶναι μακρὰν ἢ ἐκτὸς ἡμῶν, ἀλλὰ τούναντίον ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ εὕρωμεν ὅτι ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους ἔχει τὴν ἀρχὴν, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἐδίδασκε, λέγων· «Ὁ λόγος τῆς πίστεως εἶναι μέσα εἰς τὴν καρδίαν σου».¹ Τὸ αὐτὸ δηλῶν καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ δεσπότης ἡμᾶς ἔλεγεν· «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν».² Ἐχοντες δηλαδή ἐντὸς ἡμῶν τὴν πίστιν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, δυνάμεθα ἀμέσως νὰ ἰδῶμεν μὲ τὴν σκέψιν καὶ νὰ νοήσωμεν μὲ τὸν νοῦν τὸν βασιλέα τοῦ παντός, ἦτοι τὸν τοῦ Πατρὸς σωτῆριον Λόγον. Καὶ ἃς μὴ προφασίζονται οἱ εἰς τὰ εἰδωλα πιστεύοντες ἔθνηκοι. Οὔτε ἄλλος τις ἃς ἀπατᾷ τὸν ἑαυτὸν του, ὅτι τάχα δὲν ἔχει τὴν ὁδὸν αὐτὴν καὶ διὰ τοῦτο εὕρισκει δικαιολογίαν τῆς ἀθείας του. Διότι πάντες οἱ λογικοὶ ἄνθρωποι ἔχομεν εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν καὶ ἡμποροῦμεν νὰ τὴν βαδίζωμεν, καί-

1. Δευτ. 30, 14.

2. Λουκ. 18, 21.

τοι οὐχὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀκολουθοῦν αὐτήν, ἀλλὰ θέλουν νὰ ἐθγαίνουν ἔξω αὐτῆς διὰ νὰ βαδίζουν τὰς παρόδους πρὸς τὰς ὁποίας ἔλκουν αὐτοὺς αἱ κοσμικαὶ ἡδοναὶ τοῦ βίου. Καὶ ἂν τις μὲ ἐρωτήσῃ ποία εἶναι ἡ ὁδὸς αὐτῆ, λέγω λοιπὸν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ καθενὸς καὶ ὁ ἐν τῇ ψυχῇ νοῦς αὐτοῦ. Διότι μόνον δι' αὐτοῦ ἡμπορεῖ ὁ Θεὸς νὰ βλέπεται μὲ τὴν θεωρίαν καὶ νὰ κατανοῇται, ἐκτὸς ἐάν, καθὼς ἡρνήθησαν τὸν Θεόν, καθ' ὅμοιον τρόπον παρητήθησαν τῆς γνώμης ὅτι ἔχουν ψυχὴν οἱ ἀσεβεῖς, ὡς εἶναι εὐνόητον νὰ λέγουν τοῦτο ἐνώπιον τῶν ἄλλων. Διότι δὲν εἶναι ἴδιον εἰς τοὺς ἔχοντας νοῦν νὰ ἀρνοῦνται τὸν ποιητὴν αὐτοῦ καὶ δημιουργὸν Θεόν. "Οτι μὲν λοιπὸν κάθε ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν καὶ μάλιστα λογικὴν, καὶ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποδείξωμεν δι' ὀλίγων χάριν τῶν καθαρῶν, ἐπειδὴ μάλιστα μερικοὶ ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξιν ψυχῆς, νομίζοντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτε περισσότερον ἀπὸ τὴν φαινομένην μορφήν τοῦ σώματος, ἵνα ἀφοῦ ἀποδείξωμεν αὐτήν, δυνηθῶν οὗτοι μόνον τῶν νὰ ἔχουν ἀποδείξειν κατὰ τῶν εἰδῶλων.

31. Ἐν πρώτοις λοιπὸν δὲν εἶναι μικρὸν γνῶρισμα τὸ νὰ εἶναι λογικὴ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον διακρίνει αὐτήν ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα. Διὰ τοῦτο, δηλαδή, ἐκεῖνα μὲν ἡ φύσις κατὰ συνήθειαν ὀνομάζει ἄλογα ἐν ἀντιπαράβολῃ πρὸς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ οὗτοι εἶναι λογικοί. Ἐπειτα δὲ καὶ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ τυχαίαν ἀπόδειξιν τὸ γεγονὸς δηλαδή ὅτι μόνον ὁ ἄνθρωπος φαντάζεται τὰ μακρὰν ἐκτὸς αὐτοῦ συμβαίνοντα, καὶ ἐνθυμεῖται τὰ μὴ παρόντα, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἱκανότης νὰ ἐπιλέγῃ καὶ μὲ τὴν κρίσιν νὰ προτιμᾷ μὲν τὰ ὠφέλιμα, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ τὰ βλαβερὰ. Διότι τὰ μὲν ἄλογα ζῶα βλέπουν μόνον τὰ παρόντα καὶ μόνον πρὸς ὅσα βλέπουν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν φέρονται ἔστω καὶ ἂν μετὰ τοῦτο ἐπακολουθῇ ἡ βλάβη αὐτῶν. Ὁ δὲ ἄνθρωπος δὲν φέρεται ἀσκόπως πρὸς ὅσα βλέπει, ἀλλὰ κρίνει καὶ ἀποφασίζει μὲ τὸ λογικόν του ποία, ἐξ ὧν διὰ τὸν ὀφθαλμῶν βλέπει, θὰ προτιμήσῃ, διὸ καὶ πολλάκις καὶ μετὰ τὴν ἀπόφασίν του συγκρατεῖται ἀπὸ τὴν λογικὴν, καὶ ἀφοῦ ἀπεφάσισε, πάλιν κάμνει νέαν ἐπιλογὴν, καὶ ἔτσι αἰσθάνεται ἕκαστος ἄνθρωπος, ἐάν βεβαίως εἶναι φίλος τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐντελῶς ἄλλος ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις τοῦ σώματος. Διὰ τοῦτο λοιπὸν, ὡς ἂν νὰ εἶναι κάποιος ἄλλος, γίνεται καὶ τῶν αἰσθήσεων κριτής. Καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποία αἱ αἰσθήσεις

ἀντιλαμβάνονται, ταῦτα ὁ νοῦς διακρίνει κατὰ τὰς ιδιότητας αὐτῶν, καὶ ἐνθυμεῖται ὁσάκις θέλει, καὶ ὑποδεικνύει εἰς τὰς αἰσθήσεις ποῖον εἶναι τὸ καλύτερον. Διότι τῶν μὲν ὀφθαλμῶν ἡ ιδιότης εἶναι μόνον νὰ βλέπῃ, καὶ τῶν ὠτων νὰ ἀκούουν, καὶ τοῦ στόματος ἡ γεῦσις, καὶ τῆς ρινὸς νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰς ὁσμάς καὶ τῶν χειρῶν ἡ ἀφή. Ἀλλὰ ποῖα πρέπει νὰ βλέπῃ τις καὶ νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν διὰ τῆς ἀφῆς, καὶ νὰ γεύεται καὶ νὰ ὀσφραίνεται, δὲν εἶναι πλέον ἔργον τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ αὐτῆς νὰ διακρίνουν. Ἀναμφιβόλως ἡ χεὶρ ἡμπορεῖ νὰ κρατήσῃ καὶ ξίφος, καὶ τὸ στόμα νὰ γευθῇ δηλητηρίου, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουν ὅτι ταῦτα εἶναι βλαβερά, ἐὰν μὴ διακρίνῃ τοῦτο ὁ νοῦς. Καὶ ὁμοιάζει θεθαίως τὸ τοιοῦτον, ἵνα ἐπὶ τῇ θάσει παραδείγματος κρίνωμεν, πρὸς λύραν καλῶς κατεσκευασμένην, καὶ πρὸς τὸν κρατοῦντα αὐτὴν μουσικόν, τὸν καλῶς γνωρίζοντα τὴν τέχνην τῆς μουσικῆς. Καθὼς δηλαδὴ αἱ χορδαὶ τῆς λύρας ἡ καθεμίᾳ κρουμένη δίδει τὸν ἰδικόν της φθόγγον, ἡ μὲν βαρύν, ἡ δὲ ὀξύν, ἡ δὲ μέσον, ἡ δὲ ὀξύτονον, ἡ δὲ ἄλλον, χωρὶς τοῦ μουσικοῦ ἐπιστήμονος ἡ ἁρμονία καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ μέλους εἶναι ἀκατάληπτοι, διότι τότε μόνον ἡ ἁρμονία τῆς μελωδίας καὶ ἡ σύνθεσις ἀποδεικνύεται ὀρθή, ὅταν ὁ κρατῶν τὴν λύραν πλήξῃ τὰς χορδὰς καὶ κατὰ τὸν ἁρμόζοντα τρόπον πιέζῃ αὐτάς διὰ τῶν δακτύλων τοῦ ἀναγκάζων αὐτάς νὰ παράγουν ἐκάστη τὸν κατάλληλον διὰ τὴν ἁρμονίαν φθόγγον. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ αἱ αἰσθήσεις ἐπὶ τοῦ σώματος θὰ εἶναι καταλλήλως τοποθετημέναι ὅπως αἱ χορδαὶ τῆς λύρας, ὅταν κυβερνᾷ αὐτάς ὁ ἡγεμὼν νοῦς· τότε καὶ ἡ ψυχὴ διακρίνει καὶ γνωρίζει ἐκεῖνο πὺ θέλει καὶ πράττει. Τοῦτο δὲ εἶναι ἰδιαιτέρα ἰκανότης τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦτο εἶναι τὸ λογικόν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον ἐὰν καλῶς αὕτη χρησιμοποιοῖ διακρίνει αὐτὴν ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα καὶ ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι ἀληθῶς ἄλλη καὶ οὐχὶ τὸ φαινόμενον εἰς τὸ σῶμα. Διὰ τοῦτο ἐνῷ σωματικῶς εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ἄνθρωπος, ἀναθαίνει εἰς τοὺς οὐρανοὺς μὲ τὸ λογικόν του καὶ μὲ τὴν δύναμιν του φαντάζεται καὶ βλέπει τὰ οὐράνια πράγματα. Καὶ πολλάκις, ἐνῷ τὸ σῶμα ἡρεμεῖ καὶ ἡσυχάζει καὶ κοιμᾶται, κινεῖται ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος καὶ τὰ μακρὰν καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ κείμενα θεωρεῖ μὲ τὸ λογικόν του, καὶ ἀναχωρεῖ εἰς χώρας μακρυνὰς καὶ περιπατεῖ καὶ συναντᾷ γνωρίμους τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πολλάκις διὰ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦτων δυνάμεων τῆς ψυχῆς του προβλέπει καὶ προγνώ-

ρίζει τὰς πράξεις αὐτοῦ πού θά πράξη μεθ' ἑκάστην ἡμέραν. Τοῦτο δὲ τί ἄλλο ἡμπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ψυχὴ λογικὴ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας σκέπτεται καὶ ἔννοεῖ τὰ ὑπὲρ τὸν ἑαυτὸν του κείμενα πράγματα ὁ ἄνθρωπος;

32. Καὶ τοῦτο δὲ θά ἦτο ἱκανὸν πρὸς ἀκαταμάχητον ἀπόδειξιν δι' ἐκείνους πού ἔχουν πέσει εἰς τὴν ἐντροπὴν τῆς ἀλογίας. Πῶς, ἀφοῦ τὸ σῶμα εἶναι θνητὸν κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτοις σκέπτεται τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀθανασίαν, καὶ πολλάκις προτιμᾷ διὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸν θάνατον ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς; Ἡ πῶς, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ σῶμα εἶναι πρόσκαιρον, ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται τὰ αἰώνια, ὥστε τὰ μὲν παρόντα νὰ περιφρονῇ, πρὸς τὰ ἀθάνατα δὲ καὶ αἰώνια νὰ ἔξη ἐστραμμένους τοὺς πόθους του; Τὸ μὲν λοιπὸν σῶμα δὲν ἡμπορεῖ νὰ σκέπτεται τὸ ἴδιον περὶ ἑαυτοῦ τοιαῦτα πράγματα, καὶ οὔτε τὰ ἐκτὸς αὐτοῦ πράγματα δύναται νὰ φαντάζεται, διότι εἶναι θνητὸν καὶ πρόσκαιρον, καὶ συνεπῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι διάφορον τοῦ σώματος ἐκεῖνο, πού λογίζεται τὰ ἐναντία καὶ μὴ ἀρμόζοντα εἰς τὴν φύσιν τοῦ σώματος. Τί ἄλλο λοιπὸν δυνατόν νὰ εἶναι τοῦτο πάλιν, παρὰ ἡ λογικὴ καὶ ἀθάνατος ψυχὴ; Διότι αὕτη δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ σώματος, καθὼς ὁ μουσικὸς μὲ τὴν λύραν παίζει τὰς καλυτέρας μελωδίας. Πῶς δὲ πάλιν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ τὰ ὦτα, ἐνῶ εἶναι φυσικῶς κατεσκευασμένα ὁ μὲν νὰ βλέπῃ, τὰ δὲ νὰ ἀκούουν, τὰ μὲν ἀποστρέφονται, τὰ δὲ προτιμοῦν; Διότι ποῖος ἀποστρέφει τὸν ὀφθαλμὸν ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπῃ; ἢ ποῖος τὴν ἀκοήν, πού ἔχει φυσικῶς προορισμὸν νὰ ἀκούῃ, ἐμποδίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀκούῃ; Ἡ ποῖος τὴν γεῦσιν, πού εἶναι κατὰ τὴν φύσιν γευστικὴ, ἐμποδίζει πολλάκις ἀπὸ τοῦ νὰ συμμορφώνεται πρὸς τὴν φυσικὴν τῆς ὁρμῆς; Ποῖος δὲ τὴν χεῖρα, πού ἔχει φυσικὸν προορισμὸν νὰ ἴπτεται, ἀναγκάζει νὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐγγίξῃ πράγμα τι; Ποῖος δὲ τὴν ὁσφρησιν, καὶ αὐτὴν πλασμένην νὰ ὁσφραίνεται, ἀποστρέφει ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτελῇ τὸ φυσικὸν αὐτῆς ἔργον; Ποῖος εἶναι ἐκεῖνος πού ἀναγκάζει τὰ ὄργανα τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων νὰ μὴ ἐνεργοῦν τὰς φυσικὰς λειτουργίας των; Ἡ πῶς τὸ σῶμα ἀπαρνεῖται τὴν ἰδικὴν του φύσιν, καὶ συμμορφώνεται πρὸς τὰς συμβουλάς ἄλλου καὶ πρὸς τὸ νεῦμα ἐκείνου ὑπακούει; Πάντα ταῦτα λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο, παρὰ ψυχὴν λογικὴν ὑποδεικνύουν, ἡ ὁποία κυβερνᾷ τὸ σῶμα. Διότι οὔτε τὸ σῶμα ἔγινεν ἐκ φύσεως ἱκανὸν νὰ ὁδηγῇ τὸν ἑαυτὸν του,

ἀλλὰ νὰ ἄγεται καὶ νὰ φέρεται ἀπὸ ἄλλον, ὅπως οὔτε ὁ ἵππος μόνος του σελλῶνεται, ἀλλὰ ὁδηγεῖται ἀπὸ τὸν ἀναβάτην του. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ οἱ νόμοι ὑπάρχουν μετὰ τῶν ἀνθρώπων διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάζουν νὰ πράττουν μὲν τὰ καλὰ, νὰ ἀποφεύγουν δὲ τὴν κακίαν. Διὰ δὲ τὰ ἄλογα ζῶσιν τὰ κακὰ μένουν ξένα πρὸς τὴν λογικὴν καὶ τὴν κρίσιν, ἐπειδὴ αὐτὰ στεροῦνται λογικότητος καὶ κατὰ λόγον κρινούσης διανοίας. Ἐκ τῶν εἰρημένων νομίζω ὅτι ἀπεδείχθη ἐπαρκῶς ὅτι ψυχὴ λογικὴ μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπάρχει.

33. Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ ἐδημιουργήθη ἀθάνατος, καὶ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἔλεγχον καὶ ἀναίρεσιν τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων. Εἶναι δὲ λοιπὸν δυνατόν νὰ λάθωμεν περὶ τούτων γνῶσιν μᾶλλον εὐκολώτερον ἀπὸ τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ σώματος καὶ ἐκ τῶν διαφορῶν αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα. Ἐάν δηλαδὴ ὁ λόγος ἀπέδειξεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἄλλο τι παρὰ τὸ σῶμα, τὸ δὲ σῶμα εἶναι φυσικῶς θνητόν, ἀνάγκη ἡ ψυχὴ νὰ εἶναι ἀθάνατος διὰ νὰ μὴ εἶναι ὁμοία πρὸς τὸ σῶμα. Καὶ πάλιν ἐάν ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ κινήτηριος δύναμις ποῦ κινεῖ τὸ σῶμα, καθὼς ἤδη ἔχομεν δείξει,¹ καὶ αὐτὴ δὲν κινεῖται ὑπ' ἄλλου τινός, εἶναι ἐπόμενον, ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς, καὶ μετὰ τὴν εἰς γῆν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος ἡ ἰδίᾳ κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς.² Διότι δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ ποῦ ἀποθνήσκει, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῆς ἀποθνήσκει τὸ σῶμα. Ἐάν μὲν λοιπὸν καὶ ἡ ψυχὴ ἐκινεῖτο ὑπὸ τοῦ σώματος, θὰ ἦτο ἐπόμενον, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ σώματος ποῦ τὴν κινεῖ, νὰ ἀποθνήσκη καὶ αὐτὴ. Ἐάν δὲ ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα, εἶναι ἀνάγκη αὐτὴ μᾶλλον νὰ κινῇ τὸν ἑαυτὸν της. Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἰδίᾳ κινεῖ τὸν ἑαυτὸν της, κατ' ἀνάγκην ζῇ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος, διότι ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς, οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἡ ζωὴ αὐτῆς· καθὼς θεθαίως λέγομεν ὅτι τότε ζῇ τὸ σῶμα, ὅταν κινῆται, καὶ τότε ὅτι ἀπέθανεν, ὅταν ἔπαυσε νὰ κινῆται. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς εἰς τὸ σῶμα θεῖ ἡδύναπό τις ἀπολύτως νὰ ἴδῃ. Διότι ἐάν καὶ ὅταν ἡ ψυχὴ εἰσῆλθε καὶ συνεδέθη πρὸς αὐτό, δὲν συστέλλεται οὔτε συμμετρεῖται κατὰ τὸ μέγεθος πρὸς τὴν σμικρότητα τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐνῷ πολλάκις τὸ σῶμα ἐξηπλωμένον ἐπὶ κλίνης καὶ ἀκίνητον μένον, ἀλλ' ὡς εὐρισκόμενον ἐν θανάτῳ κοιμᾶται, αὐτὴ σύμφωνα μὲ τὰς ἰδι-

1. Βλ. κ. 32.

2. Πρὸλ. Πλάτ., Φαῖδρ. 245 E, Νομ. 10, 895 κ.ε., 12, 966 κ.ε.

κάς της δυνάμεις ἀγρυπνεῖ καὶ ξεπερνᾷ τὴν φύσιν τοῦ σώματος, καὶ ὥσάν νά ἀπεδήμησεν ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνῷ παραμένει εἰς τὴν πραγματικότητα ἐντὸς τοῦ σώματος, φαντάζεται μὲ τὴν λογικὴν της τὰ ὑπὲρ τὴν γῆν καὶ θεωρεῖ αὐτά, πολλάκις δὲ καὶ συναντᾷ τοὺς ἀσωμάτων ἁγίους καὶ ἀγγέλους καὶ πρὸς αὐτοὺς ἔρχεται διὰ μέσου τῆς πίστεως εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦ, πῶς ὄχι μᾶλλον καὶ κατ' ἔτι μείζονα λόγον, ὅταν ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅταν θελήσῃ ὁ συνδέσας αὐτὴν μὲ αὐτὸ Θεός, δὲν θὰ ἔχη καθαρωτέραν τὴν γνῶσιν τῆς ἀθανασίας; Διότι ἐὰν καὶ ὅταν εὐρίσκετο ἡνωμένη μὲ τὸ σῶμα ἔζη τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ζωὴν, κατ' ἔτι μείζονα λόγον θὰ ζῇ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος, καὶ δὲν θὰ παύσῃ νὰ ζῇ ἐπειδὴ οὕτως ἐποίησεν αὐτὴν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου Του, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διότι διὰ τοῦτο καὶ ἀθάνατα καὶ αἰώνια συλλογίζεται καὶ φρονεῖ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἀθάνατος. Καὶ καθὼς ἐπειδὴ τὸ σῶμα εἶναι θνητό, θνητῶν καὶ φθαρτῶν πραγμάτων ἡμποροῦν αἱ αἰσθήσεις αὐτοῦ νὰ λαμβάνουν πείραν, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ διὰ νὰ θεωρῇ καὶ σκέπτεται μὲ τὸν λογισμὸν της τὰ ἀθάνατα, ἀνάγκη καὶ αὕτῃ νὰ εἶναι ἀθάνατος καὶ νὰ ζῇ πάντοτε. Διότι αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ θεωρίαι περὶ ἀθανασίας οὐδέποτε ἐγκαταλείπουν αὐτὴν, ἀλλὰ μένουν ἐν αὐτῇ, καὶ ὥσάν ἀποτύπωμα μὲ πυρακτωμένον σίδηρον ἀπετυπώθησαν ἀνεξιτήλως εἰς αὐτὴν πρὸς ὀσφάλειαν τῆς ἀθανασίας. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἔχει ἀντίληψιν τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ ἡ ἰδίᾳ γίνεται διὰ τὸν ἑαυτὸν της ὁδὸς πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ἀπ' ἔξω ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν της λαμβάνει τὴν περὶ Θεοῦ Λόγου γνῶσιν καὶ κατανόησιν.

34. Λέγομεν λοιπὸν, καθὼς καὶ πρότερον ἐλέχθη, ὅτι οἱ εἰδωλολάτραι, ὅπως ἡρνήθησαν τὸν Θεὸν καὶ λατρεύουν τὰ ἄψυχα, τοιοῦτοτρόπως καὶ τὴν ψυχὴν νομίζουν ὅτι δὲν ἔχει λογικὴν, ἀπ' αὐτὸ καὶ μόνον ἀξίζει νὰ ἔχουν τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς παραφροσύνης καὶ νὰ καταριθμοῦνται μετὰ τῶν ἀλόγων ζώων. Καὶ διὰ τοῦτο, ὡς στερούμενοι ψυχῆς, τὰ ἄψυχα εἰδῶλα λατρεύουν ὄντες ἄξιοι λύπης καὶ χειραγωγίας. Ἐὰν δὲ ἀξιῶν ὅτι ἔχουν ψυχὴν καὶ ἔχουν μεγάλην ἰδέαν διὰ τὸ λογικὸν αὐτῆς, εὐλόγως δὲ τοῦτο πράττουν, διατὶ τότε, ὡς νὰ μὴ εἶχον ψυχὴν, τολμοῦν νὰ φρονοῦν παραλόγως ἐκεῖνα ποῦ δὲν πρέπει νὰ φρονοῦν, ἀλλὰ τοὺς ἑαυτοὺς των ποιοῦν ἀνωτέρους καὶ τοῦ Θείου, ἐπειδὴ ἐνῷ ἔχουν ψυχὴν ἀθάνατον καὶ ὁράτον εἰς αὐτοὺς, τὸν ὁράτον Θεὸν ἐξομοιώνουν μὲ τὰ ὁρατὰ πράγματα; Ἡ

διατί, καθώς απεμακρύνθησαν από τὸν Θεόν, δὲν καταφεύγουν οὕτω πάλιν πρὸς αὐτόν; Διότι, ὅπως απεμακρύνθησαν μὲ τὴν διάνοιάν των ἀπὸ τὸν Θεόν, καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἐφαντάσθησαν ὡς θεούς, οὕτω δύνανται νὰ ἀναχθοῦν μὲ τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἐπιστρέψουν πάλιν εἰς αὐτόν. Θὰ δυνηθοῦν δὲ νὰ ἐπιστρέψουν ἔάν τὸν ρῦπον πάσης ἀμαρτωλῆς ἐπιθυμίας, τὸν ὁποῖον ἐφόρεσαν μακρὰν τοῦ Θεοῦ ὄντες, ἀποβάλουν καὶ ἀποπλύνουν τόσον καθαρὰ, ἵνα δυνηθοῦν νὰ ἀποβάλουν πᾶν ὅτι συνέβη εἰς τὴν ψυχὴν ξένον πρὸς αὐτήν, καὶ αὐτὴν μόνην καὶ καθαρὰν, καθὼς ἐπλάσθη ἐξ ἀρχῆς, ἀποδείξουν, ἵνα οὕτως ἐν αὐτῇ ὡς ἐν κατόπτρῳ δυνηθοῦν νὰ ἴδουν τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποίου καὶ ἔγιναν ἐξ ἀρχῆς. Διότι κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποιήθη καὶ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ ἔγινεν ὁ ἄνθρωπος, ὡς καὶ ἡ θεία Γραφὴ δηλοῖ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσα· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν».¹ Ὅθεν καὶ ὅταν ὁλόκληρον τὸν ρῦπον τῆς ἀμαρτίας ποῦ ἐπεχύθη ἐπάνω τῆς ἡ ψυχῆ ἀπορρίψῃ μακρὰν τῆς καὶ φυλάττει ἐφεξῆς μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν, εὐλόγως, μετὰ τὴν τελείαν ἀποκάθαρσιν αὐτοῦ, θὰ ἡμπορῇ, ὡς εἰς καθαρὸν κάτοπτρον, νὰ θεωρῇ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, τὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῷ νὰ βλέπῃ τὸν Πατέρα, τοῦ ὁποίου καὶ εἶναι εἰκὼν ὁ Σωτὴρ. Ἡ ἔάν δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ περὶ ψυχῆς διδασκαλία ἔνεκεν τῶν ἐξωθεν πεπλανημένων ἀντιλήψεων ποῦ θολώνουν τὸν νοῦν αὐτῆς ὥστε νὰ μὴ βλέπῃ ποῖον εἶναι τὸ καλύτερον, πάλιν ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη ὁδός, ἡ ἀπὸ τῶν φαινομένων ἀναγωγὴ εἰς τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν καὶ κατάληψιν, τῶν φαινομένων τῆς κτίσεως, τὰ ὁποῖα, ὅπως τὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτου, διὰ τῆς τάξεως καὶ ἀρμονίας τὸν τῆς κτίσεως δεσπότην καὶ ποιητὴν δηλοῦν καὶ κηρύττουν.

35. Διότι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος ὢν ὁ Θεὸς καὶ ἔχων ἄπειρον ἐνδιαφέρον περὶ τῶν ψυχῶν ποῦ ὁ ἴδιος ἐδημιούργησε, ἐπειδὴ εἶναι ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος κατὰ τὴν φύσιν του, ὑπάρχων πέραν, πρὸ καὶ ἔξω πάσης οὐσίας, ἡ ὁποία ἦλθε διὰ τῆς δημιουργίας εἰς τὸ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐπρόκειτο τὸ ἀνθρώπινον γένος νὰ ἀποτύχῃ εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ γνωρίσῃ ἀληθῶς αὐτόν, καθόσον τὰ μὲν ὕλικά ὄντα ἦλθον ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ὁ δὲ Θεὸς

εἶναι ἀγέννητος, ἦτοι αἴτιος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως, διὰ τοῦτον τὸν λόγον διεκόσμησε τὴν κτίσιν μὲ τὰ θαυμαστὰ ἔργα του διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ ὁ Θεός, ἵνα, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος εἶναι ἀόρατος κατὰ τὴν οὐσίαν του, τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ἔργων του δυνηθῇ νὰ γίνεται γνωστός εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Διότι ἐκ τῶν ἔργων του πολλάκις ὁ τεχνίτης, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν βλέπεται, γίνεται γνωστός εἰς τοὺς ὁρῶντας αὐτὰ καὶ παρόμοιόν τι λέγουν περὶ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ Φειδίου, ὅτι τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ ἀπὸ τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἀναλογίαν τῶν μερῶν των σημαίνουν ὅτι εἶναι ἔργα τοῦ Φειδίου διὰ τοὺς βλέποντας αὐτά. Τοιοῦτοτρόπως πρέπει νὰ νοῆται ἐκ τῆς τοῦ κόσμου τάξεως καὶ ἁρμονίας ὁ τούτου ποιητὴς καὶ δημιουργὸς Θεός, καίτοι δὲν εἶναι ὁρατός διὰ τῶν ὕλικῶν τοῦ σώματος ὀφθαλμῶν. Διότι ὁ Θεός δὲν ἔκαμε κατάχρησιν τῆς ἀοράτου φύσεώς Του — ὅς μὴ προβάλλῃ τις τοῦτο ὡς πρόφασιν— καὶ ἔτσι ἀφῆκε τὸν ἑαυτὸν του ἐντελῶς ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὡς προεῖπα, οὕτω διεκόσμησε τὴν κτίσιν, ὥστε, καὶ ἂν δὲν βλέπεται κατὰ τὴν φύσιν, ὁμως νὰ γίνεται γνωστός ἐκ τῶν ἔργων του. Καὶ τοῦτο δὲν λέγω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μου, ἀλλ' ἀπὸ ὅσα ἔμαθον ἀπὸ ἀνδρας θεολόγους, ἐξ ὧν εἰς εἶναι ὁ Παῦλος, ὁ ὁποῖος πρὸς τοὺς Ῥωμαίους μὲν γράφει τὰ ἐξῆς: «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται»,¹ πρὸς δὲ τοὺς Λυκάονας μετὰ παρρησίας λέγει: «Καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ὅμοιοι μὲ σᾶς ἄνθρωποι πού σᾶς κηρύττομεν νὰ ἐγκαταλείψετε τὰς ματαίας θυσίας εἰς ψευδεῖς θεοὺς καὶ νὰ ἐπιστρέψετε εἰς τὸν ζῶντα ἀληθινὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Αὐτὸς εἰς παρελθόντας χρόνους ἄφησε πάντα τὰ ἔθνη νὰ ζοῦν κατὰ τὰς εἰδωλολατρικὰς συνηθείας των μακρὰν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καίτοι θεδαίως δὲν ἀφῆκε χωρὶς μαρτυσίαν τὸν ἑαυτὸν του, διότι πάντοτε εὐηργέτει τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸ νὰ δίδῃ εἰς αὐτοὺς οὐρανόθεν βροχὰς καὶ ἐποχὰς καρποφόρους καὶ νὰ χορταίνῃ μὲ τροφὴν καὶ εὐτυχίαν τὰς καρδίας σας».² Διότι ποῖος βλέπων τὸν οὐράνιον κύκλον καὶ τὰς τροχιάς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὰς θέσεις καὶ τὰς περιφορὰς νὰ φαίνωνται ἐναντίῳ καὶ διάφοροι, εἰς δὲ τὴν διαφορὰν ταύτην ὅλα μαζί νὰ διαφυλάττουν ἀδιατάρακτον τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν,

1. Ρωμ. 1, 20.

2. Πρξ. 14, 15 - 16.

δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι ὄχι αὐτὰ τὰ ἴδια, ἀλλ' ἄλλος τις εἶναι ἐκεῖνος ποῦ εἶναι ποιητῆς καὶ διακασμεῖ αὐτά; Ποῖος δέ, βλέπων τὸν ἥλιον μὲν νὰ ἀνατέλλῃ καθ' ἐκάστην ἡμέραν, τὴν σελήνην δὲ νὰ φωτίζει τὴν νύκτα, καὶ νὰ ὀλιγοστεύῃ καὶ νὰ γεμίζει ἀπαράλλακτα κατὰ τὸν ἴσον ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν, καὶ τὰ μὲν ἐκ τῶν ἀστρῶν νὰ διατρέχουν τὸν οὐράνιον θόλον καὶ ἐναλλάσσουν τὰς τροχιάς, τὰ δὲ νὰ κινοῦνται ἀπλανῶς δὲν θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐξάπαντος ὑπάρχει ὁ κυβερνῶν αὐτὰ δημιουργός;

36. Ποῖος, παρατηρῶν τὰ ἀντίθετα φυσικῶς νὰ εἶναι εἰς ἓν συνδεδεμένα καὶ νὰ συμφωνοῦν ἁρμονικῶς, ὡς λόγου χάριν τὸ πῦρ μὲ τὸ ψυχρόν, καὶ τὸ ξηρόν μὲ τὸ ὑγρὸν ἠκωμένα καὶ αὐτὰ νὰ μὴ ἀντιδροῦν ἐναντίον ἀλλήλων, ἀλλὰ νὰ ἀποτελοῦν ἓν σῶμα ὡς ἐκ μιᾶς ὕλης, δὲν θὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι ὑπάρχει ἔξω ἀπ' αὐτὰ ὁ συνενώσας αὐτὰ εἰς ἓν; Ποῖος, βλέπων τὸν χειμῶνα νὰ παραχωρῇ θέσιν εἰς τὴν ἀνοιξιν καὶ τὴν ἀνοιξιν εἰς τὸ θέρος, καὶ τὸ θέρος εἰς τὸ φθινόπωρον καὶ ὅτι ταῦτα εἶναι φυσικῶς ἐναντία πρὸς ἀλλήλα, διότι τὸ μὲν ψυχραίνει, τὸ δὲ θερμαίνει, τὸ δὲ παράγει τροφίμα πρὸς τροφήν, τὸ δὲ φθινόπωρον σημαίνει φθοράν, καὶ ὁμῶς ὅλα μαζί τὴν αὐτὴν χρησιμότητα ἔχουν διὰ τοὺς ἀνθρώπους, δὲν θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὑπεράνω αὐτῶν εἶναι κάποιος ἀνώτερος, ὁ ὁποῖος ἐξισώνει καὶ κυβερνᾷ τὰ πάντα ἔστω καὶ ἂν δὲν βλέπει αὐτόν; Ποῖος, παρατηρῶν εἰς τὸν ἀέρα τὰ νέφη νὰ ὑποβαστάζωνται καὶ ὅτι μέσα εἰς τὰ νέφη ὑπάρχουν τὰ ὕδατα ποῦ εἶναι βαρύτερα ἀπὸ αὐτά, δὲν λαμβάνει ἔννοιαν ἐκείνου ποῦ ὑπέταξε καὶ διέταξε ταῦτα νὰ συμπεριφέρονται κατ' αὐτόν τὸν τρόπον; Ἡ ποῖος βλέπων αὐτὴν τὴν ἰδίαν τὴν γῆν, καίτοι εἶναι φυσικῶς βαρύτερα ἀπὸ τὸ ὕδωρ νὰ στερεώνεται καὶ νὰ μένῃ ἀκίνητος ἐπὶ τοῦ φυσικῶς κινουμένου ὕδατος, δὲν θὰ διανοηθῇ ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεὸς ὁ ὁποῖος ἐνομοθέτησεν καὶ ἐδημιούργησεν αὐτά; Ποῖος, βλέπων τὴν εἰς τοὺς ὠρισμένους καιροὺς καρποφορίαν τῆς γῆς, καὶ τὸν οὐρανὸν νὰ θρέχῃ, τοὺς ποταμοὺς νὰ ρέουν καὶ τὰς πηγὰς νὰ ἀναδλύζουσιν ὕδωρ, καὶ τὴν ἐξ ἀνομοίων ζῶων ἀναπαραγωγὴν, καὶ ταῦτα οὐχὶ πάντοτε, ἀλλὰ νὰ γίνωνται κατὰ καιροὺς ὠρισμένους, καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ βλέπων τὴν μεταξὺ ἀνομοίων καὶ ἐναντίων ὑπάρχουσιν ἰσότητα καὶ πάντα νὰ ὑπηρετοῦν τὴν φυσικὴν ἁρμονίαν καὶ τάξιν δὲν βάλλῃ μὲ τὸν νοῦν τοῦ ὅτι μία εἶναι ἡ δύναμις ἡ ὁποία τὰ πάντα διεκόσμησε καὶ κυβερνᾷ, καθὼς αὕτῃ νομίζει, κατὰ τὸν καλῦτερον τρόπον; Διότι αὐτὰ μὲν μόνον τῶν ἡτο ἀδύνατον νὰ ὑπάρξουν καὶ νὰ

ἐμφανισθοῦν ποτε, λόγῳ τῆς πρὸς ἀλλήλα φυσικῆς ἀντιθέσεως. Τὸ μὲν ὕδωρ ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του εἶναι βαρὺ καὶ ρέει πρὸς τὰ κάτω, τὰ δὲ σύννεφα εἶναι ἐλαφρὰ καὶ πρὸς τὰ ἄνω στρώματα ἀναβαίνουν, καὶ ὁμῶς βλέπομεν τὸ ὕδωρ νὰ βαστάζεται ἐκεῖ ὑψηλὰ ὑπὸ τῶν νεφελῶν. Καὶ πάλιν ἡ μὲν γῆ εἶναι βαρυτάτη, τὸ δὲ ὕδωρ πάλιν ἐλαφρότερον τῆς γῆς, καὶ ὁμῶς τὸ βαρύτερον βαστάζεται ὑπὸ τῶν ἐλαφροτέρων καὶ δὲν φέρεται πρὸς τὰ κάτω, ἀλλὰ στέκεται ἀκίνητος ἡ γῆ. Καὶ τὸ μὲν ἄρρεν γένος δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ θῆλυ, καὶ ὁμῶς ἄρρεν καὶ θῆλυ συνάπτονται εἰς ἓν καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης συναφῆς μία παρ' ἀμφοτέρων παράγεται γέννησις τοῦ ὁμοίου ζώου. Καὶ συντόμως εἰπεῖν, τὸ ψυχρὸν εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὸ θερμόν, καὶ ὁμῶς ἂν συνέλθουν καὶ τὰ δύο μαζί δὲν φιλονεικοῦν ἐναντίον ἀλλήλων ἀλλ' ὁμονοοῦν ὥσαν ἓν σῶμα καὶ συνεργάζονται εἰς τὴν γένεσιν τῶν πάντων.

37. Δὲν θὰ ἦτο λοιπὸν δυνατόν τὰ φυσικῶς ἀσυμβίβαστα καὶ ἐναντία νὰ συνενοῦνται εἰς ἓν, ἐὰν μὴ ὑπῆρχεν ὁ ἀνώτερος καὶ κύριος αὐτῶν, ὁ ὁποῖος συνέδεσεν αὐτά, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως, καθὼς οἱ δοῦλοι, εἰς τὸν δεσπότην των, ὑπακούουν, πρὸς αὐτὸν ὑπάγουν καὶ πειθαρχοῦν. Καὶ οὐχὶ τὸ καθέν, ἀποδλέπον εἰς τὸν σκοπὸν τῆς φύσεώς του, ἀντιδρᾷ πρὸς τὸ ἄλλο. Ἄλλ' ἀμφοτέρα, γνωρίζοντα τὸν συνδέσαντα αὐτὰ Κύριον, καί-τοι φυσικῶς ἀντίθετα, ὁμονοοῦν πρὸς ἀλλήλα, καὶ πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ κυβερνῶντος συμμορφώνονται. Ἐπειδὴ, ἐὰν ἡ συνένωσις τούτων δὲν εἶχε γίνει μὲ τὴν δύναμιν ἀνωτέρας προσταγῆς, πῶς θὰ ἤμποροῦσε τὸ βαρὺ μὲ τὸ ἐλαφρόν, ἢ τὸ ξηρὸν μὲ τὸ ὑγρόν, ἢ τὸ κυκλικῶς κινούμενον μὲ τὸ ὀρθιον, ἢ τὸ πῦρ μὲ τὸ ψυχρόν, ἢ, μὲ ἓνα λόγον, ἢ θάλασσα μὲ τὴν γῆν, ἢ ὁ ἥλιος μὲ τὴν σελήνην, ἢ τὰ ἄστρα μὲ τὸν οὐρανόν, καὶ ὁ ἀῆρ μὲ τὰς νεφέλας νὰ ἀναμειχθοῦν καὶ συνενωθοῦν εἰς ἓν σύνολον, καίτοι ἀνόμοια κατὰ τὴν φύσιν μεταξύ των; Διότι ἄλλως καὶ μεγάλη διάστασις ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ μεταξύ των, καὶ τὸ μὲν πῦρ θὰ ἔκαιε, τὸ δὲ ψυχρὸν θὰ ἐπροκάλει ψῦχος, καὶ τὸ μὲν βαρὺ θὰ ἐφέρετο πρὸς τὰ κάτω, τὸ δὲ ἐλαφρόν ὑπὸ τῶν ἐναντίων ὠθούμενον θὰ ἤλκετο πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ὁ μὲν ἥλιος θὰ ἐφώτιζεν, ὁ δὲ ἀῆρ θὰ ἐπροκάλει σκότος, διότι καὶ τὰ ἄστρα θὰ ἐφιλονέκων πρὸς ἀλλήλα, καθόσον τὰ μὲν ἔχουν θέσιν ὑψηλότερον τῶν ἄλλων, τὰ δὲ κατωτέραν τῶν πρώτων. Καὶ ἡ νύξ δὲν θὰ παρεχῶρει θέσιν εἰς τὴν ἡμέραν, ἀλλ' ἀσφαλῶς

θά ἐπέμενε νά ἐπικρατήσῃ ἐναντίον τῆς ἡμέρας φιλονικοῦσα καί προβάλλουσα ἀντίστασιν ἐναντίον τῆς. "Ὅταν δὲ ἐλάμβανον χώραν τοιαῦται ἀντιθέσεις, δὲν θά ἐβλέπομεν πλεόν εἰς τὸ ἐξῆς κόσμον, ἀλλ' ἀκοσμίαν, ὅχι πλεόν τάξιν ἀλλ' ἀταξίαν, οὔτε πλεόν σύνθεσιν ἀλλὰ διάλυσιν τοῦ ὅλου κόσμου, οὔτε πλεόν συμμετρίαν ἀλλὰ πλήρη ἀμετρίαν. Διότι μαζί μὲ τὴν ἀντίθεσιν καὶ ἀντίστασιν ἐνός ἐκάστου ἢ τὰ πάντα θά κατεστρέφοντο, ἢ τὸ ἰσχυρότερον θά ἐπεκράτει. Καὶ τοῦτο πάλιν θά ἐδείκνυε τὴν ἀκοσμίαν τοῦ σύμπαντος, διότι ἐὰν μόνον τὸ καθὲν παρέλειπε νά προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὰ ἄλλα ὄντα, θά ἐδημιούργει γενικὴν παραφωνίαν εἰς τὸ ὅλον σύμπαν, καθὼς θεβαίως ἐὰν καὶ μόνον ὁ ποῦς, ἢ μόνον ἡ χεὶρ ἀπέμενον, δὲν θά ἔμποροῦσαν νά διασώσουν τὸ ὅλον σῶμα. Διότι τί κόσμος θά ἦτο αὐτός ἐὰν μόνον ὁ ἥλιος ἐφώτιζεν, ἢ μόνῃ ἡ σελήνῃ περιεφέρετο, ἢ ὑπῆρχε μόνον νύξ, ἢ ἐὰν ὑπῆρχε διαρκῶς ἡμέρα; Ποία δὲ πάλιν θά ὑπῆρχεν ἁρμονία, ἐὰν ὑπῆρχε μόνον ὁ οὐρανὸς χωρὶς τὰ ἄστρα, ἢ τὰ ἄστρα χωρὶς τὸν οὐρανόν; Εἰς τί δὲ θά ἦτο χρήσιμος, ἐὰν ὑπῆρχε μόνον ἡ θάλασσα, καὶ ἐὰν εὕρισκετο μόνον ἡ γῆ χωρὶς τὰ ὕδατα, καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως; Πῶς δὲ καὶ ὁ ἄνθρωπος θά ἦτο δυνατόν νά φανῇ, ἢ ἄλλο ζῶον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐὰν τὰ διάφορα ὕλικά στοιχεῖα εὕρισκοντο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ἄλληλα καὶ ἐπεκράτει μόνον τὸ ἓν, τὸ ὁποῖον δὲν θά ἠδύνατο νά ἀρκέσῃ διὰ νά ἔλθουν εἰς τὸ εἶναι τὰ ἄλλα σώματα; Διότι ἀδύνατον ἐκ μόνου τοῦ θερμοῦ, ἢ ἐκ μόνου τοῦ ψυχροῦ, ἢ ἐκ μόνου τοῦ ὑγροῦ, ἢ ἐκ μόνου τοῦ ξηροῦ στοιχείου νά παραχθῇ ἕστω καὶ ἓν ἀπὸ ὅλα τὰ ὄντα, ἀλλὰ θά ἐτέλουν διηνεκῶς ἐν ἀταξίᾳ καὶ ἐντελῶς ἀσύνδετα. Ἀλλ' οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ νομιζόμενον ἰσχυρότερον ὄν θά ἠδύνατο νά παραχθῇ ἄνευ τῆς συνδρομῆς καὶ τῶν ἄλλων. Διότι ἔτσι καὶ τώρα ἔχει γίνεи.

38. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν ὑπάρχει ἀταξία ἀλλὰ τάξις εἰς τὸ σύμπαν καὶ ὅχι ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὐχὶ ἀκοσμία, ἀλλὰ κόσμος ὡραίος, καὶ παναρμόνιος διάταξις τῶν τοῦ σύμπαντος πραγμάτων, ἀναγκαῖον εἶναι νά ἔχωμεν κατὰ νοῦν καὶ νά ἀποκτήσωμεν ἔννοιαν τοῦ Δεσπότη, ὁ ὁποῖος συνήθροισεν καὶ συνέσφιγγεν εἰς ἓν καὶ ἐπέτυχεν ὅπως ὅλα αὐτὰ συνεργάζωνται μὲ ἀδιατάρακτον συμφωνίαν. Διότι καὶ ἂν δὲν εἶναι ὁρατός μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς, ὅμως ἀπὸ τὴν τάξιν καὶ τὴν συμφωνίαν τῶν ἐναντίων ὄντων εἰς τὸ σύμπαν ἔμποροῦμεν νά ἐννοῶμεν τὸν τούτων ἄρχοντα, διακοσμητὴν καὶ βασιλέα. Καθὼς δη-

λαδὴ ἔαν εἰς μίαν πόλιν ποῦ ἀποτελεῖται ἐκ διαφόρων ἀνθρώπων, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πλουσίων πάλιν καὶ πτωχῶν, καὶ πάλιν ἐκ γερόντων καὶ νεωτέρων, καὶ ἄρρένων καὶ θηλέων, παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη κατοικεῖται μὲ πολλήν εὐταξίαν καὶ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς καίτοι διάφοροι μεταξὺ τῶν, ὁμονοοῦν πρὸς ἀλλήλους καὶ οὔτε οἱ πλούσιοι στρέφονται κατὰ τῶν πτωχῶν, οὔτε οἱ μεγάλοι κατὰ τῶν μικρῶν, μήτε οἱ νέοι ἐναντίον τῶν γερόντων καταφέρωνται ἀλλ' ὅτι ὅλοι κατ' ἴσον μέρος διάγουν εἰρηνικῶς ἔαν ταῦτα θλέπωμεν, ἐξάπαντος ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ παρουσία ἄρχοντος τὴν ὁμόνοιαν κυβερνᾷ. ἔστω καὶ ἂν δὲν θλέπωμεν αὐτόν. Διότι ἡ μὲν ἀταξία εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναρχίας, ἡ δὲ τάξις ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει καλὸς κυβερνήτης.

Διότι καὶ τὴν συμφωνίαν ποῦ ὑπάρχει μεταξύ τῶν μελῶν ἐνὸς ζῶντος σώματος θλέποντες, ὅτι δηλαδὴ ὁ ὀφθαλμὸς δὲν πολεμεῖ τὴν ἀκοήν, οὔτε ἡ χεὶρ εὐρίσκεται εἰς διάστασιν μὲ τὸν πόδα, ἀλλὰ κάθε μέλος χωρὶς ἀντίρρησην ἐπιτελεῖ τὴν ἰδικήν του ἀποστολήν, ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν ἀσφαλῶς ὅτι ὑπάρχει ἡ ψυχὴ ἐντὸς τοῦ σώματος, ἡ ὁποία κυβερνᾷ τὰ μέλη αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν δὲν θλέπωμεν αὐτήν. Καθ' ὁμοιον τρόπον καὶ εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν ἁρμονίαν ποῦ ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπαν, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἐννοῶμεν Θεόν, καὶ μόνον ἓνα Θεόν καὶ ὄχι πολλούς. Καὶ ἡ τάξις δὲ αὕτη ποῦ παρουσιάζει ἡ τῶν πάντων διακόσμησις, καὶ ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ὁμόνοια τῶν πάντων μεταξύ τῶν, ὄχι πολλούς ἀλλὰ μόνον ἓνα φανερῶνει ἄρχοντα αὐτῆς καὶ ἡγεμόνα, τὸν θεῖον Λόγον. Διότι οὐδέποτε, ἔαν ἦσαν πολλοὶ οἱ ἄρχοντες τῆς κτίσεως, θὰ ἐσώζετο καὶ θὰ διετηρεῖτο ἡ τοιαύτη τάξις τῶν πάντων, ἀλλὰ θὰ ἦσαν πάλιν τὰ πάντα ἐν ἀταξίᾳ λόγῳ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν ἀρχόντων, ποῦ ὁ καθεὶς θὰ ὑπεχρέωνε τὰ πάντα νὰ ὑπακούουν εἰς τὴν ἰδικήν του θέλησιν καὶ θὰ εὐρίσκετο εἰς διαρκῆ διαμάχην πρὸς τὸν ἕτερον. Καθὼς δηλαδὴ ἐλέγομεν ὅτι ἡ πολυθεότης ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀθεότητα, οὕτω κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ πολυαρχία ἰσοῦται πρὸς τὴν ἀναρχίαν. Διότι ὅταν ὁ καθεὶς ἀναιρῇ τὸ δικαίωμα τοῦ ἄλλου νὰ ἄρχῃ, κανεὶς ὕστερα δὲν θὰ μένῃ πράγματι ἄρχων, ἀλλὰ θὰ κυριαρχῇ ἐπὶ πάντων ἡ ἀναρχία. Ὅπου δὲ δὲν ὑπάρχει ἄρχων, ἐκεῖ ἀσφαλῶς ἐπικρατεῖ ἡ ἀναρχία. Καὶ ἀντιθέτως ἡ ἐπὶ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἐπικρατοῦσα μία τάξις ἓνα καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῆς προϋποθέτει. Καθὼς δηλαδὴ, ἔαν ἀκούῃ τις ἐκ τοῦ μακρόθεν λύραν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ πολ-

λὰς χορδὰς, καὶ θαυμάζει τὴν ἁρμονίαν καὶ συμφωνίαν, τὴν ὅποιαν συνθέτουν οἱ ἤχοι, ποὺ παράγονται ἀπὸ αὐτὰς καὶ γνωρίζει ὅτι ἡ ἁρμονία αὕτη δὲν παράγεται ἀπὸ μόνην τὴν βαρείαν χορδὴν, οὔτε ἀπὸ μόνην τὴν ὀξείαν, οὔτε ἀπὸ μόνην τὴν μέσην, ἀλλ' ὅλαι μαζί πληττόμεναι ἤχουσαι κατ' ἴσην ἀναλογίαν παράγουν συγχρόνως ἡ κάθε μία τὸν ἰδικόν της ἤχον, καὶ ἐκ τούτων ἀσφαλῶς ἐννοεῖ ὅτι ἡ λύρα δὲν ἤχει μόνη της, ἀλλ' οὐδὲ πολλοὶ πληττοῦν αὐτήν, ἐννοεῖ δὲ ὅτι μόνον εἷς εἶναι ὁ μουσικός, ὁ ὁποῖος τὸν κατὰ ληλον ἤχον ἐκάστης χορδῆς συνάπτει εἰς ἓν μὲ τὸν ἤχον τῶν ἄλλων διὰ τὴν ἐπιτύχη τὴν ἐναρμόνιον συμφωνίαν ποὺ θέλει ἡ ἐπιστήμη, καὶ ἂν δὲν βλέπη τοῦτον, οὕτω καὶ ἐκ τῆς παναρμονίου τάξεως ποὺ ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπαν, ἡ ὁποία συγκρατεῖ τὰ διάφορα ὄντα εἰς τὴν θέσιν των, ὥστε μήτε τὰ ἄνω νὰ βαίνουν πρὸς τὰ κάτω, μήτε τὰ κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀντιμαχόμενα μεταξύ των, ἀλλὰ τὰ πάντα νὰ κινούνται καθ' ὠρισμένην ἑκαστον τάξιν, βγαίνει τὸ βέβαιον συμπέρασμα ὅτι ἓνα καὶ ὄχι πολλοὺς πρέπει νὰ νοήσωμεν ἄρχοντα καὶ βασιλέα ὅλης τῆς κτίσεως, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ περίλαμπρον φῶς τοῦ φωτίζει καὶ κινεῖ τὰ πάντα.

39. Διότι δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι εἶναι πολλοὶ οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ποιηταὶ τῆς κτίσεως, ἀλλὰ ἐὰν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἀκριβῶς εὐσεβεῖς καὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν ἀληθινήν ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἷς εἶναι ὁ δημιουργὸς αὐτῆς. Καὶ τοῦτο αὐτὴ ἡ κτίσις φανερὰ ἀποδεικνύει ἀληθές. Διότι τὸ ἀσφαλές γνώρισμα ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ παντός εἶναι εἷς εἶναι τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ δὲν ὑπάρχουν πολλοί, ἀλλὰ μόνον εἷς κόσμος. Διότι θὰ ἔπρεπε, ἐὰν θεοαῖως ἦσαν πολλοὶ θεοί, πολλοὶ νὰ ἦσαν καὶ διάφοροι κόσμοι. Διότι δὲν θὰ ἔπρεπε οἱ πολλοὶ θεοὶ νὰ ἔχουν κατασκευάσει ἓνα μόνον κόσμον, οὔτε ὁ εἷς κόσμος νὰ ποιηθῇ ὑπὸ πολλῶν, λόγῳ τῶν ἀτόπων ποὺ προκύπτουν ἐκ τούτων. Πρῶτον μὲν διότι, ἐὰν ὁ εἷς κόσμος ἔγινεν ἀπὸ πολλοὺς θεοὺς, τοῦτο θὰ ἀπεδείκνυνεν ἀδυναμίαν δι' αὐτούς, ὅτι δηλαδὴ ἐκ πολλῶν ἓν μόνον ἔργον ἔγινε. Καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲν θὰ ἦτο τυχαῖον τὸ γνώρισμα τῆς ἀτελοῦς ἐκάστου γνώσεως εἰς τὸ νὰ δημιουργῇ. Διότι ἐὰν ἦτο ὁ εἷς ἐπαρκής, δὲν θὰ ἠδύναντο οἱ πολλοὶ νὰ ἀναπληρώσουν τὰς ἐλλείψεις μεταξύ των. Τὸ νὰ λέγη δὲ τις ὅτι εἷς τὸν θεὸν ὑπάρχει κάποια ἑλλειψις, δὲν εἶναι μόνον ἀσεβές, ἀλλὰ ὑπερβαίνει καὶ αὐτὰ τὰ ὅρια τῆς ἀσεβείας. Διότι καὶ τὸν τεχνίτην ποὺ ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἤμπορεῖ

κανείς νὰ εἶπῃ ὅτι εἶναι τέλειος, ἀλλ' ἀσθενής, ἐὰν μὴ μόνος του, ἀλλὰ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν πολλῶν ἀποτελειώσῃ ἓν μόνον ἔργον. Ἐὰν δὲ ὁ καθεὶς ἠδύνατο νὰ ἀποτελειώσῃ μόνος τὸ ὅλον ἔργον, εἰργάσθησαν δὲ οἱ πάντες ἀπλῶς διὰ νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ, τὸ τοιοῦτον θὰ ἦτο γελοῖον, ἐὰν ὁ καθεὶς εἰργάσθῃ χάριν τῆς δόξης, ἵνα μὴ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀδύνατος. Πάλιν δέ, τὸ νὰ εἶπῃ τις ὅτι ὑπάρχει κενοδοξία μεταξὺ τῶν θεῶν, εἶναι πρᾶγμα ἀτοπώτατον. Ἐπειτα, ἐὰν ὁ καθεὶς ἦτο ἱκανὸς μόνος νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς τοῦ ὅλου δημιουργίας, ποία ἡ ἀνάγκη τῶν πολλῶν, ὅταν ὁ εἰς ἦτο αὐτάρκης διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ παντός; Ἀλλῶς τε θὰ ἐφαίνετο ἀσεβὲς καὶ ἀτοπον, ἐὰν τὸ μὲν ποίημα ἐτύγχανε νὰ εἶναι ἓν, οἱ δὲ ποιηταὶ διάφοροι καὶ πολλοί, ἐπειδὴ κατὰ φυσικὸν λόγον τὸ ἓν καὶ τέλειον εἶναι ἀνώτερον τῶν διαφόρων καὶ πολλῶν. Πρέπει δὲ νὰ γνωρίζωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι, ἐὰν ὁ κόσμος ἐγίνεν ἀπὸ πολλοὺς θεοὺς, θὰ εἶχε διαφόρους καὶ τὰς κινήσεις καὶ ἐντελῶς ἀνομοίας πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτὸν του. Διότι σκοπῶν νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν καθένα ἐκ τῶν ποιησάντων αὐτὸν διαφόρους θὰ εἶχε καὶ τὰς κινήσεις. Λόγῳ δὲ τῆς διαφορᾶς ταύτης, καθὼς καὶ πρότερον ἔχει λεχθῇ, πάλιν θὰ ἦτο ἀκοσμία καὶ ἀταξία τῶν πάντων, ἐπειδὴ οὔτε πλοῖον ὅταν κυβερνᾶται ὑπὸ πολλῶν θὰ πλὴρ σωστά, ἐὰν δὲν κρατῇ τὸ τιμὸν μόνος εἰς κυβερνήτης. Οὔτε ἡ λύρα ἐὰν κρούουν αὐτὴν πολλοὶ θὰ παράγῃ συμφωνίαν ἤχων, ἐὰν δὲν εἶναι εἰς ὁ κρούων τὰς χορδὰς αὐτῆς τεχνίτης. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν, ἐφ' ὅσον μία εἶναι ἡ κτίσις, καὶ εἰς κόσμος ὑπάρχει καὶ μία τάξις κυβερνᾷ αὐτόν, ἓνα πρέπει νὰ νοήσωμεν καὶ τὸν τῆς κτίσεως βασιλέα καὶ δημιουργὸν Κύριον. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς ἓνα ἐδημιούργησε τὸν σύμπαντα κόσμον, ἵνα μὴ ἐκ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν κόσμων συγχρόνως, πολλοὶ νομίζωνται καὶ οἱ δημιουργοὶ των, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἓν ὑπάρχει ποίημα, νὰ πιστεύεται ὅτι εἰς εἶναι καὶ ὁ τούτου ποιητής. Καὶ ὅχι διότι εἰς εἶναι ὁ δημιουργός, διὰ τοῦτο καὶ εἰς εἶναι ὁ κόσμος. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς εἶναι ὁ δημιουργηθεὶς κόσμος, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἰς εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ.

40. Ποῖος λοιπὸν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι οὗτος; Διότι καὶ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ποιήσωμεν φανερόν καὶ νὰ εἴπωμεν, ἵνα μὴ κανεὶς πλανηθῇ λόγῳ τῆς περὶ τὸν Θεὸν ἀγνοίας καὶ ὑποθέσῃ ἄλλον θεὸν καὶ ὑποπέσῃ πάλιν εἰς τὴν αὐτὴν περὶ τῶν εἰδώλων ἀθεότητα. Νομίζω δὲ ὅτι κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τούτου. Διότι ἐὰν λοιπὸν ὁ λόγος ἀπέδειξεν

ὅτι δὲν εἶναι θεοὶ ἐκεῖνοι, ποὺ οἱ ποιηταὶ ὀνομάζουν θεούς, καὶ ἤλεγξεν ὡς πλανομένους ἐκείνους, ποὺ θεοποιῶν τὴν κτίσιν, καὶ τὴν εἰδωλολατρίαν τῶν ἐθνῶν ὅτι εἶναι ἀσέβεια καὶ ἀθεΐα, ἀνάγκη πᾶσα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι, μετὰ τὴν πλήρη ἀναίρεσιν τούτων, μόνον ἡ ἰδική μας εὐσεβὴς θρησκεία εἶναι ἀληθὴς καὶ ὁ ὕψ' ἡμῶν προσκυνούμενος καὶ κηρυττόμενος, αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος ἀληθὴς Θεός, καὶ συνεπῶς πάσης τῆς κτίσεως Κύριος καὶ πάσης ὑπάρξεως δημιουργός. Ποῖος λοιπὸν εἶναι οὗτος παρὰ μόνον ὁ Πανάγιος καὶ ὑπεράνω καὶ ἔξω πάσης ὑλικῆς κτιστῆς οὐσίας ὑπάρχων, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος, ὡς ἄριστος κυβερνήτης μὲ τὴν ἰδικὴν του σοφίαν καὶ διὰ τοῦ ἰδίου του Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ τὰ πανταχοῦ εἰς τὸν κοσμικὸν χῶρον ὑπάρχοντα διακυβερχῶν μὲ τρόπον σωτήριον, καὶ διακοσμεῖ, καὶ δημιουργεῖ καθὼς φαίνεται εἰς αὐτὸν ὅτι καλῶς ἔχουν; Ἐχουν δὲ καλῶς, ὅπως ἔχουν γίνεαι καὶ τὰ θλέπομεν νὰ γίνωνται, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο ὁ ἴδιος θέλει, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο κανεῖς δὲν ἡμπορεῖ νὰ μὴ πιστεῦῃ. Διότι ἐὰν μὲν ἡ κίνησις τῆς κτίσεως ἦτο κατωμένη οὐχὶ ἐπὶ τῇ θάσει λογικῶν κανόνων καὶ ἀπλῶς ἐκινεῖτο τὸ σύμπαν ἀσκόπως, καλῶς θὰ ἔλεγε κανεῖς ὅτι δὲν πιστεῦει εἰς ὅσα λέγομεν. Ἐὰν δὲ ἐπὶ τῇ θάσει λογικῶν κανόνων καὶ μὲ σοφίαν καὶ πανσοφίαν τὰ πάντα συνετέθησαν καὶ διεκοσμήθησαν μὲ κάθε σοφὸν στολισμόν, ἀναγκαίως συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ὑποτιθέμενος διακοσμητὴς αὐτῶν νὰ μὴ εἶναι ἄλλος τις παρὰ μόνον ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Λόγον δὲ λέγω ὃχι τὴν ἐντελέχειαν ποὺ ὑπάρχει εἰς ἕν ἕκαστον τῶν γενομένων κτισμάτων, ποὺ εἶναι συνυφασμένη καὶ σύμφυτος μὲ αὐτά, τὴν ὁποίαν βεβαίως καὶ σπερματικὸν λόγον ἐσυνήθισαν μερικοὶ νὰ ὀνομάζουν, ποὺ εἶναι ἄψυχος καὶ οὔτε νὰ σκέπτεται, οὔτε νὰ ἐννοῇ δύναται, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔξωθεν τέχνην μόνον ἐνεργεῖ συμφῶνως πρὸς τὴν ἐπιστήμην τοῦ κυβερνῶντος αὐτὸν τεχνίτου. Οὐδὲ ὅμοιον πρὸς τὸν λόγον τοῦ λογικοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὁ ὁποῖος σύγκειται ἐκ συλλαβῶν καὶ διὰ μέσου τοῦ ἀέρος μεταφέρει εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀκουόντων τὰ ὑπὸ τοῦ ὁμιλοῦντος σημαίνόμενα, ἀλλὰ τὸν Λόγον τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, τὸν τῶν ὅλων ζῶντα καὶ ἐνεργόν Θεόν αὐτολόγον λέγω, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντελῶς ἄλλος ἀπὸ τὰ ποιήματα τῆς κτίσεως, ἴδιος δὲ καὶ μόνος Λόγος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὑπάρχει, ὁ ὁποῖος τὸ παρὸν σύμπαν διεκόσμησε καὶ φωτίζει ἐν τῇ ἰδικῇ του παρουσίᾳ. Διότι ἐπειδὴ οὗτος εἶναι ὁ ἀγαθὸς Λόγος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, αὐτὸς διεκόσμησε κατὰ λογικὴν τάξιν τὰ πάντα, καὶ

τὰ μὲν ἀντίθετα συνήνωσε μὲ τὰ ἀντίθετα, καὶ ἐκ τούτων μίαν κατασκεύασεν ἁρμονίαν. Οὗτος, Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία ὧν, κατεσκεύασε τὸν μὲν οὐρανὸν νὰ περιστρέφεται ὡς περὶ σταθερὸν ἄξονα, τὴν δὲ γῆν ἐκρέμασεν εἰς τὸ κενὸν καὶ μὴ στηριζόμενὴν ἐπὶ βάσεώς τινος, μὲ τὸ ἰδικόν του νεῦμα ἐστερέωσε. Ὑπὸ τούτου φωτιζόμενος ὁ ἥλιος φωτίζει τὴν οἰκουμένην καὶ ἡ σελήνη ἔχει μέτριον φῶς. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὕδωρ κρεμάται ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ αἱ βροχαὶ κατακλύζουν μὲ τὰ ὕδατά των τὴν γῆν, καὶ ἡ μὲν θάλασσα περιορίζεται ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων, ἡ δὲ γῆ καλύπτεται ἀπὸ ποικίλα φυτὰ καὶ στολίζεται ἀπὸ τὴν πρασίνην χλόην. Καὶ ἐὰν κανεὶς ἀπιστος ἀμφιβάλλῃ περὶ τῶν λεγομένων, ἐὰν δηλαδὴ ὑπάρχῃ πράγματι Λόγος Θεοῦ, ὁ τοιοῦτος εἶναι μὲν παράφρων ἐὰν ἀμφισβητῇ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Λόγου Θεοῦ, ἔχει δ' ὅμως τὴν ἀπέδειξιν τῆς πλάνης του, διότι τὰ πάντα ὑπὸ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ ἐδημιουργήθησαν, καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ στερεωθῇ κανὲν ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἐὰν δὲν εἶχεν ἔλθει εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καθὼς εἴπομεν.

41. Εἶναι δὲ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὄχι ὅμοιος μὲ τὸν λόγον τῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἶπον, συγκείμενος ἐκ συλλαβῶν, ἀλλὰ εἶναι ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Θεοῦ Πατρός. Διότι οἱ μὲν ἄνθρωποι ἐκ μερῶν συγκείμενοι καὶ δημιουργηθέντες ἐκ τοῦ μὴ ὄντος σύνθετον ἔχουν καὶ διαλυόμενον τὸν λόγον αὐτῶν. Ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἀπλοῦς καὶ ὄχι σύνθετος, διὰ τοῦτο καὶ ὁ τούτου Λόγος εἶναι ὧν καὶ ὄχι σύνθετος, ἀλλ' εἰς καὶ μονογενὴς Θεός, ὁ ὁποῖος καὶ προῆλθεν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὡς ἀπὸ ἀγαθῆς πηγῆς ἀγαθὸς καὶ αὐτὸς διακοσμεῖ καὶ συντηρεῖ τὰ πάντα. Ἡ δὲ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Λόγος, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἦλθε πρὸς ἡμᾶς τὰ κτίσματα εἶναι ἀληθῶς θαυμαστὴ καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι δὲν ἔπρεπεν ἄλλως νὰ γίνῃ, παρὰ οὕτως καθὼς καὶ ἔγινε. Ἐπειδὴ τῶν μὲν κτισμάτων ἡ φύσις, ἐπειδὴ ἦλθον εἰς τὸ εἶναι ἐξ οὐκ ὄντων, συγκρινομένη αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τυγχάνει ἀσταθῆς καὶ ἀσθενῆς καὶ θνητῆ. Ὁ δὲ Θεὸς τῶν ὄλων εἶναι φύσει ἀγαθὸς καὶ πανάγαθος. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ φιλάνθρωπος. Διὰ τὸν ἀγαθὸν δὲν ὑπάρχει κανενὸς εἰδους φθόνος· ὅθεν ὁ ἀγαθὸς δὲν αἰσθάνεται φθόνου διὰ κάποιον ἐπειδὴ ὑπάρχει, ἀλλὰ θέλει νὰ ὑπάρχουν ὅλοι ἵνα ἡμπορῇ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν φιλάνθρωπίαν του. Βλέπων λοιπὸν ὅτι ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἅπασα, ἕνεκα ἰδιαζόντων δι' αὐτὴν

1. Πλάτωνος, Τίματος 29 Ε. Βλέπε καὶ ἰδίου Λόγος περὶ ἐνανθρ., 3.

λόγων, ἥτο ἀσταθῆς καὶ ὑπέκειτο εἰς διάλυσιν καὶ ἀφανισμόν, διὰ νὰ μὴ πάθῃ τοῦτο καὶ διαλυθῇ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι ὁλόκληρος, ἕνεκα τούτου, ἐφ' ὅσον διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ καὶ αἰωνίου Λόγου ἐποίησε τὰ πάντα καὶ ἔφερεν εἰς τὸ εἶναι τὴν κτίσιν, δὲν ἐγκατέλειπεν αὐτὴν νὰ φέρεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν τῆς φύσεώς της καὶ νὰ ταλαιπωρῆται, διὰ νὰ μὴ διατρέχῃ τὸν κίνδυνον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ μὴ εἶναι. Ἄλλ' ὥς ἀγαθὸς διακυβερνᾷ καὶ συντηρῇ σύμπασαν τὴν κτίσιν διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ Λόγου, ὅστις εἶναι καὶ αὐτὸς Θεός, ἵνα, μὲ τὴν διακυβέρνησιν καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Λόγου καὶ τὴν διακόσμησιν, φωτιζομένη ἡ κτίσις δυνηθῇ νὰ διατηρηθῇ ἀσφαλῶς, ἐπειδὴ βεβαίως τυγχάνουσα τῆς μετοχῆς τοῦ ὄντως ὄντος ἐκ τοῦ Πατρὸς Λόγου βοηθεῖται ὑπ' αὐτοῦ, ἵνα ὑπάρχῃ εἰς τὸ εἶναι. Ὅτι μὴ ἄρα πάθῃ, λέγω δηλοδῆ διὰ νὰ μὴ καταλήξῃ εἰς τὸ μὴ εἶναι, πρᾶγμα ποῦ θὰ εἶχε πάθει, ἐὰν δὲν συνετήρει αὐτὴν εἰς τὸ εἶναι ὁ Λόγος, «ὁ ὅποιος εἶναι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, γεννηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προαιωνίως πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων»¹ ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἔχουν κτισθῇ τὰ πάντα, τόσον τὰ ὁρατὰ ὅσον καὶ τὰ ἀόρατα»² «καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας»,³ καθὼς οἱ ὑπρέται τῆς ἀληθείας διδάσκουν μὲ τὰς ἀγίας συγγραφάς των.

42. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ παντοδύναμος καὶ εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τέλειος καὶ ἅγιος, ὁ Τοῦ Πατρὸς Λόγος, ὁ τὰ πάντα πληρὼν καὶ διὰ τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου ἐκτείνων τὰς δυνάμεις αὐτοῦ καὶ φωτίζων αὐτόν, αὐτὸς πάντα τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα διὰ τῆς παντοδυναμίου χειρὸς αὐτοῦ συγκρατεῖ καὶ συναρμόζει εἰς ἓν ὅλον, οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἔχῃ ἀφήσει τίποτε ἔξω τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ διὰ μέσου πάντων, καὶ τὸ καθὲν ἰδιαίτερος, καὶ συλλήβδην ὅλα μαζὶ ζωοποιεῖ καὶ συντηρεῖ καὶ τὰς ιδιότητας πασῶν τῶν αἰσθητῶν οὐσιῶν, αἱ ὁποῖαι διακρίνονται εἰς θερμὴν καὶ ψυχρὰν καὶ ὑγρὰν καὶ ξηρὰν, εἰς ἓν συμμειγνύων, ὑποτάσσει εἰς τὸ θέλημά του, ὥστε νὰ μὴ ἀντιδροῦν πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ νὰ ἀποτελοῦν μίαν καὶ σύμφωνον ἀρμονίαν. Χάρις εἰς αὐτόν καὶ τὴν δυνάμιν του οὔτε τὸ πῦρ πολεμεῖ τὸ ψυχρόν, οὔτε τὸ ὑγρὸν τὸ ξηρόν, ἀλλ' ὥς νὰ ἦσαν φί-

1. Κολ. 1, 15.

2. Κολ. 1, 16.

3. Εὐα. 1, 18.

λοι καὶ ἀδελφοί, καίτοι καθ' ἑαυτὰ εἶναι ἀντίθετα, συνηνωμένα μαζί, καὶ εἰς τὰ φαινόμενα δίδουν ζωὴν, καὶ γίνονται τὰ βασικά στοιχεῖα τῆς οὐσίας τῶν διαφόρων σωμάτων. Εἰς τοῦτον τὸν Θεῖον Λόγον ὑπακούοντα τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ὄντα ζωογονοῦνται, τὰ δὲ ἐν οὐρανοῖς συντηροῦνται εἰς τὴν ὑπαρξιν. Χάρις εἰς αὐτὸν ἡ μὲν θάλασσα ὁλόκληρος καὶ ὁ μέγας ὠκεανὸς μέσα εἰς τὰ ἰδικά των σύνορα ἔχουν δικαίωμα νὰ κινοῦνται, ἡ δὲ ξηρὰ ὁλόκληρος καλύπτεται ἀπὸ τὸ πράσινον καὶ εἶναι πλουσία ἀπὸ διάφορα καὶ παντὸς εἶδους φυτὰ, καθὼς προείπομεν. Καὶ ἵνα μὴ ἀσχαλούμεθα μὲ τὸ καθὲν ἐκ τῶν φανερῶν πραγμάτων, ὀνομάζοντες αὐτὰ χωριστά, οὔτε ἐν ἐκ πάντων τῶν ὄντων ὑπάρχει πού νὰ μὴ ἔγινεν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ὑφίσταται, ὡς λέγει καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν». Καθ' ὁμοίον δηλαδὴ τρόπον, ὡς ἔάν τις μουσικὸς χορδίσῃ καταλλήλως λύραν καὶ συνδυάσῃ ἀρμονικῶς τοὺς βαρεῖς μουσικοὺς φθόγγους μὲ τοὺς ὀξεῖς καὶ τοὺς μέσους μὲ τοὺς ἄλλους, θὰ κατασκευάσῃ ἐν μέλος, οὕτω καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅλον σύμπαν ὡς τινὰ λύραν κρατῶν, καὶ τὰ εἰς τὸν ἀέρα ὑπάρχοντα πράγματα μὲ τὰ ἐπὶ γῆς συναθροίσας, καὶ τὰ εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ ἐκεῖνα εἰς τὸν ἀέρα, καὶ τὰ πάντα συνενῶν μὲ τὰ κατὰ μέρος καὶ ἀναγκάζων αὐτὰ νὰ περικφέρωνται σύμφωνα μὲ τὰ νεύματα καὶ τὸ θέλημά του, ἓνα κόσμον καὶ μίαν τοῦ κόσμου τάξιν κατασκευάζει καλῶς καὶ ἀρμονικῶς, καὶ αὐτὸς μὲν μένει ἀκίνητος μαζί μὲ τὸν Πατέρα, τὰ πάντα δὲ θέτει εἰς κίνησιν μὲ τὴν παντοδύναμον θέλησίν του, τὸ καθὲν ὅπως φαίνεται καλὸν εἰς τὸν Πατέρα Του. Διότι τὸ θαυμαστὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ εἶναι τοῦτο, ὅτι μὲ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ νεῦμα ὅλα μαζί, καὶ ὄχι κατὰ διαστήματα, ἀλλὰ ἐν τῷ ἅμῃ ὅλα καὶ τὰ ὀρθία καὶ τὰ κυκλικά, καὶ τὰ εἰς τὰ ἄνω μέρη, καὶ τὰ μεσαῖα, καὶ τὰ εἰς τὰ κάτω μέρη, τὰ ὑγρά, τὰ ψυχρά, τὰ θερμά, τὰ βλεπόμενα καὶ τὰ ἀόρατα περιφέρει καὶ διακοσμεῖ σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν τοῦ καθενός. Συγχρόνως δηλαδὴ εἰς τὸ νεῦμα αὐτοῦ τὸ μὲν ὀρθιον ὡς ὀρθιον, τὸ δὲ κυκλικὸν κυκλικῶς περιφέρονται, τὸ δὲ μέσον ὅπως εἶναι κινεῖται, τὸ θερμὸν θερμαίνεται καὶ τὸ ξηρὸν ξηραίνεται, καὶ τὰ πάντα ὅπως ἔχουν φυσικῶς ζωοποιοῦνται καὶ σχη-

ματίζονται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ θαυμασία καὶ ἀληθῶς θεία ἁρμονία ἀποτελεῖται δι' αὐτοῦ.

43. Καὶ ἵνα διὰ παραδείγματος νοήσωμεν τὸ θαυμαστὸν τοῦτο, ἃς παραβάλλωμεν τὸ πρᾶγμα πρὸς εἰκόνα χορῳδίας μεγάλης. Καθὼς λοιπὸν ἡ χορῳδία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους, παιδιά, γυναῖκας, πάλιν καὶ γέροντας καὶ ἀπὸ ἀκόμη νεωτέρους, καὶ ὁ διευθύνων ποῦ σημαίνει τὸν ρυθμὸν εἶναι εἷς, ὁ καθεὶς δὲ σύμφωνα μὲ τὴν ἡλικίαν του ψάλλει, ὁ μὲν ἄνδρας ὡς ἄνδρας, ὁ δὲ παῖς ὡς παῖς, ὁ δὲ γέρων ὡς γέρων, καὶ ὁ νέος ὡς νέος, ὅλοι δὲ μαζὶ μίαν ἀποτελοῦν ἁρμονίαν. Ἡ καθὼς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου συγχρόνως θέτει εἰς κίνησιν τὰς σωματικὰς ἡμῶν αἰσθήσεις συμφώνως πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς καρδιάς, ὥστε κατὰ τὴν παρουσίαν πράγματός τινος, ὅλοι μαζὶ νὰ ἐνεργοῦν, καὶ τὸν μὲν ὀφθαλμὸν νὰ βλέπῃ, τὴν δὲ ἀκοὴν νὰ ἀκούῃ, τὴν δὲ χεῖρα νὰ ἅπτεται, καὶ τὴν ὁσφρησιν νὰ ὁσφραίνεται καὶ τὴν γεῦσιν νὰ γεύεται· πολλάκις δὲ καὶ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος, ὥστε καὶ οἱ πόδες νὰ περιπατοῦν. Ἡ, ἵνα καὶ διὰ τρίτου παραδείγματος τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος νοήσωμεν, ἃς παρομοιάσωμεν αὐτὸ πρὸς πόλιν μεγάλην, τῆς ὁποίας μάλιστα ἡ οἰκοδομὴ ἔχει τελειώσει καθ' ὠρισμένον σχέδιον ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τοῦ οἰκοδομήσαντος αὐτὴν ἄρχοντος καὶ βασιλέως. Ὅταν δηλαδὴ ἐκεῖνος εἶναι παρὼν καὶ διατάσῃ, συμμορφοῦνται οἱ πάντες μὲ τὰς διαταγὰς του, καὶ οἱ μὲν γεωργοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν γεωργίαν, ἄλλοι δὲ σπεύδουν πρὸς τὰ ὑδραγωγεῖα νὰ φέρουν ὕδωρ, ἄλλος δὲ μεταβαίνει νὰ προμηθευθῇ τροφάς· καὶ ὁ μὲν βουλευτὴς πηγαίνει εἰς τὴν βουλὴν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐμβαίνει, καὶ ὁ μὲν δικαστὴς εἰς τὸ δικαστήριον διὰ νὰ δικάσῃ, ὁ δὲ ἄρχων ἀσχολεῖται πῶς νὰ θεσπίσῃ νόμους. Ἀμέσως δὲ ἐγκαθίστανται ὁ μὲν τεχνίτης εἰς τὴν ἐργασίαν του, ὁ δὲ ναύτης κατεβαίνει πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ ἀναλάβῃ ὑπηρεσίαν εἰς τὸ πλοῖον, ὁ τέκτων εἰς τὸ ἐργαστήριόν του, ὁ ἰατρός εἰς τὸ ἔργον τῆς θεραπείας ἀσθενῶν, ὁ οἰκοδόμος εἰς τὴν οἰκοδομήν. Καὶ ὁ μὲν μεταβαίνει εἰς τὸν ἀγρόν, ὁ δὲ ἐπιστρέφει ἀπὸ τοὺς ἀγρούς· καὶ οἱ μὲν ἐντὸς τῆς πόλεως ἐνδιατρίβουν, οἱ δὲ ἐξέρχονται ἀπὸ τὴν πόλιν, καὶ πάλιν ἐπανέρχονται εἰς αὐτήν. Πάντα δὲ ταῦτα μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ ἑνὸς ἄρχοντος καὶ μὲ τὰς διαταγὰς του ὀργανοῦνται καὶ γίνονται. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ ἐφ' ὅλης τῆς κτίσεως, ἂν καὶ εἶναι μικρὸν τὸ παράδειγμα, ὅμως ὑπάρχει ἀνάγκη μεγαλυτέρας διανοίας διὰ νὰ ἐννοήσῃ αὐτό, διότι αὐτοστιγμὴ εἰς νεῦμα τι τοῦ Θεοῦ Λόγου συγ-

χρόνως τὰ πάντα διακοσμοῦνται, καὶ τὰ εἰς τὴν φύσιν ἐκαστοῦ ἀνήκοντα ἑκαστον πράττει καὶ ἀπὸ ὅλα μαζί μία τάξις ἀποτελεῖται.

44. Διότι μὲ τὸ νεῦμα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐπιβλέποντος καὶ κυβερνῶντος τὰ πάντα θεοῦ καὶ πατρικοῦ Λόγου, ὁ μὲν οὐρανὸς στρέφεται περὶ ἄξονα, τὰ δὲ ἄστρα κινοῦνται, καὶ ὁ μὲν ἥλιος φωτίζει, ἡ δὲ σελήνη περιφέρεται εἰς τροχίαν πέριξ τῆς γῆς, καὶ ὁ ἄηρ μὲν ὑπὸ τοῦ ἡλίου φωτίζεται, ὁ δὲ αἰθήρ θερμαίνεται καὶ οὕτω προκαλοῦνται καὶ πνέουν οἱ ἄνεμοι. Τὰ ὄρη ἔχοντα πρὸς τὰ ἄνω ὑψωμένας τὰς κορυφὰς τῶν στέκονται σταθερά, ἡ θάλασσα κυματίζει, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ὑδρόβια ζῶα τρέφονται, ἡ γῆ διατηρουμένη ἀκίνητος παράγει καρπούς, καὶ ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται, καὶ ζῇ καὶ ἀποθνήσκει πάλιν καὶ ἀπλῶς τὰ πάντα ἐμψυχοῦνται καὶ τίθενται εἰς κίνησιν. Τὸ πῦρ καίει, τὸ ὕδωρ προκαλεῖ ψυχὸς, οἱ πηγαὶ ἀναβλύζουν, οἱ ποταμοὶ πλημμυροῦν, οἱ καιροὶ καὶ αἱ ὥραι τοῦ ἔτους διαδέχονται ἀλλήλας, αἱ βροχαὶ καταβαίνουν, τὰ νέφη πληροῦνται ὑδάτων, χάλαζα πίπτει, χιών καὶ πάγος γίνονται εἰς τὰ ψυχρὰ κλίματα, τὰ πετεινὰ πετοῦν, τὰ ἐρπετὰ ἔρπουν, τὰ ὑδρόβια κολυμβοῦν, ἡ θάλασσα εἶναι πλωτή, ἡ γῆ σπείρεται καὶ κατὰ τοὺς καταλλήλους καιροὺς ἐνδύεται εἰς τὸ πράσινον, τὰ φυτὰ μεγαλύνουν, καὶ τὰ μὲν ἐξ αὐτῶν εἶναι νέα, τὰ δὲ παράγουν ὠρίμους καρπούς, τὰ δὲ ἀφοῦ αὐξηθῶν γηράσκουν καὶ φθίνουν καὶ τὰ μὲν ἐξαφανίζονται, τὰ δὲ γεννῶνται καὶ ἔρχονται εἰς φῶς. Ὅλα δὲ αὐτὰ καὶ ἀκόμη περισσότερα τούτων, τὰ ὅποια λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν, δὲν ἡμποροῦμεν νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ, ὁ ὑπέροχα ἔργα ποιῶν καὶ θαυματοποιὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ φωτίζει καὶ ζωοποιεῖ, μὲ ἓν νεῦμά του θέτει αὐτὰ εἰς κίνησιν καὶ τὰ διακοσμεῖ, καὶ οὕτως ἀπαρτίζει ἓνα μόνον κόσμον, χωρὶς νὰ ἀφήνῃ ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀκυβερνήτους καὶ τὰς ἀόρατους δυνάμεις, διότι καὶ αὐτάς, ἐπεὶ δὴ καὶ αὐτῶν εἶναι ποιητής, συμπεριέλαβεν εἰς τὸ ὅλον, συνδέει καὶ ζωοποιεῖ πάλιν μὲ τὸ νεῦμα του καὶ τὴν πρόνοιάν του. Καὶ ἐκ τούτου οὐδὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς αἰτία ἀπιστίας. Διότι καθὼς ἐν τῇ ἰδικῇ του προνοίᾳ τὰ μὲν σώματα αὐξάνουν, ἡ δὲ λογικὴ ψυχὴ κινεῖται, καὶ ἔχει τὴν ἱκανότητα τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τῆς ζωῆς, καὶ τοῦτο δὲν ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ἀποδείξεων, διότι βλέπομεν τὰ ὅσα γίνονται. Οὕτω λοιπὸν πάλιν ὁ ἴδιος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μὲ ἓν ἀπλοῦν νεῦμα, διὰ τῆς δυνάμεώς του τὸν ὁρατὸν καὶ τὸν ἀόρατον κόσμον θέτει εἰς κίνησιν καὶ συγκρατεῖ προικίσας ἐν ἑκά-

στον ὃν μὲ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸ ἐνέργειαν, οὕτως ὥστε τὰ μὲν θεῖα πράγματα νὰ κινοῦνται κατὰ τρόπον θεϊότερον, τὰ δὲ ὁρατὰ καθὼς καὶ φαίνονται. Ὁ αὐτὸς δὲ Κύριος καὶ βασιλεὺς πάντων, καὶ αἰτία τῆς τῶν πάντων γενέσεως, τὰ πάντα ἐργάζεται πρὸς δόξαν καὶ γνώσιν τοῦ Πατρὸς τοῦ σχεδὸν διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γιγνομένων ἔργων διδάσκων καὶ λέγων· «Ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὠραιότητα τῶν κτισμάτων ἀναλόγως ὁ Δημιουργὸς αὐτῶν Θεὸς γινώσκεται».¹

45. Διότι καθὼς θεβαίως ὅταν παρατηροῦμεν τὸν οὐρανὸν καὶ βλέπωμεν τὴν διακόσμησιν αὐτοῦ, καὶ τὸ φῶς τῶν ἀστρῶν ἐνθυμούμεθα ἀναγκαίως τὸν διακοσμήσαντα αὐτὰ Λόγον, οὕτω ἐννοοῦντες τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, νοοῦμεν κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεόν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον προελθὼν, εὐνόητον εἶναι ὅτι καὶ τοῦ Πατρὸς τοῦ λέγεται ὅτι εἶναι ἐρμηνευτὴς καὶ ἀγγελιοφόρος· καὶ τοῦτο ἀπὸ ὅσα γίνονται μετὰς μας ἡμπορεῖ τις νὰ ἀντιληφθῇ. Ἐὰν δηλαδή, ὅταν ἀκούωμεν ἀνθρώπινον λόγον, ἐνθυμούμεθα ὅτι ἡ πηγὴ αὐτοῦ εἶναι ὁ νοῦς, καὶ εἰς τὸν λόγον προσέχοντες βλέπομεν μὲ τὸν λογισμὸν νὰ ἐπισημαίνεται ὁ νοῦς, κατὰ μείζονα ἔτι λόγον μὲ μεγαλυτέραν φαντασίαν καὶ ἀσύγκριτον καθαρότητα, βλέποντες τοῦ Λόγου τὴν δύναμιν, λαμβάνομεν ἐννοίαν καὶ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, καθὼς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ λέγει «ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα μου».² Ταῦτα δὲ καὶ πᾶσα ἄλλη θεόπνευστη Γραφὴ φανερώτερα καὶ κατὰ μείζονα λόγον διακηρύττει, ἀπὸ τὰ ὅποια καὶ ἡμεῖς λαμβάνοντες θάρρος σοῦ γράφομεν αὐτὰ καὶ σὺ ἐὰν αὐτὰς μελετᾷς θὰ δυνηθῇς νὰ ἀποκτήσῃς τὴν πίστιν εἰς τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτῶν. Διότι λόγος τις περὶ τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἀνωτέρα θεβαιότης ἔχει ἀναντίρρητον τὴν ἀπόδειξιν. Ἐκ τῶν ἄνω λοιπὸν ἐναντίον τοῦ ψεύδους τῶν εἰδῶλων κατωχύρωσε τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν ὁ θεῖος Λόγος λέγων· «Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδῶλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοιώμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω».³ Τὴν δὲ αἰτίαν τῆς ἀπαγορεύσεως αὐτῶν κατ' ἄλλον τρόπον σημαίνει λέγων· «Τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὁψονται· ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὁσφρανθήσονται».

1. Σοφ. Σολ. 13, 5.

2. 1^ο. 14, 9.

3. Ἐξοδ. 20, 3.

ται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσιν· πόδας ἔχουσι καὶ οὐ περιπατήσουσι».¹ Δὲν παρεσιώπησε δὲ καὶ τὴν περὶ τῆς δημιουργίας τῆς κτίσεως διδασκαλίαν· ἀλλὰ πολὺ καλῶς γνωρίζων τὸ κάλλος τῶν κτισμάτων, ἵνα μήπως μερικοί, περιεργαζόμενοι τὸ κάλλος αὐτῶν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐντυπωσιαζόμενοι, ἐκλάβουν αὐτὰ ὅχι ὡς ἔργα Θεοῦ, ἀλλ' ὡς θεοὺς προσκυνήσουν αὐτά, ἐπροφύλαξε τοὺς ἀνθρώπους λέγων· «Καὶ πρόσεχε, ὅταν ὑψώνης τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἴδῃς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, μὴ πλανηθῇς καὶ προσκυνήσῃς αὐτά, τὰ ὁποῖα Κύριος ὁ Θεός σου ἔπλασε δι' ὅλα τὰ ἔθνη τὰ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ».² Παρέδωσε δὲ ταῦτα ὅχι διὰ νὰ λατρεύσουν αὐτὰ ὡς θεοὺς, ἀλλ' ἵνα διὰ μέσου τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν οἱ ἔθνηκοι γνωρίζουν τὸν δημιουργὸν τῶν πάντων Θεόν, καθὼς προελέχθη. Διότι ὁ λαὸς τῶν Ἰουδαίων πολὺ προηγουμένως εἶχε ὠλοκληρωμένην διδασκαλίαν, ἐπειδὴ ὅχι μόνον ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς θείας Γραφὰς εἶχεν ἀποκτήσει τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν. Καὶ γενικῶς διὰ νὰ ἀποτρέψῃ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων καὶ τῆς παραλόγου φαντασίας, λέγει· «Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ».³ Ὅχι διότι ὑπῆρχον πράγματι καὶ ἄλλοι θεοὶ ἀπαγορεύει εἰς αὐτοὺς νὰ τοὺς πιστεύουν, ἀλλ' ἵνα μὴ κανεῖς, λησμονήσῃ τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ἀρχίσῃ νὰ θεοποιῇ διὰ τὸν ἑαυτὸν τοῦ τὰ ἀνύπαρκτα ὄντα, καθὼς εἶναι οἱ θεοὶ ποὺ ἐπενόησαν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται μὲν ἀλλ' ἀπεδείχθησαν ὅτι δὲν εἶναι θεοί. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ λόγος δεικνύει ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶναι θεοί, μὲ τὸ νὰ λέγῃ· «Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι», πρᾶγμα ποὺ σημαίνει εἰς τὸ μέλλον. Ἐκεῖνο δὲ ποὺ θὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον δὲν ὑπάρχει τότε ποὺ λέγονται ταῦτα.

46. Ἄρα λοιπόν, ἀπλῶς μόνον ἀνῆρσε τὴν ἀθείαν τῶν ἐθνῶν ἢ τῶν εἰδώλων ἢ θεία διδασκαλία, ἐτήρησε δὲ περαιτέρω σιωπὴν καὶ ἀπλῶς ἀφῆκε τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων νὰ διατελῇ ἄμοιρον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ; Ὅχι δεδαίως, ἀλλὰ καὶ προλαβοῦσα ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἐρώτησιν λέγουσα· «Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἰς ἔστί».⁴ καὶ πάλιν· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν

1. Ψαλμ. 118, 12 - 15.

2. Δευτ. 4, 19.

3. Ἑξοδ. 20, 3.

4. Δευτ. 6, 4.

ὅλη τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου»¹ καὶ πάλιν «Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, καὶ πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ».² Ὡστε καὶ ἡ περὶ πάντων καὶ δι' ὅλα πρόνοια τοῦ Λόγου καὶ ἡ διακόσμησις ὑπὸ πάσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς μαρτυροῦνται, ἀρκεῖ ὅσα τῶρα λέγονται νὰ ἀποδείξουν τοῦ λόγου τὸ ἀληθές, ὡς λέγουν οἱ θεολόγοι ἄνδρες· «Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν καὶ μένει σταθερὰ καὶ ἀμετακίνητος· μετὰ τὴν ἰδικὴν σου προσταγὴν ἡ ἡμέρα διαδέχεται σταθερῶς τὴν νύκτα»³ καὶ πάλιν «Ψάλατε εἰς τὸν Θεὸν ἡμῶν ὕμνους με κιθάραν· διότι αὐτὸς σκεπάζει τὸν οὐρανὸν με σύννεφα, αὐτὸς ἐτοιμάζει βροχὴν διὰ τὴν γῆν, αὐτὸς κάμνει τὸν χόρτον νὰ φυτρώνῃ εἰς τὰ ὄρη διὰ τὰς χρεῖας τῶν ἀνθρώπων καὶ δίδει εἰς τὰ κτήνη τροφήν».⁴ Διὰ μέσου δὲ ποίου δίδει, παρὰ δι' ἐκείνου δι' οὗ ἐγένοντο τὰ πάντα; Διότι διὰ μέσου ἐκείνου διὰ τοῦ ὁποίου ἐγένοντο, δι' αὐτοῦ ἔπειτα λαμβάνεται ἡ πρόνοια καὶ συντήρησις τῶν πάντων. Ποῖος λοιπὸν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι οὗτος παρὰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ εἰς ἄλλον Ψαλμὸν λέγει· «Διὰ τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐδημιουργήθησαν καὶ μετὰ τὴν πνοὴν τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ οὐράναι δυνάμεις».⁵ Διότι καὶ τὰ πάντα μετὰ αὐτὸν καὶ μέσω αὐτοῦ ἐγίναν διδάσκει ἡ Γραφή μετὰ τὰ ὁποῖα πείθει καὶ ἡμᾶς λέγουσα· «Αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν· καὶ αὐτὸς ἐνετείλετο καὶ ἐκτίσθησαν»,⁶ καθὼς καὶ ὁ κατὰ πάντα μέγας Μωϋσῆς, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διηγήσεως περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου βεβαιώνει αὐτὸ πού λέγομεν, ἐξηγῶν αὐτό, λέγων· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν».⁷ Ἐπειδὴ καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν κτισμάτων συντελῶν ὁ Πατὴρ εἶπεν δι' αὐτοῦ. Ἄς γίνῃ ὁ οὐρανός, καὶ ἄς συγκεντρωθοῦν τὰ ὕδατα, καὶ ἄς φανερωθῇ ἡ ξηρά· καὶ ἄς βλαστήσῃ ἡ γῆ τὸν χόρτον καὶ φέρῃ εἰς τὸ εἶναι πάντα τὰ ζῶα. Ἀπὸ τούτων δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους ἀκόμη θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ κατηγορήσῃ ὅτι δὲν γνωρίζουν ἀκριβῶς τὴν ἀλήθειαν τῶν Γραφῶν. Διότι πρὸς ποῖον ὠμίλει ὁ Θεός, θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ πρὸς αὐτούς,

1. Δευτ. 6, 5.

2. Δευτ. 6, 13.

3. Ψαλμ. 118, 90 - 91.

4. Ψαλμ. 146, 7 - 9.

5. Ψαλμ. 32, 6.

6. Ψαλμ. 32, 9.

7. Γέν. 1, 26.

διὰ νὰ ὁμιλῇ προστακτικῶς; Ἐάν μὲν λοιπὸν ὠμίλει πρὸς ὅσα ἐμελλόν νὰ γίνουν καὶ ἔδινε προσταγὰς εἰς αὐτά, τοῦτο ἦτο ὅλως περιττόν, διότι δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη, ἀλλ' ἐπρόκειτο νὰ γίνουν. Κανείς δὲ δὲν ὁμιλεῖ πρὸς τὸ μὴ ὑπάρχον, οὔτε πρὸς τὸ μὴ ἔχον ἀκόμη ἔλθει εἰς τὸ εἶναι ὁμιλεῖ καὶ διατάσσει νὰ γίνη. Διότι ἔάν ὁ Θεὸς ἀπηύθυνε προσταγὴν πρὸς τὰ μέλλοντα νὰ ἔλθουν εἰς τὸ εἶναι, θὰ ἔπρεπε νὰ εἴπῃ· Γενοῦ, οὐρανέ, καὶ γενοῦ, γῆ, καὶ ἔξελθε, βοτάνη, καὶ ποιήθητι, ἄνθρωπε. Τώρα δὲ δὲν ἔπραξε μὲν τοῦτο, προστατᾷ δὲ λέγων· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, καὶ ἔξελθέτω βοτάνη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Θεὸς συνωμίλει μετὰ κάποιον περὶ αὐτῶν. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ νοήσωμεν ὅτι ἦτο καὶ κάποιος ἄλλος μαζί του, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ὠμίλει ὅταν ἐδημιούργει τὰ πάντα. Ποῖος ἄλλος λοιπὸν εἶναι δυνατόν νὰ ἦτο οὗτος ἔάν μὴ ὁ Λόγος αὐτοῦ; Διότι πρὸς ποῖον ἤμπορεῖ τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁμιλεῖ ὁ Θεὸς παρὰ εἰς τὸν ἴδιον αὐτοῦ Λόγον; Ἡ ποῖος συνυπῆρχε μετ' αὐτὸν ὅταν ἐδημιούργει τὴν πᾶσαν κτιστὴν ὕλην παρὰ ἡ σοφία αὐτοῦ, ἡ λέγουσα· «Καθ' ὃν χρόνον ἐποίει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἡμῖν μαζί με αὐτόν», εἰς δὲ τὴν ὀνομασίαν τοῦ οὐρανοῦ συμπεριλαμβάνει ὅλα τὰ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς δημιουργήματα. Συνυπάρχων δὲ ὡς σοφία καὶ ὡς Λόγος βλέπων τὸν Πατέρα ἐδημιούργει τὸ σύμπαν καὶ ἐστερέωνε καὶ διεκόσμη αὐτό. Καὶ ἐπειδὴ ἦτο καὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς, τὰ πάντα ἔφερεν εἰς τὸ εἶναι καὶ ἐσταθεροποιεῖ, καθὼς καὶ ὁ Σωτὴρ λέγει· «Πάντα ὅσα βλέπω τὸν Πατέρα ποιοῦντα, καὶ γὼ ὁμοίως ποιῶ». ² Ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἱεροὶ αὐτοῦ μαθηταὶ διδάσκουν ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτὸν ἔγιναν τὰ πάντα, καὶ ὅτι ἀγαθὸς ἐξ ἀγαθοῦ γεννηθεὶς καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς ὢν, εἶναι καὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς, καὶ σοφία καὶ Λόγος, εἶναι δὲ σοφία καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς οὐχὶ κατὰ μετοχὴν οὔτε διότι ἐκ τῶν ὑστέρων συνέδησαν εἰς αὐτὸν ταῦτα, συμφώνως πρὸς ἐκείνους ποῦ μετέχουν αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ γίνονται σοφοὶ καὶ δυνατοὶ καὶ λογικοί, ἀλλ' ὁ ἴδιος εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ αὐτοσοφία, ὁ αὐτολόγος, ἡ αὐτοδύναμις τοῦ Πατρὸς, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετὴ, μάλιστα δὲ καὶ χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα καὶ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς. Καὶ διὰ νὰ εἴπωμεν μὲ συντομίαν, εἶναι τοῦ Πατρὸς παντέλειος καρπός, καὶ μόνος Υἱός, εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς.

1. Παροιμ. 8, 27.

2. Ἰω. 5, 19.

47. Ποῖος λοιπόν, ποῖος ἡμπορεῖ νὰ ἀπαριθμήσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ Πατρὸς, διὰ νὰ ἡμπορῇ νὰ ἐρευνήσῃ καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ Λόγου αὐτοῦ; Διότι καθὼς ὑπάρχει Λόγος καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, οὕτως ὁ Λόγος συγκαταβαίνων εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ παράσχωρῃ εἰς αὐτοὺς ἔννοιαν καὶ γνῶσιν τοῦ γεννήτορος, γίνεται ὁ ἴδιος αὐτοαγιασμός, καὶ αὐτοζωή, καὶ θύρα, καὶ ποιμήν, καὶ ὁδός, καὶ βασιλεὺς, καὶ ἡγεμὼν καὶ τῶν πάντων σωτὴρ, καὶ ζωοποιός καὶ φῶς καὶ πρόνοια ὑπὲρ τῶν πάντων. Τοιοῦτον ἄρα ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν Υἱὸν ἔχων ὁ Πατήρ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως γεννηθέντα, δὲν ἀφῆκεν ἀγνωστον αὐτὸν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην κτίσιν, ἀλλὰ καὶ καθημερινῶς φανερώνει αὐτὸν εἰς πάντας διὰ τῆς τῶν πάντων ὑπ' αὐτοῦ δημιουργίας καὶ ζωοποιήσεως. Ἐν τῷ Υἱῷ δὲ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀποκαλύπτει καὶ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὁ Πατήρ, καθὼς ὁ Σωτὴρ λέγει· «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί».¹ Ὡστε ὁ Λόγος ἐξ ἀνάγκης ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν τῷ γεννησάντι αὐτὸν Πατρὶ, καὶ ὁ γεννηθεὶς νὰ εἶναι μὲ τὸν Πατέρα συναιώνιος. Ἐφ' ὅσον δὲ ταῦτα οὕτως ἔχουν, καὶ οὐδὲν ὑπάρχει αὐθύπαρκτον ἔξωθεν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πάντα ὅσα ὑπάρχουν εἰς αὐτὰ ἐδημιουργήθησαν ὑπ' αὐτοῦ, ἐν τούτοις, ἄνθρωποι παράφρονες, περιεφρόνησαν τὴν πρὸς αὐτὸν γνῶσιν καὶ εὐσέβειαν καὶ τὰ μὴ ὄντα ἀντὶ τῶν ὄντως ὄντων ἐτίμησαν. Καὶ ἀντὶ τοῦ ὄντως ὄντος Θεοῦ, ἔθετοποίησαν τὰ μὴ ὄντα, καὶ τὴν κτίσιν ἀντὶ τοῦ κτίσαντος ἐλάτρευσαν, πρᾶγμα ποῦ εἶναι πλάνη ἀνόητος καὶ ἀσεδής. Διότι εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιον ὡς ἐὰν κάποιος ἀντὶ τοῦ τεχνίτου θαυμάζῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ καταλαμβανόμενος ἀπὸ θαυμασμόν διὰ τὰ ἀνὰ τὴν πόλιν δημιουργήματα ἐκθειάζει αὐτά, τὸν δὲ δημιουργὸν αὐτῶν καταπατῇ, ἢ ὡς ἐὰν τις τὸ μουσικὸν ὄργανον ἐπαινῇ, τὸν δὲ συνθέτην καὶ ποιητὴν τῆς μουσικῆς ἀρμονίας καταφρονῇ. Ἀνόητοι καὶ εἰς μέγαν βαθμὸν βλαμμένους ἔχοντες τοὺς ὀφθαλμούς! Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ λάβουν γνῶσιν οἰκοδομῆς, ἢ πλοίου, ἢ λύρας, χωρὶς τὸν οἰκοδομήσαντα τὴν οἰκοδομὴν ἀρχιτέκτονα, καὶ τὸν ναυπηγὸν τοῦ πλοίου, καὶ τὸν μουσικὸν συνθέτην; Καθὼς λοιπὸν ἐκεῖνος ποῦ διαλογίζεται αὐτὰ πάσχει ἀπὸ μανίαν καὶ κάτι περισσότερον ἀπὸ μανίαν, οὕτω δὲν φαίνονται εἰς ἐμὲ νὰ ἔχουν ὑγιὰ τὴν διάνοιαν ὅσοι δὲν ἔχουν γνωρίσει τὸν Θεόν, καὶ δὲν λατρεύουν ὡς ἀληθινὸν θεὸν τὸν τούτου Λόγον, τὸν Σωτῆρα τῶν

1. 1^ο, 14, 16.

πάντων, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Πατήρ διακοσμεῖ καὶ συντηρεῖ τὰ πάντα, καὶ προνοεῖ περὶ ὅλων. Πρὸς τὸν ὁποῖον σὺ ἔχων σταθεράν πίστιν καὶ εὐσέβειαν, ὦ φιλόχριστε, χαίρε καὶ γίνου πλήρης καλῶν ἐλπίδων, διότι ὁ καρπὸς τῆς εἰς αὐτόν πίστεως καὶ εὐσεβείας εἶναι ἡ ἀθανασία καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, μόνον ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι κατακοσμημένη μετὰ τοὺς νόμους ἐκείνου. Διότι καθὼς διὰ τοὺς εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν πολιτευομένους συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους αὐτοῦ τὸ βραβεῖον εἶναι ἡ αἰώνιος ζωὴ, οὕτω διὰ τοὺς βαδίζοντας ὁδὸν ἐναντίαν πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς ἡ ζημία θὰ εἶναι ἐντροπὴ μεγάλη καὶ κίνδυνος ἀναπόφευκτος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, διότι καίτοι γνωρίσαντες τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας ἔπραξαν ἀντίθετα ἐκείνων ποὺ ἐγνώρισαν ὡς καλὰ καὶ ἀγαθὰ.

**ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

**Α Π Α Ν Τ Α
Μ Ε Γ Α Λ Ο Υ Α Θ Α Ν Α Σ Ι Ο Υ**

ΤΟΜΟΣ 1

ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ (ΕΘΝΙΚΩΝ)

Κείμενον (χρειακόν) : **Robert W. Thomson**
Athanasius. Contra Gentes and De Incarnatione (Oxford
Early Christian Texts). Oxford 1971 (PG 25, 4 - 96 και
«Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγ-
γραφέων» τῆς ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ τ. 30, σελ.
31 - 73).

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου
Ἀλεξανδρείας κατὰ Ἑλλήνων

1. Ἡ μὲν περὶ τῆς θεοσεβείας καὶ τῆς τῶν ὅλων ἀληθείας γνώσις
οὐ τοσοῦτον τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίας δεῖται, ὅσον ἀφ'
ἑαυτῆς ἔχει τὸ γινώριμον· μόνον γὰρ οὐχὶ καθ' ἡμέραν τοῖς ἔργοις
κέκραγε, καὶ ἡλίου λαμπρότερον ἑαυτὴν διὰ τῆς Χριστοῦ διδα-
5 σκαλίας ἐπιδείκνυται· ποθοῦντι δέ σοι ὁμως τὰ περὶ ταύτης ἀκοῦσαι,
φέρε, ὦ μακάριε, ὡς ἂν οἰοί τε ὦμεν, ὀλίγα τῆς κατὰ Χριστὸν
πίστεως ἐκθιώμεθα, δυναμένῳ μὲν σοι καὶ ἀπὸ τῶν θείων λογίων
ταύτην εὑρεῖν, φιλοκάλως δέ ὁμως καὶ παρ' ἐτέρων ἀκούοντι.
αὐτάρκεις μὲν γάρ εἰσιν αἱ ἅγαι καὶ θεόπνευστοι γραφαὶ πρὸς τὴν
10 τῆς ἀληθείας ἀπαγγελίαν· εἰσὶ δὲ καὶ πολλοὶ τῶν μακαρίων ἡμῶν
διδασκάλων εἰς ταῦτα συνταχθέντες λόγοι· οἷς εἰάν τις ἐντύχοι,
εἴσεται μὲν πως τὴν τῶν γραφῶν ἐρμηνείαν, ἧς δὲ ὀρέγεται γνώσεως
τυχεῖν δυνήσεται. ἀλλ' ἐπειδὴ τὰς τῶν διδασκάλων συντάξεις ἐν
χερσὶ νῦν οὐκ ἔχομεν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἃ παρ' ἐκείνων ἐμάθομεν,
15 ταῦτα καὶ ἀπαγγέλλειν καὶ γράφειν σοι· λέγω δὴ τὴν κατὰ τὸν
Σωτῆρα Χριστὸν πίστιν· ἵνα μήτε εὐτελὴ τις τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς
λόγου διδασκαλίαν ἡγήσεται, μήτε ἄλογον τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν
ὑπολάβῃ· ὅποια διαβάλλοντες Ἕλληνες χλευάζουσι, καὶ πλατὺ
γελῶσι καθ' ἡμῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ προ-
20 φέροντες· ἐφ' ᾧ μάλιστα καὶ τὴν ἀναισθησίαν αὐτῶν οἰκτειρήσειεν
ἂν τις, ὅτι, τὸν σταυρὸν διαβάλλοντες, οὐχ ὁρώσι τὴν τοῦτου
δύναμιν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην πεπληρωκυῖαν, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ
τῆς θεογνωσίας ἔργα πᾶσι πεφανέρωται. οὐκ ἂν γάρ, εἴπερ ἦσαν

- καὶ αὐτοὶ γνησίως ἐπιστήσαντες αὐτοῦ τῇ θεότητι τὸν νοῦν, ἐχλεύ-
 25 αζον τὸ τηλικούτον· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ αὐτοὶ τοῦτον ἐπεγίνωσκον
 Σωτῆρα τοῦ παντός, καὶ τὸν σταυρὸν μὴ βλάβην ἀλλὰ θεραπείαν
 τῆς κτίσεως γεγονέναι. εἰ γὰρ τοῦ σταυροῦ γενομένου, πᾶσα μὲν
 εἰδωλολατρεία καθηρέθη, πᾶσα δὲ δαιμόνων φαντασία τῷ σημείῳ
 τούτῳ ἀπελαύνεται, καὶ μόνος ὁ Χριστὸς προσκυνεῖται, καὶ δι'
 30 αὐτοῦ γινώσκεται ὁ Πατήρ, καὶ οἱ μὲν ἀντιλέγοντες κατασχύνονται,
 ὁ δὲ τῶν ἀντιλεγόντων ὁσημέραι τὰς ψυχὰς ἀφανῶς μεταπίθει·
 πῶς (εἰκότως γὰρ ἂν τις εἴποι πρὸς αὐτούς) ἔτι ἀνθρώπινον ἔστιν
 ἐπινοεῖν τὸ πρᾶγμα, καὶ οὐ μᾶλλον ὁμολογεῖν Θεοῦ Λόγον καὶ
 Σωτῆρα εἶναι τοῦ παντός τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀναβάντα; πάσχειν
 35 δὲ καὶ οὗτοί μοι δοκοῦσιν ὅμοιον, ὡς εἴ τις τὸν μὲν ἥλιον ὑπὸ
 νεφῶν σκεπόμενον διαβάλλοι, τὸ δὲ τούτου φῶς θαυμάζοι, βλέπων
 ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις ὑπὸ τούτου καταλάμπεται. ὡς γὰρ καλὸν τὸ φῶς,
 καὶ καλλίων ὁ τοῦ φωτὸς ἀρχηγὸς ἥλιος· οὕτω θείου πράγματος
 ὄντος τοῦ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν τὴν αὐτοῦ γνώσεως πεπληρῶσθαι,
 40 ἀνάγκη τὸν ἀρχηγὸν καὶ ἡγεμόνα τοῦ τοιούτου κατορθώματος εἶναι
 Θεὸν καὶ Θεοῦ Λόγον.

- Λέγομεν οὖν ὡς ἐφικτὸν ἡμῖν, πρότερον διελέξαντες τὴν τῶν
 ἀπίστων ἀμαθίαν· ἵνα, τῶν ψευδῶν διελεγχθέντων, λοιπὸν ἡ ἀλήθεια
 δι' ἑαυτῆς ἐπιλάμψῃ, καὶ θαρρῆς καὶ αὐτός, ὦ ἄνθρωπε, ὅτι ἀληθεία
 45 πεπίστευκας, καὶ τὸν Χριστὸν γινώσκων οὐκ ἡπατήθης. πρέπειν
 δέ σοι ἡγοῦμαι φιλοχρίστῳ ὄντι τὰ περὶ Χριστοῦ διαλέγεσθαι, ἐπεὶ
 καὶ πάντων τιμιωτέραν τὴν περὶ τούτου γνώσιν καὶ πίστιν ἡγεῖσθαι
 σε πεπίστευκα.

2. Ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐκ ἦν κακία· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ νῦν ἐν τοῖς ἁγίοις
 ἐστίν, οὐδ' ὅλως κατ' αὐτοὺς ὑπάρχει αὕτη· ἄνθρωποι δὲ ταύτην
 ὕστερον ἐπινοεῖν ἤρξαντο, καὶ καθ' ἑαυτῶν ἀνατυποῦσθαι· ὅθεν δὴ
 καὶ τὴν τῶν εἰδώλων ἐπίνοιαν ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο, τὰ οὐκ ὄντα ὡς
 5 ὄντα λογιζόμενοι. ὁ μὲν γὰρ τοῦ παντός δημιουργὸς καὶ παμ-
 βασιλεὺς Θεός, ὁ ὑπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας
 ὑπάρχων, ἅτε δὴ ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκαλος ὢν, διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' ἰδίαν

εἰκόνα πεποίηκε· καὶ τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα διὰ
 10 τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως κατεσκεύασε, δοὺς αὐτῷ καὶ τῆς ἰδίας
 αἰδιότητος ἔννοιαν καὶ γνώσιν, ἵνα, τὴν ταυτότητα σώζων, μήτε τῆς
 περὶ Θεοῦ φαντασίας ποτὲ ἀποστή, μήτε τῆς τῶν ἁγίων συζήσεως
 ἀποπηδήσῃ, ἀλλ', ἔχων τὴν τοῦ δωδωκότος χάριν, ἔχων καὶ τὴν
 ἰδίαν ἐκ τοῦ πατρικοῦ Λόγου δύναμιν, ἀγάλλεται καὶ συνομιλῇ τῷ
 15 Θεῷ, ζῶν τὸν ἀπήμονα καὶ μακάριον ὄντως ἀθάνατον βίον. οὐδὲν
 γὰρ ἔχων ἐμπόδιον εἰς τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνώσιν, θεωρεῖ μὲν αἰεὶ
 διὰ τῆς αὐτοῦ καθαρότητος τὴν τοῦ Πατρὸς εἰκόνα, τὸν Θεὸν Λόγον,
 οὗ καὶ κατ' εἰκόνα γέγονεν· ὑπερεκπλήττεται δὲ κατανοῶν τὴν δι'
 αὐτοῦ εἰς τὸ πᾶν πρόνοιαν, ὑπεράνω μὲν τῶν αἰσθητῶν καὶ πάσης
 20 σωματικῆς φαντασίας γινόμενος, πρὸς δὲ τὰ ἐν οὐρανοῖς θεῖα καὶ
 νοητὰ τῇ δυνάμει τοῦ νοῦ συναπτόμενος. ὅτε γὰρ οὐ συνομιλεῖ τοῖς
 σώμασιν ὁ νοῦς ὁ τῶν ἀνθρώπων, οὐδέ τι τῆς ἐκ τούτων ἐπιθυμίας
 μεμιγμένον ἔξωθεν ἔχει, ἀλλ' ὅλος ἐστὶν ἄνω ἑαυτῷ συνὼν ὡς γέγονεν
 ἐξ ἀρχῆς· τότε δὴ, τὰ αἰσθητὰ καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα διαβάς, ἄνω
 25 μετάρσιος γίνεται, καὶ τὸν Λόγον ἰδὼν, ὁρᾷ ἐν αὐτῷ καὶ τὸν τοῦ
 Λόγου Πατέρα, ἡδόμενος ἐπὶ τῇ τούτου θεωρίᾳ, καὶ ἀνακαινού-
 μενος ἐπὶ τῷ πρὸς τοῦτον πόθῳ. ὥσπερ οὖν τὸν πρῶτον τῶν
 ἀνθρώπων γενόμενον, ὃς καὶ κατὰ τὴν Ἑβραίων γλώτταν Ἀδὰμ
 ὠνομάσθη, λέγουσιν αἱ ἱεραὶ γραφαὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀνεπαισχύντῳ
 30 παρρησίᾳ τὸν νοῦν ἐσχηκέναι πρὸς τὸν Θεόν, καὶ συνδιαιτᾶσθαι τοῖς
 ἁγίοις ἐν τῇ τῶν νοητῶν θεωρίᾳ, ἣν εἶχεν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὃν
 καὶ ὁ ἅγιος Μωϋσῆς τροπικῶς παράδεισον ὠνόμασεν. ἱκανὴ δὲ ἡ
 τῆς ψυχῆς καθαρότης ἐστὶ καὶ τὸν Θεὸν δι' ἑαυτῆς κατοπτρίζεσθαι,
 καθάπερ καὶ ὁ Κύριός φησι· Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ,
 35 ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

3. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Δημιουργός, ὥσπερ εἴρηται, τὸ τῶν ἀνθρώπων
 γένος κατεσκεύασε, καὶ μένειν ἠθέλησεν· οἱ δὲ ἄνθρωποι, κατο-
 λιγωρήσαντες τῶν κρειττόνων, καὶ ὀκνήσαντες περὶ τὴν τούτων
 κατάληψιν, τὰ ἐγγυτέρω μᾶλλον ἑαυτῶν ἐζήτησαν, ἐγγύτερα δὲ
 5 τούτοις ἦν τὸ σῶμα, καὶ αἱ τούτου αἰσθησεις. ὅθεν τῶν μὲν νοητῶν
 ἀπέστησαν ἑαυτῶν τὸν νοῦν, ἑαυτοὺς δὲ κατανοεῖν ἤρξαντο. ἑαυτοὺς

δὲ κατανοοῦντες, καὶ τοῦ τε σώματος καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν ἀντιλαμβανόμενοι, καὶ ὡς ἐν ἰδίοις ἀπατῶμενοι, εἰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν ἔπесαν, τὰ ἴδια προτιμήσαντες τῆς πρὸς τὰ θεῖα θεωρίας·
 10 ἐνδιατρίψαντες δὲ τούτοις, καὶ τῶν ἐγγυτέρω μὴ ἀποστήναι θέλοντες, ταῖς μὲν τοῦ σώματος ἡδοναῖς συνέκλεισαν ἑαυτῶν τὴν ψυχὴν, τεταραγμένην καὶ πεφυρμένην πάσαις ἐπιθυμίαις· τέλεον δὲ ἐπελάθοντο τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν παρὰ Θεοῦ δυνάμεως.

Τοῦτο δ' ἂν τις ἴδοι καὶ ἐκ τοῦ πρώτου πλασθέντος ἀνθρώπου
 15 ἀληθές, ὡς αἱ ἱεραὶ περὶ αὐτοῦ λέγουσι γραφαί. κἀκεῖνος γάρ, ἕως μὲν τὸν νοῦν εἶχε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν τούτου θεωρίαν, ἀπεστρέφετο τὴν πρὸς τὸ σῶμα θεωρίαν· ὅτε δὲ συμβουλία τοῦ ὄφους ἀπέστη μὲν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν διανοίας, ἑαυτὸν δὲ κατανοεῖν ἤρξατο, τηνικαῦτα καὶ εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ σώματος ἔπесαν, καὶ ἔγνωσαν ὅτι
 20 γυμνοὶ ἦσαν, καὶ γνόντες ἡσχύνθησαν. ἔγνωσαν δὲ ἑαυτοὺς γυμνοὺς οὐ τοσοῦτον ἀπὸ ἐνδύματος, ἀλλ' ὅτι γυμνοὶ τῆς τῶν θείων θεωρίας γεγόνασιν, καὶ πρὸς τὰ ἐναντία τὴν διάνοιαν μετήνεγκαν. ἀποστάντες γὰρ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ ὄντα, Θεὸν λέγω, κατανοήσεως καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν πόθου, λοιπὸν εἰς διαφόρους καὶ εἰς τὰς κατὰ
 25 μέρος ἐπιθυμίας ἐνέβησαν τοῦ σώματος. εἴτα, οἷα φιλεῖ γίνεσθαι, ἐκάστου καὶ πολλῶν ἐπιθυμίαν λαβόντες, ἤρξαντο καὶ τὴν πρὸς αὐτὰς σχέσιν ἔχειν· ὥστε καὶ φοβεῖσθαι ταύτας καταλείψαι. ὅθεν δὴ καὶ δειλίας, καὶ φόβοι, καὶ ἡδοναί, καὶ θνητὰ φρονεῖν τῇ ψυχῇ προσγέγονεν. οὐ θέλουσα γὰρ ἀποστήναι τῶν ἐπιθυμιῶν, φοβεῖται
 30 τὸν θάνατον καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ σώματος. ἐπιθυμοῦσα δὲ πάλιν, καὶ μὴ τυγχάνουσα τῶν ὁμοίων, ἔμαθε φονεύειν καὶ ἀδικεῖν. πῶς δὲ καὶ ταῦτα ποιεῖ, εὐλογον κατὰ δύνάμιν σημᾶναι.

4. Ἀποστάσα τῆς τῶν νοητῶν θεωρίας, καὶ ταῖς κατὰ μέρος τοῦ σώματος ἐνεργείαις καταχρωμένη, καὶ ἡσθεῖσα τῇ τοῦ σώματος θεωρίᾳ καὶ ἰδοῦσα καλὸν ἑαυτῇ εἶναι τὴν ἡδονήν, πλανηθεῖσα κατεχρήσατο τῷ τοῦ καλοῦ ὀνόματι, καὶ ἐνόμισεν εἶναι τὴν ἡδονήν
 5 αὐτὸ τὸ ὄντως καλόν· ὥσπερ εἰ τις, τὴν διάνοιαν παραπληγείς, καὶ ἀπαιτῶν ξίφος κατὰ τῶν ἀπαντῶντων, νομίζοι τοῦτο εἶναι τὸ σωφρονεῖν. ἐρασθεῖσα δὲ τῆς ἡδονῆς, ποικίλως αὐτὴν ἐνεργεῖν

ἤρξατο. οὐσα γὰρ τὴν φύσιν εὐκίνητος, εἰ καὶ τὰ καλὰ ἀπεστράφη, ἀλλὰ τοῦ κινεῖσθαι οὐ παύεται. κινεῖται οὖν οὐκ ἔτι μὲν κατὰ
 10 ἀρετὴν, οὐδὲ ὥστε τὸν Θεὸν ὁρᾶν· ἀλλὰ τὰ μὴ ὄντα λογιζομένη, τὸ
 ἑαυτῆς δυνατόν μεταποιεῖ, καταχρωμένη τούτῳ εἰς ἃς ἐπενόησεν
 ἐπιθυμίας, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιος γέγονε. δύναται γὰρ ὥσπερ πρὸς
 τὰ καλὰ νεύειν, οὕτω καὶ τὰ καλὰ ἀποστρέφεσθαι· ἀποστρεφομένη
 δὲ τὸ καλόν, πάντως τὰ ἐναντία λογίζεται· παύσασθαι γὰρ καθόλου
 15 τοῦ κινεῖσθαι οὐ δύναται, τὴν φύσιν οὐσα, ὡς προεῖπον, εὐκίνητος.
 καὶ γινώσκουσα τὸ αὐτεξούσιον ἑαυτῆς, ὁρᾷ ἑαυτὴν δύνασθαι κατ'
 ἀμφοτέρα τοῖς τοῦ σώματος μέλεσι χρᾶσθαι εἰς τε τὰ ὄντα καὶ τὰ μὴ
 ὄντα· ὄντα δὲ ἐστὶ τὰ καλὰ, οὐκ ὄντα δὲ τὰ φαῦλα. ὄντα δὲ φημι τὰ
 20 καλὰ, καθότι ἐκ τοῦ ὄντος Θεοῦ τὰ παραδείγματα ἔχει· οὐκ ὄντα δὲ
 τὰ κακὰ λέγω, καθότι ἐπινοίαις ἀνθρώπων οὐκ ὄντα ἀναπέπλασται.
 ἔχοντος γὰρ τοῦ σώματος ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ τὴν κτίσιν ὁρᾶν, καὶ διὰ
 τῆς παναρμονίου ταύτης συντάξεως γινώσκειν τὸν Δημιουργόν·
 ἔχοντος δὲ καὶ ἀκοὴν εἰς ἐπακρόασιν τῶν θείων λογίων καὶ τῶν τοῦ
 Θεοῦ νόμων· ἔχοντος δὲ καὶ χεῖρας, εἰς τε τὴν τῶν ἀναγκαίων
 25 ἐνέργειαν καὶ ἔκτασιν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς· ἡ ψυχὴ ἀποστάσα
 τῆς πρὸς τὰ καλὰ θεωρίας, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς κινήσεως, λοιπὸν
 πλανωμένη κινεῖται εἰς τὰ ἐναντία. εἴτα τὸ δυνατόν ἑαυτῆς, ὡς
 προεῖπον, ὁρῶσα, καὶ τούτῳ καταχρωμένη, ἐπενόησεν ὅτι καὶ εἰς τὰ
 ἐναντία δύναται κινεῖν τὰ τοῦ σώματος μέλη· καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ τοῦ
 30 τὴν κτίσιν ὁρᾶν, εἰς ἐπιθυμίας τὸν ὀφθαλμὸν ἀποστρέφει, δεικνύουσα
 ὅτι καὶ τοῦτο δύναται· καὶ νομίζουσα ὅτι, ἅπαξ κινουμένη, σώζει
 τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν, καὶ οὐχ ἁμαρτάνει ποιοῦσα ὃ δύναται· οὐκ εἰδυῖα
 ὅτι οὐχ ἀπλῶς κινεῖσθαι, ἀλλ' εἰς ἃ δεῖ κινεῖσθαι γέγονε· τούτου γὰρ
 χάριν καὶ ἀποστολικὴ παρεγγυᾷ φωνή· Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ
 35 πάντα συμφέρει.

5. Ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ τόλμα οὐκ εἰς τὸ συμφέρον καὶ πρέπον,
 ἀλλ' εἰς τὸ δυνατόν σκοπήσασα, τὰ ἐναντία ποιεῖν ἤρξατο· ὅθεν, καὶ
 τὰς χεῖρας εἰς τὸ ἐναντίον κινουμένη, φονεύειν πεποίηκε, καὶ τὴν
 ἀκοὴν εἰς παρακοὴν παρήγαγε, καὶ τὰ ἄλλα μέλη εἰς τὸ μοιχεύειν
 5 ἀντὶ νομίμης τεκνογονίας· καὶ τὴν μὲν γλῶτταν ἀντὶ εὐφημίας εἰς

βλασφημίας καὶ λοιδορίας καὶ ἐπιουρκίας, τὰς δὲ χεῖρας αὐτὸς πάλιν εἰς τὸ κλέπτειν καὶ τύπτειν τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους· καὶ τὴν μὲν ὁσφρησιν εἰς ὁδμῶν ἐρωτικῶν ποικιλίας· τοὺς δὲ πόδας εἰς ὀξύτητα τοῦ ἐκχέαι αἷμα· καὶ τὴν μὲν γαστέρα εἰς μέθην καὶ κόρον ἀπλήρω-
 10 τον· ἅπερ πάντα κακία καὶ ἁμαρτία ψυχῆς ἐστίν. αἰτία δὲ τούτων οὐδεμία, ἀλλ' ἡ τῶν κρειττόνων ἀποστροφή. ὥς γὰρ ἐὰν ἡνίοχος, ἐπιβὰς ἵπποις ἐν σταδίῳ καταφρονήσῃ μὲν τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν ἐλαύνειν αὐτὸν προσήκει, ἀποστραφεῖς δὲ τοῦτον, ἀπλῶς ἐλαύνη τὸν ἵππον ὥς ἂν δύνηται· δύναται δὲ ὥς βούλεται· καὶ πολλάκις μὲν εἰς
 15 τοὺς ἀπαντῶντας ὀρμῇ, πολλάκις δὲ καὶ κατὰ κρημνῶν ἐλαύνει, φερόμενος ὅπου δ' ἂν ἑαυτὸν τῇ ὀξύτητι τῶν ἵππων φέροι, νομίζων ὅτι οὕτω τρέχων, οὐκ ἐσφάλη τοῦ σκοποῦ· πρὸς γὰρ μόνον τὸν δρόμον ἀποβλέπει, καὶ οὐχ ὁρᾷ ὅτι ἔξω τοῦ σκοποῦ γέγονεν· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἀποστραφεῖσα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁδόν, καὶ ἐλαύνουσα
 20 παρὰ τὸ πρέπον τὰ τοῦ σώματος μέλη, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ μετ' αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῆς ἐλαυνομένη, ἁμαρτάνει καὶ τὸ κακὸν ἑαυτῇ πλάττει, οὐχ ὁρῶσα ὅτι πεπλάνηται τῆς ὁδοῦ, καὶ ἔξω γέγονε τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ, εἰς ὃν ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ ὁ μακάριος Παῦλος ἀποβλέπων ἔλεγε· Κατὰ σκοπὸν διώκω, εἰς τὸ βραβεῖον τῆς
 25 ἄνω κλήσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· σκοπῶν γοῦν τὸ καλὸν ὁ ἅγιος, οὐδέποτε τὸ κακὸν ἐποίει.

6. Ἑλλήνων μὲν οὖν τινες, πλανηθέντες τῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐγνώκοτες, ἐν ὑποστάσει καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι τὴν κακίαν ἀπεφάναντο, ἁμαρτάνοντες κατὰ δύο ταῦτα· ἢ τὸν Δημιουργὸν ἀποστεροῦντες τοῦ εἶναι ποιητὴν τῶν ὄντων· οὐκ ἂν γὰρ εἴη τῶν
 5 ὄντων Κύριος, εἴ γε κατ' αὐτοὺς ἡ κακία ὑπόστασιν ἔχει καθ' ἑαυτὴν καὶ οὐσίαν· ἢ πάλιν, θέλοντες αὐτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ὄλων, ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ κακοῦ δώσουσιν εἶναι· ἐν γὰρ τοῖς οὐσι καὶ τὸ κακὸν κατ' αὐτούς ἐστι. τοῦτο δὲ ἄτοπον καὶ ἀδύνατον ἂν φανείη· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ καλοῦ τὸ κακόν, οὐδὲ ἐν αὐτῷ ἐστίν, οὐδὲ δι' αὐτοῦ·
 10 ἐπεὶ οὐκέτι καλὸν ἂν εἴη μεμυγμένην ἔχον τὴν φύσιν, ἢ αἴτιον γινώμενον κακοῦ.

Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἵρέσεων, ἐκπεσόντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, καὶ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσαντες, καὶ οὗτοι μὲν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ παραφρονοῦσιν εἶναι· ἀναπλάττονται δὲ ἑαυτοῖς παρὰ τὸν
 15 ἀληθινὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα θεὸν ἕτερον, καὶ τοῦτον ἀγέννητον τοῦ κακοῦ ποιητὴν καὶ τῆς κακίας ἀρχηγόν, τὸν καὶ τῆς κτίσεως δημιουργόν. τούτους δὲ εὐχερῶς ἂν τις ἐλέγξειεν ἐκ τε τῶν γραφῶν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν ἀνθρώποις διανοίας, ἀφ' ἧς καὶ ταῦτα ἀναπλασάμενοι μαίνονται. ὁ μὲν οὖν Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς
 20 Χριστὸς ἐν τοῖς εαυτοῦ εὐαγγελίοις φησὶ βεβαιῶν τὰ Μωϋσέως ῥήματα, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς εἰς ἐστὶ· καί, Ἐξομολογοῦμαι σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. εἰ δὲ εἰς ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος, πῶς ἄλλος ἂν εἴη θεὸς παρὰ τοῦτον; ποῦ δὲ καὶ ἔσται ὁ κατ' αὐτοὺς θεός, τὰ πάντα τοῦ
 25 μόνου καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ πληροῦντος κατὰ τὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς περιλήψιν; πῶς δὲ καὶ ἄλλος ἂν εἴη ποιητής, ὣν αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ Κύριος κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν; εἰ μὴ ἄρα, ὡς ἐν ἰσοστασίῳ, καὶ τῶν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ τὸν φαῦλον δύνασθαι γενέσθαι κύριον εἴποιεν. ἀλλ' ἐὰν τοῦτο λέγωσιν, ὅρα εἰς
 30 ὅσῃν ἀσέβειαν ἐκπίπτουσιν· ἐν γὰρ τοῖς τὰ ἴσα δυναμένοις τὸ ὑπερέχον καὶ κρεῖττον οὐκ ἂν εὐρεθείη. καὶ γὰρ εἰ μὴ θέλοντος τοῦ ἑτέρου, τὸ ἕτερον ἔστιν· ἴση ἀμφοτέρων ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀσθένειά ἐστιν· ἴση μὲν, ὅτι νικῶσιν ἀλλήλων τὴν βούλησιν ἐν τῷ εἶναι· ἀσθένεια δὲ ἀμφοτέρων ἐστίν, ὅτι μὴ βουλομένοις αὐτοῖς παρὰ
 35 γνώμην ἀποβαίνει τὰ πράγματα· ἔστι γὰρ καὶ ὁ ἀγαθὸς παρὰ γνώμην τοῦ φαύλου, ἔστι καὶ ὁ φαῦλος παρὰ βούλησιν τοῦ ἀγαθοῦ.

7. Ἄλλως τε· καὶ τοῦτο γὰρ ἂν τίς αὐτοῖς εἴποι· εἰ τὰ φαινόμενα ἔργα τοῦ φαύλου ἐστί, τί τὸ ἔργον τοῦ ἀγαθοῦ; φαίνεται γὰρ οὐδὲν πλὴν μόνῃς τῆς τοῦ δημιουργοῦ κτίσεως. τί δὲ καὶ τοῦ εἶναι τὸν ἀγαθὸν γνώρισμα, οὐκ ὄντων αὐτοῦ ἔργων δι' ὧν ἂν γνωσθείη; ἐκ
 5 γὰρ τῶν ἔργων ὁ δημιουργὸς γινώσκεται. πῶς δὲ ὅλως καὶ δύο ἂν εἴη ἐναντία ἀλλήλων, ἢ τί τὸ διαιροῦν ἐστὶ ταῦτα, ἵνα χωρὶς ἀλλήλων γένωνται; εἶναι γὰρ αὐτὰ ἅμα ἀδύνατον, διὰ τὸ ἀναιρετικὰ ἀλλήλων εἶναι. ἀλλ' οὐδὲ ἕτερον ἐν ἐτέρῳ δυνηθείη ἂν εἶναι διὰ τὸ ἄμικτον καὶ

ἀνόμοιον αὐτῶν τῆς φύσεως. οὐκοῦν ἐκ τρίτου τὸ διαιροῦν φανήσε-
 10 ται, καὶ αὐτὸ Θεός. ἀλλὰ ποίας ἂν εἴη καὶ τὸ τρίτον φύσεως;
 πότερον τῆς τοῦ καλοῦ, ἢ τοῦ φαύλου; ἄδηλον φανήσεται. τῆς γὰρ
 ἀμφοτέρων εἶναι αὐτό, ἀδύνατον.

Σαθρᾶς δὴ τοίνυν τῆς τοιαύτης αὐτῶν διανοίας φαινομένης, ἀνάγκη
 τὴν ἀλήθειαν διαλάμπειν τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώσεως· ὅτι τὸ κακὸν
 15 οὐ παρὰ Θεοῦ οὐδὲ ἐν Θεῷ οὔτε ἐξ ἀρχῆς γέγονεν, οὔτε οὐσία τίς
 ἐστὶν αὐτοῦ. ἀλλὰ ἄνθρωποι κατὰ στέρησιν τῆς τοῦ καλοῦ φαντασίας
 ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν ἤρξαντο καὶ ἀναπλάττειν τὰ οὐκ ὄντα, καὶ ἅπερ
 βούλονται. ὥς γὰρ ἂν τις ἡλίου φαίνοντος, καὶ πάσης τῆς γῆς τῷ
 φωτὶ τούτου καταλαμπομένης, καμμύων τοὺς ὀφθαλμούς, σκότος
 20 ἑαυτῷ ἐπινοῇ οὐκ ὄντος σκότους, καὶ λοιπὸν ὥς ἐν σκότει πλανώ-
 μενος περιπατῇ, πολλάκις πίπτων καὶ κατὰ κρημνῶν ὑπάγων,
 νομίζων οὐκ εἶναι φῶς, ἀλλὰ σκότος· δοκῶν γὰρ βλέπειν, οὐδ'
 ὁλως ὄρᾳ· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, καμμύσασα τὸν ὀφθαλ-
 μὸν δι' οὗ τὸν Θεὸν ὄρᾳ δύναται, ἑαυτῇ τὰ κακὰ ἐπενόησεν, ἐν οἷς
 25 κινουμένη, οὐκ οἶδεν ὅτι δοκοῦσά τι ποιεῖν, οὐδὲν ποιεῖ· τὰ οὐκ ὄντα
 γὰρ ἀναπλάττεται. καὶ οὐχ ὅποια γέγονε, τοιαύτη καὶ ἔμεινεν· ἀλλ'
 ὅποιαν ἑαυτὴν ἐνέφυρε, τοιαύτη καὶ φαίνεται. γέγονε μὲν γὰρ εἰς
 τὸ ὄρᾳ τὸν Θεὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι· αὕτη δὲ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ
 τὰ φθαρτὰ καὶ τὸ σκότος ἐζήτησεν, ὥς που καὶ τὸ Πνεῦμα ἐγγράφως
 30 φησὶν· Ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν εὐθῆ· αὐτοὶ δὲ
 ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλοὺς. κακίας δὴ οὖν εὑρεσις καὶ
 ἐπίνοια τοῖς ἀνθρώποις ἐξ ἀρχῆς οὕτω γέγονε καὶ πέπλασται.

Πῶς δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν εἰδώλων μαριάν καταβεβήκασιν, ἥδη
 λέγειν ἀναγκαῖον, ἵνα γνώσκῃς ὅτι ὁλως ἡ τῶν εἰδώλων εὑρεσις οὐκ
 35 ἀπὸ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἀπὸ κακίας γέγονε. τὸ δὲ τὴν ἀρχὴν ἔχον κακὴν
 ἐν οὐδενὶ ποτε καλὸν κριθείη, ὅλον ὃν φαῦλον.

8. Οὐκ ἄρκεσθεῖσα τῇ τῆς κακίας ἐπινοίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἡ ψυχὴ,
 κατ' ὀλίγον καὶ εἰς τὰ χεῖρονα ἑαυτὴν ἐξάγειν ἤρξατο. μαθοῦσα γὰρ
 διαφορὰς ἡδονῶν καὶ ζωσαμένη τὴν τῶν θείων λήθην, ἡδομένη δὲ
 καὶ πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη καὶ πρὸς μόνα τὰ παρόντα καὶ τὰς
 5 τούτων δόξας ἀποβλέπουσα, ἐνόμισε μηδὲν ἔτι πλέον εἶναι τῶν

- βλεπομένων, ἀλλὰ μόνα τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σωματικὰ εἶναι τὰ
 καλά. ἀποστραφεῖσα δὲ καὶ ἐπιλαθομένη ἑαυτὴν εἶναι κατ' εἰκόνα
 τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔτι μὲν διὰ τῆς ἐν αὐτῇ δυνάμεως τὸν Θεὸν
 Λόγον, καθ' ὃν καὶ γέγονεν, ὁρᾷ· ἔξω δὲ ἑαυτῆς γενομένη, τὰ οὐκ
 10 ὄντα λογίζεται καὶ ἀνατυποῦται. ἐπικρύψασα γὰρ ταῖς ἐπιπλοκαῖς
 τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τὸ ὡς ἐν αὐτῇ κάτοπτρον, δι' οὐ μόνον
 ὁρᾷν ἠδύνατο τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρός, οὐκέτι μὲν ὁρᾷ ἃ δεῖ ψυχὴν
 νοεῖν· παντὶ δὲ περιφέρεται, καὶ μόνα ἐκεῖνα ὁρᾷ τὰ τῇ αἰσθήσει
 προσπίπτοντα. ὅθεν δὴ πάσης σαρκικῆς ἐπιθυμίας γέμουσα, καὶ
 15 ἐν ταῖς τούτων δόξαις ταραττομένη, λοιπόν, ὃν ἐπελάθετο τῇ δια-
 νοίᾳ Θεόν, τοῦτον ἐν σωματικοῖς καὶ αἰσθητοῖς ἀναπλάττεται, τοῖς
 φαινόμενοις τὴν Θεοῦ προσηγορίαν ἀνατιθεῖσα, καὶ μόνα ταῦτα
 δοξάζουσα ἅπερ αὐτῇ βούλεται, καὶ ὡς ἡδέα ὁρᾷ. προηγείται τοίνυν
 αἰτία τῆς εἰδωλολατρείας ἢ κακία. μαθόντες γὰρ οἱ ἄνθρωποι τὴν
 20 οὐκ οὔσαν κακίαν ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν, οὕτω καὶ τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς
 ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο. οἷον δὲ εἴ τις, εἰς βυθὸν καταδύς, μηκέτι μὲν
 βλέπει τὸ φῶς, μηδὲ τὰ ἐν τῷ φωτὶ φαινόμενα, διὰ τὸ τῶν ὀφθαλμῶν
 αὐτοῦ πρὸς τὸ κάτω νεῦμα, καὶ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπικειμένην ἐπίχυσιν
 αὐτῷ· μόνα δὲ τὰ ἐν τῷ βυθῷ αἰσθόμενος, νομίζοι μηδὲν πλέον
 25 ἐκείνων εἶναι, ἀλλ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα αὐτῷ τῶν ὄντων εἶναι τὰ
 κύρια· οὕτω καὶ οἱ πάλαι τῶν ἀνθρώπων παράφρονες, καταδύντες εἰς
 τὰς τῶν σάρκων ἐπιθυμίας καὶ φαντασίας, καὶ ἐπιλαθόμενοι τῆς περὶ
 Θεοῦ ἐννοίας καὶ δόξης, ἀμυδρῷ τῷ λογισμῷ, μᾶλλον δὲ ἀλογίᾳ
 χρησάμενοι, τὰ φαινόμενα θεοὺς ἀνετυπώσαντο, τὴν κτίσιν παρὰ τὸν
 30 κτίσαντα δοξάζοντες, καὶ τὰ ἔργα μᾶλλον ἐκθειάζοντες ἢ περ τὸν
 τούτων αἴτιον καὶ δημιουργὸν δεσπότην Θεόν. ὥσπερ δὲ κατὰ τὸ
 προλεχθὲν παράδειγμα, οἱ εἰς τὸν βυθὸν καταδύνοντες, ὅσω μᾶλλον
 ἐπικαταβαίνουνσι, τοσοῦτον εἰς τὰ σκοτεινότερα καὶ βαθύτερα ὁρ-
 μῶσιν· οὕτω καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων πέπονθε γένος. οὐ γὰρ ἀπλήρην
 35 ἔσχον τὴν εἰδωλολατρείαν, οὐδὲ ἀφ' ὧν ἤρξαντο ἐν τούτοις καὶ
 διέμειναν· ἀλλ' ὅσον τοῖς πρώτοις ἐνεχρόνιζον, τοσοῦτον ἑαυτοῖς
 καινοτέρας ἐφεύρισκον δεισιδαιμονίας· καὶ κόρον οὐ λαμβάνοντες
 τῶν πρώτων, ἄλλοις πάλιν ἐνεπίμπλυντο κακοῖς, προκόπτοντες ἐν
 τοῖς αἰσχίστοις, καὶ πλείον ἑαυτῶν ἐπεκτείνοντες τὴν ἀσέβειαν.

40 τοῦτο δὲ καὶ ἡ θεία γραφὴ μαρτύρεται λέγουσα· Ὅταν ἔλθῃ ἀσεβῆς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ.

9. Ἄρτι γὰρ ἀπεπήδησεν ἡ διάνοια τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ Θεοῦ, καὶ καταβαίνοντες ταῖς ἐννοίαις καὶ τοῖς λογισμοῖς οἱ ἄνθρωποι, πρῶτοις οὐρανῷ καὶ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ τοῖς ἄστροις τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν ἀνέθηκαν, ἐκείνους οὐ μόνον θεοὺς εἶναι νομίζοντες, ἀλλὰ καὶ τῶν
5 ἄλλων τῶν μετ' αὐτοὺς αἰτίους τυγχάνειν· εἴτ', ἐπικαταβαίνοντες τοῖς σκοτεινοῖς λογισμοῖς, αἰθέρα καὶ τὸν αέρα καὶ τὰ ἐν τῷ αέρι προσηγόρευσαν θεοὺς. προβαίνοντες δὲ τοῖς κακοῖς, ἤδη καὶ τὰ στοιχεῖα, καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τῶν σωμάτων συστάσεως, τὴν θερμὴν καὶ τὴν ψυχρὰν καὶ τὴν ξηρὰν καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν θεοὺς ἀνύμνησαν.
10 ὥς δὲ οἱ τέλεον πεσόντες περὶ τὴν γῆν ἰλυσπῶνται δίκην τῶν ἐν τῇ χέρσῳ κοχλιῶν· οὕτως οὐδ' ἀσεβέστατοι τῶν ἀνθρώπων, πεσόντες καὶ καταπεσόντες ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ φαντασίας, λοιπὸν καὶ ἀνθρώπους καὶ ἀνθρώπων μορφάς, τῶν μὲν ἐτι ζώντων, τῶν δὲ καὶ μετὰ θάνατον εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν. ἔτι δὲ καὶ χεῖρονα βουλευόμενοι καὶ λογιζόμενοι,
15 ἤδη καὶ εἰς λίθους, καὶ ξύλα καὶ ἔρπετά, ἔνυδρά τε καὶ χερσαῖα, καὶ εἰς τὰ τῶν ἀλόγων ἀνήμερα ζῶα, τὴν θείαν καὶ ὑπερκόσμιον τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν μετήνεγκαν, πᾶσαν τιμὴν αὐτοῖς Θεοῦ ἀπονέμοντες, καὶ τὸν ἀληθινὸν καὶ ὄντως ὄντα Θεὸν τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα ἀποστρεφόμενοι.
- 20 Εἶθε δὲ καὶ μέχρι τούτων εἰστήκει τῶν ἀφρόνων ἡ τόλμα, καὶ μὴ περαιτέρω βαίνοντες ἑαυτοὺς ταῖς ἀσεβείαις ἐνέφυρον. τοσοῦτον γὰρ τινες καταπεπτώκασιν τῇ διανοίᾳ καὶ ἐσκοτίσθησαν τὸν νοῦν, ὥστε καὶ τὰ μὴδ' ὅλως μὴδαμῶς ὑπάρχοντα, μὴδὲ ἐν τοῖς γενομένοις φαινόμενα, ὅμως ἑαυτοῖς ἐπινοῆσαι καὶ θεοποιῆσαι. λογικὰ
25 γὰρ ἀλόγοις ἐπιμίζαντες, καὶ ἀνόμοια τῇ φύσει ἐνείραντες ὥς θεοὺς θρησκεύουσιν· οἱοί εἰσιν οἱ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλοι καὶ ὄφιοκέφαλοι καὶ ὄνοκέφαλοι, καὶ ὁ παρὰ Λίβυσι κριοκέφαλος Ἄμμων. ἄλλοι δὲ τὰ μέρη τῶν σωμάτων, κεφαλὴν καὶ ὦμον καὶ χεῖρα καὶ πόδα καθ' ἑαυτὰ διελόντες, ἕκαστον εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν καὶ ἐξεθεί-
30 σαν, ὥσπερ οὐκ ἀρκούμενοι ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ ὅλου σώματος ἔχειν τὴν θρησκείαν. ἐπιτείνοντες δὲ τὴν ἀσέβειαν ἕτεροι, τὴν πρόφασιν

τῆς τούτων εὐρέσεως καὶ τῆς ἐαυτῶν κακίας τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν θεοποιήσαντες προσκυνοῦσιν· οἷός ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῖς Ἔρως, καὶ ἡ ἐν Πάφῳ Ἀφροδίτῃ. οἱ δὲ αὐτῶν, ὥσπερ φιλοτιμού-
 35 μνοι τοῖς χείροσιν, ἐτόλμησαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἄρχοντας ἢ καὶ τοὺς τούτων παῖδας εἰς θεοὺς ἀναθεῖναι, ἢ διὰ τιμὴν τῶν ἀρξάντων ἢ διὰ φόβον τῆς αὐτῶν τυραννίδος· ὡς ὁ ἐν Κρήτῃ παρ' αὐτοῖς περιβόητος Ζεὺς, καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἑρμῆς καὶ παρὰ μὲν Ἰνδοῖς Διόνυσος, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Ἴσις, καὶ Ὅσιρις, καὶ Ὡρος, καὶ ὁ νῦν Ἀδριανοῦ τοῦ
 40 Ῥωμαίων βασιλέως παιδικὸς Ἀντίνοος, ὃν καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον, καὶ ἄνθρωπον οὐ σεμνόν, ἀλλ' ἀσελγείας ἔμπλεων, διὰ φόβον τοῦ προστάξαντος σέβουσιν. ἐπιδημήσας γὰρ Ἀδριανὸς τῇ χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, τελευτήσαντα τὸν τῆς ἡδονῆς αὐτοῦ ὑπηρέτην Ἀντίνοον ἐκέλευσε θρησκεύεσθαι, αὐτὸς μὲν καὶ μετὰ θάνατον ἐρῶν τοῦ παιδός,
 45 ἔλεγχον δὲ ὅμως καθ' ἑαυτοῦ, καὶ γνώρισμα κατὰ πάσης εἰδωλολατρείας παρέχων, ὅτι οὐκ ἄλλως ἐφευρέθη παρὰ τοῖς ἀνθρώποις αὕτη ἢ δι' ἐπιθυμίαν τῶν πλασαμένων, καθὼς καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ προμαρτύρεται λέγουσα· Ἀρχὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων.

I

Καὶ μήτοι θαυμάσης μηδὲ μακρὰν πίστεως νομίσης εἶναι τὸ
 50 λεγόμενον, ὅπου γε καὶ οὐ πολλῷ πρότερον, ἢ τάχα καὶ μέχρι νῦν ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος τοὺς πώποτε αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς ἄρξαντας βασιλέας, ἢ πάντας, ἢ οὓς ἂν αὐτοὶ βούλωνται καὶ κρίνωσι, δογματίζουσιν ἐν θεοῖς εἶναι, καὶ θρησκεύεσθαι θεοὺς γράφουσιν. οἷς μὲν γὰρ ἀπεχθάνονται, τούτους ὡς πολεμίους τὴν φύσιν ὁμολογοῦσι,
 55 καὶ ἀνθρώπους ὀνομάζουσιν· οὓς δὲ καταθυμίους ἔχουσι, τούτους δι' ἀνδραγαθίαν θρησκεύεσθαι προστάττουσιν, ὥσπερ ἐπ' ἐξουσίας ἔχοντες τὸ θεοποιεῖν, αὐτοὶ ἄνθρωποι τυγχάνοντες, καὶ εἶναι θνητοὶ μὴ ἀρνούμενοι. ἔδει δὲ θεοποιούντας αὐτοὺς μᾶλλον αὐτοὺς εἶναι θεοὺς· τὸ γὰρ ποιοῦν τοῦ ποιουμένου κρεῖττον εἶναι δεῖ, καὶ ὁ κρίνων τοῦ
 60 κρινομένου ἐξ ἀνάγκης ἄρχει, καὶ ὁ διδούς πάντως ὁ ἔχει χαρίζεται· ὥσπερ ἀμέλει καὶ πᾶς βασιλεὺς ὁ μὲν ἔχει χαρίζεται, τῶν δὲ λαμβανόντων κρεῖττων καὶ μείζων ἐστίν. εἴπερ οὖν οὓς θέλουσιν αὐτοὶ τούτους θεοὺς δογματίζουσιν εἶναι, ἔδει καὶ αὐτοὺς πρῶτον εἶναι θεοὺς. ἀλλὰ τὸ θαυμαστόν ἐστι τοῦτο, ὅτι αὐτοὶ ἀποθνήσκοντες
 65 ὡς ἄνθρωποι ἐλέγχουσι τὴν ἐαυτῶν περὶ τῶν θεοποιηθέντων ὑπ' αὐτῶν ψήφον εἶναι ψευδῇ.

10. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθος οὐ καινόν, οὐδὲ ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἡρξάτο
 βουλῆς, ἀλλ' ἦν ἀνωθεν προγεννόμενον καὶ προμελετώμενον ἐπὶ τὴν
 τῶν εἰδώλων ἔννοιαν. καὶ γὰρ οἱ πάλοι παρ' Ἑλλήσι διαβεβοημένοι
 θεοὶ Ζεὺς καὶ Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων καὶ Ἥφαιστος καὶ Ἑρμῆς,
 5 καὶ ἐν θηλείαις Ἥρα καὶ Δήμητρα καὶ Ἀθηνᾶ καὶ Ἄρτεμις, ταῖς
 Θησέως τοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἱστορουμένου διαταγαῖς ἐκρίθησαν
 λέγεσθαι θεοί· καὶ οἱ μὲν διαταζάμενοι, ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκοντες,
 θρηνοῦνται· οὓς δὲ διατάξαντο, οὗτοι ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται. ὧ
 πολλῆς ἐναντιότητος καὶ μανίας. τὸν διαταζάμενον εἰδότες, οὓς
 10 διατάζατο προτιμῶσι. καὶ εἴθε μέχρις ἀρρένων εἰστήκει τούτων
 ἢ εἰδωλομανία, καὶ μὴ εἰς θηλείας κατέφερον τὴν θείαν προσηγορίαν.
 καὶ γὰρ καὶ γυναῖκας, ἃς οὐδὲ εἰς κοινὴν περὶ πραγμάτων συμ-
 βουλίαν λαμβάνειν ἀσφαλές, ταύτας τῇ τοῦ Θεοῦ τιμῇ θρησκευοῦσι
 καὶ σέβουσιν, ὡς αἱ μὲν παρὰ Θησέως διαταγεῖσαι, ὡς προειρήκαμεν,
 15 παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Ἴσις καὶ Κόρη καὶ Νεωτέρα, καὶ παρ' ἄλλοις
 Ἀφροδίτῃ. τὰ γὰρ τῶν ἄλλων ὀνόματα οὐδὲ λέγειν εὐαγὲς ἡγούμεναι,
 πάσης χλεύης ὄντα μεστά. πολλοὶ γὰρ οὐ μόνον ἐν τοῖς πάλοι, ἀλλὰ
 καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἀποβαλόντες φίλτατα καὶ ἀδελφούς
 καὶ συγγενεῖς καὶ γυναῖκας, πολλαὶ δὲ καὶ ἄνδρας ἀποβαλοῦσαι, οὓς
 20 πάντας ἢ φύσις ἤλεγξεν ἀνθρώπους εἶναι θνητούς, τούτους καὶ
 ταύτας διὰ τὸ πολὺ περὶ αὐτῶν πένθος ἀναζωγραφήσαντες, καὶ
 θυσίας ἀναπλάσσαντες, ἀνέθηκαν, οὓς οἱ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν πλάσιν,
 καὶ τὴν τοῦ τεχνίτου φιλοτιμίαν θεοὺς ἐθρήσκευσαν, πράγμα πάσχον-
 τες οὐ κατὰ φύσιν. οὓς γὰρ οἱ γονεῖς ὡς μὴ ὄντας θεοὺς ἐθρήνησαν
 25 (οὐκ ἂν γάρ, εἴπερ ᾔδεισαν αὐτοὺς θεοὺς, ὡς ἀπολομένους ἐκόψαντο·
 τούτου γὰρ χάριν, οὐ μόνον οὐ νομίζοντες αὐτοὺς εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ
 μηδ' ὅλως ὑπάρχειν, ἐν εἰκόνι τούτους ἐτυπώσαντο, ἵνα τοῦ μηκέτι
 εἶναι, τὴν διὰ τῆς εἰκόνης δόκησιν ὀρώντες, παραμυθῶνται), τούτοις
 ὁμῶς οἱ ἄφρονες ὡς θεοῖς εὐχονται, καὶ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τιμὴν
 30 τούτοις περιτιθέασιν. ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ εἰσέτι καὶ νῦν ὁ περὶ
 Ὀσίρειως καὶ Ὡρου καὶ Τυφῶνος καὶ τῶν ἄλλων θρῆνος τῆς ἀπω-
 λείας ἐπιτελεῖται· καὶ τὰ ἐν Δωδώνῃ χαλκεῖα, καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ
 Κορύβαντες, τὸν Δία μὴ εἶναι θεὸν ἐλέγχουσιν, ἀλλ' ἄνθρωπον, καὶ
 τοῦτον ἐκ πατρὸς ὠμοβόρου γενόμενον. καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι

35 καὶ ὁ πᾶν παρ' Ἑλλήσι σοφὸς καὶ πολλὰ καυχησάμενος ὡς περὶ Θεοῦ διανοηθεὶς, ὁ Πλάτων, εἰς τὸν Πειραῖα μετὰ Σωκράτους κατέρχεται, τὴν ἀνθρώπου τέχνη πλασθεῖσαν Ἀρτεμιν προσκυνήσων.

11. Ταύτας δὲ καὶ τὰς τοιαύτας τῆς εἰδωλομανίας εὐρέσεις ἄνωθεν καὶ πρὸ πολλοῦ προεδίδασκεν ἡ γραφὴ λέγουσα· Ἀρχὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων· εὗρεσις δὲ αὐτῶν φθορὰ ζωῆς. οὔτε γὰρ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὔτε εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται. κενοδοξία γὰρ
 5 ἀνθρώπων ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦτο σύντομον αὐτῶν τέλος ἐπενοήθη. ἄωρῳ γὰρ πένθει τρυχόμενος πατήρ, τοῦ ταχέως ἀφαιρεθέντος τέκνου εἰκόνα ποιήσας, τὸν τότε νεκρὸν ἀνθρωπον νῦν ὡς ζῶντα ἐτίμησε, καὶ παρέδωκε τοῖς ὑποχειρίοις μυστήρια καὶ τελετάς. εἰτ' ἐν
 10 χρόνῳ κρατυνθὲν τὸ ἀσεβὲς ἔθος, ὡς νόμος ἐφυλάχθη. καὶ τυράννων ἐπιταγαῖς ἐθρησκεύετο τὰ γλυπτὰ, οὓς ἐν ὄψει μὴ δυνάμενοι τιμᾶν ἀνθρωποι, διὰ τὸ μακρὰν οἰκεῖν, τὴν πόρρωθεν ὄψιν ἀνατυπώσαντες, ἐμφανῆ εἰκόνα τοῦ τιμημένου βασιλέως ἐποίησαν, ἵνα τὸν ἀπόντα ὡς παρόντα
 15 κολακεύωσι διὰ τῆς σπουδῆς. εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἡ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλοτιμία· ὁ μὲν γάρ, ἴσως τῷ κρατοῦντι βουλόμενος ἀρέσαι, ἐξεβιάσατο τῇ τέχνῃ τὴν ὁμοιότητα ἐπὶ τὸ κάλλιον· τὸ δὲ πλῆθος, ἐφελκόμενον διὰ τὸ εὐχαριτῆς ἐργασίας, τὸν πρὸ
 20 ὀλίγου τιμηθέντα ἀνθρωπον νῦν σέβασμα ἐλογίσαντο· καὶ τοῦτο ἐγεγόνει τῷ βίῳ εἰς ἔνεδρον· ὅτι, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι δουλεύσαντες ἀνθρωποι, τὸ ἀκοινωνήτον ὄνομα λίθοις καὶ ξύλοις περιέθηκαν. τοιαύτης τοίνυν τῆς εἰδώλων εὐρέσεως ἐπὶ μάρτυρι τῇ γραφῇ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀρξαμένης
 25 καὶ ἀναπλασθείσης, ὥρα λοιπὸν σοι καὶ τὸν κατ' αὐτῆς ἔλεγχον ἀποδείξαι, οὐ τοσοῦτον ἔξωθεν, ὅσον ἀφ' ὧν οὗτοι περὶ αὐτῶν φρονοῦσι τὰ τεκμήρια λαμβανόντας.

Εἰ γάρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν, ἵνα πρῶτον ἀπὸ τούτων τῶν κάτωθεν ἄρξωμαι, λάβοι τὰς πράξεις, εὐρήσει μὴ μόνον
 30 οὐκ εἶναι αὐτοὺς θεοὺς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς αἰσχίστους

γεγονότας. οἷον γάρ, οἷόν ἐστιν ἰδεῖν τοὺς παρὰ ποιηταῖς τοῦ Διὸς ἔρωτας, καὶ τὰς ἀσελγείας. οἷόν ἐστιν αὐτὸν ἀκούειν ἀρπάζοντα μὲν τὸν Γανυμήδην, καὶ τὰς κλοπιμαίους ἐργαζόμενον μοιχείας, δεδιότα δὲ καὶ δειλιῶντα μὴ παρὰ γνώμην αὐτοῦ τὰ τῶν Τρώων ἀπόληται
 35 τείχη. οἷόν ἐστιν ἰδεῖν αὐτὸν ἀχθόμενον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱέος αὐτοῦ Σαρπηδόνος, καὶ βουλόμενον αὐτῷ βοηθῆσαι καὶ μὴ δυνάμενον· καὶ ἐπιβουλευόμενον μὲν ὑπὸ τῶν ἄλλων λεγομένων θεῶν, Ἀθηναῖς δὴ λέγω καὶ Ἥρας καὶ Ποσειδῶνος, βοηθούμενον δὲ ὑπὸ Θέτιδος γυναικὸς καὶ τοῦ ἑκατονταχείρου Αἰγαίωνος· καὶ νικώμενον
 40 ὑπὸ ἡδονῶν, δουλεύοντα δὲ γυναιξί, καὶ δι' αὐτὰς ἐν ἀλόγοις ζώοις τετράποσί τε καὶ πτηνοῖς ταῖς φαντασίαις παρακινδυνεύοντα· καὶ πάλιν αὐτὸν μὲν κρυπτόμενον διὰ τὴν τοῦ πατρὸς ἐπιβουλήν, τὸν δὲ Κρόνον ὑπ' αὐτοῦ δεσμευόμενον, κάκεῖνον ἀποτέμνοντα τὸν πατέρα. ἄρ' οὖν ἄξιον τοῦτον ὑπονοεῖν θεόν, τοσαῦτα δράσαντα, καὶ διαβλη-
 45 θέντα, ἃ μὴδὲ οἱ κοινοὶ Ῥωμαίων νόμοι καὶ τοὺς ἀπλῶς ἀνθρώπους ἐπιτρέπουσι ποιεῖν;

12. Ἵνα γὰρ ἐκ πολλῶν ὀλίγα μνημονεύσω διὰ τὸ πλῆθος, τίς ἰδὼν αὐτοῦ τὴν εἰς Σεμέλην καὶ Λήδαν καὶ Ἀλκμήνην καὶ Ἄρτεμιν καὶ Λητώ καὶ Μαῖαν καὶ Εὐρώπην καὶ Δανάην καὶ Ἀντιόπην παρανομίαν καὶ φθοράν· ἢ τίς, ἰδὼν τὴν εἰς τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν αὐτοῦ ἐπιχειρή-
 5 σιν καὶ τόλμαν, ὅτι τὴν αὐτὴν ἀδελφὴν εἶχε καὶ γυναῖκα, οὐκ ἂν χλευάσειε, καὶ ζημιώσειε θανάτῳ; ὅτι μὴ μόνον ἐμοίχευσεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ τῆς μοιχείας γενομένους αὐτῷ παῖδας θεοποιήσας ἀνέθηκεν, ἐπικάλυμμα τῆς παρανομίας αὐτοῦ τὴν τῆς θεοποιίας φαντασίαν κατασκευάζων· ὧν εἰσι Διόνυσος καὶ Ἡρακλῆς καὶ
 10 Διόσκουροι καὶ Ἑρμῆς καὶ Περσεὺς καὶ Σώτειρα. τίς, ἰδὼν τὴν τῶν λεγομένων θεῶν ἀκατάλλακτον πρὸς ἑαυτοὺς ἔρῳ ἐν Ἰλίῳ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τρώων χάριν, οὐ καταγνώσεται τῆς ἀσθενείας αὐτῶν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους παρώξυναν; τίς, ἰδὼν ὑπὸ μὲν Διομήδους τιτρωσκομένους Ἄρεα καὶ
 15 Ἀφροδίτην, ὑπὸ δὲ Ἡρακλέους τὴν Ἥραν καὶ τὸν Ὑποχθόνιον ὃν καλοῦσι θεὸν Αἰδωνέα, καὶ Διόνυσον μὲν ὑπὸ Περσέως, Ἀθηναῖν δὲ ὑπὸ Ἀρκάδος, καὶ τὸν Ἡφαιστον ῥιπτόμενον καὶ χωλαίνοντα, οὐ

καταγνώσεται τῆς φύσεως, καὶ ἀποστραφήσεται μὲν τοῦ λέγειν αὐτοὺς ἔτι εἶναι θεοὺς, φθαρτοὺς δὲ καὶ παθητοὺς αὐτοὺς ἀκούων,
 20 οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀνθρώπους αὐτοὺς, καὶ ἀνθρώπους ἀσθενεῖς ἐπιγνώσεται, καὶ μᾶλλον τοὺς τρώσαντας ἢ τοὺς τρωθέντας θαυμάσειεν; ἢ τίς, ἰδὼν τὴν Ἄρεως πρὸς Ἀφροδίτῃν μοιχείαν, καὶ τὸν Ἥφαιστου κατ' ἀμφοτέρων κατασκευαζόμενον δόλον, καὶ τοὺς ἄλλους λεγο-
 25 μένους θεοὺς ἐπὶ θέαν τῆς μοιχείας ὑπὸ τοῦ Ἥφαιστου καλουμένους, καὶ αὐτοὺς ἐρχομένους, καὶ ὀρώντας αὐτῶν τὴν ἀσελγειαν, οὐκ ἂν γελάσειε καὶ καταγνώσεται τῆς φανλότητος αὐτῶν; ἢ τίς οὐκ ἂν γελάσειεν ὀρών τὴν Ἡρακλέους πρὸς τὴν Ὀμφάλῃν ἐκ μέθης παραφροσύνην καὶ ἀσωτίαν;

Τὰς γὰρ καθ' ἡδονὴν αὐτῶν πράξεις, καὶ τοὺς παραλόγους αὐτῶν
 30 ἔρωτας, καὶ τὰς ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, καὶ χαλκῷ καὶ σιδήρῳ, καὶ λίθοις καὶ ξύλοις θεοπλαστίας, οὐ δεῖ διελέγχειν μετὰ σπουδῆς, τῶν πραγμάτων καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἐχόντων τὸ μύσος, καὶ δι' ἑαυτῶν ἐπιδεικνυμένων τὸ τῆς πλάνης γνῶρισμα· ἐφ' οἷς μάλιστα καὶ οἰκτειρήσειεν ἂν τις τοὺς ἀπατωμένους ἐν αὐτοῖς. τῇ γὰρ ἑαυτῶν
 35 γυναικὶ μισοῦντες τὸν ἐπιβαίνοντα μοιχόν, τοὺς τῆς μοιχείας διδασκάλους θεοποιοῦντες οὐκ αἰσχύνονται· καὶ ταῖς ἀδελφαῖς αὐτοῖ οὐκ ἐπιμισγόμενοι τοὺς τοῦτο ποιήσαντας προσκυνοῦσι· καὶ ὁμολογούντες εἶναι κακὸν τὴν παιδοφθορίαν, τοὺς ἐπὶ ταύτῃ διαβαλλομένους θρησκεύουσι· καὶ ἂ μὴδὲ ἐν ἀνθρώποις εἶναι ἐπιτρέπουσιν οἱ
 40 νόμοι, ταῦτα τοῖς ὑπ' αὐτῶν ὀνομαζομένοις εἶναι θεοῖς περιτιθέντες οὐκ ἐρυθριῶσιν.

13. Εἴτα προσκυνοῦντες λίθοις καὶ ξύλοις, οὐχ ὀρῶσιν ὅτι τὰ μὲν ὅμοια τοῖς ποσὶ πατοῦσι καὶ καίουσι, τὰ δὲ τούτων μέρη θεοὺς προσ-
 αγορεύουσι· καὶ ἂ πρὸ ὀλίγου εἰς χρῆσιν εἶχον, ταῦτα διὰ παρα-
 φροσύνην γλύφαντες σέβουσιν· οὐχ ὀρώντες, οὐδὲ λογιζόμενοι τὸ
 5 σύνολον, ὅτι οὐ θεοὺς, ἀλλὰ τὴν τέχνην τοῦ γλύφαντος προσκυνοῦσιν.
 ἕως μὲν γὰρ ἄξυστός ἐστιν ὁ λίθος, καὶ ἡ ὕλη ἀργή, ἐπὶ τοσοῦτον ταῦτα πατοῦσι, καὶ τούτοις εἰς ὑπηρεσίας τὰς ἑαυτῶν πολλάκις καὶ τὰς ἀτιμοτέρας χρῶνται· ἐπειδὴν δὲ ὁ τεχνίτης εἰς αὐτὰ τῆς ἰδίας ἐπιστήμης ἐπιβάλῃ τὰς συμμετρίας, καὶ ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς εἰς τὴν

- 10 ὕλην σχῆμα τυπώσῃ, τότε δὴ, χάριν ὁμολογήσαντες τῷ τεχνίτῃ, λοιπὸν ὡς θεοὺς προσκυνοῦσι, μισθοῦ παρὰ τοῦ γλύψαντος αὐτοὺς ἀγοράσαντες. πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἀγαματοποιός, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος ὦν αὐτὸς εἰργάσατο, τοῖς ἰδίοις ἔργοις προσεύχεται· καὶ ἃ πρὸ ὀλίγου κατέξεε καὶ κατέκοπτε, ταῦτα μετὰ τὴν τέχνην θεοὺς
- 15 προσαγορεύει. ἔδει δέ, εἴπερ ἦν θαυμάζειν ταῦτα, τὴν τοῦ ἐπιστήμονος τέχνην ἀποδέχεσθαι, καὶ μὴ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πλασθέντα τοῦ πεποιηκότος προτιμᾶν. οὐ γὰρ ἡ ὕλη τὴν τέχνην, ἀλλ' ἡ τέχνη τὴν ὕλην ἐκόσμησε καὶ ἐθεοποίησε. πόλλῳ οὖν μᾶλλον δικαιοτέρον ἦν τὸν τεχνίτην αὐτοὺς προσκυνεῖν, ἢπερ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένα, ὅτι τε
- 20 καὶ προϋπήρχε τῶν ἐκ τέχνης θεῶν, καὶ ὅτι ὡς ἐβουλήθη, οὕτω καὶ γεγόνاسι. νῦν δὲ παραγκωνισάμενοι τὸ δίκαιον, καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην ἀτιμάσαντες, τὰ μετ' ἐπιστήμης καὶ τέχνης γεγονότα προσκυνοῦσι· καὶ τοῦ ποιήσαντος ἀνθρώπου ἀποθνήσκοντος, τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα, ὡς ἀθάνατα τιμῶσιν· ἃ, εἰ μὴ τύχοιεν τῆς καθ'
- 25 ἡμέραν ἐπιμελείας, πάντως τῷ χρόνῳ διὰ τὴν φύσιν ἀφανίζονται. πῶς δὲ οὐκ ἂν τις αὐτοὺς οἰκτειρήσειε καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι βλέποντες αὐτοὶ τοὺς μὴ βλέποντας προσκυνοῦσι, καὶ ἀκούοντες αὐτοὶ τοῖς μὴ ἀκούουσι προσεύχονται· καὶ ἔμψυχοι καὶ λογικοὶ κατὰ φύσιν ὄντες οἱ ἄνθρωποι, τοὺς μὴδ' ὁλως κινουμένους, ἀλλὰ ἀψύχους ὄντας, ὡς
- 30 θεοὺς προσαγορεύουσι· καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι οὓς αὐτοὶ φυλάττουσιν ὑπ' ἐξουσίαν ἔχοντες, τούτοις ὡς δεσπόταις δουλεύουσι; καὶ μὴ τοι νομίσης ταῦτά με λέγειν ἀπλῶς, ἢ ψεύδεσθαι κατ' αὐτῶν· ἔστι μὲν γὰρ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἢ πίστις ἀπαντῶσα τούτων, καὶ πάρεστι τοῖς βουλομένοις ὁρᾶν τὰ τοιαῦτα.

14. Κρείττων δὲ μαρτυρία περὶ τούτων ἐστὶ καὶ παρὰ τῆς θείας γραφῆς προδιδασκούσης ἄνωθεν καὶ λεγούσης· Τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρύσιον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὠτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο

πάντες οἱ ποιοῦντες αὐτά. οὐδὲ προφητικὴ δὲ τούτων ἄπεισι
 10 μέμψις, ἀλλ' ἔστι καὶ ἐν τούτοις ὁ κατ' αὐτῶν ἔλεγχος, λέγοντος τοῦ
 Πνεύματος· Αἰσχυνθήσονται οἱ πλάσσοντες Θεόν, καὶ γλύ-
 φοντες πάντες μάταια· καὶ πάντες ὅθεν ἐγένοντο, ἐξηράν-
 θησαν· καὶ κωφοὶ ἀπὸ ἀνθρώπων συναχθήτωσαν πάντες,
 καὶ στήτωσαν ἅμα, καὶ ἐντραπήτωσαν καὶ αἰσχυνθήτωσαν
 15 ἅμα· ὅτι ὥξυνε τέκτων σίδηρον, καὶ σκεπάρνῳ εἰργάσατο
 αὐτό, καὶ ἐν τερέτρῳ ἐρρύθμισεν αὐτό, καὶ ἔστησεν αὐτὸ
 τῷ βραχίονι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ· καὶ πεινάσει καὶ ἀσθενή-
 σει, καὶ οὐ μὴ πῖνῃ ὕδωρ. ξύλον γὰρ ἐκλεξάμενος τέκτων,
 ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ, καὶ ἐν κόλλῃ ἐρρύθμισεν αὐτό, καὶ
 20 ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφήν ἀνδρὸς καὶ ὡς ὠραιότητα ἀνθρώ-
 που, ἔστησεν αὐτὸ ἐν οἴκῳ ὃ ἔκοψε ξύλον ἐκ τοῦ δρυμοῦ,
 ὃ ἐφύτευσεν ὁ Κύριος, καὶ ὑετὸς ἐμήκυνεν, ἵνα ἡ ἀνθρώποις
 εἰς καὺσιν, καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτοῦ θερμανθῇ. καὶ καύσαν-
 τες ἔπεσαν ἄρτους ἐπ' αὐτῷ, τὸ δὲ λοιπὸν εἰργάσαντο εἰς
 25 θεοὺς, καὶ προσεκύνησαν αὐτοῖς, οὐ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέ-
 καυσαν πυρί. καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος αὐτοῦ κρέας ὀπτήσας,
 ἔφαγε καὶ ἐνεπλήσθη· καὶ θερμανθεὶς εἶπεν· Ἦδύ μοι, ὅτι
 ἐθερμάνθην, καὶ εἶδον πῦρ. τὸ δὲ λοιπὸν προσεκύνει
 λέγων· Ἐξέλου με, ὅτι Θεὸς μου εἰ σύ. οὐκ ἔγνωσαν
 30 φρονῆσαι, ὅτι ἀπημαυρώθησαν τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλ-
 μοῖς αὐτῶν, καὶ τοῦ νοῆσαι τῇ καρδίᾳ· καὶ οὐκ ἀνελογί-
 σατο ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐδὲ ἀνελογίσασατο τῇ ψυχῇ
 αὐτοῦ, οὐδὲ ἔγνω τῇ φροσῇ, ὅτι τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέ-
 καυσεν ἐν πυρί καὶ ἔπεψεν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων αὐτοῦ ἄρτους·
 35 καὶ ὀπτήσας κρέας ἔφαγε, καὶ τὸ λοιπὸν αὐτοῦ εἰς βδέλυγ-
 μα ἐποίησε, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτό. γινώτε, ὅτι σποδὸς ἡ
 καρδία αὐτῶν, καὶ πλανῶνται, καὶ οὐδεὶς δύνатаι ἐξελέ-
 σθαι τὴν ψυχὴν αὐτῶν. ἴδετε, καὶ οὐκ ἐρεῖτε, ὅτι ψεῦδος
 ἐν τῇ δεξιᾷ μου. πῶς οὖν οὐκ ἄθεοι παρὰ πᾶσι κριθεῖεν οἱ καὶ
 40 παρὰ τῆς θείας γραφῆς ἀσεβείας κατηγορούμενοι; ἢ πῶς οὐκ ἂν εἴεν
 κακοδαίμονες οἱ οὕτω φανερώς ἐλεγχόμενοι τὰ ἄψυχα θρησκεύοντες
 ἀντὶ τῆς ἀληθείας; ποία δὲ τούτοις ἐλπίς, ἢ τίς ἂν αὐτοῖς γένοιτο

συγγνώμη, πεποιθόσιν ἐπὶ τὰ ἄλογα καὶ ἀκίνητα, ἃ ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ σέβουσιν;

15. Εἶθε γάρ, εἶθε κἂν χωρὶς σχήματος αὐτοῖς τοὺς θεοὺς ἔπλαττεν ὁ τεχνίτης, ἵνα μὴ τῆς ἀναισθησίας φανερόν ἔχωσι τὸν ἔλεγχον. ὑπέκλεψαν γὰρ ἂν τὴν ὑπόνοιαν τῶν ἀκεραίων, ὡς αἰσθομένων τῶν εἰδώλων, εἰ μὴ τὰ σύμβολα τῶν αἰσθήσεων, οἷον ὀφθαλμοὺς καὶ
- 5 ῥίνας καὶ ὦτα καὶ χεῖρας καὶ στόμα εἶχον ἀκινήτως κείμενα πρὸς τὴν τῆς αἰσθήσεως χρῆσιν καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν ἀντίληψιν. νῦν δὲ ἔχοντες οὐκ ἔχουσι καὶ στήκοντες οὐ στήκουσι, καὶ καθεζόμενοι οὐ καθέζονται. οὐ γὰρ ἔχουσι τούτων τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ὡς ὁ πλάσας ἠθέλησεν, οὕτω καὶ μένουσι κείμενοι, Θεοῦ μὲν γνώρισμα μηδὲν
- 10 παρέχοντες, ἄψυχοι δὲ καθόλου μόνον ἀνθρώπου τέχνη φαινόμενοι τεθέντες.

- Εἶθε δὲ καὶ οἱ τῶν τοιούτων ψευδοθέων κήρυκες καὶ μάντιες, ποιηταὶ λέγω καὶ συγγραφεῖς, ἀπλῶς θεοὺς αὐτοὺς εἶναι γεγραφήκεισαν· ἀλλὰ μὴ καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν πρὸς ἔλεγχον ἀθεότητος
- 15 καὶ αἰσχροποιοῦ πολιτείας ἀναγεγραφήκεισαν. ἠδύναντο γὰρ καὶ μόνῳ τῷ τῆς θεότητος ὀνόματι τὴν ἀλήθειαν ὑφαρπάσαι, μᾶλλον δὲ τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τῆς ἀληθείας πλανῆσαι. νῦν δὲ ἔρωτας καὶ ἀσελγείας διηγούμενοι τοῦ Διὸς, καὶ παιδοφθορίας τῶν ἄλλων, καὶ ζηλοτυπίας πρὸς ἡδονὴν τῶν θηλειῶν, καὶ φόβους καὶ δειλίας, καὶ τὰς
- 20 ἄλλας κακίας, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑαυτοὺς ἐλέγχουσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐ περὶ θεῶν διηγοῦνται, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἀνθρώπων σεμνῶν, περὶ δὲ αἰσchrῶν καὶ τοῦ καλοῦ μακρὰν ὄντων μυθολογοῦσιν.

16. Ἄλλ' ἴσως περὶ τούτων οἱ δυσσεβεῖς ἐπὶ τὴν ιδιότητα τῶν ποιητῶν καταφεύδονται, λέγοντες τῶν ποιητῶν ἰδίων εἶναι χαρακτῆρα τὰ μὴ ὄντα πλάττεσθαι καὶ ψεύδεσθαι περὶ μύθων εἰς ἡδονὴν τῶν ἀκουόντων, οὐ χάριν καὶ τὰ περὶ θεῶν αὐτοὺς πεποιηκέναι
- 5 φήσουσιν. ἀλλ' αὕτη καὶ πάντων μᾶλλον ἢ πρόφασις αὐτοῖς ἔωλος δειχθήσεται ἀφ' ὧν αὐτοὶ περὶ τούτων ἔχουσι δόξαν καὶ προτίθενται. εἰ γὰρ τὰ παρὰ ποιηταῖς ἐστὶ πλάσματα καὶ ψευδῆ, ψευδῆς ἂν εἴη καὶ αὕτη ἡ περὶ τοῦ Διὸς καὶ Κρόνου καὶ Ἥρας καὶ Ἄρεως καὶ τῶν

ἄλλων ὀνομασία. ἴσως γάρ, ὡς αὐτοί φασι, καὶ τὰ ὀνόματα πέπλα-
 10 σται, καὶ οὐκ ἔστι μὲν ὅλως Ζεὺς, οὐδὲ Κρόνος, οὐδὲ Ἄρης· πλάτ-
 τονται δὲ τούτους ὡς ὄντας οἱ ποιηταὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκουόντων.
 πλαττόντων δὲ τῶν ποιητῶν τὰ μὴ ὄντα, πῶς ὡς ὄντας αὐτοὺς
 θρησκεύουσιν; ἢ ἴσως γὰρ ἂν πάλιν φήσουσι, τὰ μὲν ὀνόματα οὐ
 πλάττονται, τὰς δὲ πράξεις ψεύδονται κατ' αὐτῶν; ἀλλὰ καὶ τοῦτο
 15 οὐδὲν ἤττον πρὸς ἀπολογίαν αὐτῶν οὐκ ἀσφαλές· εἰ γὰρ τὰς
 πράξεις ἐψεύσαντο, ἐψεύσαντο πάντως καὶ τὰ ὀνόματα, ὧν καὶ τὰς
 πράξεις εἶναι διηγήσαντο. ἢ εἰ ἀληθεύουσι περὶ τὰ ὀνόματα, ἀλη-
 θεύουσι καὶ περὶ τὰς πράξεις ἐξ ἀνάγκης. ἄλλως τε οἱ εἶναι τούτους
 θεοὺς μυθολογήσαντες ἴσασιν ἀληθῶς καὶ ἃ δεῖ θεοὺς πράττειν, καὶ
 20 οὐκ ἂν ποτε τὰς ἀνθρώπων θεοῖς προσάψοιεν ἐννοίας· ὥσπερ οὐδὲ
 τὸ τοῦ πυρὸς ἔργον τῷ ὕδατί τις ἀναθήσει· τὸ μὲν γὰρ καίει, τὸ δὲ
 ἔμπαλιν τὴν οὐσίαν ἔχει ψυχράν. εἰ μὲν οὖν αἱ πράξεις εἰσὶ θεῶν
 ἄξια, θεοὶ ἂν εἶεν καὶ οἱ τούτων ἐργάται· εἰ δὲ ἀνθρώπων ἐστὶ καὶ
 ἀνθρώπων οὐ καλῶν τὸ μοιχεύειν καὶ τὰ προειρημένα ἔργα, ἀνθρω-
 25 ποι ἂν εἶεν οἱ ταῦτα πράξαντες, καὶ οὐ θεοί. κατ' ἀλλήλους γὰρ ταῖς
 οὐσίαις καὶ τὰς πράξεις εἶναι χρή, ἵνα καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας ὁ πράξας
 μαρτυρηθῇ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἡ πράξις γνωσθῇ δινηθῇ. ὥσπερ
 οὖν εἴ τις, διαλεγόμενος περὶ ὕδατος καὶ πυρός, καὶ τὰς τούτων
 ἐνεργείας ἀπαγγέλλων, οὐκ ἂν εἶπε τὸ μὲν ὕδωρ καίειν, τὸ δὲ πῦρ
 30 ψύχειν· οὐδ' εἴ τις περὶ ἡλίου καὶ γῆς διηγείτο, ἔλεγεν ἂν τὴν μὲν
 γῆν φωτίζειν, τὸν δὲ ἥλιον βοτάνας καὶ καρποὺς σπείρεσθαι, ἀλλὰ
 καὶ λέγων, πᾶσαν παραπληξίαν ὑπερέβαλεν· οὕτως οὐκ ἂν οἱ παρ'
 αὐτοῖς συγγραφεῖς, καὶ μάλιστα ὁ πάντων ἐξοχώτατος ποιητής,
 εἴπερ ᾗδεισαν θεοὺς εἶναι τὸν Δία καὶ τοὺς ἄλλους, τοιαύτας αὐτοῖς
 35 περιέθηκαν πράξεις, αἱ μὴ εἶναι θεοὺς αὐτοὺς ἐλέγχουσιν, ἀλλὰ
 μᾶλλον ἀνθρώπους εἶναι, καὶ ἀνθρώπους οὐ σώφρονας. ἢ εἰ ἐψεύ-
 σαντο ὡς ποιηταί, καὶ σὺ τούτων καταψεύδῃ, διὰ τί μὴ καὶ ἐπὶ τῆς
 ἀνδρείας τῶν ἡρώων ἐψεύσαντο, καὶ ἀντὶ μὲν ἀνδρείας ἀσθένειαν,
 ἀντὶ δὲ ἀσθενείας ἀνδρείαν ἐπλάσαντο; ἔδει γὰρ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Διὸς
 40 καὶ τῆς Ἥρας, οὕτω καὶ τοῦ μὲν Ἀχιλλέως ἀνανδρίαν καταψεύσα-
 σθαι, τοῦ δὲ Θερσίτου δύναμιν θαυμάσαι· καὶ τοῦ μὲν Ὀδυσσεὺς
 ἀσυνεσίαν διαβαλεῖν, τοῦ δὲ Νέστορος παραφροσύνην πλάσασθαι·

καὶ τοῦ μὲν Διομήδους καὶ Ἑκτορος γυναικείας πράξεις, τῆς δὲ
 Ἑκάβης ἀνδρείαν μυθολογήσαι. ἐπὶ πάντων γάρ, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν,
 45 ἔδει τοὺς ποιητὰς πλάττεσθαι καὶ ψεύδεσθαι. νῦν δὲ τοῖς μὲν
 ἀνθρώποις τὴν ἀλήθειαν ἐφύλαξαν, τῶν δὲ λεγομένων θεῶν οὐκ
 ἐφοβήθησαν καταψεύδεσθαι. καὶ τοῦτο γὰρ ἂν τις αὐτῶν εἴποι, ἐν
 μὲν ταῖς περὶ ἀσελγείας αὐτῶν πράξεσι ψεύδονται· ἐν δὲ τοῖς
 50 οὐρανῷ βασιλεύοντα λέγωσι τὸν Δία, οὐ πλάττονται, ἀλλ' ἀληθεύον-
 τες λέγουσι. τοῦτον δὲ οὐ μόνος ἐγώ, ἀλλὰ καὶ πᾶς ὅστις ἐλέγξειε
 κατ' αὐτῶν εἶναι τὸν λόγον. πάλιν γὰρ ταῖς πρώταις ἀποδείξεσιν ἢ
 ἀλήθεια κατ' αὐτῶν φανήσεται. αἱ μὲν γὰρ πράξεις ἀνθρώπους
 αὐτοὺς εἶναι ἐλέγχουσι, τὰ δὲ ἐγκώμια ὑπὲρ τὴν ἀνθρώπων ἐστὶ
 55 φύσιν· ἐκάτερον δὲ τούτων ἀκατάλληλόν ἐστι πρὸς ἑαυτό· οὔτε γὰρ
 τῶν ἐν οὐρανοῖς ἰδιὸν ἐστὶ τοιαῦτα πράττειν, οὔτε τοὺς τὰ τοιαῦτα
 πράττοντας ὑπονοεῖν τις δύναται θεούς.

17. Τί οὖν ὑπολείπεται νοεῖν, ἢ ὅτι τὰ μὲν ἐγκώμια ψευδῆ καὶ
 κεχαρισμένα τυγχάνει, αἱ δὲ πράξεις ἀληθεύονται κατ' αὐτῶν; καὶ
 τοῦτο ἀληθές ἐκ τῆς συνηθείας ἂν τις ἐπιγνώσεται. οὐδεὶς γὰρ
 ἐγκωμιάζων τινά, καὶ κατηγορεῖ τῆς τούτου πολιτείας· ἀλλὰ μᾶλλον
 5 οἷς εἰσιν αἱ πράξεις αἰσχυραί, τούτους διὰ τὸν ἐκ τούτων φόγον
 ἐπαίρουσι τοῖς ἐγκωμίοις, ἵνα τῇ τούτων ὑπερβολῇ τοὺς ἀκούοντας
 ἀπατήσαντες ἐπικρύψωσι τὴν ἐκείνων παρανομίαν. ὥσπερ οὖν εἴ τις,
 ἐγκωμιάσαι τινὰ προθέμενος, μὴ εὐρίσκοι μὲν ἐκ πολιτείας μηδὲ ἐξ
 ἀρετῆς τῆς ψυχῆς τὴν πρόφασιν τῶν ἐγκωμίων διὰ τὴν ἐν τούτοις
 10 αἰσχύνην, ἄλλως δὲ αὐτοὺς ἐπαίροι, τὰ ὑπὲρ αὐτοὺς αὐτοῖς χαριζό-
 μενος· οὕτω καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς θαυμαστοὶ ποιηταί, δυσωπούμενοι
 ἐπὶ ταῖς αἰσχυραῖς πράξεσι τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς θεῶν, τὸ ὑπὲρ
 ἀνθρώπων αὐτοῖς προσήψαν ὄνομα, οὐκ εἰδότες ὅτι οὐ ταῖς ὑπὲρ
 ἀνθρώπων ὑπονοίαις ἐπισκιάσουσιν αὐτῶν τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μᾶλ-
 15 λον τοῖς ἀνθρωπίνους αὐτῶν ἐλαττώμασι τὰς Θεοῦ ἐννοίας μὴ ἀρμό-
 ζειν αὐτοῖς διελέγξουσι. καὶ ἔγωγε νομίζω καὶ παρὰ γνώμην αὐτοῖς
 εἰρησθαι τὰ τούτων πάθη καὶ τὰς τούτων πράξεις. ἐπειδὴ γὰρ τὴν
 τοῦ Θεοῦ ἀκουώνητον, ὡς εἶπεν ἡ γραφή, προσηγορίαν καὶ τιμὴν

τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς, ἀλλ' ἀνθρώποις θνητοῖς ἐσπούδαζον ἀναθεῖναι,
 20 καὶ μέγα καὶ δυσσεβὲς ἦν τὸ ὑπ' αὐτῶν τολμώμενον, τούτου ἔνεκεν
 καὶ ἄκοντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἠναγκάσθησαν τὰ τούτων ἐκθέσθαι
 πάθη, ἵνα τοῖς μετὰ ταῦτα τὰ τούτων πάθη πρὸς ἔλεγχον τοῦ μὴ
 εἶναι τούτους θεοὺς ἐν ταῖς περὶ αὐτῶν γραφαῖς κείμενα πᾶσι
 φαίνεται.

18. Τίς οὖν ἀπολογία, τίς ἀπόδειξις περὶ τοῦ εἶναι τούτους θεοὺς
 γένοιτ' ἂν τοῖς ἐν τούτοις δεισιδαιμονοῦσιν; ἐκ μὲν γὰρ τῶν λεχθέν-
 των μικρῶ πρότερον, ἀνθρώπους αὐτοὺς, καὶ ἄνθρώπους οὐ σεμνοὺς
 ὄντας, ὁ λόγος ἀπέδειξεν· εἰς ἐκεῖνο δὲ τάχα τραπήσονται, καὶ μέγα
 5 φρονήσουσιν ἐπὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὑρεθείσι τῷ βίῳ χρησίμοις,
 λέγοντες διὰ ταῦτα αὐτοὺς καὶ θεοὺς ἡγεῖσθαι, ὅτι τοῖς ἀνθρώποις
 χρήσιμοι γεγόνασι. Ζεὺς μὲν γὰρ λέγεται πλαστικὴν τέχνην ἐσχη-
 κέναι, Ποσειδῶν δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου· καὶ Ἡφαίστος μὲν χαλ-
 κευτικὴν, Ἀθηνα δὲ τὴν ὑφαντικὴν· καὶ Ἀπόλλων μὲν τὴν μουσικὴν,
 10 Ἄρτεμις δὲ τὴν κυνηγετικὴν, καὶ Ἥρα στολισμὸν, Διμήτρε γεωρ-
 γίαν, καὶ οἱ ἄλλοι ἄλλας, ὡς οἱ ἱστοροῦντες περὶ αὐτῶν ἐξηγήσαντο.
 ἀλλὰ ταύτας καὶ τὰς τοιαύτας ἐπιστήμας οὐκ αὐτοῖς μόνοις ἔδει
 τοὺς ἀνθρώπους ἀναθεῖναι, ἀλλὰ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, εἰς
 ἣν ἀτενίζοντες ἄνθρωποι τὰς τέχνας ἐφευρίσκουσι. τὴν γὰρ τέχνην
 15 καὶ οἱ πολλοὶ λέγουσι φύσεως αὐτὴν εἶναι μίμημα. εἰ τοίνυν ἐπιστή-
 μονες περὶ ὧς ἐσπούδασαν τέχνας γεγόνασιν, οὐ διὰ τοῦτο καὶ θεοὺς
 αὐτοὺς νομίζειν ἀνάγκη, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνθρώπους. οὐ γὰρ ἐξ αὐτῶν
 αἱ τέχναι, ἀλλ' ἐν ταύταις καὶ αὐτοὶ τὴν φύσιν ἐμμήσαντο. ὄντες γὰρ
 ἄνθρωποι κατὰ φύσιν δεκτικοὶ ἐπιστήμης κατὰ τὸν περὶ αὐτῶν
 20 τεθέντα ὅρον, οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ καὶ αὐτοὶ
 εἰς τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἀποβλέποντες, καὶ ταύτης ἐπιστήμην λαβόντες,
 τὰς τέχνας ἐπενόησαν. ἢ εἰ διὰ τὰς τῶν τεχνῶν εὐρέσεις θεοὺς
 αὐτοὺς ἄξιον ἀναγορεύεσθαι λέγουσιν, ὥρα καὶ τοὺς τῶν ἄλλων
 τεχνῶν εὐρετὰς θεοὺς ἀναγορεύειν, καθ' ὃν λόγον κἀκεῖνοι τῆς
 25 τοιαύτης ὀνομασίας ἡξιώθησαν. γράμματα μὲν γὰρ ἐφεῦρον Φοῖνι-
 κες, ποίησιν δὲ ἡρωϊκὴν Ὀμηρος· καὶ διαλεκτικὴν μὲν Ζήνων ὁ
 Ἐλεάτης, ῥητορικὴν δὲ τέχνην Κόραξ ὁ Συρακούσιος· καὶ καρπὸν

- μὲν μελισσῶν Ἀρισταῖος, σίτου δὲ σπορὰν Τριπτόλεμος· καὶ νόμους
 μὲν Λυκοῦργος ὁ Σπαρτιάτης καὶ Σόλων ὁ Ἀθηναῖος· τῶν δὲ γραμ-
 30 μάτων τὴν σύνταξιν καὶ ἀριθμούς καὶ μέτρα καὶ στάθμια Παλαμῆδης
 ἐφεῦρε· καὶ ἄλλοι ἄλλα καὶ διάφορα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἀπήγ-
 γειλαν χρήσιμα, κατὰ τὴν τῶν ἱστορησάντων μαρτυρίαν. εἶπερ οὖν
 αἱ ἐπιστῆμαι θεοποιοῦσι, καὶ διὰ ταύτας εἰσὶ θεοὶ γλυπτοί, ἀνάγκη
 καὶ τοὺς ὕστερον ἐκείνων ἐφευρετὰς τῶν ἄλλων γενομένους εἶναι
 35 κατ' αὐτοὺς θεοὺς· ἢ εἰ μὴ τούτους ἀξιούσι τῆς τοῦ Θεοῦ τιμῆς, ἀλλ'
 ἀνθρώπους ἐπιγινώσκουσιν· ἀκολουθεῖ καὶ τὸν Δία καὶ τὴν Ἥραν
 καὶ τοὺς ἄλλους μὴδὲ ὀνομάζεσθαι θεοὺς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀνθρώ-
 πους γεγενῆσθαι πιστεύειν, καὶ κατὰ περιττὸν ὅτι μὴδὲ σεμνοὶ
 γεγόνασιν, ὥς καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τῶν ἀγαλμάτων γλυφῆς οὐδὲν
 40 ἕτερον ἢ ἀνθρώπους αὐτοὺς ἐλέγχουσι.

19. Τίνα γὰρ ἄλλην αὐτοῖς γλύφοντες ἐπιβάλλουσι μορφήν ἢ τὴν
 ἀρρένων καὶ γυναικῶν, καὶ τῶν ἔτι κατωτέρω τούτων καὶ ἀλόγων
 ὄντων τὴν φύσιν πετεινῶν παντοίων, τετραπόδων ἡμέρων τε καὶ
 ἀγρίων, καὶ ἐρπετῶν, ὅσα γῇ καὶ θάλαττα καὶ πᾶσα τῶν ὑδάτων ἢ
 5 φύσις φέρει; εἰς γὰρ τὴν τῶν παθῶν καὶ ἡδονῶν ἀλογίαν πεσόντες οἱ
 ἄνθρωποι, καὶ πλέον οὐδὲν ὁρῶντες ἢ ἡδονὰς καὶ σαρκὸς ἐπιθυμίας,
 ὥς ἐν τούτοις τοῖς ἀλόγοις τὴν διάνοιαν ἔχοντες, ἐν ἀλόγοις καὶ τὸ
 Θεῖον ἀνεπλάσαντο κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν παθῶν ἑαυτῶν, καὶ
 θεοὺς τοσοῦτους γλύψαντες. τετραπόδων τε γὰρ εἰκόνες καὶ ἐρ-
 10 πετῶν, καὶ πετεινῶν εἰσι παρ' αὐτοῖς, καθὼς καὶ ὁ τῆς θείας καὶ
 ἀληθοῦς εὐσεβείας ἐρμηνεύς φησιν· Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς
 διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν
 καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἥλλα-
 ξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνης
 15 φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ
 ἐρπετῶν· διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτι-
 μίας. προπαθόντες γὰρ τὴν ψυχὴν ταῖς τῶν ἡδονῶν ἀλογίαις, ὥς
 προεῖπον, ἐπὶ τὴν τοιαύτην θεοπλαστίαν κατέπεσον· καὶ πεσόντες,
 λοιπὸν ὥς παραδοθέντες ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν Θεὸν αὐτοὺς
 20 οὕτως ἐν αὐτοῖς κυλίνονται, καὶ ἐν ἀλόγοις τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα
 Θεὸν ἀπεικάζουσι.

Περὶ ὧν οἱ παρ' Ἑλλήσι λεγόμενοι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες, ἐλεγχόμενοι μὲν οὐκ ἄρνοῦνται ἀνθρώπων εἶναι καὶ ἀλόγων μορφὰς καὶ τύπους τοὺς φαινομένους αὐτῶν θεούς· ἀπολογούμενοι δὲ λέγουσι
 25 διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἔχειν, ἵνα διὰ τούτων τὸ Θεῖον αὐτοῖς ἀποκρίνηται καὶ φαίνεται· οὐκ ἄλλως γὰρ αὐτὸν τὸν ἀόρατον δύνασθαι γινῶναι ἢ διὰ τῶν τοιούτων ἀγαλμάτων καὶ τελετῶν. οἱ δὲ ἔτι τούτων φιλοσοφώτεροι καὶ βαθύτερα λέγειν νομίζοντές φασι διὰ τοῦτο ταῦτα κατεσκευάσθαι καὶ τετυπῶσθαι πρὸς ἐπίκλησιν καὶ ἐπιφάνειαν
 30 θείων ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, ἵνα διὰ τούτων ἐπιφαινόμενοι γνωρίζωσιν αὐτοῖς περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως· καὶ εἶναι τούτους ὥσπερ γράμματα τοῖς ἀνθρώποις, οἷς ἐντυγχάνοντες δύνανται γινώσκειν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καταλήψεως, ἀπὸ τῆς δι' αὐτῶν γινομένης τῶν θείων ἀγγέλων ἐπιφανείας. ταῦτα μὲν οὕτως ἐκεῖνοι μυθολογοῦσιν·
 35 οὐ γὰρ θεολογοῦσι· μὴ γένοιτο. ἔαν δέ τις ἐξετάσῃ τὸν λόγον μετ' ἐπιμελείας, εὐρήσει τούτων οὐκ ἔλαττον τῶν πρότερον δειχθέντων τὴν δόξαν εἶναι ψευδῇ.

20. Εἴποι γὰρ ἂν τις πρὸς αὐτοὺς παρελθὼν ἐπ' ἀληθείᾳ κρινούσῃ· πῶς ἀποκρίνεται ἢ γνωρίζεται Θεὸς διὰ τούτων; πότερον διὰ τὴν περικειμένην αὐτοῖς ὕλην, ἢ διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς μορφήν; εἰ μὲν γὰρ διὰ τὴν ὕλην, τίς ἢ χρεῖα τῆς μορφῆς, καὶ μὴ, πρὶν πλασθῆναι ταῦτα,
 5 διὰ πάσης ἀπλῶς ὕλης ἐπιφαίνεσθαι τὸν Θεόν; μάτην δὲ καὶ τοὺς ναοὺς οὗτοι περιτείχισαν, συγκλείοντες ἓνα λίθον ἢ ξύλον ἢ χρυσοῦ μέρος, πάσης τῆς γῆς πεπληρωμένης τῆς τούτων οὐσίας. εἰ δὲ ἢ ἐπικειμένη μορφή αἰτία γίνεται τῆς θείας ἐπιφανείας, τίς ἢ χρεῖα τῆς ὕλης τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν ἄλλων, καὶ μὴ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῶν φύσει
 10 ζῶων, ὧν εἰσι μορφαὶ τὰ γλύμματα, τὸν Θεὸν ἐπιφαίνεσθαι; καλλίων γὰρ ἂν ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ δόξα κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐγεγόνει, εἰ διὰ ζῶων ἐμφύχων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ἐπεφαίνετο, καὶ μὴ ἐν ἀψύχοις καὶ ἀκινήτοις προσεδοκᾶτο· ἐφ' οἷς μάλιστα καθ' ἑαυτῶν ἀσέβειαν ἐργάζονται. τὰ γὰρ φύσει ζῶα τετράποδά τε καὶ πετεινὰ
 15 καὶ ἔρπετὰ βδελυττόμενοι καὶ ἀποστρεφόμενοι ἢ διὰ τὴν ἀγριότητα ἢ διὰ τὴν ῥυπαρίαν, ὅμως τοὺς τούτων τύπους ἐν λίθοις καὶ ξύλοις

καὶ χρυσῷ γλύφαντες θεοποιούσιν. ἔδει δὲ αὐτὰ μᾶλλον τὰ ζῶντα
 θρησκεύειν αὐτοὺς ἢ τοὺς τούτων τύπους ἐν τούτοις προσκυνεῖσθαι.
 ἢ τάχα τούτων μὲν οὐδέν, οὔτε ἡ μορφή οὔτε ἡ ὕλη αἰτία τῆς Θεοῦ
 20 παρουσίας ἐστί· μόνῃ δὲ ἡ μετ' ἐπιστήμης τέχνη τὸ Θεῖον ἐκκαλεῖ-
 ται, ἅτε δὴ μίμημα τῆς φύσεως αὐτῇ τυγχάνουσα. ἀλλ' εἰ διὰ τὴν
 ἐπιστήμην ἐπιφοιτᾷ τὸ Θεῖον τοῖς γλύμμασι, τίς πάλιν ἡ χρεῖα
 τῆς ὕλης, οὔσης τῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς ἀνθρώποις; εἰ γὰρ ὅλως διὰ
 τὴν τέχνην ἐπιφαίνεται ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο θρησκεύονται ὡς θεοὶ
 25 τὰ γλύμματα, ἔδει τοὺς ἀνθρώπους τῆς τέχνης ὄντας ἀρχηγούς
 προσκυνεῖσθαι καὶ θρησκεύεσθαι, ὅσῳ καὶ λογικοὶ καὶ τὴν ἐπι-
 στήμην ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς.

21. Περὶ δὲ τῆς δευτέρας αὐτῶν καὶ βαθυτέρας δῆθεν ἀπολογίας, καὶ
 ταῦτα ἂν τις ἀκολουθῶς εἴποι· εἰ οὐ διὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπι-
 φάνειαν ταῦτα ὑμῖν πεποιήται, ὦ Ἕλληνες, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀγγέλων
 ἐκεῖ παρουσίαν, διὰ τί τὰ ἀγάλματα, δι' ὧν ἐπικαλεῖσθε τὰς δυνά-
 5 μεις, κρεῖττονα καὶ ὑπὲρ αὐτὰς τὰς ἐπικληθείσας δυνάμεις ποιεῖτε;
 χάριν γὰρ τῆς περὶ Θεοῦ καταλήψεως γλύφοντες τὰς μορφάς, ὡς
 φατε, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν τιμὴν καὶ προσηγορίαν αὐτοῖς τοῖς
 γλύμμασι περιτίθετε, πρᾶγμα πάσχοντες οὐκ εὐαγές. ὁμολογοῦντες
 γὰρ ὑπεραίρειν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν τῆς τῶν ἀγαλμάτων σμικρό-
 10 τητος, καὶ διὰ τοῦτο μὴ τολμῶντες τὸν Θεὸν δι' αὐτῶν, τὰς δὲ
 ἐλάττω δυνάμεις ἐπικαλεῖσθαι, αὐτοὶ ταύτας ὑπερβάντες, οὐ τὴν
 παρουσίαν ἐφοβήθητε, τούτου τὴν προσηγορίαν τοῖς λίθοις καὶ
 ξύλοις ἀνεθήκατε, καὶ θεοὺς ἀντὶ λίθων καὶ τέχνης ἀνθρώπων ὀνομά-
 ζετε καὶ προσκυνεῖτε. εἰ γὰρ καὶ ὡς γράμματά εἰσιν ὑμῖν ταῦτα, ὡς
 15 ψεύδεσθε, τῆς ἐπὶ Θεὸν θεωρίας, οὐ δίκαιον τὰ σημαίνοντα τοῦ
 σημαυνομένου προτιμᾶν. οὐδὲ γὰρ εἰ γράφοι τις τὸ βασιλέως ὄνομα,
 ἀκινδύνως ἔχοι τὸ γράμμα προτιμῶν τοῦ βασιλέως· ἀλλ' ὁ τοιοῦτος
 θάνατον μὲν ἔχει τὴν ζημίαν, τὸ δὲ γράμμα τῇ τοῦ γράψαντος
 ἐπιστήμῃ τετύπεται. οὕτω καὶ ὑμεῖς, εἴπερ ἐρρωμένον εἶχετε τὸν
 20 λογισμὸν, οὐκ ἂν τὸ τηλικούτον τῆς θεότητος γνώρισμα εἰς ὕλην
 κατεφέρετε· ἀλλὰ καὶ τὸ γλύμμα οὐκ ἂν προετιμῆσατε τοῦ γλύψαντος
 ἀνθρώπου. εἰ γὰρ καὶ ὅλως ὡς γράμματα σημαίνουνσι τὴν τοῦ Θεοῦ

ἐπιφάνειαν, καὶ διὰ τοῦτο ὡς Θεὸν σημαίνοντα, θεοποιίας εἰσὶν ἄξια· ἀλλὰ γοῦν τὸν ταῦτα γλύψαντα καὶ χαράξαντα, φημί δὴ πάλιν τὸν
 25 τεχνίτην, πολλῷ πλεόν ἔδει θεοποιηθῆναι, ὡς μᾶλλον ἐκείνων δυνα-
 τώτερον καὶ θειότερον ὑπάρχοντα, ὅσῳ κἀκεῖνα κατὰ τὴν αὐτοῦ
 βούλησιν ἐξέστη καὶ τετύπωται. εἰ τοίνυν τὰ γράμματα θαύματός
 εἰσιν ἄξια, πολλῷ πλεόν ὁ γράψας ὑπεραίρει τῷ θαύματι διὰ τὴν
 30 τέχνην καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιστήμην. οὐκοῦν εἰ μὴ διὰ τοῦτο θεοὺς
 αὐτοὺς ἄξιον νομίζειν, πάλιν αὐτοὺς ἂν τις ἔροιτο περὶ τῆς τῶν
 εἰδώλων μαρίας, τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης αὐτῶν μορφῆς παρ' αὐτῶν
 ἁξίων μαθεῖν.

22. Εἰ μὲν γὰρ ὅτι ἀνθρωπόμορφόν ἐστι τὸ Θεῖον, διὰ τοῦτο οὕτω
 τετύπωται, διὰ τί καὶ ἀλόγων αὐτῷ τύπους περιτιθέασιν; εἰ δὲ
 ζῶων ἀλόγων ἐστὶν ὁ τούτου τύπος, διὰ τί καὶ λογικῶν αὐτῷ περι-
 τιθέασι γλυφάς; εἰ δὲ τὸ συναμφοτέρον ἐστι, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων
 5 κατειλήφασιν τὸν Θεόν, ὅτι τε ἀλόγων καὶ λογικῶν ἔχει τοὺς τύπους,
 τί διαιροῦσι τὰ συνημμένα, καὶ χωρίζουσι τὴν ἀλόγων καὶ ἀνθρώπων
 γλυφὴν, καὶ οὐ πάντοτε ἐξ ἀμφοτέρων αὐτὸν γλύφουσιν, ὅποια τὰ
 παρὰ τοῖς μύθοις ἐστὶ πλάσματα, ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις καὶ ὁ
 Ἴπποκένταυρος καὶ ὁ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλος Ἄνουβις; ἔδει
 10 γὰρ ἢ μόνους αὐτοὺς οὕτω γράφεσθαι διφυεῖς, ἢ μίαν αὐτῶν ἐχόντων
 μορφὴν, μὴ καὶ τὴν ἄλλην ἀναπλάττεσθαι κατ' αὐτῶν. καὶ πάλιν εἰ
 ἀρρενικαὶ τούτων εἰσὶν αἱ μορφαί, διὰ τί καὶ θηλειῶν αὐτοῖς περι-
 τιθέασιν τύπους; εἰ δὲ θηλυκῶν εἰσι, διὰ τί καὶ ἀρρενικῶν κατ' αὐτῶν
 ψεύδονται τὰς μορφάς; εἰ δὲ πάλιν τὸ συναμφοτέρον εἰσιν, ἔδει μὴ
 15 διαιρεῖσθαι, ἀλλὰ ἀμφοτέρα συνάπτεσθαι, καὶ γίνεσθαι κατὰ τοὺς
 λεγομένους ἔρμαφροδίτους, ἵνα μὴ μόνον ἀσέβειαν καὶ συκοφαντίαν,
 ἀλλὰ καὶ γέλωτας αὐτῶν ἡ δεισιδαιμονία τοῖς ὁρώσι παράσχη· καὶ
 ὅλως εἰ σωματοειδὲς τὸ Θεῖον ὑπολαμβάνουσιν, ὥστε καὶ γαστέρα
 καὶ χεῖρας καὶ πόδας, καὶ πάλιν ἀνχένα καὶ στήθη καὶ τὰ ἄλλα τὰ
 20 πρὸς γένεσιν ἀνθρώπων μέλη ἐπινοεῖν αὐτῷ καὶ ἀναπλάττειν, ὅρα
 εἰς ὅσην ἀσέβειαν καὶ ἀθεότητα καταπέπτωκε τούτων ὁ νοῦς, ὥστε
 τοιαῦτα ὑπονοεῖν περὶ τοῦ Θείου. ἀκολουθεῖ γὰρ αὐτῷ καὶ τὰ ἄλλα
 τοῦ σώματος πάντως πάσχειν, ὥστε καὶ τέμνεσθαι, καὶ διαιρεῖσθαι,

καὶ πάλιν ἐξ ὅλου φθείρεσθαι· ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα οὐκ ἴδια
 25 Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἐπὶ γῆς σωμάτων ἐστίν. ὁ μὲν γὰρ Θεὸς
 ἀσώματος ἐστὶ καὶ ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος, οὐδενὸς εἰς ὅτιον
 δεόμενος· ταῦτα δὲ καὶ φθαρτὰ καὶ σωμάτων εἰςὶ τύποι, καὶ τῆς
 παρ' αὐτῶν ἐπιδεόμενα χρείας, ὥσπερ καὶ πρότερον εἴρηται· πολ-
 λάκις γοῦν ὀρώμεν ἀνακαινουμένους τοὺς παλαιωθέντας, καὶ οὓς ὁ
 30 χρόνος ἢ ὑετὸς ἢ ἄλλο τι τῶν ἐπὶ γῆς ζώων ἠφάνισε, τούτους
 ἀναπλαττομένους. ἐφ' ᾧ ἂν τις αὐτῶν καταγνώσεται τῆς παρα-
 φροσύνης· ὅτι ὧν αὐτοὶ ποιηταὶ τυγχάνουσι, τούτους θεοὺς ἀναγο-
 ρεύουσι· καὶ οὓς αὐτοὶ ταῖς τέχναις περικοσμοῦσιν ἕνεκα τοῦ μὴ
 φθαρῆναι παρὰ τούτων, αὐτοὶ σωτηρίαν αἰτοῦσι· καὶ οὓς οὐκ ἄγνο-
 35 οῦσι δεομένους τῆς αὐτῶν ἐπιμελείας, παρὰ τούτων αὐτοὶ τὰς
 ἑαυτῶν χρείας ἀξιούσιν ἀναπληροῦσθαι· καὶ οὓς ἐν μικροῖς οἰκίσκοις
 κατακλείουσι, τούτους οὐρανοῦ καὶ γῆς ἀπάσης δεσπότης οὐκ
 αἰσχύνονται καλοῦντες.

23. Οὐ μόνον δὲ ἐκ τούτων ἂν τις αὐτῶν τὴν ἀθεότητα καταμάθοι,
 ἀλλὰ καὶ ἀφ' ὧν ἐν αὐτοῖς τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν ἐστὶν ἀσύμφωνος ἡ
 δόξα. εἰ γὰρ αὐτοὶ θεοὶ εἰσιν, ὥς λέγουσι καὶ περὶ αὐτῶν φιλο-
 σοφοῦσι, τίνοι τις πρόσθεται τούτων, καὶ ποίους ἂν αὐτῶν κρίνῃ
 5 κυριωτέρους, ἵνα ἢ τὸν Θεὸν θαρρήσῃ προσκυνῶν, ἢ, ὥς φασιν, ἐν
 αὐτοῖς μὴ διστάξῃ γινώσκων τὸ Θεῖον; οὐ γὰρ οἱ αὐτοὶ παρὰ πᾶσιν
 ὀνομάζονται θεοί· ἀλλ' ὅσα κατὰ τὸ πλεῖστόν ἐστιν ἔθνη, τοσοῦτοι
 καὶ θεοὶ ἀναπλάττονται. ἔστι δὲ ὅπου καὶ μία χώρα, καὶ μία πόλις
 πρὸς ἑαυτὰς στασιάζουσι περὶ τῆς τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίας.
 10 Φοῖνικες γοῦν οὐκ ἴσασι τοὺς παρ' Αἰγυπτίοις λεγομένους θεοὺς, οὐδὲ
 Αἰγύπτιοι τὰ αὐτὰ τοῖς παρὰ Φοῖνιξι προσκυνοῦσιν εἰδωλα. καὶ
 Σκύθαι μὲν τοὺς Περσῶν, Πέρσαι δὲ τοὺς Σύρων οὐ παραδέχονται
 θεοὺς. ἀλλὰ καὶ Πελασγοὶ μὲν τοὺς ἐν Θράκῃ θεοὺς διαβάλλουσι·
 15 Θράκες δὲ τοὺς παρὰ Θηβαίοις οὐ γινώσκουσιν. Ἰνδοὶ δὲ κατὰ
 Ἀράβων, καὶ Ἀραβες κατ' Αἰθιοπῶν, καὶ Αἰθίοπες κατ' αὐτῶν ἐν
 τοῖς εἰδώλοις διαφέρονται. καὶ Σύροι μὲν τὰ Κιλικίων οὐ σέβουσι·
 Καππαδοκῶν δὲ τὸ γένος ἄλλους παρὰ τούτους ὀνομάζουσι θεοὺς.

καὶ Βιθυνοὶ μὲν ἑτέρους, Ἀρμένιοι δὲ ἄλλους ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο, καὶ τί μοι πολλῶν; ἡπειρῶται παρὰ τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ἄλλους θεοὺς προσκυνοῦσι· καὶ νησιῶται παρὰ τοὺς ἐν ταῖς ἡπείροις θρησκεύουσι. καὶ ὅλως ἐκάστη πόλις καὶ κώμη, τοὺς ἐκ γειτόνων οὐκ εἰδυῖα θεοὺς, τοὺς ἑαυτῆς προκρίνει, καὶ μόνους εἶναι τούτους νομίζει θεοὺς. περὶ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μυσαρῶν οὐδὲ λέγειν ἐστί, πᾶσιν ἐπ' ὀφθαλμῶν ὄντων ὅτι ἐναντίας καὶ μαχομένας ἀλλήλαις ἔχουσι τὰς θρησκείας αἱ πόλεις, καὶ οἱ ἐκ γειτόνων ἀεὶ σπουδάζουσι κατὰ τῶν πλησίων τὰ ἐναντία σέβειν. ὁ γοῦν παρ' ἑτέροις προσκυνούμενος ὡς θεὸς κροκόδειλος, οὗτος παρὰ τοῖς πλησίον βδέλυγμα νομίζεται· καὶ ὁ παρ' ἑτέροις λέων ὡς θεὸς θρησκεύμενος, τούτον οἱ ἀστυγείτονες οὐ μόνον οὐ θρησκεύουσιν, ἀλλὰ καὶ εὐρόντες ἀποκτείνουσιν ὡς θηρίον· καὶ ὁ παρ' ἄλλοις ἀνατεθεὶς ἰχθύς, οὗτος ἄλλων ἀλήθεται τροφή. ὅθεν δὴ πόλεμοι καὶ στάσεις καὶ πᾶσα φόνων πρόφασις καὶ πᾶσα τῶν παθῶν ἡδονὴ παρ' αὐτοῖς ἐστί. καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι ὡς οἱ ἱστορήσαντες ἐξηγοῦνται, παρ' Αἰγυπτίων οἱ Πελασγοὶ μαθόντες τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, οὐκ ἴσασιν οὗτοι τοὺς παρ' Αἰγυπτίους θεοὺς, ἀλλὰ ἄλλους παρ' ἐκείνους θρησκεύουσι. καὶ ὅλως πάντων τῶν ἐν εἰδώλοις μανέντων ἔθνῶν διάφορός ἐστιν ἡ δόξα καὶ ἡ θρησκεία, καὶ οὐ τὰ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς εὐρίσκεται. καὶ εἰκότως γε τοῦτο πάσχουσιν. ἐκπεσόντες γὰρ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν κατανοήσεως, εἰς πολλὰ καὶ διάφορα καταπεπτῶκασιν· καὶ ἀποστραφέντες τὸν ἀληθῶς τοῦ Πατρὸς Λόγον, τὸν πάντων Σωτῆρα Χριστόν, εἰκότως εἰς πολλὰ τὴν διάνοιαν ἔχουσι ῥεμβομένην. καὶ ὥσπερ οἱ τὸν ἥλιον ἀποστραφέντες καὶ ἐν σκοτεινοῖς γενόμενοι τόποις, πολλὰς ἀνόδους κυκλεύουσιν ὁδοὺς, καὶ τοὺς μὲν παρόντας οὐχ ὁρῶσι, τοὺς δὲ μὴ ὄντας φαντάζονται ὡς παρόντας, καὶ βλέποντες οὐ βλέπουσι· τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ τὸν Θεὸν ἀποστραφέντες καὶ σκοτισθέντες τὴν ψυχὴν ῥεμβόμενοι ἔχουσι τὸν νοῦν, καὶ τὰ οὐκ ὄντα ὡς μεθύοντες καὶ μὴ ὁρῶντες φαντάζονται.

24. Ταῦτα δὲ οὐ μικρὸς ἔλεγχός ἐστι τῆς ἀληθῶς ἀθεότητος αὐτῶν. διαφόρων γὰρ ὄντων καὶ πολλῶν κατὰ πόλιν καὶ χώραν θεῶν, καὶ τοῦ ἑτέρου τὸν τοῦ ἑτέρου ἀναιροῦντος θεόν, οἱ πάντες παρὰ πάντων ἀναιροῦνται. καὶ γὰρ οἱ παρ' ἄλλοις νομιζόμενοι θεοὶ τῶν παρ' ἄλ-
 5 λοις λεγομένων θεῶν γίνονται θυσίαι καὶ σπονδαί· καὶ ἄλλων αἱ θυσίαι, ἄλλων ἔμπάλιν εἰσι θεοί. Αἰγύπτιοι δὲ τὸν βοῦν καὶ τὸν Ἄπιν μόσχον ὄντα σέβουσι· καὶ τούτους ἄλλοι τῷ Διὶ θύουσι. κἄν γὰρ μὴ αὐτοὺς ἐκείνους οὕς ἀνατεθείκασι θύσωσι, ἀλλὰ τὰ ὅμοια θύοντες, τὰ αὐτὰ προσάγειν δοκοῦσι. Λίβυες πρόβατον, ὃ καλοῦσιν
 10 Ἀμμωνα, θεὸν ἔχουσι· καὶ τοῦτο πολλοῖς παρ' ἑτέρων εἰς θυσίαν σφάζεται. Ἰνδοὶ τὸν Διόνυσον θρησκεύουσι, συμβολικῶς οἶνον αὐτὸν ὀνομάζοντες· καὶ τοῦτον τοῖς ἄλλοις σπένδουσιν ἑτεροί. ἄλλοι ποταμούς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· καὶ ὅμως ἄλλοι, καὶ αὐτοὶ
 15 δὲ οἱ ταῦτα θρησκεύοντες Αἰγύπτιοι, τοὺς τῶν ἄλλων ῥύπους, καὶ τοὺς ἑαυτῶν ἀπονίπτονται τοῖς ὕδασι, καὶ τὸ λείψανον μετὰ ἀτιμίας ἐκρίπτουσι. σχεδὸν δὲ πᾶσα ἡ τῶν Αἰγυπτίων εἰδωλοποιία τῶν παρ' ἄλλοις θεῶν ἐστι θυσία· ὥστ' ἂν αὐτοὺς καὶ παρ' αὐτῶν ἐκείνων χλευάζεσθαι, ὅτι μὴ θεοὺς, ἀλλὰ τὰ τῶν ἄλλων ἔτι τε καὶ παρ'
 20 αὐτοῖς ἀποτροπιάσματα καὶ θυσίας ὄντα θεοποιούσιν.

25. Ἦδη δέ τινες εἰς τοσαύτην ἀσέβειαν καὶ παραφροσύνην ἐξηνέ-
 χθησαν, ὥς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ὧν εἰσι τύποι καὶ μορφαί, τοῖς παρ' αὐτοῖς ψευδοθεοῖς κατασφάττειν καὶ θυσίας προσάγειν. καὶ οὐχ ὀρώσιν οἱ κακοδαίμονες ὅτι τὰ σφαγιαζόμενα θύματα
 5 ἀρχέτυπά εἰσι τῶν ὑπ' αὐτῶν πλασθέντων καὶ προσκυνουμένων θεῶν, καὶ οἷς προσάγουσι τοὺς ἀνθρώπους. σχεδὸν γὰρ τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις ἢ μᾶλλον τὰ κρείττονα τοῖς ἐλάττωσι προσάγουσιν. ἔμφυχα γὰρ ἀψύχοις θύουσι, καὶ λογικὰ τοῖς ἀκινήτοις προσάγουσι. Σκύθαι γὰρ οἱ καλούμενοι Ταύρειοι τῇ παρ' αὐτοῖς Παρθένῳ καλου-
 10 μένῃ τοὺς ἀπὸ ναυαγίων καὶ ὅσους ἂν λάβωσι τῶν Ἑλλήνων εἰς θυσίας ἀναφέρουσι, τοσοῦτον ἀσεβοῦντες κατὰ τῶν ὁμογενῶν ἀνθρώ-

πων, καὶ οὕτως ἐλέγχοντες τῶν θεῶν αὐτῶν τὴν ὠμότητα· ὅτι οὓς ἡ
 Πρόνοια ἀπὸ θαλάσσης ἐκ κινδύνων διέσωσε, τούτους αὐτοὶ κατα-
 σφάττουσι, μονονουχὶ κατὰ τῆς Προνοίας γινόμενοι· ὅτι τὴν ἐκείνης
 15 εὐεργεσίαν τῇ ἑαυτῶν θηριώδει ψυχῇ κατακρύπτουσιν. ἄλλοι δὲ τῷ
 Ἄρει, ἐπειδὴν ἐκ πολέμων ἐπανέλθωσι καὶ νίκας φέρωσι, τὸ τηρι-
 καῦτα εἰς ἑκατοντάδας διελόντες τοὺς ληφθέντας, καὶ ἀφ' ἐκάστης
 ἓνα λαμβάνοντες, τοσοῦτους κατασφάζουσιν, ὅσους ἂν κατὰ μίαν
 ἑκατοντάδα ἐκλέξωνται. οὐ μόνοι δὲ Σκύθαι διὰ τὴν ἐν βαρβάροις
 20 ἔμφυτον αὐτοῖς ἀγριότητα τὰ τοιαῦτα μυσαρὰ δρῶσιν, ἀλλ' ἰδιὸν
 ἐστὶ τῆς τῶν εἰδώλων καὶ δαιμόνων κακίας τοῦτο τὸ δράμα. καὶ
 γὰρ καὶ Αἰγύπτιοι ἔθνον μὲν πάλαι τῇ Ἡρᾷ τοιαῦτα σφάγια·
 Φοῖνικες δὲ καὶ Κρήτες τὸν Κρόνον ἐν ταῖς τεκνοθυσίαις ἑαυτῶν
 ἱλάσκοντο. καὶ οἱ πάλαι δὲ Ῥωμαῖοι τὸν καλούμενον Λατιάριον Δία
 25 ἀνθρωποθυσίαις ἐθρήσκουν· καὶ ἄλλοι ἄλλως, καὶ πάντες ἀπλῶς
 ἐμίαινον καὶ ἐμαίνοντο. ἐμαίνοντο μὲν αὐτοὶ δρῶντες τὰ φονικά·
 ἐμίαινον δὲ τοὺς ἑαυτῶν ναοὺς τοιαύταις καπνίζοντες θυσίαις. ἀπὸ δὴ
 τούτων τὰ κακὰ τοῖς ἀνθρώποις εἰς πλήθος ἔφθασεν· ὁρῶντες γὰρ ἐν
 τούτοις τοὺς παρ' αὐτοῖς ἡδομένους δαίμονας, εὐθέως καὶ αὐτοὶ τοῖς
 30 τοιούτοις πλημμελήμασι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἐμμήσαντο, ἰδιὸν ἡγού-
 μενοι κατόρθωμα τὴν πρὸς τὰ κρείττονα, ὡς αὐτοὶ νομίζουσι,
 μίμησιν. ἔνθεν ἀνδροφονίαις καὶ τεκνοκτονίαις καὶ πάσαις ἀσελγεί-
 αῖς ἡττήθησαν οἱ ἄνθρωποι. καὶ γὰρ σχεδὸν πᾶσα πόλις πάσης
 ἀσελγείας ἐστὶ μεστὴ δι' ὁμοιότητα τρόπων τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν
 35 γινομένη· καὶ οὐκ ἔστι σῶφρων ἐν τοῖς εἰδώλοις, εἰ μὴ μόνος
 ὁ παρ' αὐτοῖς ἐπ' ἀσελγείᾳ μαρτυρούμενος.

26. Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδώλοις τῆς Φοινίκης πάλαι προεκαθέζοντο,
 ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος ἑαυτῶν
 μισθαρνίαν, νομίζουσιν τῇ πορνείᾳ τὴν θεὸν ἑαυτῶν ἱλάσκεσθαι, καὶ
 εἰς εὐμένειαν ἄγειν αὐτὴν διὰ τούτων. ἄνδρες δέ, τὴν φύσιν ἀρνού-
 5 μενοι καὶ μηκέτι εἶναι θέλοντες ἄρρενες, τὴν γυναικῶν πλάττονται
 φύσιν, ὡς ἐκ τούτων καταθύμια καὶ τιμὴν τῇ μητρὶ τῶν παρ' αὐτοῖς
 λεγομένων θεῶν ποιοῦντες. πάντες δὲ ὁμοῦ τοῖς αἰσχίστοις βιοῦσι,
 καὶ τοῖς χείροσιν ἑαυτοῖς ἀμυλλῶνται· καὶ ὡς εἶπεν ὁ ἅγιος τοῦ

Χριστοῦ διάκονος Παῦλος· Αἴ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλ-
 10 λαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. ὁμοίως δὲ
 καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας,
 ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν
 ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι. ταῦτα δὲ καὶ τὰ
 15 τοιαῦτα πράσσοντες, ὁμολογοῦσι καὶ ἐλέγχουσι καὶ τοὺς λεγομένους
 αὐτῶν θεοὺς τοιοῦτον ἐσχηκέναι τὸν βίον. ἐκ μὲν γὰρ Διὸς τὴν
 παιδοφθορίαν καὶ τὴν μοιχείαν, ἐκ δὲ Ἀφροδίτης τὴν πορνείαν, καὶ ἐκ
 μὲν Ῥέας τὴν ἀσέλγειαν, ἐκ δὲ Ἄρεος τοὺς φόνους, καὶ ἐξ ἄλλων ἄλλα
 τοιαῦτα μεμαθήκασιν, ἃ οἱ νόμοι μὲν κολάζουσι, πᾶς δὲ σώφρων
 αἰὴρ ἀποστρέφεται. ἄρ' οὖν ἄξιον ἔτι τούτους νομίζειν εἶναι θεοὺς,
 20 τοὺς τὰ τοιαῦτα ποιούντας, καὶ μὴ μᾶλλον τῶν ἀλόγων ἀλογωτέρους
 ἡγεῖσθαι τούτους διὰ τὴν ἀσέλγειαν τῶν τρόπων; ἄρα ἄξιον τοὺς
 θρησκευόντας αὐτοὺς νομίζειν ἀνθρώπους, καὶ μὴ μᾶλλον ὡς ἀλόγων
 ἀλογωτέρους, καὶ τῶν ἀψύχων ἀψυχοτέρους, οἰκτεῖρειν; εἰ γὰρ
 ἐλογίζοντο τῆς ἐαυτῶν ψυχῆς τὸν νοῦν, οὐκ ἂν ἐν τούτοις κατε-
 25 πεπτώκεισαν ὅλοι πρηνεῖς, καὶ τὸν ἀληθινὸν ἡρνοῦντο τοῦ Χριστοῦ
 Πατέρα Θεόν.

27. Ἄλλ' ἴσως οἱ ἐπαναβεβηκότες τούτων καὶ περὶ τὴν κτίσιν
 ἐπτοημένοι, δυσωπούμενοι τοῖς περὶ τῶν βδελυγμάτων ἐλέγχοις,
 εὐκατάγνωστα μὲν καὶ εὐέλεγκτα παρὰ πᾶσιν ὄντα ταῦτα οὐκ
 ἀρνήσονται καὶ αὐτοί· ἐκείνην δὲ αὐτοῖς ἀσφαλῆ τὴν δόξαν καὶ
 5 ἀναντίρρητον εἶναι οἰήσονται τὴν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου
 μέρη θρησκεῖαν· καυχήσονται γὰρ οὐχ ὡς λίθους καὶ ξύλα καὶ μορφὰς
 ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων πτηνῶν τε καὶ ἐρπετῶν καὶ τετραπόδων
 ἀπλῶς, ἀλλ' ἥλιον καὶ σελήνην καὶ πάντα τὸν κατ' οὐρανὸν κόσμον,
 καὶ γῆν αὖ πάλιν καὶ σύμπασαν τοῦ ὕγρου τὴν φύσιν σέβοντες καὶ
 10 θρησκευόντες· καὶ φήσουσι μὴ δύνασθαι τινὰς ἀποδείξαι καὶ τούτους
 μὴ εἶναι φύσει θεοὺς, πᾶσιν ὄντος φανεροῦ ὅτι οὔτε ἄψυχα οὔτε
 ἄλογα τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρώπων ὑπεραίρει φύσιν, τῷ τὰ μὲν
 ἐν οὐρανοῖς, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατοικεῖν. ἄξιον οὖν καὶ περὶ τούτων
 15 ἰδεῖν καὶ διερευνῆσαι. πάντως γὰρ καὶ ἐν τούτοις εὐρήσει ὁ λόγος
 τὸν ἐλεγχον ἀληθῆ κατ' αὐτῶν.

Πρὶν δὲ ἡμᾶς ἰδεῖν καὶ τῆς ἀποδείξεως ἄρξασθαι, ἀρκεῖ τὴν κτίσιν
 αὐτὴν κατ' αὐτῶν μονοουχὶ βοῆσαι, καὶ δεῖξαι τὸν αὐτῆς ποιητὴν
 καὶ δημιουργὸν θεόν, τὸν καὶ ταύτης καὶ τοῦ παντός βασιλεύοντα τὸν
 Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὃν ἀποστρέφονται μὲν οἱ
 20 δοκησίσοφοι, τὴν δὲ παρ' αὐτοῦ γενομένην κτίσιν προσκυνοῦσι καὶ
 θεοποιοῦσι, καίτοι προσκυνοῦσαν καὶ αὐτὴν καὶ ὁμολογοῦσαν ὃν
 ἐκεῖνοι δι' αὐτὴν ἀρνοῦνται Κύριον. οὕτω γὰρ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ
 ταύτης μέρη κεχηνότας καὶ θεοὺς νομίζοντας ταῦτα, δυσωπήσῃ ἂν
 καλῶς αὐτοὺς ἢ τῶν μερῶν πρὸς ἀλλήλα χρεία· γνωρίζει δὲ καὶ
 25 σημαίνει τὸν καὶ αὐτῶν ὄντα Κύριον καὶ ποιητὴν τὸν τοῦ Λόγου
 Πατέρα, τῇ ἀναντιρρήτῳ προστάξει τῆς εἰς αὐτὸν ὑπακοῆς, ἣ φησι
 καὶ ἡ θεία νομοθεσία· Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ·
 ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. πίστις
 δὲ τούτων οὐκ ἀφανής, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐναργής ἐστι τοῖς τὸν ὀφθαλμὸν
 30 τῆς διανοίας μὴ πάντα πεπηρωμένον ἔχουσιν. εἰ γὰρ τις καθ'
 ἑαυτὰ τὰ μέρη τῆς κτίσεως λάβοι καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ νοήσῃ, οἶον
 ἥλιον καθ' ἑαυτὸν μόνον, καὶ σελήνην χωρὶς, καὶ γῆν αὐ καὶ αέρα,
 καὶ τὴν θερμὴν καὶ ψυχρὰν καὶ ξηρὰν καὶ ὑγρὰν οὐσίαν διελὼν ἀπὸ
 τῆς πρὸς ἀλλήλα συναφῆς, ἕκαστον ἐκλάβοι καθ' ἑαυτὸ καὶ ἰδίᾳ
 35 θεωρήσειεν· εὐρήσει πάντως μηδὲν ἱκανούμενον ἑαυτῷ, ἀλλὰ πάντα
 τῆς ἀλλήλων χρείας δεόμενα, καὶ ταῖς παρ' ἀλλήλων ἐπικουρίαις
 συνιστάμενα. ἥλιος μὲν γὰρ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ συμπεριφέρεται
 καὶ ἐμπεριέχεται, καὶ ἐκτὸς τῆς ἐκείνου κυκλοφορίας οὐκ ἂν ποτε
 γένοιτο· σελήνη δὲ καὶ τὰ ἄλλα ἄστροι μαρτυροῦσι τὴν παρὰ ἡλίου
 40 γιγνομένην αὐτοῖς ἐπικουρίαν· γῆ δὲ πάλιν οὐκ ἄνευ ὑετῶν τοὺς
 καρποὺς ἀποδιδούσα φαίνεται· οἱ δὲ ὑετοὶ χωρὶς τῆς τῶν νεφελῶν
 χρείας οὐκ ἂν καταβαίεν ἐπὶ γῆς· ἀλλ' οὐδὲ νέφη χωρὶς τοῦ ἀέρος
 καθ' ἑαυτὰ ἂν φανείη καὶ συσταίη ποτέ. ὃ τε ἀῆρ οὐχ ὑφ' ἑαυτοῦ,
 ἀλλ' ὑπὸ μὲν τοῦ αἰθέρος διακαίεται, ὑπὸ δὲ τοῦ ἡλίου καταλαμπό-
 45 μενος λαμπρύνεται. καὶ πηγαὶ μὲν καὶ ποταμοὶ οὐκ ἄνευ τῆς γῆς
 συστήσονται ποτέ· γῆ δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυτῆς ἐρήρευσται, ἀλλ' ἐπὶ μὲν
 τὴν τῶν ὑδάτων οὐσίαν συνέστηκεν, ἐμπεριέχεται δὲ καὶ αὕτη κατὰ
 τὸ μέσον συνδεθεῖσα τοῦ παντός. ἣ τε θάλασσα καὶ ὁ ἔξωθεν
 περιρρέων τὴν σύμπασαν γῆν μέγας ὠκεανὸς ὑπὸ ἀνέμων κινεῖται

- 50 καὶ φέρεται ὅποι δ' ἂν αὐτὸν ἡ τῶν ἀνέμων προσήρησεν βία. καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἄνεμοι οὐκ ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ, κατὰ τοὺς περὶ τούτων εἰπόντας, ἐκ τῆς πρὸς τὸν αἶρα τοῦ αἰθέρος διακαύσεως καὶ θερμότητος ἐν αὐτῷ τῷ αἵρι συνίστανται, καὶ δι' αὐτοῦ πανταχοῦ πνέουσι. περὶ γὰρ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐξ ὧν καὶ συνέστηκεν
 55 ἡ τῶν σωμάτων φύσις, τὴν θερμὴν λέγω καὶ τὴν ψυχράν, ξηράν τε καὶ ὑγρὰν οὐσίαν, τίς τοσοῦτον ἀπέστραπται τὴν διάνοιαν, ὥστε μὴ εἶδέναι ὅτι ὁμοῦ μὲν συνημμένα ταῦτα συνίσταται, διαιρούμενα δὲ καὶ καθ' ἑαυτὰ γινόμενα, λοιπὸν καὶ ἀλλήλων εἰσὶν ἀναιρετικά ταῦτα κατὰ τὴν τοῦ πλεονάζοντος ἐν αὐτοῖς ἐπικρατείαν; θερμὸν τε γὰρ
 60 ὑπὸ ψυχροῦ πλεονάσαντος ἀναιρεῖται· καὶ ψυχρὸν πάλιν ὑπὸ τῆς θερμῆς ἀφανίζεται δυνάμει· ξηρὸν τε αὖ ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ διωγραινέται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ξηραίνεται.

28. Πῶς οὖν ταῦτα ἂν εἶεν θεοὶ δεόμενα τῆς παρ' ἐτέρων ἐπικουρίας; ἢ πῶς παρὰ τούτων αἰτεῖσθαι τι προσήκεν, καὶ αὐτῶν ἀπαιτούντων παρ' ἀλλήλων τὴν εἰς ἑαυτὰ χρεῖαν; εἰ γὰρ περὶ Θεοῦ λόγος ἐστὶ μηδενὸς αὐτὸν ἐπιδεᾶ εἶναι, ἀλλ' αὐτάρκη καὶ πλήρη
 5 ἑαυτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα συστήκειν, καὶ μᾶλλον αὐτὸν τοῖς πᾶσιν ἐπιδιδόνα· πῶς ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως οὐκ ὄντα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ λειπόμενα τῆς ἀλλήλων χρείας, ἀναγορεύειν ἄξιον θεοῦ; ἀλλ' ἴσως διαιρούμενα μὲν καὶ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα, ἐπιδεῇ εἶναι αὐτὰ καὶ αὐτοὶ συνομολογοῦσι, τῆς ἀπο-
 10 δείξεως ἐπ' ὀφθαλμῶν οὕσης· ὁμοῦ δὲ πάντα συνάπτοντες, καὶ ὡς ἐν ἀποτελοῦντες μέγα σῶμα, τὸ ὅλον Θεὸν εἶναι φήσουσι. συστάντος γὰρ τοῦ ὅλου, οὐκ ἔτι μὲν ἔξωθεν αὐτοῖς χρεία γενήσεται· ἑαυτῷ δὲ τὸ ὅλον ἱκανὸν καὶ αὐταρκες γενήσεται πρὸς πάντα, λέξουσιν οἱ δοκησισόφοι, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν ἐλεγχθῶσιν· οὗτος δὲ ὁ λόγος καὶ
 15 μᾶλλον αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν μετὰ μεγάλης ἀπαιδευσίας οὐκ ἔλαττον τῶν πρόσθεν ἀποδείξει. εἰ γὰρ τὸ καθ' ἕκαστον συναφθὲν τὸ ὅλον ἀναπληροῖ, καὶ τὸ ὅλον ἐκ τῶν καθ' ἐν συνίσταται· τὸ ὅλον ἄρα ἐκ μερῶν συνέστη, καὶ ἕκαστον τοῦ ὅλου μέρος τυγχάνει. τοῦτο δὲ τῶν περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν πολὺ πόρρωθεν καθέστηκεν. ὁ γὰρ Θεὸς ὅλον

20 ἐστὶ καὶ οὐ μέρη, καὶ οὐκ ἐκ διαφόρων συνέστηκεν, ἀλλ' αὐτὸς τῆς πάντων συστάσεώς ἐστι ποιητής. θέα γὰρ ὅσῃν ἀσέβειαν κατὰ τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγοντες ἐξηγοῦνται. εἰ γὰρ ἐκ μερῶν συνέστηκε, πάντως αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀνόμοιος φανήσεται, καὶ ἐξ ἀνομοίων ἔχων τὴν συμπλήρωσιν. εἰ γὰρ ἥλιός ἐστιν, οὐκ ἔστι σελήνη· καὶ εἰ
25 σελήνη ἐστίν, οὐκ ἔστι γῆ· καὶ εἰ γῆ τυγχάνει, οὐκ ἂν εἴη θάλασσα· καὶ οὕτως ἐφ' ἐκάστου λαμβάνων ἂν τις εὐρήσει τὴν ἀτοπίαν τοῦ τοιούτου αἰτίων λόγου.

Τοῦτο δ' ἂν τις καὶ ἐκ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπείου σώματος ἰδὼν καταγνοίῃ τούτων. ὥς γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ ἔστιν ἀκοή, οὐδὲ ἡ
30 ἀκοή χεὶρ, οὐδὲ ἡ γαστήρ ἐστι στέρνα, οὐδ' αὖ πάλιν ὁ αὐχὴν ἐστι ποῦς· ἀλλ' ἕκαστον τούτων ἰδίαν ἔχει τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐκ τούτων διαφόρων ὄντων ἐν συνίσταται σῶμα, συνημμένα μὲν ἔχον τὰ μέρη κατὰ τὴν χρείαν, διαιρούμενα δὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου παρουσίαν, ὅταν ἡ φύσις ἡ συνάξασα ταῦτα διέλῃ, ὥς ὁ προστάξας Θεὸς
35 βούλεται· οὕτω (συγγνώμην δὲ ὁ λόγος ἔχέτω παρ' αὐτοῦ τοῦ κρείττονος), εἰ τὰ μέρη τῆς κτίσεως συνάπτοντες εἰς ἓν σῶμα θεὸν ἀναγορεύουσιν, ἀνάγκη αὐτὸν μὲν καθ' ἑαυτὸν ἀνόμοιον ἑαυτῷ εἶναι, ὥσπερ ἐδείχθη, διαιρεῖσθαι δὲ πάλιν κατὰ τὴν τῶν μερῶν εἰς τὸ μερίζεσθαι γενομένην φύσιν.

29. Καὶ ἄλλως δ' ἂν τις αὐτῶν ἐλέγξειε τὴν ἀθεότητα κατὰ τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν. εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀσώματός ἐστι, καὶ ἀόρατος, καὶ ἄψαυστος τῇ φύσει, πῶς σῶμα τὸν Θεὸν ἐπινοοῦσι, καὶ τὰ φαινόμενα τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ὧν ψαύομεν τῇ χειρὶ θρησκεύουσι τῇ Θεοῦ τιμῇ;
5 καὶ πάλιν, εἰ ὁ περὶ Θεοῦ κρατεῖ λόγος, δυνατόν αὐτὸν εἶναι κατὰ πάντα, καὶ μηδὲν μὲν αὐτοῦ κρατεῖν, αὐτὸν δὲ τῶν πάντων κρατεῖν καὶ δεσπόζειν· πῶς οἱ τὴν κτίσιν θεοποιοῦντες οὐχ ὁρῶσιν αὐτὴν ἐκτὸς οὖσαν τοῦ τοιούτου περὶ Θεοῦ ὄρου; ἡλίου μὲν γὰρ ὑπὸ γῆν γενομένου, τὸ φῶς ἡ γῆ σκιάζει μὴ ὁρᾶσθαι· σελήνην δὲ μεθ'
10 ἡμέραν ὁ ἥλιος ἐπικρύπτει τῇ τοῦ φωτὸς λαμπηδόνι. καὶ γῆς μὲν τοὺς καρποὺς πολλάκις χάλαζα βλάπτει· τὸ πῦρ δέ, εἰ γένοιτό τις ὑδάτων πλημμύρα, σβέννυται. καὶ χειμῶνα μὲν ἔαρ παραγκωνίζεται,

- θέρος δὲ τὸ ἔαρ ὑπερβῆναι τοὺς ὅρους οὐκ ἐπιτρέπει, καὶ αὐτὸ πάλιν
 ὑπὸ τοῦ μετοπώρου κωλυόμενον τὰς ἰδίας ὥρας ἐξέρχεσθαι. εἶπερ
 15 οὖν ἦσαν θεοί, ἔδει τούτους μὴ ὑπ' ὁλλήλων ἡττᾶσθαι καὶ ἐπικρύπτε-
 σθαι, ἀλλὰ πάντοτε ἀλλήλοις συνεῖναι, καὶ κοινὰς ἅμα τὰς ἐνεργείας
 ἐπιτελεῖν· ἔδει μεθ' ἡμέραν καὶ μετὰ νύκτα ἥλιον ὁμοῦ καὶ σελήνην
 καὶ τὸν ἄλλον τῶν ἀστέρων χορὸν ἴσον ἔχειν τὸ φῶς, καὶ τοῦτο πᾶσι
 λάμπειν, καὶ πάντα παρ' αὐτῶν καταναγάζεσθαι· ἔδει θέρος ὁμοῦ
 20 καὶ χειμῶνα καὶ ἔαρ καὶ μετόπωρον ἀπαρallάκτως καὶ κατὰ τὸ
 αὐτὸ συνίστασθαι· ἔδει τὴν θάλασσαν ταῖς πηγαῖς ἐπιμύγνυσθαι καὶ
 κοινὸν ἀνθρώποις τὸ πόμα παρέχειν· ἔδει νηνεμίας καὶ τῶν ἀνέμων
 τὰς πνοὰς ἐν ταυτῷ γίνεσθαι· ἔδει τὸ πῦρ ὁμοῦ καὶ τὸ ὕδωρ κοινήν
 καὶ μίαν ἀνθρώποις τὴν χρεῖαν παρέχειν. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ βλάβην ἂν
 25 τις ἐξ αὐτῶν ὑπέμεινε, θεῶν ὄντων κατ' αὐτούς, καὶ μηδὲν ἐπὶ
 βλάβῃ, ἐπ' ὠφελείᾳ δὲ μᾶλλον πάντα ποιούντων. εἰ δὲ ταῦτα
 γίνεσθαι ἀδύνατον διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλα ἐναντιότητα, πῶς οἶόν τε
 ταῦτα ἀλλήλοις ἐναντία καὶ μαχόμενα, καὶ μὴ δυνάμενα ἀλλήλοις
 συστήναι, ἔτι θεοὺς ὀνομάζειν ἢ Θεοῦ θρησκεύεσθαι τιμαῖς; τὰ δὲ
 30 πρὸς ἑαυτὰ ἀσύμφωνον τὴν φύσιν ἔχοντα πῶς ἂν ἄλλοις εὐχομένοις
 εἰρήνην παρέχοιεν, καὶ ὁμονοίας αὐτοῖς γένοιωτο πρυτάνεις; οὔτε
 οὖν ἥλιος εἰκότως, οὔτε σελήνην, οὔτε ἄλλο τι μέρος τῆς κτίσεως,
 πολλῶ δὲ πλέον οὐδὲ τὰ ἐν λίθοις καὶ χρυσῷ καὶ ταῖς ἄλλαις ὑλαῖς
 ἀγάλματα, οὐδὲ οἱ παρὰ ποιηταῖς μυθολογούμενοι Ζεὺς καὶ Ἀπόλ-
 35 λων καὶ οἱ ἄλλοι εἶεν ἀληθῶς θεοί, ὡς ὁ λόγος ἀπέδειξεν· ἀλλὰ τὰ μὲν
 αὐτῶν μέρη τῆς κτίσεώς ἐστι, τὰ δὲ αὐτῶν ἄψυχα τυγχάνει, τὰ δὲ
 μόνον ἀνθρωποὶ θνητοὶ γεγόνاسι. διὸ καὶ ἡ περὶ ταῦτα θρησκεία καὶ
 θεοποιία οὐκ εὐσεβείας, ἀλλὰ ἀθεότητος καὶ πάσης ἀσεβείας ἐστὶν
 εἰσήγησις, καὶ μεγάλης πλάνης ἑλεγχος ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ
 40 μόνον ἀληθινὸν Θεὸν γνώσεως, λέγω δὴ τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα.
 "Οτε τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἐλέγχεται καὶ δέδεικται ἢ παρὰ τοῖς
 "Ελλῃσιν εἰδωλολατρεῖα πάσης ἀθεότητος οὔσα μευτή, καὶ οὐκ ἐπ'
 ὠφελείᾳ, ἀλλ' ἐπ' ἀπωλείᾳ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων εἰσαχθεῖσα· φέρε
 λοιπόν, ὡς ἐξ ἀρχῆς ὁ λόγος ἐπηγγείλατο, τῆς πλάνης διελεγχθείσης,
 45 τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν ὁδεύσωμεν, καὶ θεωρήσωμεν τὸν ἡγεμόνα καὶ

δημιουργὸν τοῦ παντός τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, ἵνα δι' αὐτοῦ καὶ τὸν
 τούτου Πατέρα Θεὸν κατανοήσωμεν, καὶ γνῶσιν Ἑλληνες ὅσον τῆς
 ἀληθείας ἑαυτοὺς ἀπασχοίνισαν.

30. Τὰ μὲν προειρημένα οὐδὲν ἕτερον ἢ πλάνη τῷ βίῳ διηλέγχθη·
 ἡ δὲ τῆς ἀληθείας ὁδὸς πρὸς τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἔξει τὸν σκοπὸν.
 πρὸς δὲ τὴν ταύτης γνῶσιν καὶ ἀπλανῆ κατάληψιν οὐκ ἄλλων ἐστὶν
 ἡμῖν χρεία, ἀλλ' ἡμῶν αὐτῶν· οὐδ', ὥσπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεὸς
 5 ὑπεράνω πάντων, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τοῦτον ὁδὸς πόρρωθεν ἢ ἔξωθεν
 ἡμῶν ἐστίν· ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐστι, καὶ ἀφ' ἡμῶν εὐρεῖν τὴν ἀρχὴν
 δυνατόν, καθὼς καὶ Μωϋσῆς ἐδίδασκε λέγων· Τὸ ῥῆμα τῆς
 πίστεως ἐντὸς τῆς καρδίας σοῦ ἐστίν. ὅπερ καὶ ὁ Σωτὴρ
 σημαίνων καὶ βεβαιῶν ἔλεγεν· Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς
 10 ὑμῶν ἐστίν. ἔνδον γὰρ ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντες τὴν πίστιν καὶ τὴν
 βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, δυνάμεθα ταχέως θεωρῆσαι καὶ νοῆσαι τὸν τοῦ
 παντός βασιλέα, τοῦ Πατρὸς σωτήριον Λόγον. καὶ μὴ προφασι-
 ζέσθωσαν Ἑλληνες οἱ τοῖς εἰδώλοις θρησκευόντες· μηδὲ ἄλλος τις
 ἀπλῶς ἑαυτὸν ἀπατάτω, ὥς τὴν τοιαύτην ὁδὸν οὐκ ἔχων, καὶ διὰ
 15 τοῦτο τῆς ἀθεότητος ἑαυτοῦ πρόφασιν εὐρίσκων. πάντες γὰρ εἰς
 αὐτὴν ἐπιβεβήκαμεν καὶ ἔχομεν, εἰ καὶ μὴ πάντες αὐτὴν ὁδεύειν,
 ἀλλὰ παροδεύειν ἐκβαίνοντες θέλουσι διὰ τὰς ἔξωθεν αὐτοὺς ἐλκούσας
 ἡδονὰς τοῦ βίου. καὶ εἴ τις ἂν ἔροιτο, τίς ἂν εἴη αὕτη· φημὶ δὴ τὴν
 ἐκάστου ψυχὴν εἶναι, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ νοῦν. δι' αὐτοῦ γὰρ μόνου
 20 δύναται Θεὸς θεωρεῖσθαι καὶ νοεῖσθαι· ἐκτὸς εἰ μὴ, ὥσπερ τὸν Θεὸν
 ἠρνήσαντο, οὕτω καὶ ψυχὴν ἔχει παραιτήσονται οἱ ἀσεβεῖς, εἰκότως
 τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων λέγοντες. οὐ γὰρ ἐχόντων ἐστὶ νοῦν ἀρνεῖσθαι
 τὸν τούτου ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεόν. ὅτι μὲν οὖν ψυχὴν
 ἕκαστος ἀνθρώπων ἔχει καὶ ταύτην λογικὴν, καὶ τοῦτο ἀναγκαῖόν
 25 ἐστὶ δεῖξαι δι' ὀλίγων διὰ τοὺς ἀκεραίους, ἐπεὶ μάλιστα τινες ἀπὸ
 τῶν αἰρέσεων ἀρνοῦνται καὶ τοῦτο, οἰόμενοι μηδὲν πλέον εἶναι τὸν
 ἄνθρωπον, ἢ τὸ φαινόμενον εἶδος τοῦ σώματος· ἵνα ταύτης δειχθεί-
 σης, φανερώτερον δι' ἑαυτῶν τὸν κατὰ τῶν εἰδώλων ἔλεγχον ἔχειν
 δυνηθῶσι.

31. Πρῶτον μὲν οὖν οὐ μικρὸν γνώρισμα τοῦ λογικὴν εἶναι τὴν τῶν ἀνθρώπων ψυχὴν ἐκ τοῦ πρὸς τὰ ἄλογα διαλλάττειν αὐτὴν· διὰ τοῦτο γὰρ ἐκεῖνα μὲν ἄλογα καλεῖν ἢ φύσις εἴωθεν, ἐπειδὴ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος ἐστὶ λογικόν· ἔπειτα δὲ καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν οὐ τὸ
 5 τυχὸν ἂν εἴη, ἐκ τοῦ μόνον τὸν ἄνθρωπον τὰ ἐξωθεν ἑαυτοῦ λογίζεσθαι, καὶ ἐνθυμεῖσθαι τὰ μὴ παρόντα, καὶ πάλιν ἐπιλογίζεσθαι καὶ κρίσει τὸ κρεῖττον τῶν λογισμῶν αἰρεῖσθαι· τὰ μὲν γὰρ ἄλογα μόνα τὰ παρόντα βλέπει, καὶ πρὸς μόνα τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ὀρμᾷ, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν βλάβην ἔχῃ. ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐ πρὸς τὰ βλεπόμενα ὀρμᾷ,
 10 ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τὰ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὀρώμενα κρίνει· πολλάκις γοῦν ὀρμήσας κεκράτῃται τῷ λογισμῷ· καὶ λογισάμενος, πάλιν ἐπελογίσατο, καὶ αἰσθάνεται ἕκαστος, εἰ τῆς ἀληθείας γένοιτο φίλος, ὅτι ἄλλος παρὰ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις ἐστὶν ὁ τῶν ἀνθρώπων νοῦς. διὰ τοῦτο γοῦν ὡς ἄλλος ὢν, αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων γίνεται
 15 κριτὴς· καὶ ὢν ἐκεῖναι ἀντιλαμβάνονται, ταῦτα οὗτος διακρίνει, καὶ ἀναμνησκει, καὶ δείκνυσιν αὐταῖς τὸ κρεῖττον. ὀφθαλμοῦ μὲν γὰρ ἐστὶ μόνον τὸ ὁρᾶν, καὶ ὥτων τὸ ἀκοῦειν, καὶ στόματος γεύεσθαι, καὶ ῥινὸς ὀσμῶν ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ χειρῶν τὸ ἅπτεσθαι· ἀλλ' ἂν δεῖ ὁρᾶν καὶ ἀκοῦειν, καὶ ὢν ἅπτεσθαι δεῖ καὶ γεύεσθαι καὶ
 20 ὀσμᾶσθαι, οὐκέτι τῶν αἰσθήσεών ἐστιν, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ταύτης νοῦ διακρίναι. ἀμέλει καὶ ξίφους λαβέσθαι δύναται ἢ χεῖρ, καὶ δηλητηρίου γεύσασθαι τὸ στόμα· ἀλλ' οὐκ οἶδεν, ὅτι βλάπτει ταῦτα, εἰ μὴ ὁ νοῦς διακρίνῃ.

- Καὶ ἔοικέ γε τὸ τοιοῦτον, ἵνα ἐπὶ εἰκόνης αὐτὸ θεωρήσωμεν,
 25 λύρα καλῶς κατεσκευασμένη, καὶ τῷ ταύτην κρατοῦντι μουσικῶ μετ' ἐπιστήμης. ὡς γὰρ αἱ ἐν τῇ λύρᾳ νευραὶ ἐκάστη μὲν ἔχει τὸν ἴδιον φθόγγον, ἢ μὲν βαρύν, ἢ δὲ ὀξύν, ἢ δὲ μέσον, ἢ δὲ ὀξύτονον, ἢ δὲ ἄλλον· ἀδιάκριτος δὲ ἐστὶν αὐτῶν ἡ ἁρμονία καὶ ἀδιάγνωστος ἢ σύνθεσις χωρὶς τοῦ ἐπιστήμονος· τότε γὰρ καὶ ἡ ἁρμονία αὐτῶν
 30 δείκνυται καὶ ἡ σύνταξις ὀρθή, ὅταν ὁ κατέχων τὴν λύραν πλήξῃ τὰς νευράς, καὶ ἁρμοδίως ἐκάστης ᾄψῃται· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τῶν αἰσθήσεων ἐν τῷ σώματι ὡς λύρας ἡρμουςμένων, ὅταν ὁ ἐπιστήμων νοῦς αὐτῶν ἡγεμονεύῃ· τότε καὶ διακρίνει ἡ ψυχὴ, καὶ οἶδεν

ὁ ποιεῖ καὶ πράττει. τοῦτο δὲ μόνον ἴδιον ἀνθρώπων ἐστί, καὶ τοῦτο
 35 ἐστὶ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, ᾧ χρωμένη διαλλάττει
 τῶν ἀλόγων, καὶ δείκνυσιν ὅτι ἀληθῶς ἄλλη παρὰ τὰ φαινόμενα
 ἐν σώματί ἐστιν. πολλάκις γοῦν κειμένου τοῦ σώματος ἐπὶ γῆς, τὰ
 ἐν οὐρανοῖς φαντάζεται καὶ θεωρεῖ ὁ ἄνθρωπος· καὶ πολλάκις τοῦ
 σώματος ἡρεμοῦντος καὶ ἡσυχάζοντος καὶ καθεύδοντος, κινεῖται
 40 ἔνδον ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ θεωρεῖ, χώρας ἀποδημῶν
 καὶ περιπατῶν, καὶ ἀπαντῶν τοῖς γνωρίμοις, καὶ πολλάκις διὰ
 τούτων τὰς μεθ' ἡμέραν πράξεις ἑαυτοῦ μαντευόμενος καὶ προγινώ-
 σκων. τοῦτο δὲ τί ἂν εἴη ἕτερον ἢ ψυχὴ λογικὴ, ἐν ᾗ λογίζεται καὶ
 νοεῖ τὰ ὑπὲρ ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος;

32. Καὶ τοῦτο δ' ἂν εἴη πρὸς ἀπόδειξιν ἀκριβῆ τοῖς ἔτι πρὸς
 ἀναίδειαν τῆς ἀλογίας τετραμμένοις· πῶς, τοῦ σώματος θνητοῦ κατὰ
 φύσιν ὄντος, λογίζεται ἄνθρωπος τὰ περὶ ἀθανασίας, καὶ πολλάκις
 ἑαυτῷ τὸν θάνατον ὑπὲρ ἀρετῆς προκαλεῖται; ἢ πῶς, προσκαίρου
 5 τοῦ σώματος ὄντος, τὰ αἰώνια φαντάζεται ἄνθρωπος, ὥστε τῶν
 μὲν ἐμποδῶν καταφρονεῖν, εἰς ἐκεῖνα δὲ τὸν πόθον ἔχειν; τὸ μὲν
 οὖν σῶμα οὐκ ἂν ἑαυτοῦ περὶ ἑαυτοῦ τοιαῦτα λογίσσηται, καὶ οὐκ ἂν
 τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ λογίζοιτο· θνητὸν γὰρ καὶ πρόσκαιρόν ἐστιν·
 ἀνάγκη δὲ ἕτερον εἶναι τὸ τὰ ἐναντία καὶ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ
 10 σώματος λογιζόμενον. τί οὖν ἂν εἴη τοῦτο πάλιν, ἢ ψυχὴ λογικὴ καὶ
 ἀθάνατος; καὶ γὰρ οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἔνδοθεν αὕτη τῷ σώματι, ὡς ὁ
 μουσικὸς τῇ λύρᾳ, ἐνηχεῖ τὰ κρείττονα. πῶς δὲ πάλιν κατὰ φύσιν
 ὦν ὁ ὀφθαλμὸς εἰς τὸ ὄρᾱν, καὶ ἡ ἀκοὴ εἰς τὸ ἀκούειν, τὰ μὲν
 ἀποστρέφονται, τὰ δὲ αἰροῦνται; τίς γὰρ ὁ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ὄρᾱν
 15 ἀποστρέφων; ἢ τίς τὴν ἀκοὴν κατὰ φύσιν οὔσαν ἀκουστικὴν ἀπο-
 κλείει τοῦ ἀκούειν; ἢ τίς τὴν γεῦσιν, κατὰ φύσιν οὔσαν γευστικὴν,
 κωλύει πολλάκις τῆς φυσικῆς ὁρμῆς; τίς δὲ τὴν χεῖρα, κατὰ φύσιν
 οὔσαν εἰς τὸ ἐνεργεῖν, ἐπέχει τοῦ ψαύειν τινός; τίς δὲ τὴν ὄσφρησιν,
 καὶ αὐτὴν εἰς τὸ ὀσμᾶσθαι γενομένην, ἀποστρέφει τοῦ μὴ ἀντιλαμ-
 20 βάνεσθαι; τίς ὁ ταῦτα κατὰ τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος ἐνεργῶν;
 ἢ πῶς τὸ σῶμα, τὴν φύσιν ἀποστραφέν, ἐπιστρέφεται πρὸς τὰς

25 ἑτέρου συμβουλίας. καὶ πρὸς τὸ ἐκείνου νεῦμα ἡμιοχεῖται; ταῦτα γὰρ οὐδὲν ἕτερον ἢ ψυχὴν λογικὴν ἀποδείκνυσιν ἡγεμονεύουσιν τοῦ σώματος. οὐδὲ γὰρ ἑαυτὸ τὸ σῶμα πέφυκεν ἐλαύνειν, ἀλλ' ὑφ'
 30 ἑτέρου ἄγεται καὶ φέρεται, ὥσπερ οὐδὲ ἵππος ἑαυτὸν ὑποζεύγνυσιν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος ἐλαύνεται. διὰ τοῦτο γοῦν καὶ νόμοι μὲν ἀνθρώποις τὰ καλὰ μὲν πράττειν, τὴν δὲ κακίαν ἀποστρέφεισθαι· τοῖς δὲ ἀλόγοις ἀλόγιστα τὰ κακὰ καὶ ἄκριτα μένει, ἅτε δὴ τῆς λογικότητος καὶ τῆς κατὰ λόγον διανοίας ἐκτὸς τυγχάνουσιν. εἶναι
 30 μὲν οὖν ψυχὴν λογικὴν ἐν ἀνθρώποις ἐκ τῶν προειρημένων, νομίζω δεδεῖχθαι.

33. Ὅτι δὲ καὶ ἀθάνατος γέγονεν ἡ ψυχὴ, καὶ τοῦτο ἀναγκαῖον εἶδέναι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ πρὸς ἔλεγχον τῆς τῶν εἰδώλων ἀναιρέσεως. γένοιτο δ' ἂν οὖν ἡ περὶ τούτων γνώσις ἐγγυτέρω μᾶλλον ἐκ τῆς περὶ τοῦ σώματος γνώσεως, καὶ ἐκ τοῦ πρὸς
 5 τὸ σῶμα διαλλάττειν αὐτήν. εἰ γὰρ ἄλλην αὐτὴν ὁ λόγος ἀπέδειξε παρὰ τὸ σῶμα, ἔστι δὲ τὸ σῶμα φύσει θνητόν· ἀνάγκη τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι, τῷ μὴ εἶναι κατὰ τὸ σῶμα. καὶ πάλιν εἰ ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα κινεῖ, ὥς δέδεικται, καὶ οὐχὶ ὑπὸ ἄλλων αὐτὴ κινεῖται, ἀκόλουθόν ἐστιν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένην τὴν ψυχὴν, καὶ μετὰ τὴν εἰς
 10 γῆν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος κινεῖσθαι πάλιν αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῆς. οὐ γὰρ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ ἀποθνήσκουσα· ἀλλὰ διὰ τὴν ταύτης ἀναχώρησιν ἀποθνήσκει τὸ σῶμα. εἰ μὲν οὖν καὶ αὕτη ὑπὸ τοῦ σώματος ἐκινεῖτο, ἀκόλουθον ἦν, ἀναχωροῦντος τοῦ κινοῦντος, ἀποθνήσκειν αὐτήν· εἰ δὲ ἡ ψυχὴ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, ἀνάγκη μᾶλλον αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν.
 15 ἑαυτῇ δὲ κινουμένη, ἐξ ἀνάγκης καὶ μετὰ τὸν τοῦ σώματος θάνατον ζῇ. ἡ γὰρ κίνησις τῆς ψυχῆς οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἡ ζωὴ αὐτῆς· ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὸ σῶμα τότε ζῆν λέγομεν ὅτε κινεῖται, καὶ τότε θάνατον αὐτοῦ εἶναι ὅτε τῆς κινήσεως παύεται. τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν σώματι καθάπαξ ἐνεργείας αὐτῆς φανερώτερον ἂν τις ἴδοι. εἰ
 20 γὰρ καὶ ὅτε τῷ σώματι ἐπιβέβηκε καὶ συνδέδεται τούτῳ, οὐ κατὰ τὴν τοῦ σώματος σμικρότητα συστέλλεται καὶ συμμετρεῖται, ἀλλὰ πολλάκις, ἐπὶ κλίνης τούτου κειμένου καὶ μὴ κινουμένου, ἀλλ' ὥς ἐν

θανάτῳ κοιμωμένου, αὕτη κατὰ τὴν ἑαυτῆς δύναμιν γρηγορεῖ, καὶ ὑπερεκβαίνει τὴν τοῦ σώματος φύσιν· καὶ ὥσπερ ἀποδημοῦσα
 25 τούτου, μένουσα ἐν τῷ σώματι, τὰ ὑπὲρ γῆν φαντάζεται καὶ θεωρεῖ, πολλάκις δὲ καὶ τοῖς ἔξω τῶν γῆινων σωμάτων ἀγίοις καὶ ἀγγέλοις συναντᾷ, καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀφικνεῖται τῇ τοῦ νοῦ θαρροῦσα καθαρότητι· πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ πολλῶ πλεόν, ἀπολυθεῖσα τοῦ σώματος ὅτε ὁ συνδήσας αὐτὴν βούλεται Θεός, φανερωτέραν ἔξει τὴν τῆς
 30 ἀθανασίας γνῶσιν; εἰ γὰρ καὶ συνδεθεῖσα σώματι τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ζωὴν ἔζη, πολλῶ πλεόν καὶ μετὰ θάνατον τοῦ σώματος ζήσεται, καὶ οὐ παύσεται τοῦ ζῆν διὰ τὸν οὕτως αὐτὴν ποιήσαντα Θεὸν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀθάνατα καὶ αἰώνια λογίζεται καὶ φρονεῖ, ἐπεὶ καὶ
 35 ἀθάνατός ἐστι. καὶ ὥσπερ, τοῦ σώματος θνητοῦ τυγχάνοντος, θνητὰ καὶ αἱ τούτου θεωροῦσιν αἰσθήσεις, οὕτως ἀθάνατα θεωροῦσαν καὶ λογιζομένην τὴν ψυχὴν, ἀνάγκη καὶ αὐτὴν ἀθάνατον εἶναι καὶ αἰεὶ ζῆν. αἱ γὰρ περὶ τῆς ἀθανασίας ἔννοιαι καὶ θεωρίαι οὐδέποτε αὐτὴν ἀφίαισι μένουσαι ἐν αὐτῇ, καὶ ὥσπερ ἔκκαυμα ἐν αὐτῇ γινόμεναι πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἀθανασίας. διὰ τοῦτο γοῦν καὶ τῆς περὶ
 40 Θεοῦ θεωρίας ἔχει τὴν ἔννοιαν, καὶ αὕτη ἑαυτῆς γίνεται ὁδός, οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἐξ ἑαυτῆς λαμβάνουσα τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου γνῶσιν καὶ κατάληψιν.

34. Λέγομεν οὖν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ὥσπερ τὸν Θεὸν ἡρνήσαντο καὶ ἄψυχα θρησκεύουσιν, οὕτω καὶ ψυχὴν οὐκ ἔχειν λογικὴν νομίζοντες, αὐτόθεν ἔχουσι τῆς παραφροσύνης τὴν ἐπιτιμίαν ἐν ἀλόγοις καταριθμούμενοι· καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἄψυχοι ἐν
 5 ἀψύχοις ἔχοντες τὴν δεισιδαιμονίαν, ἐλέους καὶ χειραγωγίας εἰσὶν ἄξιοι. εἰ δὲ ψυχὴν ἀξιοῦσιν ἔχειν, καὶ ἐπὶ τῷ λογικῷ μέγα φρονοῦσιν, εἰκότως τοῦτο ποιοῦντες· διὰ τί ὡς μὴ ἔχοντες ψυχὴν παρὰ λόγον τολμῶσι, καὶ οὐχ ἃ δεῖ φρονεῖν φρονοῦσιν, ἀλλὰ κρείττονας ἑαυτούς καὶ τοῦ Θεοῦ ποιοῦσι; ψυχὴν γὰρ ἀθάνατον ἔχοντες καὶ μὴ
 10 βλεπομένην αὐτοῖς, τὸν Θεὸν ἐν τοῖς βλεπομένοις καὶ θνητοῖς ἀπεικάζουσιν. ἢ διὰ τί, ὥσπερ ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὕτως οὐ κατα-

φεύγουσι πάλιν πρὸς αὐτόν; δύνανται γάρ, ὥσπερ ἀπεστράφησαν τῇ
 διανοίᾳ τὸν Θεὸν καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἀνεπλάσαντο εἰς θεούς, οὕτως
 ἀναβῆναι τῷ νῶ τῆς ψυχῆς, καὶ πάλιν ἐπιστρέφειν πρὸς τὸν Θεόν.
 15 ἐπιστρέφειν δὲ δύνανται, εἰ ὃν ἐνεδύσαντο ῥύπον πάσης ἐπιθυμίας
 ἀπόθωνται, καὶ τοσοῦτον ἀπονίψωνται, ἕως ἂν ἀπόθωνται πᾶν τὸ
 συμβεβηκὸς ἀλλότριον τῇ ψυχῇ, καὶ μόνην αὐτὴν ὥσπερ γέγονεν
 ἀποδείξωσιν, ἢ οὕτως ἐν αὐτῇ θεωρῆσαι τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον,
 καθ' ὃν καὶ γεγόνασιν ἐξ ἀρχῆς, δυνηθῶσι. κατ' εἰκόνα γὰρ Θεοῦ
 20 πεποιήται καὶ καθ' ὁμοίωσιν γέγονεν, ὡς καὶ ἡ θεία σημαίνει
 γραφὴ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον
 κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν. ὅθεν καὶ ὅτε πάντα
 τὸν ἐπιχυθέντα ῥύπον τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑαυτῆς ἀποτίθεται, καὶ
 μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως, διαλαμπρυνθέντος
 25 τούτου, ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς τὸν Λόγον,
 καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, οὗ καὶ ἔστιν εἰκὼν ὁ Σωτὴρ, λογίζεται.

Ἡ εἰ μὴ αὐτάρκης ἐστὶν ἡ παρὰ τῆς ψυχῆς διδασκαλία διὰ τὰ
 ἐπιθολοῦντα ταύτης ἔξωθεν τὸν νοῦν, καὶ μὴ ὄραν αὐτὴν τὸ κρεῖττον·
 ἀλλ' ἔστι πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν
 30 καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως ὥσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ
 ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς δεσπότην καὶ ποιητὴν σημαινούσης καὶ βρώσης.

35. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν καὶ φιλόανθρωπος ὁ Θεός, καὶ κηδόμενος τῶν
 ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ψυχῶν, ἐπειδὴ ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτός ἐστι
 τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γενετῆς οὐσίας ὑπάρχων, καὶ διὰ τοῦτο
 ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως, τῷ τὰ
 5 μὲν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι, τὸν δὲ ἀγέννητον· τούτου ἕνεκεν τὴν κτίσιν
 οὕτω διεκόσμησε τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ Θεός, ἢ, ἐπειδὴ τὴν φύσιν
 ἐστὶν ἀόρατος, καὶ ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεισθαι δυνηθῇ τοῖς ἀνθρώ-
 ποις. ἐκ γὰρ τῶν ἔργων πολλάκις ὁ τεχνίτης καὶ μὴ ὁρώμενος
 γινώσκεται· καὶ οἷόν τι λέγουσι περὶ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ Φειδίου,
 10 ὡς τὰ τούτου δημιουργήματα ἐκ τῆς συμμετρίας καὶ τῆς πρὸς

ἄλληλα τῶν μερῶν ἀναλογίας ἐμφαίνειν καὶ μὴ παρόντα Φειδίαν τοῖς
 ὀρώσιν· οὕτω δὲ νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου τάξεως τὸν τούτου
 ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεόν, καὶ τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς μὴ
 θεωρῆται. οὐ γὰρ κατεχρήσατο τῇ ἀοράτῳ φύσει αὐτοῦ ὁ Θεός·
 15 μὴ τις τοῦτο προφασιζέσθω· καὶ παντελῶς ἑαυτὸν ἄγνωστον τοῖς
 ἀνθρώποις ἀφήκεν· ἀλλ' ὥς προεῖπον, οὕτω διεκόσμησε τὴν κτίσιν,
 ὥστε καὶ μὴ ὀρώμενον αὐτὸν τῇ φύσει, ὅμως ἐκ τῶν ἔργων γινώ-
 σκεσθαι. καὶ τοῦτο οὐ παρ' ἑμαυτοῦ φημι, ἀλλ' ἀφ' ὧν παρὰ τῶν
 θεολόγων ἀνδρῶν ἔμαθον, ὧν εἷς ἐστὶν ὁ Παῦλος, Ῥωμαίοις μὲν
 20 γράφων οὕτω· Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου
 τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται. Λυκάσει δὲ παρρησιαζό-
 μενος καὶ λέγων· Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἀνθρω-
 ποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν
 ἐπὶ Θεὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ
 25 τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς παρῳχη-
 μέναις γενεαῖς εἶασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς
 αὐτῶν. καίτοι γε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφήκεν ἀγαθουρ-
 γῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρπο-
 φόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας
 30 ἡμῶν. τίς γάρ, ὀρῶν τὸν οὐρανοῦ κύκλον καὶ τὸν δρόμον ἡλίου
 καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὰς θέσεις καὶ τὰς περιπολή-
 σεις, ἐναντίας μὲν καὶ διαφόρους γιγνομένας, ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ
 ὁμοίαν τὴν τάξιν παρὰ πάντων ὁμοῦ σωζομένην, οὐκ ἐνθυμεῖται ὅτι
 οὐκ αὐτὰ ἑαυτά, ἀλλ' ἕτερός ἐστιν ὁ διακοσμῶν αὐτὰ ποιητής; τίς
 35 δέ, ὀρῶν ἡλίον μὲν ἀνατέλλοντα μεθ' ἡμέραν, σελήνην δὲ φαίνουσαν
 κατὰ νύκτα, καὶ φθίνουσαν, καὶ πληρουμένην ἀπαραλλάκτως
 κατὰ τὸν τῶν ἡμερῶν ἴσον πάντως ἀριθμόν, καὶ τῶν ἀστρῶν
 τὰ μὲν διατρέχοντα καὶ ποικίλως ἐναλλάττοντα τοὺς δρόμους, τὰ
 δὲ ἀπλανῶς κινούμενα, οὐκ ἂν ἔνοιαν λάβοι ὅτι πάντως ἐστὶν ὁ
 40 κυβερνῶν αὐτὰ δημιουργός;

36. Τίς, ὁρῶν τὰ ἐναντία τῇ φύσει συνημμένα, καὶ σύμφωνον ἔχοντα τὴν ἁρμονίαν, οἶον, τίς, ἰδὼν πῦρ ψυχρῷ, καὶ ξηρὸν ὑγρῷ κεκραμμένον, καὶ ταῦτα μὴ ἀντιστατοῦντα πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ἐν ἀποτελοῦντα ὡς ἐξ ἐνὸς τὸ σῶμα, οὐκ ἂν ἐνθυμηθεῖν ἐξωθεν εἶναι
- 5 τούτων τὸν ταῦτα συνάψαντα; τίς, ἰδὼν χειμῶνα παραχωροῦντα ἔαρι, καὶ ἔαρ θέρει, καὶ θέρος μετοπώρῳ, καὶ ὅτι ἐναντία ὄντα ταῦτα τῇ φύσει· τὸν μὲν γὰρ ψύχει, τὸ δὲ καίει, τὸ δὲ τρέφει, τὸ δὲ φθίνει· ὁμῶς τὰ πάντα ἴσῃ καὶ ἀβλαβῇ τοῖς ἀνθρώποις ἀποτελοῦντα τὴν χρῆσιν· οὐκ ἂν ἐννοήσειεν ὅτι ἐστὶ τις κρείττων τούτων, ὃ τὴν
- 10 ἰσότητά παρέχων πᾶσι καὶ κυβερνῶν τὰ πάντα, κἂν μὴ βλέπῃ τοῦτον; τίς, ὁρῶν ἐν ἀέρι τὰς νεφέλας ὑποβασταζομένας, καὶ ἐν νεφέλαις τὴν τῶν ὑδάτων δεθεῖσαν βαρύτητα, οὐκ ἔννοιαν λαμβάνει τοῦ ταῦτα δῆσαντος καὶ προστάξαντος γενέσθαι; ἢ τίς, ὁρῶν αὐτὴν τὴν γῆν βαρυτάτην οὔσαν τῇ φύσει, ἐπὶ τὸ ὕδωρ ἐδρασθεῖσαν καὶ ἀκίνητον
- 15 μένουσαν ἐπὶ τὸ φύσει κινούμενον, οὐ διανοηθήσεται εἶναί τινα τὸν ταῦτα διαταξάμενον καὶ ποιήσαντα Θεόν; τίς, ἰδὼν τὴν κατὰ καιρὸν τῆς γῆς καρποφορίαν, καὶ οὐρανόθεν ὑετούς, καὶ ποταμῶν ἐπιρροίας, καὶ πηγῶν ἀναβλύσεις, καὶ ζώων ἐξ ἀνομοίων γονάς, καὶ ταῦτα οὐκ αἰεὶ ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ὠρισμένους γινόμενα· καὶ ὅλως τίς, κατανοή-
- 20 σας ἐν ἀνομοίοις καὶ ἐναντίοις τὴν ἴσῃ καὶ ὁμοίαν παρ' αὐτῶν ἀποτελουμένην τάξιν, οὐκ ἂν ἐνθυμηθεῖν ὅτι ἐστὶ μία δύναμις ἣ ταῦτα διακοσμησαμένη καὶ διέπουσα, ὡς ἂν αὐτῇ δοκῇ, μένουσα καλῶς; αὐτὰ μὲν γὰρ καθ' ἑαυτὰ οὐκ ἂν συσταίῃ καὶ φανῆναί ποτε δυνηθεῖν διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα τῆς φύσεως ἐναντιότητα. τὸ μὲν γὰρ
- 25 ὕδωρ φύσει βαρὺ καὶ κάτω ρέον ἐστίν, αἱ δὲ νεφέλαι κοῦφαι καὶ τῶν ἐλαφρῶν καὶ τῶν ἀνωφερῶν τυγχάνουσι· καὶ ὁμῶς τὸ βαρύτερον ὕδωρ ὀρῶμεν ἐν ταῖς νεφέλαις βασταζόμενον. καὶ πάλιν ἡ μὲν γῆ βαρυτάτη ἐστὶ, τὸ δ' αὖ πάλιν ὕδωρ κορυφότερόν ἐστι ταύτης· καὶ ὁμῶς ὑπὸ τῶν ἐλαφροτέρων τὸ βαρύτερον βαστάζεται, καὶ οὐ
- 30 καταφέρεται, ἀλλ' ἔστηκεν ἀκίνητος ἡ γῆ. καὶ τὸ μὲν ἄρρεν οὐ ταυτόν ἐστι τῷ θήλει, καὶ ὁμῶς εἰς ἐν συνάγεται, καὶ μία παρ' ἀμφοτέρων ἀποτελεῖται γένεσις τοῦ ὁμοίου ζώου. καὶ συνελόντι φάναι, τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ ἐναντίον ἐστὶ, καὶ τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ μάχεται·

καὶ ὁμῶς συνελθόντα οὐ στασιάζει πρὸς ἑαυτά, ἀλλ' ἐξ ὁμονοίας ἐν
 35 σῶμα καὶ τὴν πάντων γένεσιν ἀποτελοῦσιν.

37. Οὐκ ἂν οὖν μαχόμενα καὶ ἐναντία ὄντα τῇ φύσει ἑαυτὰ συνή-
 γαγον, εἰ μὴ κρείττων ἦν καὶ κύριος ὁ συνδήσας αὐτά, ᾧ καὶ αὐτὰ
 τὰ στοιχεῖα, ὥσπερ δοῦλα δεσπότη ὑπακούοντα, εἵκει καὶ πείθεται
 καὶ οὐκ, εἰς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἕκαστον σκοποῦν, ἀντιμάχεται πρὸς
 5 τὸ ἕτερον· ἀλλὰ τὸν συνδήσαντα Κύριον γινώσκοντα, ὁμόνοϊαν ἔχουσι
 πρὸς ἑαυτά, φύσει μὲν ὄντα ἐναντία, τῇ δὲ τοῦ κυβερνῶντος βουλήσει
 φιλιᾶζοντα. ἐπεὶ εἰ μὴ κρείττονι προστάξει ἐγεγόνει τούτων μία
 κρᾶσις, πῶς ἂν τὸ βαρὺ τῷ ἐλαφρῷ, ἢ τὸ ξηρὸν τῷ ὕγρῳ, ἢ τὸ
 περιφερὲς τῷ ὀρθῷ, ἢ τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ, ἢ ὅλως ἡ θάλαττα τῇ γῇ,
 10 ἢ ὁ ἥλιος τῇ σελήνῃ, ἢ τὰ ἄστρα τῷ οὐρανῷ, καὶ ὁ ἀὴρ ταῖς νεφέλαις
 ἐμίγη καὶ συνῆλθεν, ἀνομοίου οὔσης τῆς ἐκάστου πρὸς τὸ ἕτερον
 φύσεως; ἔμελλε γὰρ καὶ μεγάλη στάσις γίνεσθαι πρὸς αὐτά, τοῦ
 μὲν καίοντος, τοῦ δὲ ψύχοντος, καὶ τοῦ μὲν βαρέος κάτω, τοῦ δὲ
 15 κούφου ἐκ τῶν ἐναντίων ἄνω ἔλκοντος, καὶ τοῦ μὲν ἡλίου φωτίζοντος,
 τοῦ δὲ ἀέρος σκοτιζόντος· καὶ γὰρ καὶ τὰ ἄστρα ἐστασίασαν ἂν πρὸς
 ἑαυτά, ὅτι τὰ μὲν ἀνωτέρω, τὰ δὲ κατωτέρω τὴν θέσιν ἔχει· καὶ ἡ
 νύξ δὲ οὐκ ἂν παρεχώρησε τῇ ἡμέρᾳ, ἀλλὰ ἔμενεν πάντως μαχο-
 μένη πρὸς αὐτὴν καὶ στασιάζουσα. τούτων δὲ γιγνομένων, λοιπὸν
 ἦν ἰδεῖν οὐκέτι κόσμον ἀλλ' ἀκοσμίαν, οὐκέτι τάξιν ἀλλ' ἀταξίαν,
 20 οὐκέτι σύστασιν ἀλλ' ἀσύστατον τὸ ὅλον, οὐκέτι μέτρα ἀλλ' ἀμε-
 τρίαν. τῇ γὰρ ἐκάστου στάσει καὶ μάχῃ ἢ πάντα ἀνηροῦντο, ἢ τὸ
 κρατοῦν μόνον ἐφαίνετο. καὶ τοῦτο πάλιν τὴν τοῦ παντὸς ἀκοσμίαν
 ἐδείκνυε. μόνον γὰρ γενόμενον καὶ λειπόμενον τῇ τῶν ἄλλων χρειᾷ,
 ἀνάρμοστον τὸ ὅλον ἐποίει· ὥσπερ εἰ καὶ μόνος ποῦς, καὶ μόνῃ χεῖρ
 25 ἀπομείνασα, οὐκ ἂν ἔσωσεν ὁλόκληρον τὸ σῶμα. ποῖος γὰρ κόσμος
 ἦν, εἰ μόνος ἥλιος ἔφαινεν, ἢ σελήνῃ μόνῃ περιεπόλει, ἢ νύξ μόνῃ
 ἦν, ἢ ἡμέρα αἰεὶ ἐτύγγανε; ποία δὲ πάλιν ἦν ἀρμονία, εἰ μόνος ἦν ὁ
 οὐρανὸς χωρὶς τῶν ἀστρῶν, ἢ τὰ ἄστρα χωρὶς τοῦ οὐρανοῦ; τί δὲ καὶ
 χρήσιμον, εἰ μόνῃ θάλαττα ἦν, καὶ εἰ μόνῃ γῇ χωρὶς ὑδάτων καὶ τῶν
 30 ἄλλων τῆς κτίσεως μερῶν ἔκειτο; πῶς δ' ἂν καὶ ἄνθρωπος ἐφάνη ἢ

ὅλως ζῶον ἐπὶ γῆς, τῶν στοιχείων πρὸς ἑαυτὰ στασιαζόντων, καὶ ἐνὸς ὄντος τοῦ κρατοῦντος καὶ μὴ δυναμένου πρὸς τὴν τῶν σωμάτων σύστασιν ἀρκεῖν; οὐκ ἂν γὰρ ἐκ μόνου θερμῷ, ἢ μόνου ψυχροῦ, ἢ μόνου ὑγροῦ, ἢ ξηροῦ συνέστη τι τῶν ὅλων· ἀλλ' ἦν ἄτακτα πάντα
 35 καὶ ἀσύνθετα καθόλου. ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸ τὸ δοκοῦν κρατεῖν ἡδυνήθη ἂν συστήναι χωρὶς τῆς τῶν ἄλλων ἐπικουρίας· οὕτω γὰρ καὶ νῦν συνέστηκεν.

38. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἰταξία ἀλλὰ τάξις ἐστὶν ἐν τῷ παντί, καὶ οὐκ ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὐκ ἀκοσμία ἀλλὰ κόσμος καὶ κόσμου παναρμόνιος σύνταξις, ἀνάγκη λογίζεσθαι καὶ λαμβάνειν ἔννοιαν τοῦ ταῦτα συναγαγόντος καὶ συσφίγγαντος, καὶ συμφωνίαν ἐργαζο-
 5 μένου πρὸς αὐτὰ Δεσπότου. κἂν γὰρ μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁράται, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τάξεως καὶ συμφωνίας τῶν ἐναντίων, ἐννοεῖν ἐστὶ τὸν τούτων ἄρχοντα καὶ κοσμήτορα καὶ βασιλέα. ὥσπερ γὰρ πόλιν ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἀνθρώπων συνεστῶσαν, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πλουσίων αὐ καὶ πενήτων, καὶ πάλιν γερόντων καὶ νεωτέρων,
 10 καὶ ἄρρένων καὶ θηλέων, εἰ θεωρήσαιμεν εὐτάκτως οἰκουμένην, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ διαφόρους μὲν ὄντας, ὁμοιοῦντας δὲ πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ μήτε τοὺς πλουσίους κατὰ τῶν πενήτων, μήτε τοὺς μεγάλους κατὰ τῶν μικρῶν, μήτε τοὺς νέους κατὰ τῶν γερόντων γιγνομένους, ἀλλὰ πάντας κατὰ τὴν ἰσομοιρίαν εἰρηνεύοντας· εἰ ταῦτα βλέπομεν,
 15 πάντως ἐννοοῦμεν, ὅτι ἄρχοντος παρουσία τὴν ὁμόνοιαν πρυτανεύει, κἂν μὴ ὁρῶμεν αὐτόν. ἡ μὲν γὰρ ἀταξία ἀναρχίας ἐστὶ γνώρισμα· ἡ δὲ τάξις τὸν ἡγεμονεύοντα δείκνυσι. καὶ γὰρ καὶ τὴν ἐν τῷ σώματι τῶν μελῶν πρὸς ἑαυτὰ συμφωνίαν ὁρῶντες, ὅτι οὐ μάχεται ὁ ὀφθαλμὸς τῇ ἀκοῇ, οὐδὲ ἡ χεὶρ τῷ ποδὶ στασιάζει, ἀλλ' ἕκαστον
 20 τὴν ἰδίαν ἀποτελεῖ χρεῖαν ἀστασιάστως, ἐννοοῦμεν ἐκ τούτου πάντως εἶναι ψυχὴν ἐν τῷ σώματι τὴν τούτων ἡγεμονεύουσαν, κἂν μὴ βλέπωμεν αὐτήν. οὕτως ἐν τῇ τοῦ παντὸς τάξει καὶ ἁρμονίᾳ τὸν τοῦ παντὸς ἡγεμόνα νοεῖν ἀνάγκη Θεόν, καὶ τοῦτον ἓνα καὶ οὐ πολλούς. καὶ ἡ τάξις δὲ αὕτη τῆς διακοσμήσεως, καὶ ἡ τῶν πάντων μεθ'
 25 ὁμοιοῖας ἁρμονία, οὐ πολλοὺς ἀλλ' ἓνα τὸν αὐτῆς ἄρχοντα καὶ

ἡγεμόνα δείκνυσι Λόγον. οὐκ ἂν γάρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ τῆς κτίσεως ἄρχοντες, ἐσώζετο τοιαύτη τάξις τῶν πάντων· ἀλλ' ἦν πάλιν ἄτακτα πάντα διὰ τοὺς πολλούς, ἔλκοντος ἐκάστου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν τὰ πάντα, καὶ μαχομένου πρὸς τὸν ἕτερον. ὥσπερ

30 γὰρ ἐλέγομεν τὴν πολυθεότητα ἀθεότητα εἶναι, οὕτως ἀνάγκη τὴν πολυαρχίαν ἀναρχίαν εἶναι. ἐκάστου γὰρ τὴν τοῦ ἐτέρου ἀρχὴν ἀναιροῦντος, οὐδεὶς ἐφαίνετο λοιπὸν ὁ ἄρχων, ἀλλ' ἦν ἀναρχία παρὰ πᾶσιν. ἔνθα δὲ μὴ ἔστιν ἄρχων, ἐκεῖ πάντως ἀταξία γίνεται. καὶ ἔμπαλιν ἢ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων μία τάξις καὶ ὁμόνοια ἓνα καὶ

35 τὸν ἄρχοντα δείκνυσι. καθάπερ γὰρ εἴ τις πόρρωθεν ἀκούει λύρας ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων νευρῶν συγκειμένης, καὶ θαυμάζει τούτων τὴν ἀρμονίαν τῆς συμφωνίας, ὅτι μὴ μόνῃ ἢ βαρεῖα τὸν ἦχον ἀποτελεῖ, μηδὲ μόνῃ ἢ ὀξεῖα, μηδὲ μόνῃ ἢ μέσῃ, ἀλλὰ πᾶσαι κατὰ τὴν ἴσιν ἀντίστασιν ἀλλήλαις συνηχοῦσι· καὶ πάντως ἐκ τούτων ἐννοεῖ οὐχ

40 ἑαυτὴν κινεῖν τὴν λύραν, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ πολλῶν αὐτὴν τύπτεσθαι· ἓνα δὲ εἶναι μουσικὸν τὸν ἐκάστης νευρᾶς ἦχον πρὸς τὴν ἐναρμόνιον συμφωνίαν κεράσαντα τῇ ἐπιστήμῃ, κἂν μὴ τοῦτον βλέπῃ· οὕτω παναρμονίου οὔσης τῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ παντί, καὶ μήτε τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, μήτε τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω στασιαζόντων, ἀλλὰ

45 μίας τῶν πάντων ἀποτελουμένης τάξεως, ἓνα καὶ μὴ πολλοὺς νοεῖν ἀκόλουθόν ἐστι τὸν ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῆς πάσης κτίσεως, τὸν τῷ ἑαυτοῦ φωτὶ τὰ πάντα καταλάμποντα καὶ κινούντα.

39. Οὐδὲ γὰρ πολλοὺς εἶναι δεῖ νομίζειν τοὺς τῆς κτίσεως ἄρχοντας καὶ ποιητάς, ἀλλὰ πρὸς εὐσέβειαν ἀκριβῆ καὶ ἀλήθειαν ἓνα τὸν ταύτης δημιουργὸν πιστεύειν προσήκει· καὶ τοῦτο τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐμφανῶς δεικνυούσης. γνώρισμα γὰρ ἀσφαλές τοῦ ἓνα τὸν ποιητὴν

5 εἶναι τοῦ παντός ἐστι τοῦτο, τὸ μὴ πολλοὺς ἀλλ' ἓνα εἶναι τὸν κόσμον. ἔδει γάρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ θεοί, πολλοὺς εἶναι καὶ διαφόρους τοὺς κόσμους. οὔτε γὰρ ἔπρεπε τοὺς πολλοὺς ἓνα κόσμον κατασκευάζειν, οὔτε τὸν ἓνα ὑπὸ πολλῶν ποιεῖσθαι διὰ τὰ ἐκ τούτων δεικνύμενα ἄτοπα. πρῶτον μὲν ὅτι, εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ εἰς ἐγεγόνει

10 κόσμος, ἀσθένεια τῶν ποιησάντων ἦν· ὅτι ἐκ πολλῶν ἐν ἔργον

ἀπετελέσθη· καὶ ἐκ τούτου γνώρισμα οὐ τὸ τυχὸν ἦν τῆς ἀτελοῦς
 ἐκάστου πρὸς τὸ ποιεῖν ἐπιστήμης. εἰ γὰρ ἤρκει εἰς, οὐκ ἂν οἱ
 πολλοὶ τὴν ἀλλήλων ἀνεπλήρουν ἔλλειψιν. ἐν Θεῷ δὲ λέγειν εἶναί τι
 ἔλλιπες, ἀσεβές οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πέρα τῶν ἀθεμίτων ἐστί. καὶ
 15 γὰρ καὶ τεχνίτην ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἂν τις εἴποι τέλειον, ἀλλὰ
 ἀσθενή, εἰ μὴ μόνος, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν ἐν ἀποτελοίῃ τὸ ἔργον. εἰ δὲ
 ἕκαστος μὲν ἡδύνατο τὸ ὅλον ἀποτελέσαι, οἱ πάντες δὲ εἰργάσαντο
 διὰ τὴν τοῦ γιγνομένου κοινωνίαν· γελοῖον μὲν ἂν εἴη τὸ τοιοῦτον,
 εἰ διὰ δόξαν ἕκαστος εἰργάσατο, ἵνα μὴ ὡς ἀδύνατος ὑπονοηθῇ.
 20 κενοδοξίαν δὲ πάλιν λέγειν ἐν θεοῖς τῶν ἀτοπωτάτων ἐστίν. ἔπειτα,
 εἰ ἕκαστος ἱκανὸς ἦν πρὸς τὴν τοῦ ὅλου δημιουργίαν, τίς ἡ χρεία τῶν
 πολλῶν, ἐνὸς αὐτάρκους γιγνομένου πρὸς τὸ πᾶν; ἄλλως τε ἀσεβές
 καὶ ἄτοπον ἂν φανείη, εἰ τὸ μὲν ποιήμα ἐν τυγχάνει, οἱ δὲ ποιήσαντες
 διάφοροι καὶ πολλοί, λόγου ὄντος φυσικοῦ τὸ ἐν καὶ τέλειον τῶν
 25 διαφόρων κρεῖττον εἶναι.

Καὶ τοῦτο δὲ ἰστέον, ὅτι εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ κόσμος ἐγεγόνει,
 διαφόρους εἶχε καὶ τὰς κινήσεις καὶ ἀνομοίους ἑαυτῷ. πρὸς ἕκαστον
 γὰρ τῶν ποιησάντων ἀποβλέπων, διαφόρους εἶχε καὶ τὰς κινήσεις.
 ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ, καθάπερ εἴρηται πρότερον, πάλιν ἦν ἀκοσμία καὶ
 30 τοῦ παντὸς ἀταξία· ἐπεὶ οὐδὲ ναὺς ὑπὸ πολλῶν κυβερνωμένη κατ'
 ὀρθὸν πλευσεῖται, εἰ μὴ εἰς ταύτης τοὺς οἴακας κρατοίῃ κυβερνήτης·
 οὐδὲ λύρα ὑπὸ πολλῶν κρουομένη σύμφωνον ἀποτελέσει τὸν ἦχον,
 εἰ μὴ εἰς ὁ ταύτην πλήττων εἴη τεχνίτης. οὐκοῦν μιᾶς οὔσης τῆς
 κτίσεως, καὶ ἐνὸς ὄντος κόσμου, καὶ μιᾶς τῆς τούτου τάξεως, ἕνα
 35 δεῖ νοεῖν εἶναι καὶ τὸν ταύτης βασιλέα καὶ δημιουργὸν Κύριον. διὰ
 τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ δημιουργὸς ἕνα τὸν σύμπαντα κόσμον
 πεποίηκεν, ἵνα μὴ τῇ τῶν πολλῶν συστάσει πολλοὶ καὶ οἱ δημιουργοὶ
 νομίζωντο, ἀλλ' ἐνὸς ὄντος τοῦ ποιήματος, εἰς καὶ ὁ τούτου ποιητὴς
 πιστεύηται. καὶ οὐχ ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ δημιουργός, διὰ τοῦτο καὶ εἰς
 40 ἐστὶν ὁ κόσμος· ἡδύνατο γὰρ καὶ ἄλλους κόσμους ποιῆσαι ὁ Θεός.
 ἀλλ' ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ κόσμος ὁ γενόμενος, ἀνάγκη καὶ τὸν τούτου
 δημιουργὸν ἕνα πιστεύειν εἶναι.

40. Τίς ἂν εἴη οὗτος; καὶ τοῦτο γὰρ ἀναγκαῖον μάλιστα δηλῶσαι καὶ λέγειν, ἵνα μή, τῇ περὶ τοῦτον ἀγνοίᾳ πλανηθεῖς τις, ἕτερον ὑπολάβῃ, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν πάλιν τοῖς πρότερον ἀθεότητα ἐμπέσῃ. νομίζω δὲ μηδένα περὶ τούτου τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔχειν. εἰ
 5 γὰρ δὴ τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους θεοὺς οὐκ εἶναι θεοὺς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ τοὺς τὴν κτίσιν θεοποιούντας ἤλεγξε πλανωμένους, καὶ καθόλου τὴν τῶν ἐθνῶν εἰδωλολατρείαν ἀθεότητα καὶ ἀσέβειαν οὖσαν ἀπέδειξεν· ἀνάγκη πᾶσα τούτων ἀναιρουμένων, λοιπὸν παρ' ἡμῖν εἶναι τὴν εὐσεβῆ θρησκείαν, καὶ τὸν παρ' ἡμῶν προσκυνού-
 10 μενον, καὶ κηρυττόμενον τοῦτον μόνον εἶναι Θεὸν ἀληθῆ, τὸν καὶ τῆς κτίσεως Κύριον καὶ πάσης ὑποστάσεως δημιουργόν. τίς δὴ οὖν ἐστὶν οὗτος, ἀλλ' ἢ ὁ πανάγιος καὶ ὑπερέκεινα πάσης γενητῆς οὐσίας, ὁ τοῦ Χριστοῦ Πατήρ, ὅστις, καθάπερ ἄριστος κυβερνήτης, τῇ ἰδίᾳ σοφίᾳ καὶ τῷ ἰδίῳ Λόγῳ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Σωτῆρι Χριστῷ, τὰ
 15 πανταχοῦ διακυβερνᾷ σωτηρίως καὶ διακοσμεί, καὶ ποιεῖ ὡς ἂν αὐτῷ καλῶς ἔχειν δοκῇ; ἔχει δὲ καλῶς, ὡς γέγονε καὶ ὀρῶμεν γιγνόμενα, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο βούλεται· καὶ τοῦτο οὐκ ἂν τις ἀπιστή-σειεν. εἰ μὲν γὰρ ἄλογος ἦν ἢ τῆς κτίσεως κίνησις, καὶ ἀπλῶς ἐφέρετο τὸ πᾶν· καλῶς ἂν τις καὶ τοῖς λεγομένοις ἠπίστησεν· εἰ δὲ
 20 λόγῳ καὶ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ συνέστηκε, καὶ παντὶ κόσμῳ διακεκόσμηται, ἀνάγκη τὸν ἐπικείμενον καὶ διακοσμήσαντα τοῦτον οὐκ ἄλλον τινα ἢ Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ.

Λόγον δὲ φημι οὐ τὸν ἐν ἐκάστῳ τῶν γενομένων συμπεπλεγμένον καὶ συμπεφυκότα, ὃν δὴ καὶ σπερματικόν τινες εἰώθασι καλεῖν,
 25 αἴψυχον ὄντα καὶ μηδὲν λογιζόμενον μήτε νοοῦντα, ἀλλὰ τῇ ἔξωθεν τέχνῃ μόνον ἐνεργοῦντα κατὰ τὴν τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτὸν ἐπιστήμην· οὐδὲ οἷον ἔχει τὸ λογικὸν γένος λόγον τὸν ἐκ συλλαβῶν συγκείμενον, καὶ ἐν ἀέρι σημαινόμενον· ἀλλὰ τὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ζῶντα καὶ ἐνεργῇ Θεὸν αὐτολόγον λέγω, ὃς ἄλλος μὲν ἐστὶ
 30 τῶν γενητῶν καὶ πάσης τῆς κτίσεως, ἴδιος δὲ καὶ μόνος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὑπάρχει Λόγος, ὃς τόδε τὸ πᾶν διεκόσμησε καὶ φωτίζει τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ. ἀγαθοῦ γὰρ πατρὸς ἀγαθὸς Λόγος ὑπάρχων, αὐτὸς τὴν τῶν πάντων διεκόσμησε διάταξιν, τὰ μὲν ἐναντία τοῖς ἐναντίοις

35 συνάπτων, ἐκ τούτων δὲ μίαν διακοσμῶν ἁρμονίαν. οὗτος, Θεοῦ
 δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία ὧν, οὐρανὸν μὲν περιστρέφει, γῆν δὲ ἀν-
 αρτήσας, καὶ ἐπὶ μηδενὸς κειμένην τῷ ἰδίῳ νεύματι ἤδρασε. τούτῳ
 φωτιζόμενος ἥλιος τὴν οἰκουμένην καταναγάζει, καὶ σελήνη μεμετρη-
 μένων ἔχει τὸ φῶς. διὰ τοῦτον καὶ τὸ ὕδωρ ἐπὶ νεφελῶν κρεμάται,
 καὶ ὕετοί τὴν γῆν ἐπικλύζουσι, καὶ ἡ μὲν θάλαττα περιορίζεται, ἡ δὲ
 40 γῆ παντοίοις φυτοῖς κομᾷ καὶ χλοηφορεῖ. καὶ εἴ τις ἄπιστος ζητοίῃ
 περὶ τῶν λεγομένων, εἰ ὅλως ἐστὶ Λόγος Θεοῦ, μαίνοιτο μὲν ὁ
 τοιοῦτος ἀμφιβάλλων περὶ Λόγου Θεοῦ· ἔχει δέ ὅμως ἐκ τῶν
 ὁρωμένων τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι πάντα Λόγῳ Θεοῦ καὶ Σοφίᾳ συνέστηκε,
 καὶ οὐκ ἂν ἡδράσθη τι τῶν γενομένων, εἰ μὴ Λόγῳ ἐγεγόνει καὶ
 45 Λόγῳ τῷ θείῳ, καθάπερ ἐλέχθη.

41. Λόγος δὲ ὧν, οὐ κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὁμοιότητα, ὥσπερ
 εἶπον, ἐστὶ συγκείμενος ἐκ συλλαβῶν· ἀλλὰ τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐστὶν
 εἰκὼν ἀπαράλλακτος. ἀνθρωποὶ μὲν γὰρ ἐκ μερῶν συγκείμενοι, καὶ
 ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γενόμενοι, συγκείμενον ἔχουσι καὶ διαλυόμενον τὸν
 5 ἑαυτῶν λόγον· ὁ δὲ Θεὸς ὧν ἐστὶ, καὶ οὐ σύνθετος· διὸ καὶ ὁ τούτου
 Λόγος ὧν ἐστὶ, καὶ οὐ σύνθετος· ἀλλ' εἰς καὶ μονογενὴς Θεός, ὁ ἐκ
 Πατρὸς οἷα πηγῆς ἀγαθῆς ἀγαθὸς προελθὼν, τὰ πάντα διακοσμεῖ
 καὶ συνέχει. ἡ δὲ αἰτία, δι' ἣν ὅλως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῖς γενο-
 μένοις ἐπιβέβηκεν, ἐστὶν ἀληθῶς θαυμαστὴ καὶ γνωρίζουσα ὅτι οὐκ
 10 ἄλλως ἔπρεπεν ἢ οὕτω γενέσθαι, ὥσπερ καὶ ἔστι. τῶν μὲν γὰρ
 γενητῶν ἐστὶν ἡ φύσις, ἅτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων ὑποστᾶσα, ῥευστή τις
 καὶ ἀσθενὴς καὶ θνητὴ καθ' ἑαυτὴν συγκρινομένη τυγχάνει· ὁ δὲ τῶν
 ὄλων Θεὸς ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκalos τὴν φύσιν ἐστί. διὸ καὶ φιλάνθρωπός
 ἐστὶν. ἀγαθῷ γὰρ περὶ οὐδενὸς ἂν γένοιτο φθόνος· ὅθεν οὐδὲ τὸ
 15 εἶναί τινι φθονεῖ, ἀλλὰ πάντας εἶναι βούλεται, ἵνα καὶ φιλάνθρω-
 πεύεσθαι δύνηται. ὁρῶν οὖν τὴν γενητὴν πᾶσαν φύσιν, ὅσον κατὰ
 τοὺς ἰδίους αὐτῆς λόγους, ῥευστὴν οὖσαν καὶ διαλυομένην· ἵνα μὴ
 τοῦτο πάθῃ, καὶ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀναλυθῇ τὸ ὅλον, τούτου
 ἔνεκεν τῷ ἑαυτοῦ καὶ αἰδίῳ Λόγῳ ποιήσας τὰ πάντα, καὶ οὐσιώσας
 20 τὴν κτίσιν, οὐκ ἀφῆκεν αὐτὴν τῇ ἑαυτῆς φύσει· φέρεσθαι καὶ

χειμάζεσθαι, ἵνα μὴ καὶ κινδυνεύσῃ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι· ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ αὐτῷ ὄντι Θεῷ τὴν σύμπασαν διακυβερνᾷ καὶ καθίστησιν, ἵνα τῇ τοῦ Λόγου ἡγεμονίᾳ καὶ προνοίᾳ καὶ διακοσμήσῃ φωτιζομένη ἢ κτίσις βεβαίως διαμένειν δυνήθῃ, ἅτε δὴ

25 τοῦ ὄντως ὄντος ἐκ Πατρὸς Λόγου μεταλαμβάνουσα καὶ βοηθουμένη δι' αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι· μὴ ἄρα πάθῃ ὅπερ ἂν ἔπαθεν, εἰ μὴ ὁ Λόγος αὐτὴν ἐτήρει, λέγω δὴ τὸ μὴ εἶναι, ὅς ἐστι γὰρ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ συνέστηκε τὰ πάντα τὰ τε ὁρατὰ καὶ

30 τὰ ἀόρατα, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς οἱ τῆς ἀληθείας διάκονοι διδάσκουσιν ἐν ἀγίοις γράμμασιν.

42. Αὐτὸς γοῦν ὁ παντοδύναμος καὶ παντέλειος ἅγιος ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος, ἐπιβὰς τοῖς πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐφαπλώσας, καὶ φωτίσας τὰ τε φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα πάντα, εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει, μηδὲν ἔρημον τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως

5 ἀπολελοιπώς, ἀλλὰ πάντα καὶ διὰ πάντων, καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ, καὶ ἀθρόως ὁμοῦ τὰ ὅλα ζωοποιῶν καὶ διαφυλάττων· τὰς τε ἀρχὰς πάσης αἰσθητῆς οὐσίας, αἵπερ εἰσὶ θερμὴ καὶ ψυχρὰ καὶ ὑγρὰ καὶ ξηρὰ εἰς ἐν συγκεραννύων, ποιεῖ μὴ ἀντιστατεῖν, ἀλλὰ μίαν καὶ σύμφωνον ἀποτελεῖν ἁρμονίαν. δι' αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοῦ δύναμιν

10 οὔτε τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ μάχεται, οὔτε τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ· ἀλλ' ὡς φίλα καὶ ἀδελφὰ τὰ καθ' ἑαυτὰ ὄντα ἐναντία, συνελθόντα ὁμοῦ, τὰ τε φαινόμενα ζωογονοῦσι, καὶ τοῦ εἶναι τοῖς σώμασιν ἀρχαὶ γίνονται. τούτῳ τῷ Θεῷ Λόγῳ πειθόμενα τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ζωογονεῖται, τὰ δὲ ἐν οὐρανοῖς συνίσταται. καὶ διὰ τοῦτον θάλαττα μὲν πᾶσα καὶ ὁ

15 μέγας ὠκεανὸς ὅροις ἰδίοις ἔχουσι τὴν ἑαυτῶν κίνησιν· ἡ δὲ ξηρὰ πᾶσα χλοηφορεῖ καὶ κομᾷ παντοίοις καὶ διαφόροις φυτοῖς, ὡς προεῖπον. καὶ ἵνα μὴ τὸ καθέκαστον ἐπὶ φανεροῖς ὀνομάζων ἐνδιατρίβω, οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων ὃ μὴ ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε καὶ ἔστηκεν, ἧ φησι καὶ ὁ θεολόγος ἀνὴρ· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ

20 Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν.

Οἷον γὰρ εἴ τις, λύραν μουσικὸς ἁρμοσάμενος καὶ τὰ βαρέα τοῖς

ὁξέσι, καὶ τὰ μέσα τοῖς ἄλλοις τῇ τέχνῃ συναγαγόν, ἐν τὸ σημαινόμενον μέλος ἀποτελοῖ· οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, τὸ ὅλον ὡς λύραν
 25 ἐπέχων, καὶ τὰ ἐν ἀέρι τοῖς ἐπὶ γῆς συναγαγόν, καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ τοῖς ἐν ἀέρι, καὶ τὰ ὅλα τοῖς κατὰ μέρος συνάπτων καὶ περιάγων τῷ ἑαυτοῦ νεύματι καὶ θελήματι, ἓνα τὸν κόσμον καὶ μίαν τὴν τούτου τάξιν ἀποτελεῖ καλῶς καὶ ἡρμοσμένως, αὐτὸς μὲν ἀκίνητος μένων παρὰ τῷ Πατρὶ, πάντα δὲ κινῶν τῇ ἑαυτοῦ συστάσει, ὡς ἂν ἕκαστον
 30 τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ δοκῇ. τὸ γὰρ παράδοξον αὐτοῦ τῆς θεότητος τοῦτο ἐστίν, ὅτι ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ νεύματι πάντα ὁμοῦ καὶ οὐκ ἐκ διαστημάτων, ἀλλ' ἀθρόως ὅλα τὰ τε ὀρθὰ καὶ τὰ περιφερῆ, τὰ ἄνω, τὰ μέσα, τὰ κάτω, τὰ ὑγρά, τὰ ψυχρά, τὰ θερμά, τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα περιάγει καὶ διακοσμεῖ κατὰ τὴν ἐκάστου φύσιν. ὁμοῦ
 35 γὰρ τῷ αὐτῷ νεύματι αὐτοῦ, τὸ μὲν ὀρθὸν ὡς ὀρθόν, τὸ δὲ περιφερὲς περιάγεται· τὸ δὲ μέσον, ὡς ἔστι, κινεῖται· τὸ θερμὸν θερμαίνεται, καὶ τὸ ξηρὸν ξηραίνεται· καὶ τὰ ὅλα ὡς ἔχει φύσεως ζωοποιεῖται καὶ συνίσταται παρ' αὐτοῦ· καὶ θαυμαστή τις καὶ θεία ἀληθῶς ἁρμονία ἀποτελεῖται δι' αὐτοῦ.

43. Καὶ ἵνα ἐκ παραδείγματος τὸ τηλικούτον νοηθῇ, ἔστω τὸ λεγόμενον ὡς ἐν εἰκόνι χοροῦ μεγάλου. ὡς τοίνυν τοῦ χοροῦ συνεστῶτος ἐκ διαφόρων ἀνδρῶν, παίδων, γυναικῶν αὐ καὶ γερόντων, καὶ τῶν ἔτι νέων· καὶ ἐνὸς τοῦ καθηγεμόνος σημαίνοντος, ἕκαστος μὲν
 5 κατὰ τὴν φύσιν ἑαυτοῦ καὶ δύναμιν φωνεῖ, ὁ μὲν ἀνὴρ ὡς ἀνὴρ, ὁ δὲ παῖς ὡς παῖς, ὁ δὲ γέρων ὡς γέρων, καὶ ὁ νέος ὡς νέος, πάντες δὲ μίαν ἀποτελοῦσιν ἁρμονίαν· ἡ ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχὴ ἐν ταύτῃ τὰς ἐν ἡμῖν αἰσθήσεις κατὰ τὴν ἐκάστης ἐνέργειαν κινεῖ, ὥστε παρόντος πράγματος ἐνὸς τὰς πάσας ὁμοῦ κινεῖσθαι, καὶ τὸν μὲν ὀφθαλμὸν
 10 ὁρᾶν, τὴν δὲ ἀκοὴν ἀκούειν, τὴν δὲ χεῖρα ἅπτεσθαι, καὶ τὴν ὄσφρησιν ἀντισταμβάνεσθαι, καὶ τὴν γεύσιν γεύεσθαι· πολλάκις δὲ καὶ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος, ὥστε καὶ τοὺς πόδας περιπατεῖν. ἡ ἵνα καὶ τρίτῳ παραδείγματι τὸ λεγόμενον σημανθῇ, ὅμοιον οἰκοδομηθεῖσιν μάλιστα μεγάλη πόλει, καὶ οἰκονομουμένην ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ καὶ
 15 ταύτην οἰκοδομήσαντος ἀρχοντος καὶ βασιλέως. ἐκείνου γὰρ παρόντος καὶ προστάττοντος, καὶ πρὸς πάντα τὸν ὀφθαλμὸν τείνοντος,

ἐπόμενοι πάντες, οἱ μὲν ἐπὶ τὴν γεωργίαν, οἱ δὲ ἐπὶ τοὺς ὑδραγωγούς
 ὑδρευσόμενοι σπεύδουσιν· ἄλλος δὲ ἐπισιτισόμενος προέρχεται· καὶ
 ὁ μὲν ἐπὶ τὴν βουλὴν βαδίζει, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν εἰσέρχεται· καὶ
 20 ὁ μὲν δικαστὴς ἐπὶ τὸ δικάζειν, ὁ δὲ ἄρχων ἐπὶ τὸ θεσμοθετεῖν·
 καθίσταται δὲ εὐθέως ὁ μὲν τεχνίτης ἐπὶ τὴν ἐργασίαν, ὁ δὲ ναύτης
 ἐπὶ τὴν θάλατταν κατέρχεται, ὁ τέκτων ἐπὶ τὸ τεκτονεῦν, ὁ ἰατρὸς
 ἐπὶ τὴν θεραπείαν, ὁ οἰκοδόμος ἐπὶ τὴν οἰκοδομήν· καὶ ὁ μὲν εἰς τὸν
 ἀγρὸν βαδίζει, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ ἀνέρχεται· καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν
 25 πόλιν ἀναστρέφονται, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐξέρχονται, καὶ πάλιν
 εἰς αὐτὴν ἐπανέρχονται. πάντα δὲ ταῦτα τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐνὸς
 ἄρχοντος, καὶ τῇ τούτου διατάξει γίνονται, καὶ συνίστανται. κατὰ
 ταῦτα δὴ καὶ ἐπὶ τῆς συμπάσης κτίσεως, καὶ μικρὸν ἢ τὸ παρά-
 δεῖγμα, ὅμως μείζονι διανοίᾳ χρὴ νοεῖν· ὑπὸ γάρ μιᾷ ῥίπῃ νεύ-
 30 ματός τινος τοῦ Θεοῦ Λόγου ὁμοῦ τὰ πάντα διακοσμεῖται, καὶ τὰ
 οἰκεῖα παρ' ἐκάστου γίνεται, καὶ παρὰ πάντων ὁμοῦ μία τάξις
 ἀποτελεῖται.

44. Νεύματι γὰρ καὶ ταῖς δυνάμεσι τοῦ ἐπιστατοῦντος καὶ ἡγεμο-
 νεύοντος τῶν πάντων θεῖου καὶ πατρικοῦ Λόγου, οὐρανὸς μὲν
 περιστρέφεται, τὰ δὲ ἄστρα κινεῖται, καὶ ὁ μὲν ἥλιος φαίνει, ἡ δὲ
 σελήνη περιπολεῖ, καὶ ἀήρ μὲν ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεται, αἰθήρ δὲ
 5 θερμαίνεται καὶ ἀνεμοὶ πνέουσι· τὰ ὄρη εἰς ὕψος ἀνατεταμένα ἴστα-
 ται, ἡ θάλαττα κυμαίνει, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα τρέφεται, ἡ γῆ ἀκίνητος
 μένουσα καρποφορεῖ, καὶ ὁ ἄνθρωπος πλάττεται, καὶ ζῇ πάλιν καὶ
 θνήσκει· καὶ ἀπλῶς πάντα ψυχοῦται καὶ κινεῖται· τὸ πῦρ καίει, τὸ
 ὕδωρ ψύχει, πηγαὶ ἀναβλύζουσι, ποταμοὶ πλημμυροῦσι, καιροὶ καὶ
 10 ὥραι παραγίνονται, ἕτεοὶ κατέρχονται, τὰ νέφη πληροῦται, χάλαζα
 γίνεται, χιὼν καὶ κρύσταλλος πήγνυται, πετεινὰ ἵπταται, ἐρπετὰ
 πορεύεται, ἔνδρα νήχεται, θάλαττα πλέεται, γῆ σπεύρεται καὶ κατὰ
 τοὺς ἰδίους καιροὺς χλοηφορεῖ, φυτὰ αὔξει, καὶ τὰ μὲν νεάζει, τὰ δὲ
 πεπαίνεται, τὰ δὲ αὐξάνοντα γηράσκει καὶ φθίνει, καὶ τὰ μὲν
 15 ἀφανίζεται, τὰ δὲ γεννᾶται καὶ φαίνεται. πάντα δὲ ταῦτα, καὶ ἔτι
 πλείω τούτων, ἃ διὰ τὸ πλῆθος οὐκ ἰσχύομεν ἡμεῖς λέγειν, ὁ παρα-
 δοξοποιὸς καὶ θαυματοποιὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος φωτίζων καὶ ζωο-

- ποιῶν, τῷ ἑαυτοῦ νεύματι κινεῖ καὶ διακοσμεῖ, ἓνα τὸν κόσμον ἀποτελῶν, οὐκ ἔξωθεν ἑαυτοῦ καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀφείς·
- 20 καὶ γὰρ καὶ ταύτας, οἷα δὴ καὶ αὐτῶν ποιητῆς ὑπάρχων, συμπεριλαβὼν ἐν τοῖς ὅλοις, συνέχει καὶ ζωοποιεῖ πάλιν τῷ ἑαυτοῦ νεύματι καὶ τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ· καὶ τούτου οὐκ ἂν τι γένοιτο πρὸς ἀπιστίαν ἐφόδιον. ὥς γὰρ τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ σώματα μὲν αὔξει, ψυχὴ δὲ ἢ λογικὴ κινεῖται καὶ τὸ λογίζεσθαι καὶ τὸ ζῆν ἔχει, καὶ τοῦτο οὐ πολ-
- 25 λῆς ἀποδείξεως δεῖται· ὁρῶμεν γὰρ τὰ γινόμενα· οὕτω δὴ πάλιν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐνὶ καὶ ἀπλῷ νεύματι, τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει τὸν τε ὁρατὸν κόσμον καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις κινεῖ καὶ συνέχει, ἐκάστω τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ἀποδίδους· ὥστε τὰς μὲν θείας θειοτέρως κινεῖσθαι, τὰ δὲ ὁρατὰ ὥσπερ καὶ ὁράται. αὐτὸς δὲ ἐπὶ πάντων,
- 30 ἡγεμὼν τε καὶ βασιλεὺς καὶ σύστασις γινόμενος τῶν πάντων, τὰ πάντα πρὸς δόξαν καὶ γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐργάζεται, μονονουχὶ διὰ τῶν γινομένων ἔργων αὐτοῦ διδάσκων καὶ λέγων. Ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται.

45. Ὡςπερ γάρ, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδόντας τὸν κόσμον αὐτοῦ καὶ τὸ τῶν ἀστρων φῶς, ἔστιν ἐνθυμεῖσθαι τὸν ταῦτα διακοσμοῦντα Λόγον· οὕτω νοοῦντας Λόγον Θεοῦ, νοεῖν ἔστιν ἀνάγκη καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεόν, ἐξ οὗ προῖων εἰκότως τοῦ ἑαυτοῦ
- 5 Πατρὸς ἐρμηνεύς καὶ ἄγγελος λέγεται· καὶ τοῦτο ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἂν ἴδοι. εἰ γὰρ δὴ λόγου προϊόντος παρὰ ἀνθρώπων ἐνθυμούμεθα τὴν τούτου πηγὴν εἶναι τὸν νοῦν, καὶ τῷ λόγῳ ἐπιβάλλοντες, τὸν νοῦν σημαινόμενον ὁρῶμεν τῷ λογισμῷ· πολλῷ πλέον μείζονι φαντασίᾳ καὶ ἀσυγκρίτῳ ὑπεροχῇ τοῦ Λόγου τὴν δύναμιν
- 10 ὁρῶντες, ἔννοιαν λαμβάνομεν καὶ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ὥς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ φησιν· Ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα. ταῦτα δὲ καὶ πᾶσα θεόπνευστος γραφὴ φανερώτερον καὶ κατὰ μείζον κηρύττει, ἀφ' ὧν δὴ καὶ ἡμεῖς τεθαρρηκότες ταῦτά σοι γράφομεν, καὶ σύ, ταύταις ἐντυχάνων, δυνήσῃ τῶν λεγομένων ἔχειν τὴν
- 15 πίστιν. λόγος γὰρ ἐκ μειζόνων βεβαιούμενος, ἀναντίρρητον ἔχει τὴν ἀπόδειξιν.

Ἄνωθεν τοίνυν περὶ τῆς τῶν εἰδώλων ἀναιρέσεως προσηφαλίζετο
 τὸν Ἰουδαίων λαὸν ὁ θεῖος Λόγος λέγων· Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ
 εἶδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω,
 20 καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω. τὴν δὲ αἰτίαν τῆς τούτων καθαιρέσεως,
 ἐτέρως σημαίνει λέγων· Τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ
 χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ
 λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· ὦτα ἔ-
 χουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφραν-
 25 θήσονται. χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσιν· πόδας
 ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν. οὐ σεσιώπηκε δὲ τὴν περὶ
 τῆς κτίσεως διδασκαλίαν· ἀλλὰ καὶ μάλα εἰδὼς αὐτῶν τὸ κάλλος,
 ἵνα μὴ τιwes, τῷ κάλλει τούτων ἀποβλέφαντες, οὐχ ὡς ἔργα Θεοῦ
 ἀλλ' ὡς θεοὺς θρησκεύσωσι, προασφαλίζεται τοὺς ἀνθρώπους λέγων·
 30 Καὶ μὴ ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ
 τὴν σελήνην, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ πλανηθεῖς,
 προσκυνήσης αὐτοῖς, ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου πᾶσι
 τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. ἀπένειμε δὲ οὐκ εἰς
 τὸ εἶναι θεοὺς αὐτοῖς αὐτά, ἀλλ' ἵνα τῇ τούτων ἐνεργείᾳ γινώσκωσιν
 35 οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεόν, ὥσπερ εἴρηται.
 ὁ γὰρ Ἰουδαίων πάλαι λαὸς κατὰ πλεῖον εἶχε τὴν διδασκαλίαν, ὅτι
 μὴ μόνον ἐκ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν θείων
 γραφῶν εἶχον τὴν περὶ Θεοῦ γινῶσιν. καὶ καθόλου δὲ τοὺς ἀνθρώ-
 40 πους ἀπὸ τῆς περὶ τὰ εἶδωλα πλάνης καὶ ἀλόγου φαντασίας ἀφέλ-
 κων, φησὶν· Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. οὐχ
 ὡς ὄντων δὲ θεῶν ἄλλων κωλύει τούτους αὐτοὺς ἔχειν, ἀλλ' ἵνα
 μὴ τις, τὸν ἀληθινὸν ἀποστραφεὶς Θεόν, ἑαυτῷ τὰ μὴ ὄντα θεοποιεῖν
 ἄρξῃται, ὅποιοί εἰσιν οἱ παρὰ ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσιν ὀνομα-
 σθέντες καὶ δειχθέντες οὐκ ὄντες θεοί. καὶ αὐτῇ δὲ ἡ λέξις τὸ μὴ
 45 εἶναι αὐτοὺς θεοὺς δείκνυσι, δι' ἧς φησιν· Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ
 ἕτεροι, ὅπερ ἐπὶ μέλλοντος σημαίνεται. τὸ δὲ ἐπὶ μέλλουσι γινώ-
 μενον οὐκ ἔστι τότε ὅτε ταῦτα λέγεται.

46. Ἄρ' οὖν, ἀνελὼν τὴν τῶν ἐθνῶν ἢ εἰδώλων ἀθεότητα, σεσιώ-
 πηκεν ἢ ἐνθεὸς διδασκαλία καὶ ἀπλῶς ἀφῆκε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος

- ἄμοιρον τῆς τοῦ Θείου γνώσεως φέρεσθαι; οὐχί γε, ἀλλὰ καὶ προαπαντᾷ τῇ διανοίᾳ λέγουσα· Ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ
 5 Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστὶ καὶ πάλιν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου καὶ πάλιν· Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, καὶ πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ. ὅτι δὲ καὶ ἡ διὰ πάντων καὶ ἡ εἰς πάντα τοῦ Λόγου πρόνοια καὶ διακόσμησις ἀπὸ
 10 πάσης θεοπνεύστου γραφῆς μαρτυρεῖται, ἀρκεῖ τὰ νῦν λεγόμενα δεῖξαι τοῦ λόγου τὴν πίστιν, ἥ φασιν οἱ θεολόγοι ἄνδρες· Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν, καὶ διαμένει· τῇ διατάξει σου διαμένει ἡ ἡμέρα· καὶ πάλιν· Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρα, τῷ περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, τῷ ἐτοιμάζοντι τῇ
 15 γῇ ὑετόν, τῷ ἐξαγαγόντι ἐν ὄρεσι χόρτον καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ διδόντι τοῖς κτήνεσι τροφήν. διὰ τίνος δὲ διδωσιν ἡ δι' οὗ καὶ τὰ πάντα γέγονε; δι' οὗ γὰρ γέγονε, δι' αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν πάντων ἀκολουθῶς ἐστὶ πρόνοια. τίς οὖν ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἐτέρῳ λέγει· Τῷ λόγῳ
 20 Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν; καὶ γὰρ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γενόμενα διαλέγεται, ἀφ' ὧν καὶ ἡμᾶς πείθει λέγουσα· Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν· καθὼς καὶ ὁ πάντα μέγας Μωϋσῆς ἐν ἀρχῇ τῆς
 25 κοσμοποιίας βεβαιοῖ τὸ λεγόμενον ἐξηγούμενος καὶ λέγων· Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. ἐπειδὴ καὶ τὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων ὑφίστας γενέσιν, αὐτῷ εἶπεν ὁ Πατήρ· Γενηθήτω οὐρανός, καὶ συναχθήτω τὰ ὕδατα, καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά· καὶ ἐξαγαγέτω
 30 ἡ γῆ βοτάνην καὶ πᾶν ζῶον.

Ἀφ' ὧν καὶ Ἰουδαίους ἂν τις ἐλέγξειεν οὐ γνησίως ἐφιστάνοντας ταῖς γραφαῖς. τίνι γάρ, ἂν τις εἴποι πρὸς αὐτοὺς, ὠμίλει ὁ Θεός, ἵνα καὶ προστάττων λαλῇ; εἰ μὲν οὖν τοῖς γιγνομένοις προσέταττε καὶ ὠμίλει, περιττὸς ἦν ὁ λόγος· οὕτω γὰρ ἦν, ἀλλ' ἔμελλε γίγνεσθαι·
 35 οὐδεὶς δὲ τῷ μὴ ὄντι λαλεῖ, οὐδὲ εἰς τὸ γενέσθαι τῷ μηδέπω γενομένῳ προστάττει καὶ λαλεῖ. εἰ γὰρ τοῖς ἐσομένοις προσέταττεν

ὁ Θεός, ἔδει λέγειν αὐτόν· Γενοῦ, οὐρανέ, καὶ γενοῦ, γῆ, καὶ ἔξελθε, βοτάνη, καὶ ποιήθητι, ἄνθρωπε· νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησε, προστάττει δὲ λέγων· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, καὶ ἐξελεθῆτω
 40 βοτάνη· ἀφ' ὧν δείκνυται ὁ Θεὸς ὡς πλησίον τινὶ διαλεγόμενος περὶ τούτων. οὐκοῦν ἀνάγκη συνεῖναι τινα τούτῳ, ᾧ καὶ ὁμιλῶν ἐποίει τὰ ὅλα. τίς οὖν ἂν εἴη εἰ μὴ ὁ τούτου Λόγος; τίτιν γὰρ ἂν τις φαίη Θεὸν ὁμιλεῖν ἢ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ; ἢ τίς τούτῳ συνῆν ποιοῦντι τὴν γενητὴν πᾶσαν οὐσίαν ἢ ἡ τούτου σοφία, ἢ λέγουσα· Ἡνίκα
 45 ἐποίει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, συμπαρήμην αὐτῷ; ἐν δὲ τῇ οὐρανοῦ καὶ γῆς ὀνομασίᾳ, πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ γῇ γενητὰ συμπεριλαμβάνει. συνὼν δὲ ὡς σοφία, καὶ ὡς Λόγος τὸν Πατέρα βλέπων, ἐδημιούργει τὸ πᾶν καὶ συνίστη καὶ διεκόσμη· καὶ δύναμις δὲ ὧν τοῦ Πατρὸς, τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι ἰσχυροποίει, ἢ φησι καὶ ὁ
 50 Σωτήρ· Πάντα ὅσα βλέπω τὸν Πατέρα ποιοῦντα, καὶ γὰρ ὁμοίως ποιῶ· καὶ δι' αὐτοῦ δὲ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα γεγονέναι οἱ ἱεροὶ τούτου διδάσκουσι μαθηταί, καὶ ὅτι ἀγαθὸν ἐξ ἀγαθοῦ γέννημα καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς ὑπάρχων, δύναμις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς καὶ σοφία καὶ Λόγος, οὐ κατὰ μετοχὴν ταῦτα ὧν, οὐδὲ ἔξωθεν ἐπιγενο-
 55 μένων τούτων αὐτῷ κατὰ τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας καὶ σοφιζομένους δι' αὐτοῦ, καὶ δυνατοὺς καὶ λογικοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους, ἀλλ' αὐτο-σοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις ἰδίᾳ τοῦ Πατρὸς ἐστίν, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή, καὶ μὴν καὶ χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα καὶ εἰκόν· καὶ συνελόντι φράσαι, καρπὸς παντέλειος
 60 τοῦ Πατρὸς ὑπάρχει, καὶ μόνος ἐστὶν Υἱός, εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς.

47. Τίς οὖν ἂν, τίς ἐξαριθμήσειε τὸν Πατέρα, ἵνα καὶ τοῦ Λόγου τούτου τὰς δυνάμεις ἐξεύροι; ἔστι γὰρ ὥσπερ τοῦ Πατρὸς Λόγος καὶ σοφία, οὕτω καὶ τοῖς γενητοῖς συγκαταβαίνων, γίνεται πρὸς τὴν τοῦ γεννήτορος γνῶσιν καὶ ἔννοιαν αὐτοαγιασμός καὶ αὐτοζωὴ καὶ
 5 θύρα καὶ ποιμὴν καὶ ὁδός, καὶ βασιλεὺς καὶ ἡγεμὼν καὶ ἐπὶ πᾶσι σωτήρ, καὶ ζωποιοὺς καὶ φῶς, καὶ πρόνοια τῶν πάντων. τοιοῦτον ἄρα ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν Υἱὸν ἔχων ἐξ ἑαυτοῦ ὁ Πατήρ, οὐκ

ἀφανῇ αὐτὸν τοῖς γενητοῖς ἀπέκρυψεν· ἀλλὰ καὶ ὁσημέραι τοῦτον ἀποκαλύπτει τοῖς πᾶσι διὰ τῆς τῶν πάντων δι' αὐτοῦ συστάσεως
 10 καὶ ζωῆς. ἐν αὐτῷ δὲ καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ ἑαυτὸν ἐμφαίνει, καθὼς ὁ Σωτὴρ φησιν· Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· ὥστε ἐξ ἀνάγκης εἶναι τὸν Λόγον ἐν τῷ γεννησάντι, καὶ τὸν γεννηθέντα σὺν τῷ Πατρὶ διαιωνίζειν.

Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ οὐδενὸς ἔξωθεν αὐτοῦ τυγχάνοντος,
 15 ἀλλὰ καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς ἐξηρημένων αὐτοῦ, ὅμως ἄνθρωποι παράφρονες, παραγκωνισάμενοι τὴν πρὸς τοῦτον γνώσιν καὶ εὐσεβείαν, τὰ οὐκ ὄντα πρὸ τῶν ὄντων ἐτίμησαν· καὶ ἀντὶ τοῦ ὄντως ὄντος Θεοῦ τὰ μὴ ὄντα ἐθεοποίησαν, τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα λατρεύοντες, πρᾶγμα πάσχοντες
 20 ἀνόητον καὶ δυσσεβές. ὅμοιον γὰρ ὡς εἴ τις τὰ ἔργα πρὸ τοῦ τεχνίτου θαυμάσειε, καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει δημιουργήματα καταπλαγείς, τὸν τούτων δημιουργὸν καταπατοίῃ· ἢ ὡς εἴ τις τὸ μὲν μουσικὸν ὄργανον ἐπαινοίῃ, τὸν δὲ συνθέντα καὶ ἁρμοσάμενον ἐκβάλλοι. ἄφρονες καὶ πολὺ τὸν ὀφθαλμὸν πεπηρωμένοι. πῶς γὰρ ἂν ἔγνωσαν
 25 ὅλως οἰκοδομὴν ἢ ναῦν ἢ λύραν, μὴ οὐχὶ τοῦ ναυπηγοῦ ἐργασαμένου, καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος οἰκοδομήσαντος, καὶ τοῦ μουσικοῦ συνθέντος; ὥσπερ οὖν ὁ ταῦτα λογιζόμενος μαίνεται καὶ ὑπερέκεινα πάσης μανίας ἐστίν, οὕτως οὐ μοι δοκοῦσιν ὑγιαίνειν τὴν διάνοιαν οἱ τὸν Θεὸν μὴ ἐπιγινώσκοντες, καὶ τὸν τούτου Λόγον μὴ θρησκεύοντες,
 30 τὸν Σωτῆρα τῶν πάντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, δι' οὗ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ διακοσμεῖ καὶ συνέχει, καὶ προνοεῖται τῶν ὅλων· εἰς ὃν σὺ τὴν πίστιν ἔχων καὶ τὸ θεοσεβές, ὦ φιλόχριστε, χαίρε καὶ εὐελπὶς γίνου, ὅτι τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ εὐσεβείας ἀθανασία καὶ βασιλεία οὐρανῶν ἐστὶν ὁ καρπός, μόνον ἂν κατὰ τοὺς αὐτοῦ
 35 νόμους ἢ ψυχὴ κεκοσμημένη γένηται. ὥσπερ γὰρ τοῖς κατ' αὐτὸν πολιτευομένοις ἐστὶ τὸ ἑπαθλον ζωῇ αἰώνιος, οὕτω τοῖς τὴν ἐναντίαν καὶ μὴ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀτραπὸν ὁδεύουσιν αἰσχύνῃ μεγάλη καὶ κίνδυνος ἀσύγγνωστος ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ὅτι καίτοι γνόντες τὴν τῆς ἀληθείας ὁδόν, ἐναντία ὧν ἔγνωσαν ἔπραξαν.

H A P A R T H M A

ΕΚ ΤΗΣ «ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ» (ΚΩΔΙΞ 158) ΤΟΥ Μ. ΦΩΤΙΟΥ

«ΒΙΟΣ» ΤΟΥ Μ. ΑΘΝΑΣΙΟΥ ΥΠΟ ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΗΜΙΝ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ (PG 25. CCXI--CCXXII).

Ἀνεγνώσθη ἐκ τοῦ λόγου ὃς ἐπιγράφεται · Βίος
ἦτοι ἄθλησις τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν τοῦ
μεγάλου Ἀθανασίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας,
τὸν ἴσον διατυπούμενος τρόπον.

1. Ὁ τῆς ἑορτῆς καιρὸς τοῦ ἀρχιερέως Θεοῦ καὶ
μάρτυρος ἐνειστήκει Πέτρου, καὶ Ἀλεξάνδρεια πᾶσα
τὴν μνήμην ἐγέραιρε, καὶ ὁ τούτου διάδοχος ὁ ἱερὸς
Ἀλέξανδρος μετὰ τὰς θείας τελετὰς καὶ τραπέξῃ
τοὺς ἐν τῷ κλήρῳ λογάδας ἐδεξιοῦτο. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα
ἡύτρεπίζετο, ὅρᾳ τινος ἐξ ἀπόπτου παρὰ τὰς ὄχθας
τῆς θαλάσσης παῖδας ἀπλάστιφ γνώμῃ παίζοντας καὶ
τὸ παίγνιον μίμησις ἦν ἱερατικῶν καὶ φρικτῶν μυ-
στηρίων, οὐκ εἰς ὕβριν αὐτὰ περιτρέπουσα, τῷ πόθῳ
δὲ τοῦ θεάματος τολμῶσα καὶ τὰ ἀτόλμητα. Ἀλλὰ
γὰρ τὸν μὲν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον ἐποίει ἡ μίμησις·
τὸ δὲ λοιπὸν εἷς τε κητηχουμένους καὶ βαπτιζομένους
καὶ ὁῦν εἰς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἐσχημάτιζεν.
Ἐκπλαγεῖς οὖν τοῖς τελουμένοις ὁ Ἀλέξανδρος, ἄγει
πρὸς ἑαυτὸν τοὺς παῖδας, καὶ γνοὺς οὐ χλευᾷ ταῦτα

γινόμενα, ἀλλ', ὥς ἂν τις ἐκ τῶν ἐκβεθηκότων φαίη, ἐπιπνοία τινὶ καὶ ψυχῆς ἀπλότητι εἰς ἔρωτα προδιανισταμένης τοῦ κρείττονος · ὅσοι μὲν αὐτῶν ἐβαπτίσαντο, τούτους ἐπιχρίσας διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγίδος ἐτελείωσεν · Ἀθανάσιον δὲ τοκεῦσι παρατίθησιν ἐντολὰς δεδωκὼς παιδεύειν μὲν τοῖς μαθήμασιν, ἡδῶντα δὲ ἀποδοῦναι αὐτῷ, μᾶλλον δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὥς ἄλλον τινὰ Σαμουὴλ παρ' αὐτῶν θεῷ προσαγόμενον. Πράττουσιν οὖν οἱ γονεῖς ὥς αὐτοῖς τὸ ἀρχιερατικὸν ἐκέλευε πρόσταγμα · καὶ τοῦ καιροῦ καλοῦντος, τὸν παῖδα προσφέρουσι. Ὁ δὲ δέχεται καὶ ὁμορρόσιον εἶχε, καὶ κοινωνὸν βουλῆς καὶ τῆς εὐσεβείας συλλήπτορα.

2. Τῆς δὲ Ἀρείου λύσεως μικροῦ τὴν οἰκουμένην λυμαινομένης, πολλοὺς ἀγῶνας ἀρχομένης μὲν σὺν Ἀλεξάνδρῳ τῷ θεσπεσίῳ ὕστερον δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διήθλησε. Καὶ γὰρ Ἀρειὸν μετὰ τὴν καθάρεισιν καὶ τὸ ἀνάθεμα ὑποκρινόμενον τὰ τῆς εὐσεβείας, κρατύνειν δὲ τῇ πρὸς ὀλίγον ὑποκρίσει μηχανώμενον τὰ τῆς ἀσεβείας, ἐφώρασέ τε ὁ σοφὸς Ἀθανάσιος, καὶ ἀποσταλέντα πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Ἀλεξανδρείας παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως Κωνσταντίνου (οἶδε γὰρ πολλάκις μεμηχανημένος δόλος καὶ τοὺς συνετοὺς ἐκκλέπτειν), μὴ παραδέξασθαι συνηγωνίσαστο. Εἶτα τοῦ ἐν ἀγίοις τελευτήσαντος Ἀμεξάνδρου, αὐτὸς καταστάς διάδοχος πρὸς πολλῶν μείζους ἀγῶνας ἐναπεδίωκετο. Διὸ καὶ ἅπαν τὸ αἵρετικὸν σόνταγμα σκοπὸν αὐτὸν τῆς οἰκείας προὔτίθεσθαι γλωσσαλγίας τε καὶ συκοφαντίας. Συμφράττονται δὲ μάλιστα κατ' αὐτοῦ οἱ περὶ Εὐσέβιον τὸν Νικομηδείας, καὶ μισθοῦνται τινες τῆς Μελετίου αἱρέσεως καὶ δι' αὐτῶν κατηγορίας συρράπτουσιν. Ὡν ἡ μὲν πρώτη, **Δ** λινῇν ἐσθῆτα τοὺς Αἰγυπτίους τελεῖν τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκ τῆς Ἀθανασίου πλεονεξίας, συνέπλαττεν, ἡ δευτέρα δὲ, ὥς τοῖς βασιλέως ἐνεδρεύει πράγμασι,

Φιλουμένῳ γάρ τινι, ἐπιθέσθαι τυραννίδι φήμην λαβόντι, χρυσίου πλήρες ἐξαποστεῖλαι γλωσσόκομον, ὑπετίθετο· καὶ ἡ τρίτη Ἰσχύραν καὶ τὴν ἀνατραπείσαν τράπεζαν, καὶ τὸ κατεαγὸς μυστικὸν ποτήριον, καὶ τὸν Μαρεώτην, καὶ Μακάριον πρεσβύτερον, καὶ τὴν ληστρικὴν αὐτοῦ ἔφοδον, καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην θεατρισθὲν δρᾶμα σκηνοποιεῖ.

3. Ταῦτα καὶ τοιαῦθ' ἕτερα οἱ περὶ Εὐσέβιον δραματουργήσαντες, εἰς ἀκοὰς ἐνηχοῦσι τὰς βασιλικὰς, καὶ κινοῦσιν εἰς ὀργήν· αἰτιασάμενοι, ὅτι καὶ Ἀρειὸν βασιλικοῖς καὶ γράμμασι καὶ προστάγμασι πεποιθότα, καίτοι τὰ ὀρθὰ φρονοῦντα, οὐκ ἠνέσχετο δέξασθαι. Κατ' ἐκεῖνο δὲ καιροῦ καὶ ἐπὶ τὰ τῶν Ἱεροσολύμων ἐγκαίνια σχεδὸν πάντες συνήσαν οἱ ἐπίσκοποι· καὶ γράφει Κωνσταντῖνος ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς πάλιν συλλεγῆναι σύνοδον ἐποφομένην ἃ διέβαλλέ τε Ἀθανάσιον καὶ ἃ συνίστη τὸν Ἀρειὸν. Καὶ εἰ μὲν φθόνος ὁδοδοξοῦντα τὸν Ἀρειὸν τῆς Ἐκαλησίας διέστησεν, εἰς εἰρήνην συμβιδάσαι τὴν διάστασιν· εἰ δὲ αὐτὸς ἀπάτη κέχρηται, εἰς Ἀλεξάνδρειάν τε διαπεμφθῆναι, κάκει συν ἀκριβεῖ ὑπ' ἐξέτασιν ἄγεσθαι. Τὴν δὲ διάσκεψιν τὴν περὶ Ἀθανάσιον καὶ Ἀρειὸν πορευομένους ἐπὶ τῇ Ἱεροσόλυμα ὁδοῦ πάρεργον ἐν Τύρῳ ποιήσασθαι. Τριακοστὸν δὲ τότε ἠνέετο ἔτος τῆς Κωνσταντίνου βασιλείας. Ἐξήκοντα δὲ ἐπίσκοποι τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον ἐπλήρουν, Διονυσίου τοῦ υπα-
B

τικού συνάγοντος αὐτοῦς, μεθ' οὗ καὶ ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων καὶ τινες τῶν ἐν τέλει τῇ συνόδῳ συνέδρευον· παρὴν δὲ καὶ Ἀθανάσιος, ἀλλὰ καὶ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, στρατιωτικῆς χειρὸς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας σιδηροδέσμιον αὐτὸν ἀγούσης. Πρώτην οὖν κατηγορίαν οἱ συκοφάνται τὴν περὶ τῆς λινῆς ἐσθῆτος προβάλλονται· ἀλλὰ ταύτην τὴν διαβολὴν οὐκ ἐν Τύρῳ μόνον κινηθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ πρότερον ἐν Νικομηδείᾳ ταῖς τοῦ βασιλέως ἐνεχθεῖσαν ἀκοαῖς, Ἄπεις τε καὶ

Μακάριος οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας πρεσβύτεροι, ἐκεῖσε παρατυχόντες, ῥαδίως διήλεγξαν. Διὸ τῶν μὲν συκοφαντῶν ὁ βασιλεὺς καθήψατο γράμμασι, Ἀθανάσιον δὲ πρὸς αὐτὸν ἐλθεῖν προετρέψατο. Καὶ τὰ γράμματα ἤκε πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον καὶ εἰς κατήφειαν τὴν περὶ τὸν Εὐσέβιον φατρίαν συνέστελλεν, ἥδη πολλὴν ῥέουσιν κατ' Ἀθανασίου· ὅτι τε αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς ἠτιάσατο, καὶ ὅτι ἡ κατὰ τὴν λινὴν ἐσθῆτα συκοφαντία προέφθασε δοῦναι τὸν ἔλεγχον.

Τῆς δὲ διαβολῆς ταύτης ἐκπεσόντες, τὰ περὶ Ἰσχύραν καὶ Μακάριον τὸν πρεσβύτερον προτείνουσιν. Ὁ δὲ σοφὸς Ἀθανάσιος παρεγράφετο μὲν κατὰ νόμους πράττων τοὺς προφανεῖς ἐχθροὺς, Εὐσέβιον φημι καὶ τοὺς ὁμόφρονας ἡξίου δὲ πρὸ πάντων Ἰσχύραν ἀποδειχθῆναι πρεσβύτερον, οὗ λειτουργοῦντος ἐπεισπεσεῖν ἐπλάττεν ἡ κατηγορία τὸν Μακάριον κατὰ ληστρικὴν ἑφοδὸν ἐξ ἀποστολῆς Ἀθανασίου, καὶ ἀνατρέψαι τὴν ἱερὰν τράπεζαν, καὶ τὸ μυστικὸν κατεάξει ποτήριον, καὶ τὰ τῆς θείας Γραφῆς ἡμῶν βιβλία πυρὶ παραδοῦναι. Ἀλλ' ὁ μὲν τὰ δύο ταῦτα νόμῳ κοινῷ ἀντιπαρετίθει καὶ ἀντιπροϋβάλλετο οἱ δὲ κριταὶ οὐχὶ κρίνειν, εἰς δὲ τὸ κρατύνειν τὴν συκοφαντίαν ὅλον ἔτεινον τὸν λογισμόν· διὸ λόγον μὲν τῶν δικαίως λεγομένων οὐδένα εἶχον. Εἰσάγεται δὲ ἡ περὶ τὸν Μακάριον καὶ Ἰσχύραν κατηγορία, καὶ τὸ μὲν πρόθυμον ἦν τῶν συκοφαντῶν ἀφόρητον, τὸ δὲ τῆς ἀποδείξεως ἄπορον τὴν προθυμὴν ἐδείκνυ διυσεβεῖας καὶ φθόνου κακούργημα. Ὑπερθέσει δὲ καὶ τέχνῃ τὴν τῆς ἀποτυχίας αἰσχύνῃν σκευάζοντες, πρὸς τὸν Μαρεώτην τῆς αὐτῶν συμμορίας ἀποστέλλουσιν, ἐκεῖσε τὴν ἔτασιν, ἐν ᾗ ἡ πράξις προῆλθε, ὅσον γενέσθαι προφασισάμενοι. Ὡς δ' εἶδεν ὁ Ἀθανάσιος οὓς παρεγράψατο κριτὰς στελλομένους, Θεογόνιος γάρ ἦν καὶ Μαρης, καὶ Θεόδωρος, καὶ Μακεδόνιος καὶ Οὐρ-

A σάκιος · διεμαρτύρατο πᾶσι τὸ περιφανέστατον τοῦ ἀδικήματος · καὶ ὅτι Μακάριος μὲν ὁ πρῶτος τὴν γραφὴν ὑφιστάμενος ἐν σιδήροις ἦν, Ἰσχύρας δὲ ὁ κατήγορος τοῖς ἐκθέσμοις κριταῖς συνετέτακτο. Ὡς δὲ οὐ προσεῖχον ἡ σύνοδος οἷς ἤτιᾶτο καὶ διεμαρτύρατο, διαλαθὼν πρὸς βασιλέα, ἅτε δὴ καὶ μετακληθεὶς, ἀνεχώρησεν. Οἱ δὲ τοῦ Μαρειώτου κριταί, ἐκ μονομερείας ὡς αὐτοῖς τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος ἐπέταττεν, ὑπομνήματα συνταξάμενοι, πρὸς τὴν σύνοδον ἐπανήεσαν. Αὕτη δὲ, πρὶν ἢ παραγενέσθαι τούτους, ἐρήμην Ἀθανάσιον κατεδιήτησε. Παραγεγονότων, τὴν τε καθαίρεσιν ἐπεκύρωσαν, καὶ λοιδορίαις ἐπηύξησαν. Καὶ παραρτίκα πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας οἱ τὸ ἱερουργικὸν ἐξ ὧν ἔπραξαν ἀγοσιουργήσαντες, σπουδῇ παραγίνονται · καὶ τὸν Ἀρείον ἐπιστάντα, οἱ μὲν περὶ Εὐσέβιον ἀσμένως προσδέχονται, οἱ δὲ τῆς ὀρθῆς ἀπεστράφησαν πίστεως, ὀρίσαντες ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸν λόγον ὑπέχειν ὧν ἐν αἰτίᾳ καθίσταται, ἐν ᾗ καὶ παραγεγονῶς ἐάλω. Ἐν τούτοις δὲ τῶν πραττομένων κινουμένων, φθάνει γράμματα τοῦ βασιλέως, καὶ Ἀθανάσιον πρὸς αὐτὸν ἀπαγγέλλοντα ἤκειν, καὶ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν βασιλίδα παραγενέσθαι· καὶ εἰς ἀγωνίαν ἐμβάλλει τὴν σύνοδον.

5. Διὸ οἱ πλείους μὲν αὐτῶν εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπανήεσαν· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον καὶ Θεογόνιον τέως αὐτόθι χρονίζειν ἐγίνωσκον, τῇ παρολκῇ τοῦ καιροῦ τὴν ἀγωνίαν λύειν μηχανώμενοι. Ἐν δὲ τῷ μεταξύ καὶ τὸ ἕτερον τῶν ἐγκλημάτων, ὃ τῷ Φιλουμένῳ χρυσίον ἔλεγεν Ἀθανάσιον διαπέμψαι, κατὰ πρόσωπον διαλύεται τοῦ βασιλέως ἐν προαστείῳ τῆς Νικομηδείας Ψαμαθίῳ καλουμένῳ διατρίβοντος. Καὶ ἀποστέλλεται εἰς Ἀλεξάνδρειαν μετὰ τιμῆς Ἀθανάσιος, γραμμάτων βασιλικῶν τὴν ἀθώωσιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρυττόντων· παρῆν δὲ καὶ Ἀρείος ἀποσταλεῖς, ὡς μοι προεῖρηται, ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ

C

τάραχον ἡ Αἴγυπτος δέχεται πάλιν. Καὶ γράφει ταῦ-
 τα τῷ βασιλεῖ ὁ Ἀθανάσιος, καὶ μετάπεμπτον βασι-
 λεὺς ἄγει τὸν Ἀρείον. Ὁ δὲ τοῖς περὶ Εὐσέβιον κα-
 τὰ τὴν ὁδὸν ἐν Καισαρείᾳ σκμβάλλει, καὶ ἄλλα πάλιν
 κατὰ Ἀθανάσιον συκοφαντήματα ῥάπτεται. Ὡς
 δ' ὁφὲ καὶ μόλις οἱ περὶ Εὐσέβιον τῇ βασιλίδι παρεγί-
 νοντο, τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐγκλημάτων ἔλεγον ὑπ' ἐξ-
 έτασιν μὴ ἀγαγεῖν, τὰ δὲ περὶ Ἰσχύραν καὶ ἐξετάσαι,
 καὶ σαφῶς εἰδέναι ὑπ' Ἀθανασίου τετολμῆσθαι. Ὡς-
 αὐτως καὶ εἰς τὴν σιτοπομπίαν τὴν ἐξ ἔθους δι' Ἀ- D
 λεξανδρείας τῇ Κωνσταντινουπόλει φερομένην κωλύ-
 σειεν. Ἐν οἷς καὶ φωραθεὶς ἔνοχος Ἀθανάσιος, λα-
 θραίως ἀναχωρήσας, τὴν δίκην ἔφυγε. Συναρπαγεὶς
 οὖν τοῖς πλάσμασιν ὁ βασιλεὺς, εἰς τὰς Γαλλίους (α)
 οἰκεῖν ἐν Τριβεριάδι ὑπερόριον ἐκπέμπει τὸν πολυά-
 θλον Ἀθανάσιον. Θορύβου δὲ καὶ ζάλης τὴν Αἴγυπτον
 ἐκκυμαινόντων, καὶ λοιμοῦ δίκην τῆς αἰρέσεως τὰ
 τῶν Ἐκκλησιῶν λυμαινομένης ὁ βασιλεὺς Κωνσταν-
 τῖνος κατὰ τι προαστεῖον τῆς Νικομηδείας, ἐν καὶ
 τριακαστὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ διανύσας ἔτος, μεθίσταται
 τῶν ἐνταῦθα, ἄγων ἀπὸ γενέσεως πέμπτου καὶ ἐξη- A
 χοστόν. Καταλείπει δὲ νῆν διαθήκην πρεσβυτέρῳ
 τινὶ τὴν Ἀρείου λύσαν νοσοῦντι, προστάξας τῷ
 ὁμωνύμῳ ταύτην ἐγχειρίσαι Κωνσταντίνῳ. Δι' αὐ-
 τῆς γὰρ αὐτῷ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς βασιλείος ἀρχὴ εἰς
 κληρὸν ἀντὶ τῆς Ἑσπερίας ἀφωρίζετο. Ἀλλ' ὁ δειλαιος,
 πολλῶν πυνθανομένων εἰ βασιλέως διαθήκη προελή-
 λυθε, μὴ γενέσθαι διετείνετο, συνεργοὺς ἔχων τοῦ
 ψεύδους τοὺς ἀνδρογύνους εὐνούχους. Μετ' ὀλίγον δὲ
 πρὸ τῶν ἄλλων παραγεγονότι Κωνσταντίνῳ τὴν τοῦ
 βασιλέως ἐγχειρίζει διαθήκην λάθρα· καὶ χάριν ἀντὶ
 τῆς προδοσίας αἰτεῖ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ καὶ ὀρθῆς
 πίστεως τὴν προδοσίαν. Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον, παρελ-
 δουσιν διὰ τοῦ πρεσβυτέρου πρὸς Κωνσταντίον λαβόντες,
 Εὐσέβιον τε τὸν πραιπόσιτον, καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς ἄλλους

ευνούχους, καὶ δὴ καὶ τὴν βασιλίδαν, τῆς αἰρέσεως παρα- B
σχευάζουσιν ἐραστάς. Καὶ τὰ Ἀρείου πάλιν ἐκρατύνετο.

6. Τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ
Μάξιμος μὲν τῶν Ἱεροσολύμων εἶχε τὴν ἐφορείαν,
Ἀλέξανδρος δὲ τῆς βασιλίδος, Ἀθανάσιος δ' ἦν ὑπερ-
όριος. Ἀρειος δὲ, παραγεγονώς ἐν Κωνσταντινου-
πόλει, τὴν τοῦ Θεοῦ διαφθείρειν ἐφρυάττετο Ἐκκλη-
σίαν. Ἀλλ' ἡ φιλάνθρωπος οὐκ ἐμακροθύμησε δίκη·
ταῖς δὲ τοῦ ἱεροῦ Ἀλεξάνδρου παροξυνθεῖσα προσευ-
χαῖς, αὐτῇ αἰρέσει ἐκκόπτει τὸν Ἀρειον, καὶ τῶν
σπλάγχνων αὐτοῦ ἄθρόον διαπεσόντων κάτωθεν, τῆς
ζωῆς ἀπελαύνεται. Μικρὸν δὲ τῶν ἐξ Ἀρείου ἐφησυ-
γασάντων, αὐθις ἅπαντα κινουσι, τὸ ὑπερόριον Ἀθα-
νασίου μέγα ὄπλον αὐτοῖς εἰς τὸ καταπράξασθαι ἃ
διανοοῦντο, νομίζοντες. Ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια τὴν αὐ-
τῶν σπουδὴν προφθάνουσα, Ἀθανάσιον ἐπανάγει τῆς
ὑπερορίας γράμμασιν ὠχυρωμένον· βασιλικοῖς οἷς C
αὐτὸν ὁ τῆς δύσεως ἔχων τὸ σκήπτρον Κώνστας ἐφο-
διάζων εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐξαπέστειλε. Καὶ ἡδιστα
μὲν τὸν ποιμένα ὅσοι τῆς ὀρθοδοξίας ἦσαν ἐδέχοντο·
τὸ δ' αἰρετίζον στάσεις ἀνεκίνει, καὶ τοῖς περὶ Εὐσέ-
βιον ἀφορμὰς παρῆχον ἐνδιαβάλλειν πάλιν τὸν Ἀθα-
νάσιον πρὸς Κωνστάντιον, καὶ τοσοῦτον ταῖς διαβο-
λαῖς εἰς ὀργὴν τὸν εὐρίπιστον ἀνεβρίπισαν, ὥς αὐτί-
κα πάλιν ὑπερορίαν κατὰ τοῦ ἀγίου ψηφίσασθαι. Οὐ-
τοι, καὶ νεκροῦ τινος χεῖρα εἰς ὄπλον συκοφαντίας
κατὰ τοῦ ὁσίου ἐκκόψαντες, καθωπλίσαντο, Ἀρσενίου
δὲ ταύτην ἐφήμιζον, καὶ ἀπὸ Ἀθανασίου μὲν ἐκκό-
φθαι (α), εἶναι δὲ αὐτῇ ταύτην μαγικῆς τέχνης ὄργανον.
Καὶ ἡ μὲν τῆς ὑπερορίας ψῆφος οὐ λύεται· συνέδριον
δὲ ἐν Τύρῳ, βασιλέως προστάττοντος, συναθροίζεται·
καὶ προχειρίζεται τὸ βασιλικὸν βούλημα ἄνδρα συν- D
έστιον καὶ ὁμόφρονα Ἀρχέλαον ὄνομα, καὶ σὺν αὐτῇ
τὸν Φοινίκης ἄρχοντα συνεδριάσαι τε τοῖς περὶ Εὐ-
σέβιον, καὶ συνδιασκέψασθαι ἃ κατὰ τοῦ Ἀθανασίου

συνεσχεύαστο. Ἐχρόνιζον οὖν οἱ ἐν Τύρῳ, ὡς μὲν οἱ
 δυσσεβεῖς ἐπλάττοντο, τοὺς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας κατ-
 ηγόρους ἀναμένοντες, οὓς καὶ τοῦ μύσου αὐτόπτας,
 καὶ τὸν Ἀρσένιον καλῶς ἐπιγινώσκειν διηγγέλλον·
 ὡς δὲ τὸ ἐκθεσθηκὸς ἔδειξε, κατὰ θέαν πρόνοιαν. Ἦν
 μὲν γὰρ ὁ Ἀρσένιος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας
 ἀναγνώστης, καὶ ποτε δίκην αἰσχροῦς αἰτίας μέλλων
 ὑπέχειν, ἐξαρκάζεται μὲν ὑπὸ Ἀθανασίου, δρασμῶ

A δὲ τὴν σωτηρίαν καρποῦται. Καὶ τὸ ἀφάνες τοῦ φυ-
 γάδος θάρρειν τῇ πλάσματι τοὺς δυσσεβεῖς ὑπετίθετο.
 Ἀλλ' οἶκτον λαβὼν τοῦ σωτήρος ὁ Ἀρσένιος (ἐν γὰρ
 τῇ βραδύνειν τὸ συνέδριον ἢ τῆς συκοφαντίας φήμη
 πανταχοῦ διέδραμε), πρὸς τὴν Τύρον παράγινεται,
 κρεῖσσον λογιζόμενος εἰ δέοι αὐτὸν καὶ τεθνάναι, ἢ
 δι' αὐτὸν τὴν οἰκουμένην περὶ τηλικούτου ἀνδρὸς σκαν-
 δαλίζεσθαι. Ἐμφανίζεται δὲ κατὰ μυστικὴν ὁμιλίαν τῷ
 σεβασμίῳ Ἀθανασίῳ, καὶ δέχεται βουλὴν λανθάνειν
 πάντας πρὸ τῆς δίκης· ἵνα μὴ τι κακὸν αὐτὸς παρὰ
 τῶν συκοφαντῶν πάθῃ, ἢ τὸν ἔλεγχον ἄφυκτον τοῦ
 δράματός συνιδόντες εἰς ὑπέρθεσιν τὸ ἔγκλημα δια-
 λύσωσιν.

7. Ἀθροίζουσιν οὖν τὸ συνέδριον· καὶ πρώτη
 συκοφαντία, γύναιον αὐτῷ ἐπαφίᾳ μοιχείαν ἀνα-
 καλούμενον. Ἐβόα δὲ τὸ ἀναιδὲς ἐκεῖνο καὶ μεμισθω-
B μένον γύναιον νύκτωρ ἤκουσα φθορὰν ὑποστῆναι
 ἐπιπεσόντος αὐτῇ Ἀθανασίου. Συνῆν τῇ τῆς παρθε-
 νίας ἐραστῇ καὶ Τιμόθεος ὁ αὐτοῦ πρεσβύτερος καὶ
 βουλὴν σοφίας, μᾶλλον δὲ θείας ἐπιπνοίας βουλευόν-
 ται, δι' ἧς τὸ κακομήχανον τῶν δυσσεβῶν ῥαδίως
 ἔμελλεν ἀπαιτεῖσθαι τὸν ἔλεγχον. Ἐπεὶ γὰρ εἰς πρόσ-
 ωπον ἤχθησαν τοῦ γυναιίου, ὁ μὲν κατηγορούμενος,
 ἡσυχῇ θεὸν ἑδυσώπει· Τιμόθεος δ', ἀναιδευομένης
 τῆς μαϊνάδος, καὶ τὸν Ἀθανάσιον, ὡς ἐδιδάχθη, φθορέα
 καλούσης, ὁ πρεσβύτερος, ὡς δῆθεν Ἀθανάσιος, Εἰπέ
 μοι, ὦ γύναι, φησὶν, ἐγὼ παρὰ σοὶ ἔμεινα, ἢ σὺ με

- ἐν οἴκῳ τῷ σῷ ὑπεδέξω, ἢ νύκτωρ σὲ ἐβιασάμην ; Ἦ δὲ, οἷα γύναιον ἐκ δημοσίου τέγους, ἀναιδεῖ προσώπῳ καὶ ἀτενέσιν ὀφθαλμοῖς πρὸς τὸν Τιμόθεον ἀποβλέψασα, Σὺ εἰ ὁ τὴν βίβν μοι ἐπενεγκών, καὶ τὴν
- C** φθορὰν νύκτωρ, ἀνεβόα· καὶ πρὸς τοὺς κριτὰς ἐπιστραφεῖσα τοὺς σρικτοτάτους ὅρκους ταῖς διαβολαῖς συνῆπτεν, ὡς οὗτος, τὸν Τιμόθεον πάλιν δακτυλοδεικτοῦσα καὶ ἔλκουσα· Οὗτός ἐστι, καὶ οὐκ ἄλλος ὁ ἐμός φθορεὺς. Οἱ δὲ κριταὶ σὺν τοῖς δορυφόροις τῆς μαχλάδος μὲν κατεγέλων, Ἀθανάσιον δὲ τῆς συνέσεως ἐθαύμαζον, ὅπως σιγῶν τὸ κατ' αὐτοῦ ἐγκλημα εἰς τοὺς κατηγόρους περιτρέψας, ἀναιδεστάτους συκοφαντάς ἀπέδειξεν. Αὐτοὶ δὲ ἑαυτῶν οὐδὲν ἀμείνους εἰς τὸ φροντίσαι τοῦ δικαίου γεγονάσιν. Οἱ δὲ κατήγοροι, δέον στένειν καὶ χάριν εἰδέναι, εἴ τις αὐτοὺς μὴ ἀπαιτοίῃ τὴν τῆς συκοφαντίας δίκην, οἱ δὲ καὶ πρὸς τὴν Ἀρσενίου δεξιὰν τὴν γλῶσσαν ὀπλίζουσι· καὶ φόνον ἅμα καὶ γοητείαν τῇ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστῇ περιάπτουσιν. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐν τῷ ἀταράχῳ καὶ τῆς
- D** φωνῆς καὶ τῆς γνώμης, Καὶ τίς γὰρ ἐστι, φησὶν, ἐξ ὑμῶν, ὁ γινώσκων τὸν Ἀρσένιον ἢ τὴν αὐτοῦ δεξιὰν ; Φαμένων δ' οὐκ ὀλίγων οὕς εἶχε τὸ συνέδριον σὺν τοῖς κατηγόροις, ὡς σαφῶς εἰδεῖεν τὸν Ἀρσένιον· Καὶ ἐπεὶ βεβαίως καὶ ἀκριβῶς, ὁ Ἀθανάσιος ἔφησε, γινώσκειν οὗτοι συνωμολόγησαν τὸν Ἀρσένιον, ὁ δὲ πάρεστιν, εἰσίστω. Εἰσελθόντος δὲ, πάλιν ἐπηρώτα εἰ τὸν εἰσαχθέντα ἴσασιν, ὡς εἶη Ἀρσένιος. Τῶν δὲ οὐκ ἐχόντων ἀρνήσασθαι. ἔλκει τε αὐτὸν μᾶλλον τοῦ βήματος ἐγγύτερον· καὶ πρώτην τὴν δεξιὰν ἀνατεῖναι κελεύσας χεῖρα, εἶτα καὶ τὴν ἀριστερὰν, ἀνέκραγεν· Ἴδού Ἀρσένιος, ἄνδρες πολῖται· ἰδού καὶ αἱ τούτου δύο γεῖρες, ὧ θαυμάσιοι δικασταί. Εἰπάτωσαν οὖν οἱ
- A** κατήγοροι τίνας ἐστὶν ἡ χεὶρ καὶ τίνας αὐτὴν ἐξέκοψαν ; ἐφ' ᾧ γὰρ ταύτῃ ἐχρήσαντο, οὐκ ἔτι λοιπὸν οὐδενὶ ἀμφισβήτησις· ἐχειροκόπησαν γὰρ ἄνθρωπον ὡς

ἂν ἡμᾶς θανατώσωσιν. Ἄλλ' ὁ μὲν οὕτω τὰ τῶν ἀντιπάλων πάντα διέλυε μηχανήματα· οἱ δὲ κριταί, τυφλοὶ καὶ κωφοὶ ἔκ τε τοῦ ζητεῖν ἀρέσκειν Κωνσταντίῳ γεγονότες, καὶ ἐξ ὧν ἀπέκλινον τοῖς αἰρετίζουσιν, ἀπέλιπόν τε τὸ βῆμα, καὶ σιγῇ διδόναι τὰ ἐληλεγμένα ἐτεχνάζοντο. Ὑποχωρησάντων δὲ τούτων, κίνησις οὐκ ἔτι συκοφαντιῶν, ἀλλ' ἀναιδῶς μισοφονίας κατὰ τοῦ τρισαριστέως ἀναβρῆγνυται. Καὶ οἱ μὲν λόγοις, οἱ δὲ καὶ χερσὶ τὸν νικητὴν προὔπηλάχιζον· οἱ δὲ καὶ τὸν ἐκ τοῦ βασιλέως ἐπέσειον θάνατον. Ὁ δὲ Ἀρχέλαος μέλλοντα διασπᾶσθαι τὸν ὄσιον ὑπὸ τῶν δυσσεβῶν, μόλις τῆς οἰκίας καταβὰς (εἰ γὰρ καὶ πρὸς τὴν κρίσιν οὐχ ἐώρα, ἀλλ' οὖν εἶχε τινα τῆς φύσεως αἰδῶ), μετὰ καὶ τῶν δορυφόρων ἐξαρπάζει, καὶ δρασμὸν κρύφιον αὐτῷ παρασκευάζει, καὶ ὑποτίθεται· τὸ δὲ δυσσεβὲς συνεδριάσαντες αὐθις γράφουσί τε τὸν ἀναίτιον αἰτίαις ἀτόποις, ἃς αὐτοὶ συνέπλασαν, ἀλῶναι· καὶ διαφόροις βιβλιδίοις ἐγκαταθέμενοι τὰ τοῦ ψεύδους, τῷ τε Κωνσταντίῳ καὶ πάσῃ διαπέμπονται τῇ οἰκουμένῃ.

8. Καὶ γίνεται τῷ πολυάθλῳ πᾶσα χώρα φυγὴ σφόδρα ζητουμένη. Καὶ ἡ ζήτησις τοῖς μὲν συνειδόσι καὶ μὴ καταμηνύουσι ζωῆς ἀφαίρεσιν ἐπέβαλλε τὴν ζημίαν· τοῖς δὲ κομίζουσιν ἢ ζῶντα ἢ τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν δωρεαὶ προὔτεινοντο μεγάλαι. Ἄ συνιδῶν ὁ τῆς ὑπομονῆς ἀδόμας, ἐν λάκκῳ ὕδωρ μὴ ἔχοντι ἐπὶ ἐξ ἔτεσι λαθὼν ἐκαρτέρει. Ὡς δὲ καὶ τὸ χωρίον ἐκεῖνο προδίδοσθαι ἔμελλε, θείας ὀψεως τὴν προδοσίαν τῷ θεράποντι πρὸ μιᾶς ἡμέρας μηνυσάσης, κάκεῖθεν ἀποδιδράσκει, καὶ πρὸς τὴν Δύσιν ἀπαίρει· τοῦ Κωνσταντος ἤδη τὴν ἀρχὴν ἔχοντος, οὐ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ γὰρ αὐτὸν τὸ στρατιωτικόν, τυραννίδι ἐπιθέμενοι, ἀνεῖλον. Διδάσκει τοιγαροῦν διὰ συνδρομῆς Ἰουλίου τοῦ Πρώ-

μης τὸν βασιλέα Κώνσταντα τὰς συσκευὰς ἅς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὑπέστη, καὶ τὴν σύνοδον τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ διαστροφῇ τῆς πίστεως συγκροτηθεῖσαν . καὶ ὡς Γεώργιον εἰς τὸν αὐτοῦ θρόνον ἐκθέσμως χειροτονήσαντες ἐγκαθίδρυσαν . καὶ οὐκ ἐκείνον μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ ἐκείνου Γρηγόριον. Εὐσέβιος μέντοι, διαπραξάμενος ἃ ἐσπούδαζε, διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν ὕσιον Ἰούλιον, κοινωνὸν λαβεῖν τῆς Ἀθανασίου κατακρίσεως μηχανώμενος. Ὁ δὲ ἐξ ὧν ἐκεῖνος ἔγραφεν, οὐ κατάκρισιν, ἀθώωσιν δὲ μᾶλλον Ἀθανασίου συνορῶν, γράμμασι τὸν ἡδικοημένον ἐπιβρώσας, εἰς

D Ἀλεξάνδρειαν ἀποστέλλει . ἐν οἷς καὶ τοὺς αὐτὸν καθελόντας δικαίᾳ καὶ οὐ μικρὰ μέμψις μετήρχετο. Ἀλλ' οἱ τῆς Ἀρείου λύσεως, ὑποφθείραντες ἐπὶ πλεόν τὸν Κωνσταντίον, ὃν αὐτοὶ κεχειροτονήκασιν Γρηγόριον, ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν στρατιωτικῇ χειρὶ ἐκπεμφθῆναι καταπράττονται (Συριανὸς ἦν στρατηγὸς τῆς τοιαύτης παρατάξεως), καὶ ὁ στρατὸς εἰς πέντε χιλιάδας ἀπηρτίζετο. Διαφεύγει δ' οὖν ὁ σοφὸς Ἀθανάσιος τὸν τε στρατηγὸν καὶ τοὺς στρατιώτας πνέοντας κατ' αὐτοῦ τὸν φόνον . καὶ τὸ δεύτερον ἐπὶ

A τὴν Πρώμην ἀνατρέχει. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Γρηγόριος τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκράττει . καὶ ἡ πόλις, τὸ συνεχθὲν οὐκ ἐν τῷ ἀνεκτῷ θεμένῃ τὴν καλουμένην Διονυσίου ἐκκλησίαν ἐνέπρησαν. Συνῆσαν οὖν ἀλλήλοις φυγάδες ὄντες ὁ τε σεβάσμιος Ἀθανάσιος καὶ Παῦλος. τοῖς ἴσοις ἀριστείοις κοσμούμενοι.

9. Γράφει δὲ Κώνστας, τῷ ἀδελφῷ Κωνσταντίῳ συμπαρορμῶντος αὐτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερέως Ἰουλίου, ὥστε τὰς ἰδίας ἐπισκοπὰς ἀναλαβεῖν τοὺς ἡδικοημένους. Ὡς δὲ οὐδὲν ἤνυσεν, ἀξιοῦσιν αὐτὸν οἱ περὶ Ἀθανάσιον οἰκουμένης συνόδου τὰ περὶ αὐτοὺς τε καὶ τῆς συνεπηρεαζομένης πίστεως ἐπικριθῆναι . καὶ κηρύσσεται γνώμη τῶν δύο βασιλέων κατὰ Σαρδικὴν

οἰκουμένην συνόδος. Ἐνδέκατον δ' ἦν ἔτος ἀπὸ τῆς τελευτῆς Κωνσταντίνου τοῦ πατρὸς τῶν βασιλέων. Ἐκ μὲν δὴ τῆς Ἑσπερίας ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους συνῆλθον ἐπίσκοποι, ἐκ δὲ τῆς Ἀνατολῆς ἕξ μόνοι καὶ ἑβδομήκοντα, ἐν οἷς καὶ ὁ τοῦ Μαρεώτου Ἰσχύρας

Β ἡριθμεῖτο ὡς ἐπίσκοπος. Ὡς οὖν ἐν τῇ Σαρδικῇ συνήεσαν ἅπαντες, οἱ τῆς Ἀνατολῆς εἰς ὄψιν τῶν Ἑσπερίων ἔλθειν ἀπηρέσκοντο, εἰ μὴ πρότερον τοὺς περὶ Ἀθανάσιον καὶ Παῦλον τοῦ συλλόγου ἀπελάσῃσι. Πρωτογένης δὲ ὁ Σαρδικῆς ἐπίσκοπος καὶ Ὅσιος Κουδρούβης, καὶ οἱ λοιποὶ ἐπόμενοι οὐδ' εἰς ἀκρὴν τὴν ἔκθεσμον αὐτῶν ἀξίωσιν παρεδέξαντο, ἄνδρας, οὓς συνῆλθον κρίναι, ἀκρίτως κατακρίναι καὶ ἀπελάσαι. Ἐξ ὧν οἱ μὲν τῆς Ἀνατολῆς, σχισθέντες τῶν ἐν Σαρδικῇ, ἐν τῇ Φιλίππου πόλει συναθροίζονται καὶ τὸ ὁμοούσιον οὐκ ἔτι γνώμῃ ὑφάλλω, ἀλλ' ἐμφανεστάτῃ καὶ γλώσσης θρασύτητι ἀναθεματίζουσι, καὶ τὸ ἀνόμοιον δογματίζουσι καὶ τὰ δυσσεβῆ ψηφίσματα πανταχοῦ διαπέμπονται· οἱ δὲ ἐν Σαρδικῇ πρῶτον μὲν τῶν ἀποσχισάντων ἐρήμην κατεψηφίσαντο· εἰτα

Γ τοὺς Ἀθανασίου κατηγόρους, συκοφαντίας ἀλόντας, καθαιροῦσι τοῦ ἀξιώματος· καὶ τρίτον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τὸν ὅρον κρατύνουσι, καὶ ἀνακηρύττουσι τὸ ὁμοούσιον ἐπὶ πᾶσι, τὸ ἀνόμοιον δὲ ἀποκηρύττουσι. Καὶ γράμματα πρὸς πάσας τὰς οἰκουμένης Ἐκκλησίας διαπέμπονται. Γνοὺς δ' ὁ τῶν Ἑσπερίων βασιλεὺς τὰ κατὰ τὴν Σαρδικὴν συνενεχθέντα, διδάσκει μὲν παραυτίκα τὸν ἀδελφόν, ἀποδοθῆναι δὲ Παύλῳ καὶ Ἀθανασίῳ καὶ τοῖς περὶ αὐτοὺς τοὺς οἰκείους θρόνους ἅμα μὲν παρῆνει, ἅμα δὲ καὶ παρεκελεύετο. Καὶ Ἀθανάσιος μὲν ὑπεστέλλετο τὰς τῶν Ἀρειανῶν ἐπιβουλὰς, καὶ τῇ Ῥώμῃ προσέδρευεν· ὁ δὲ τῆς Δύσεως βασιλεὺς πάλιν γράφει τὰδελφῶ, ὡς, εἰ μὲν προθύμως προσδέχοιτο τὸν ἄνδρα, καὶ τὸν ἀρχιερατικὸν ἀποδίδωσι θρόνον, ἕτοιμός ἐστιν ἐκπέμπειν τὸν

Ἀθανάσιον · εἰ δὲ μὴ βούλοιτο, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τοῦ Δι-
κταίου γενήσοιτο τιμωρός.

40. Καθίσταται δὴ ὁ Κωνστάντιος εἰς δέος καὶ διὰ D
γραμμάτων οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δις καὶ τρίς σταλέν-
των, ἐπαγωγῶν τε καὶ θελκτηρίων, καλεῖ πρὸς ἑαυ-
τὸν τὸν πολύαθλον Ἀθανάσιον · καὶ μετὰ πολλῆς
δορυφορίας ἀποστέλλει τοῦτον ὁ τῆς Ἑσπέρας βασι-
λεὺς, καὶ Ἰουλίου τοῦ ἀρχιερέως γράμμασιν αὐτὸν
διαφόροις ἐφοδιάζοντας· Κωνστάντιος δὲ παραγεγο-
νότα εἰς τὸν οἰκεῖον θρόνον ἀποκαθίστησιν, ὑφειμένῃ
πρότερον ὀνειδισμῶ καθυποβαλὼν · Ἀποδράς γάρ,
ἔλεγε, μεγάλην ἐμοῦ λοιδορίαν κατέχεας, καίτοι γε
περὶ σοῦ φιλάνθρωπα μελετῶντος. Πλὴν ἀλλὰ γε νῦν
μίαν μοι δίδου χάριν. Ὁ δὲ τὴν κατὰ δύναμιν ἔτοιμος
εἶναι διωμολόγει χαρίζεσθαι. Καὶ ὁ Κωνστάντιος μίαν A
ἐκκλησίαν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιζητεῖ τοῖς Ἀρει-
νοῖς δοθῆναι συνακτῆριον. Ὁ δὲ οὐκ ἀπεῖπεν, συνάπτει
δὲ τῇ καταθέσει εἰ καὶ Κωνστάντιος ἐν Κωνσταντι-
νουπόλει μίαν τοῖς ὁμοδόξοις ἦν οὕτω εἶχον ἐγγχειρί-
σειε· Κωνστάντιος δὲ προθύμως τε καὶ σὺν ἡδονῇ
ἐπηγγείλατο. Ἡγνῶει δὲ ἄρα λυπῶν τὰ μέγιστα τοὺς
ὁμόφρονας. Πλὴν καταπλαγεὶς τὴν τοῦ Ἀθανασίου
σύνεσιν τε καὶ ἀγχίνοιαν, ὡς προείρηται, μετὰ πάσης
δόξης καὶ τιμῆς ἐκπέμπει, γράφων καὶ πρὸς τὸν
Αὐγουστάλιον τὰ τε ἄλλα διὰ σεβασμιότητος ἄγειν
αὐτὸν, καὶ πάντα οἷς αὐτὸν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ
κατεψηφίσαντο, τὸ ἀκυρον καὶ ἀνενέργητον ἔχειν·
ἀλλὰ γε δὴ καὶ τὸν ὑπ' αὐτῷ κλῆρον τὴν προτέραν
τιμὴν καὶ πάσης δημοσίου ὑπηρεσίας ἀναλαβεῖν τὴν
ἐλευθερίαν. Καταλαβὼν οὖν ὁ Ἀθανάσιος τὰ Ἱεροσό-
λυμα, καὶ Μαξίμῳ τῷ ἀρχιερεῖ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμολο-
γητῇ συνελθὼν εἰς ὄφιν τε καὶ ὁμιλίαν, τὰ τε ἐν
Σαρδικῇ διαπεπραγμένα, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν Κωνστάν-
τιος διετέθη ἀναδιδαξάμενος, σὺνοδον ἀθροῖσαι τὸν B

ὁμολογητὴν καταπράττεται. Καὶ ἡ σύνοδος τῷ θαυμαστῷ Ἀθανασίῳ καὶ τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ἐπικηφίζεται. Καὶ γράφει τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ πάσῃ τῇ τε Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ ἅ περὶ Ἀθανασίου ἔγνω τε καὶ διεπράξατο. Ὁ δὲ γενναῖος οὗτος ἀθλητὴς, τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιστάς, καθίζει· καὶ αὐτὸς ἀρχιερέων ἐξ Αἰγύπτου τε καὶ Λιβύης σύλλογον· καὶ αὐτὴ τὰς ὁμοίας καὶ ἀπαραλλάκτους ψήφους ταῖς ἐν Σαρδικῇ καὶ Ἱεροσολύμοις συνόδοις ψηφίζεται. Ἀλλὰ γὰρ Μαγνηντίου τυραννίδι ἐπιθεμένου, καὶ τὸν βασιλεύοντα τῆς Δύσεως διαφθείραντος, οἱ ἐξ Ἀρείου πάλιν τὸν κονιορτόν Κωνσταντίνον κατὰ τοῦ πολυάθλου ἀναῤῥίπτουσι· καὶ πάλιν τὰ τῆς ἀσεβείας ψηφίσματα, καὶ πάλιν φυγὴ καὶ πάλιν ἔρευνα, καὶ πάλιν ἀναζήτησις. Ναὶ δὴ καὶ Γεώργιος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἀρπάσας τὸν θρόνον ἅμα τοῖς περὶ Ἀκάχιον καὶ Πατρόφιλον, οἱ τῆς Ἀρείου φατρίας, ἐξωθήσαντες Ἱεροσολύμων τὸν ὁμολογητὴν Μάξιμον, ἀντεισάγουσι Κύριλλον. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Γεώργιος, τοσούτων τὴν Ἀλεξανδρέων ἐνέπλησε κακῶν, ὡς τὰ τοῖς Ἑλλήσι κατὰ Χριστιανῶν τολμηθέντα φιλάνθρωπίαν νομίζεσθαι. Αἰκισμοὶ τεγὰρ σωμάτων καιναῖς ἐπινοαῖς ἀφορήτους φέροντες τὰς ἀλγυδόνας κατέβαινον, καὶ πῦρ γυμναῖς ταῖς παρθένοις προσέφερετο· καὶ θάνατος πολλοὺς ἄλλους καὶ τοῦ ζῆν καὶ τῆς τιμωρίας ἐξήρπαζε. Γεγόνاسι καὶ ὑπερορίαι τῶν κατὰ τὴν Αἰγύπτου ἱερέων τε καὶ ἀρχιερέων δύο καὶ τριάκοντα·

11. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, προσλαβὼν καὶ τὴν τὰδε λ-
φοῦ ἀρχὴν, καὶ τοὺς Ἑσπερίους ἐπισκόπους νεθέλκειν
εἰς τε τὴν Ἀθανασίου κατάκρισιν, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν
ἐσπούδαζεν αἵρεσιν. Διὸ καὶ σύνοδον διὰ ταῦτα κατὰ
Μεδιόλανον πόλιν τῆς Ἰταλίας ἀθροίζει, καὶ τινὰς
μὲν πρὸς οἰκεῖον διαστρέφει βούλημα· Διονύσιος δὲ
καὶ Εὐσέβιος καὶ Ῥοδανός, Παυλῖνός τε καὶ Λουκί-

φερ, τὸ οἰκεῖον καὶ τῆς εὐσεβείας μὴ καθυβρίσαντες φρόνημα, καὶ οὐδ' Ἀθανασίου καταγνῶναι ἀνασχόμενοι (ἤδεισαν γὰρ τὴν Ἀθανασίου κατάκρισιν τὴν τῆς πίστεως προοιμιάζεσθαι καθαίρεσιν), ἐν Ἀριμῆνι ὑπερορίζονται. Γινούς δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων Ἀθανάσιος, ὡς πάλιν κατ' αὐτοῦ πικρότερόν τε καὶ

- A** φονικώτερον τὸ αἵρετικὸν παροξύνεται στίσος, λαθῶ ἀπαντας τοὺς ἐν τῇ πόλει, παρθένῳ τινὶ καταφεύγει τῷ ἀνυπόπτῳ τῆς κόρης κλέπτων τὴν εὔρεσιν. ἦν γὰρ ἡ νεάνις καὶ τὴν ὄψιν ὥραία, καὶ συνοικεῖν αὐτῇ μηδὲ τὸν τυχόντα ἄνδρα, μήτιγε ἀρχιερέα, πολλὴν καὶ βεβαίαν τὴν πληροφορίαν παρέχουσα. Ἔτος δὲ τῆς ἡλικίας εἰκοστὸν ἡνύετο αὐτῇ ἀπὸ γενέσεως. Ἀνατίθησιν οὖν αὐτῇ ὁ τῆς παρθενίας καὶ διδάσκαλος καὶ φύλαξ τὰ καθ' ἑαυτὸν, ὅτι πρὸς μισαιφονίαν αὐτοῦ ἐξοπλίζοιτο τὸ αἵρετικόν· καὶ ὡς πάντα τὰ ἔξω τῆς πόλεως προκατελήπται ἐρευνᾷς· καὶ ὡς, ἐκ θείας ὀφείας τὴν σωτηρίαν αὐτῇ πρυτανευούσης, πρὸς αὐτὴν ἤκοι. Ἡ δὲ μετὰ χαρὰς ἀνεκλαλήτου καὶ ὑποδέχεται καὶ ἐπὶ ἕξ ἔτη κατακρύπτει· καὶ ἡ Κωνσταντίνου τελευτῇ λύσις γίνεται τῆς ἀποκρυβῆς. Ἐν πᾶσι δὲ προθύμως καὶ σεβασμίως ἡ παρθένος ἐξυπηρέτει
- B** τὸν ὄσινν, πάντας τοὺς ἐν τῇ πόλει μικροὺς τε καὶ μεγάλους, καὶ τοὺς φιλοῦντας καὶ τοὺς διώκτας διαλανθάνουσα. Προστάττει δ' οὖν ὁ Κωνσταντίνος τοὺς μὴ βουλομένους τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἀρχιερέων τῇ Ἀρείου καθυπογράψαι ἐξωθεῖσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀντ' ἐκείνων τοὺς δυσσεβεῖς ἐγκαθίστασθαι. Ὑπερωρίζετο καὶ Λιβέριος τότε μετὰ Ἰούλιον τὸν θρόνον Ῥώμης ἰθύνων· καὶ ἀντιχειροτονεῖται Φίλιξ, ὃς παρὰ χρῆμα μὲν ποινῇ θεηλάτῳ τῇ τῶν ὀφθαλμῶν πηρώσει ὑποβάλλεται, ὕστερον δὲ καὶ λοιμικῇ νόσῳ κατασχεθεὶς διαφθείρεται. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ Μελέτιος ὁ Ἀντιοχείας ὑφίσταται, καὶ ἀντικαθίσταται ἡ αἵρεσις τὸν Εὐζώϊον, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ τὸν Εὐδόξιον,

ἄνδρας δυσσεβεῖς καὶ τὸν βίον ἐπαξίους τῆς αἰρέσεως.

12. Κατ' ἐκεῖνο καιροῦ καὶ Ἰουλιανὸν ὁ Κωνσταντῖος ἀναγορεύει Καίσαρα, καὶ πρὸς τὰς Γαλλίους ἐκπέμπει. Ἐγκαίνει δὲ καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινου πόλει παρ' αὐτοῦ νεουργηθεῖσαν ἐκκλησίαν· ἐπώνυμον αὐτῇ ἡ τοῦ Θεοῦ Σοφία. Καὶ ὁ δυσσεβὴς Εὐδόξιος κατὰ τὰ ἐγκαίνια ἐνθρονισθεὶς, πρῶτην ἐκείνην τὴν· τολμηρὰν καὶ ἀφρονεστάτην ἀφῆκε φωνήν· « Ὁ Πατὴρ ἀσεβὴς, ὁ Υἱὸς εὐσεβής. » Θορύβου δὲ δικαίου τὸ πλῆθος περιλαβόντος, κακῶς τὸ κακὸν ἐπενόει κατευνάζειν· καὶ, Μηδὲν, φησί, ταραττέτω· ὁ μὲν γὰρ ἀσεβὴς Πατὴρ, ὅτι οὐδένα σέβει· δὲ Υἱὸς εὐσεβής, ὅτι σέβει τὸν Πατέρα. Ταῦτα τοῦ δυσσεβοῦς εἰπεῖν ἐπιμανέντος, ὁ θόρυβος εἰς χλεύην καὶ μукτηρισμὸν ἐκλυθεὶς, τοὺς πολλοὺς τῶν συνειλεγμένων διεσκέδασε τῆς ἐκκλησίας. Ὁ μέντοιγε Ἰουλιανὸς κατὰ τὰς Γαλλίους διατρίβων, καὶ νίκας ἀναδυσάμενος κατὰ βαρβάρων, ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνακηρύττεται βασιλεὺς. Καὶ Κωνσταντῖος, μαθὼν τὴν ἀνάρβησιν, βαπτίζεται· μὲν τῇ θεομαχῇ χειρὶ Εὐζωίου, ἐξοπλίζεται δὲ κατὰ τοῦ ἐπαναστάντος. Γενόμενος δὲ ἐν Μόφου κρήνῃ (πολίχνιον δὲ τοῦτο τῆς Κιλικίας), ὑπὸ φροντίδων αἰς αὐτὸν ὁ πόλεμος συνεῖχεν ἀποπληξίᾳ ληφθεὶς, τελευτᾷ, ἔτος μὲν ἄγων ἀπὸ γενέσεως πέμπτον καὶ τεσσαρακοστὸν, βασιλεύσας δὲ μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν ἔτη πέντε καὶ εἴκοσι. Γεώργιος δὲ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ναὸν Ἑλληνικὸν δὴ κατηρειπωμένον (ἐν ᾧ τὸ παλαιὸν οἱ Ἕλληνες τελετὰς ἐτέλουν τῷ Μίθρᾳ θύοντές τε ἄνδρας, καὶ παῖδας, καὶ γυναῖκας, καὶ τοῖς σπλάγχχνοις αὐτῶν μαντευόμενοι), τοῦτον ἀνακαθαίρειν ἐπεμελεῖτο ἐπὶ τὰ ἀνοικοδομησάκει εὐκτήριον. Ἀνακαθαίρομένου δὲ, εὖρηται πολλὰ κρᾶνία τῶν ἀνηρημένων· καὶ τῶν Χριστιανῶν οἱ ζη-

λωταὶ ἐκπομπεύοντες τὰ τῶν Ἑλλήνων μυστήρια εἰς γέλωτα τῇ δῆμῳ καὶ χλεύην τὰ κρανία προ-
 ἄγουσι. Τὸ δὲ Ἑλληνικόν, τὴν ὕβριν οὐκ ἐνεγκόντες,
 ὀργῆς αὐτοῖς ἀθέου στρατηγούσης, ὀρμῶσι κατὰ τῶν
 Χριστιανῶν · καὶ τοὺς μὲν ξίφεσι, τοὺς δὲ ῥοπαλοῖς,
 τινὰς δὲ λίθοις, ἄλλους δὲ τοῖς παρατυχοῦσιν ἀπέκτει-
 ναν, ἐνίους δὲ αὐτῶν καὶ ἀνεσταύρωσαν · τὸν δὲ
 Γεώργιον, τῆς ἐκκλησίας ἐξελκύσαντες, καμῆλιψ τε
 προσέδησάν, καὶ διασπαρχθέντα σὺν αὐτῇ πυρὶ παρέ-
 δωσαν.

13. Ἰουλιανὸς γε μὴν τὸ τῆς βασιλείας κράτος
 λαβὼν, τὰ μὲν Ἑλλήνων ἐσπούδαζεν · ἃ δὲ Κων-
 σταντίῳ κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἀρχιερέων πεπαρῶ-
 νητο, στέργειν οὐ προηρεῖτο. Διὸ τοὺς ἐν ὑπερσόφαις
 πάντας φωναῖς φιλανθρώποις ἀνεκαλέσατο. Ἐξ οὗ
 καὶ Ἀθανάσιος θαρρῶς ἐξείσι μὲν τῆς οἰκίας ἐν
 ᾗ κατεκρύπτετο τῆς παρθένου· κατὰ νύκτα δὲ ἔνδον
 ὤφθη τῆς ἐκκλησίας · καὶ ὁ Ἀλεξανδρέων δῆμος
 ἀσμένως αὐτὸν, καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντα, κατὰ ἑορ-
 τῆς φαιδρότητα ὑπεδέξαντο. Ὅσον δὲ Ἀρειανίζον
 ἐν τῇ πόλει ὑπελείπετο εἰς τὸν Γεωργίου τόπον
 Κούκιον προχειρίζονται. Ἰουλιανὸς δὲ πανταχοῦ
 ἔσεβε τὰ Ἑλλήνων · ἔθουε δὲ κατὰ τὴν Κωνσταντι-
 νούπολιν δημοσίᾳ τῇ τῆς Τύχης ἀγάλματι · ἥνίκα
 καὶ Μάρις ὁ Καλκηδόνος χειραγωγούμενος (ἦν γὰρ
 ὑπὸ τοῦ γήρωος ὑπόχυσιν ἔχων ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς),
 πολλὰ τὸν ἀποστάτην ἐκάχιζεν. Ὁ δὲ τυφλὸν καὶ
 πονηρὸν ἀντελοιδορεῖτο, καὶ ὡς ὁ Γαλιλαῖος αὐτοῦ
 Θεὸς οὐ θεραπεύσειεν αὐτὸν, κατωνειδίζεν. Ὁ δὲ
 Μάρις · Τοῦτό με πρὸς τὴν μεγίστην εὐχαριστίαν
 κινεῖ τοῦ Θεοῦ, ὅτι με τυφλὸν ἔθετο, ἵνα τὸ σὸν
 ἀναιδὲς οὕτω δι' ἀσεβείας ἀμαυρωθὲν μὴ θεάσωμαι
 πρόσωπον. Τότε δὴ τότε καὶ Ἰωβιανὸς καὶ Οὐαλεν-

τινιανὸς οἱ μετὰ ταῦτα κατὰ διαδοχὴν βασιλεύσαντες, λύσαντες αὐτῶν τὰς ζώνας, τῷ τυράννῳ προσέβριψαν, « Ἔχε, λέγοντες, καὶ τὰς ζώνας καὶ τὰς τιμάς· » εἰ βούλει δὲ καὶ χολάζειν, προθύμως σοι παρέχομεν καὶ τὰ σώματα. Ὁ μέντοι Ἀποστάτης σὺν τοῖς ὁμόφροσι βουλὴν βουλευόνται Ἀθανάσιον ἐκποδὼν ποιῆσαι, ἐννοούμενος, ὥς, εἴπερ ἡ Ἀλεξάνδρου πόλις ἐκείνου ἀπαλλαγείη, ῥαδίως τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανοὺς εἰς τὸ οἰκεῖον μεθελκύσει δυσσέβημα. Διὸ πάλιν συκοφάνται, καὶ πάλιν στρατηγὸς, καὶ πάλιν στρατὸς, καὶ πάλιν Ἀθανάσιος ἐκζητούμενος, καὶ πάλιν φυγὴ. Καὶ τῆς ἐκκλησίας διαδορὰς ὀλκάδος ἐπιβαίνει, καὶ ἐπὶ τὴν Θηβαΐδα ἰθύνεται. Καὶ ὁ σατράπης ὀπισθεν καταδιώκει· καὶ μηνύεται τοῦτο ὁ διωκόμενος· καὶ ὅψις αὐτὸν θεία παρακελεύεται ἀντιστρέφαι τὸ πλοῖον, καὶ τὴν ἐναντίαν πλωῖζεσθαι. Τῶν δὲ συνόντων κωλύόντων οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ δάκρυσι, μὴδ' εἰς ὄλεθρον οὕτω προφανῇ ἑαυτὸν τε κἀκείνους ἐκδοῦναι, ἐθάρρυνέ τε μὴ δεδιέναι, καὶ ἀνεδίδασκεν, ὥς τὸ θεῖον αὐτοῖς εἴη σύμμαχον. Ἐξ ὑποστροφῆς οὖν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀναγομένοις συναντῶσιν αἱ διώκοντες, καὶ ἐπερωτῶσιν, εἰ που ἴδουσιν Ἀθανάσιον φεύγοντα. Οἱ δὲ ἡμεΐθοντο καὶ ἰδεῖν αὐτὸν, καὶ ὥς, εἰ ἐπιταχύνειαν, τοῦτον καταλήψεσθαι. Καὶ τούτους μὲν πλανωμένους ἀπέπεμπον· αὐτοὶ δὲ θᾶττον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρου κατήχθησαν. Καὶ βραχὺν χρόνον ἀποκρυβείς ὁ

Α θεσπέσιος, Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου τὴν δίκην ἐν Πέρσαις ἀπαιτηθέντος, ἐπαρρήσιάσατό τε, καὶ τὴν τοῦ σεσωκότος πίστιν ἐδογμάτιζε καὶ ἀνεκήρυττεν. Ἀλλὰ γὰρ Ἰουλιανὸς μὲν ἐν Περσίδι ἀνῆρέθη, τῶν μὲν εἰς Πέρσην τινὰ τῶν αὐτομόλων τὴν ἀναίρεσιν ἀναφερόντων, τῶν δὲ εἰς τινὰ τῶν ὑποτελῶν στρατιωτῶν. Ὁ δὲ πολὺς καὶ τῆς ἀληθείας ἐγγύτερος λόγος,

θεήλατον αὐτὸν ὑποστῆναι τὴν σφαγὴν, ἐκδιδάσκει. Καταστρέφει γοῦν τὸν βίον ἐν καὶ τριακοστὸν διαβιούς ἔτος, ἐν δὲ τῇ βασιλείᾳ μῆνας εἴκοσι. Καὶ διαδέχεται τὴν Ῥωμαϊκὴν βασιλείαν ψήφῳ τοῦ παντός στρατεύματος Ἰωβιανός, οὗ καὶ μνήμην ὁ λόγος ἔσχεν ἔμπροσθεν. Ἄλλ' οὗτος, ὅκτω μῆνας μόνους ἐν τῇ βασιλείᾳ διαρκέσας, κατὰ Βιθυνίαν ἀπολείπει τὰ ἀνθρώπινα. Μετ' ἐκείνον δὲ Οὐάλεντινιανός, ἀνὴρ, ὥσπερ ὁ πρὸ αὐτοῦ, τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχος· καὶ λαμβάνει κοινωνὸν (ὡς εἶθε μὴ ὥφελε!) τῶν Ῥωμαϊκῶν σκήπτρων Οὐάλεντα τὸν ἀδελφόν. Καὶ μῆνα ἡμερῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίψας, ἀφορίζει μὲν Οὐάλεντι τὴν Ἀνατολὴν, αὐτῷ δὲ λείπει τῆς Δύσεως τὴν ἀρχήν.

- B** 14. Ἐπεὶ δὲ οὗτος εἰς Δύσιν ἀπῆρεν, ὁ ὀδελφός μὲν ταῖς μητρικαῖς ὠδίσιν, οὐκ ἀδελφός δὲ, ἀλλὰ καὶ ἀντίπαλος τὴν πίστιν, πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἤγουν τῆς ὀρθοδοξίας, κινεῖ. Καὶ πρῶτον μὲν τὸν θαυμαστὸν Μελέτιον ὑπὸ Ἰουλιανοῦ ἀνακληθέντα, καὶ τὸν οἰκεῖον ἀπειληφότα θρόνον, ὑπερορίζει μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων τε καὶ τῶν ἐν κλήρῳ λογάδων. ἔπειτα δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον ἐκταράσσει, καὶ στάσεις καὶ θόρυβοι χαλεπώτεροι τῶν φθασάντων διέσειον τὴν Ἀλεξανδρέων πόλιν. Δεδιώξ δὲ ὁ θεόληπτος, μὴ ἄρα τῆς ἐν τῷ πλῆθει στάσεως αὐτὸς τὴν αἰτίαν λάβοι, τέσσαρας ὅλους μῆνας ἑαυτὸν ἐν πατρὶφι τάφῳ κατακρύπτει. Ὁ δὲ τοὺς κατὰ τὴν Αἴγυπτον φόνους παλαμώμενος, Τυτιανὸς ἦν ὁ ταύτης ἑπαρχος, ὃν ἡ θεία δίκη καὶ
- C** τῆς μισιφωνίας καὶ τῆς δυσσεβείας θάττον μετῆλθε· τοῦ τε γὰρ ἀξιώματος καὶ τῶν πολλῶν ἐκπίπτει χρημάτων, καὶ τῆς τροφῆς αὐτῆς ἐπαίτης ἦν. Ἀλλὰ

καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποβαλὼν, τὸν βίον ἀλγεινῶς τε καὶ αἰσχυρῶς καταστρέφει. Ἐν τούτοις δὲ, κυμαινομένων τῶν ὄλων, σκηπτὸς ἐπισκήπτει τῶν πώποτε γεγεννημένων ὁ μέγιστος, καὶ πολλὰς ἐδαφίζει τῶν πόλεων· ἀτὰρ δὴ καὶ τῆς Κρήτης τὰς δέκα πόλεις κατηρέϊψε· καὶ ἡ θάλασσα, τῶν ἰδίων ὄρων ὑπερχυθεῖσα, πολλὴν μὲν τῆς ἡπείρου ἀποτεμομένη θάλασσαν νέαν ἔδειξε, πολλὴν δὲ τῆς ὑποβρυχίου ἀρότρῳ ὑπέθηκεν. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἐσωφρόνισε τὸν Οὐάλεντα. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀλεξανδρέων δῆμος πόθῳ καὶ πίστει τοῦ ποιμένος ἐστασίαζέ τε καὶ πάντα πράξειν ἠπεῖλει, καὶ τὰ τε σιτηγὰ τῶν πλοίων, καὶ αὐτοὺς τοὺς δημοσίους σιτοβολῶνας, εἰ μὴ τὸν διδάσκαλον ἀπολήψοιτο, πυρὶ παραδοῦναι διετείνοντο. D
 γνούς ταῦτα ὁ δυσσεβὴς Οὐάλης, διὰ γραμμάτων δίδωσιν Ἀθανασίῳ πᾶσαν ἄδειαν τὰς Ἐκκλησίας ἰθύνειν. Ἐξορμῶν δὲ μέλλων εἰς Ἀντιόχειαν, ἐπεὶ Εὐδόξιος ὁ μισόχριστος, δώδεκα (α) καὶ ἑννέα ἔτη κατὰ τῶν εὐσεβῶν ἄσπονδον πόλεμον ἀναλαβὼν, ἀπεφθάρη, τῆς ὁδοιπορίας κατὰ τὴν Νικομήδειαν ἐπεσχέθη. Καὶ οἱ μὲν ἐξ Ἀρείου Δημόφιλον χειρο-
 τονοῦσιν· οἱ δὲ τὸ ὁμοούσιον πρεσβεύοντες Εὐάγριον A
 τινὰ τοῦ μακαρίου Εὐσταθίου τὴν τελεσιουργίαν χειρισαμένου, ὃς πρὸ Μελετίου τὴν Ἀντιουχέων Ἐκκλησίαν ποιμαίνων (α) ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν συνεσκευάσθη, καὶ τῆς ὑπερορίας ψηφίσματι τοῦ εὐσεβοῦς Ἰωηανοῦ ἀνακληθεὶς, ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Οὐάλης, μαθὼν τὰ πραχθέντα, οἷς μὲν οἱ ἐξ Ἀρείου ἔπραξαν συνήσθη τε καὶ ἡγάπησε, τῶν δὲ κηρύκων τῆς εὐσεβείας Εὐστάθιον μὲν τὸν χειροτονήσαντα διὰ στρατιωτικῆς χειρὸς ἐν Βιζύῃ πόλει τῆς Θράκης περιορίζει· Εὐάγριον δὲ τὸν χειροτονηθέντα ἄλλη συνείχεν ὑπερορία. Καὶ ταῦτα πράξας ὁ δυσσεβὴς, ἐπὶ τὴν Ἀντιόχου ἀφικνεῖται,

τὰ αὐτὰ κατὰ τῶν εὐσεβοῦντων καὶ πράττων καὶ
 διανοούμενος · μᾶλλον δὲ πολλῶν χεῖρονα · καὶ γὰρ
 διαφόροις θανάτοις τοὺς εὐσεβοῦντας ὑπῆγε · μάλιστα δὲ τῶν φόνων αὐτῷ τὸ προχειρότατον ποταμὸς B
 ὁ Ὀρόντης. Τῆς συγχύσεως οὖν καὶ ταραχῆς ταύτης
 τὴν οἰκουμένην ἀνατρεπούσης μετὰ τοὺς πολλοὺς
 καὶ μακροὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἄθλους καὶ καμά-
 τους εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην, ὃν ἐφίλει, καὶ ὑπὲρ
 οὗ ἔπασχε, χαίρων ὁ ἀθλητῆς, ἵνα τύχη τῶν ἐπά-
 θλων, ἀπεδήμησεν, ἔτη διάρκεσας ἐν τῇ ἀρχιερατικῇ
 τελετῇ, μᾶλλον δὲ ἐν τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσμασι,
 τεσσαράκοντα.

Ὅτι ἡ συγγραφὴ ἐξ ἧς ἡ προκειμένη προῆλθεν
 ἐκλογὴ μᾶλλον ἐπὶ τὸ ἡμελημένον ἢ τὸ διηκριβω-
 μένον ἔχει τὴν ῥοπὴν · μάλιστα δ' ἐν τῇ τῶν νοημά-
 των οἰκονομίᾳ ἐν πολλοῖς κεφαλαίοις καὶ καινότερα
 παρὰ τοὺς ἄλλους ἱστορεῖ.

Τὸ παρὸν βιβλίον ἐτοιχειοθετήθη εἰς τὸ τυ-
πογραφεῖον Ι. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ἐξετυπώθη
δὲ καὶ ἐβιβλιοδετήθη εἰς τὸ ἐργαστάσιον
Γραφικῶν Τεχνῶν Ἀφῶν ΡΟΗ.

Διεύθυνσις Ἑκδοτικῆς Παραγωγῆς
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ι. ΡΟΗΣ

Ἑκδόσεις:

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΚΑΜΙΤΤΟΣ 28 ΤΗΛΕΦ. 628.295 - 627.741